

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya Sagāthāvaggassa

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Saṃyuttaṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 16

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၵ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၵ = u ဩ ၵ = ū ဧ = e ဩ ိ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ဆ ccha	က ṇṇa	ဇ nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	ဇ ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	ဇ ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ဠ ñña	က ttha	ဇ nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ñha	က tva	ဠ ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ñca	က tya	ဇ ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ဆ ṇcha	က tra	ဇ nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	ဇ dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	ဇ ddha	ဇ nha	ဠ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဇ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဇ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဇ dva	ဈ pya	ဠ yha	ဠ lha
ဇ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapattaṭṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim̐ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam̐ **Āṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyam̐ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasatī”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakāṃ Buddhavacanāṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ samrakkhim̐su, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmaṃ tesaṃ saṅgītikārāṇamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam̐ **duṭṭiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnam̐ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahassehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapattaṭṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham̐ laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasase pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudam Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikam bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādīsaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici pamādalekhādīsaṅgītakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetam, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanāṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamsayaṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadañño pana pamādalekhaṇapāṭhoyeva, tādīsā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyāmānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyuṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṃrājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaratṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsaṇaṃ anuggaṇheyyāma” ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasaṇḍāttopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsaṇānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsaṇasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* yeva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaṇasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekḡāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekḡapāṭhā ca nirākariyissanti, visodhitaṇca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṇca sabbaṃ
bhavissati bahujanahitāya bahujanasukḡāya atthāya hitāya suḡāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumḡakamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccam
tumḡakaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaḡalakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṇca ruciṇca samādāya ovādaṇca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniḡbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānam upaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ ye va pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃ miva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitaṃ mettha ovādaḍḍayakasaṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakasabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṅghasabhaṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahituṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakamsu yathā taṃ porāṇakasaṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca samvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino samvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakamsu.

Icevamatṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapāṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupāṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyyapattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakamsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādayiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribhayaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṇṭhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussāntam, ratanattayamāmakaṃ.

8. Sannissāya mahātherā, thirasilā guṇākārā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipetakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuḥkam gantha-suddhikam sāsanaṇyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṇyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahattāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyāte, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣṣavidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṇca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākamsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānam, nimmalattam supāpitam.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitam Piṭakattayam.
Yathā muddāpitam āsi, sāsanaṭṭham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Saṃyuttaṭṭikā

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathāvaṇṇanā ... 1

1. Devatāsaṃyutta

1. Naḷavagga

1. Oghataraṇasuttavaṇṇanā	...	20
Nettinayavaṇṇanā	...	50
2. Nimokkhasuttavaṇṇanā	...	61
3. Upanīyasuttavaṇṇanā	...	63
4. Accentisuttavaṇṇanā	...	66
5. Katichindasuttavaṇṇanā	...	67
6. Jāgarasuttavaṇṇanā	...	68
7. Appaṭivīditasuttavaṇṇanā	...	69
8. Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā	...	70
9. Mānakāmasuttavaṇṇanā	...	70
10. Araññasuttavaṇṇanā	...	72

2. Nandanavagga

1. Nandanasuttavaṇṇanā	...	73
2. Nandatisuttavaṇṇanā	...	76
3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā	...	77
4. Khattayasuttavaṇṇanā	...	78
5. Saṇamānasuttavaṇṇanā	...	78

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Niddātandīsuttavaṇṇanā	...	...	79
7. Dukkarasuttavaṇṇanā	...	...	80
8. Hirīsuttavaṇṇanā	...	...	81
9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā	...	...	81
10. Samiddhisuttavaṇṇanā	...	...	82

3. Sattivagga

1. Sattisuttavaṇṇanā	...	...	90
2. Phusatisuttavaṇṇanā	...	...	90
3. Jaṭāsuttavaṇṇanā	...	...	91
4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā	...	...	94
5. Arahantasuttavaṇṇanā	...	...	95
6. Pajjotasuttavaṇṇanā	...	...	96
7. Sarasuttavaṇṇanā	...	...	96
8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā	...	...	97
9. Catucakkasuttavaṇṇanā	...	...	97
10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā	...	...	98

4. Satullapakāyikavagga

1. Sabbhisuttavaṇṇanā	...	...	99
2. Maccharisuttavaṇṇanā	...	...	101
3. Sādhusuttavaṇṇanā	...	...	103
4. Nasantisuttavaṇṇanā	...	...	106
5. Ujjhānasaññīsuttavaṇṇanā	...	...	107
6. Saddhāsuttavaṇṇanā	...	...	109
7. Samayasuttavaṇṇanā	...	...	109
8. Sakalikasuttavaṇṇanā	...	...	113
9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā	...	...	117
10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā	...	...	117

Mātikā

Piṭṭhaṅka

5. Ādittavagga

1. Ādittasuttavaṇṇanā	...	...	118
2. Kimdadasuttavaṇṇanā	...	...	118
3. Annasuttavaṇṇanā	...	...	120
4. Ekamūlasuttavaṇṇanā	...	...	120
5. Anomasuttavaṇṇanā	...	...	121
6. Accharāsuttavaṇṇanā	...	...	121
7. Vanaropasuttavaṇṇanā	...	...	123
8. Jetavanasuttavaṇṇanā	...	...	124
9. Maccharisuttavaṇṇanā	...	...	126
10. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā	...	...	127

6. Jarāvagga

1. Jarāsuttavaṇṇanā	...	...	128
2. Ajarasāsuttavaṇṇanā	...	...	129
3. Mittasuttavaṇṇanā	...	...	129
4. Vatthusuttavaṇṇanā	...	...	129
5. Paṭhamajanasuttavaṇṇanā	...	...	129
6. Dutiyajanasuttavaṇṇanā	...	...	130
7. Tatiyajanasuttavaṇṇanā	...	...	130
8. Uppathasuttavaṇṇanā	...	...	130
9. Dutiyasuttavaṇṇanā	...	...	131
10. Kavisuttavaṇṇanā	...	...	131

7. Addhavagga

1. Nāmasuttavaṇṇanā	...	...	132
2. Cittasuttavaṇṇanā	...	...	132
3. Taṇhāsuttavaṇṇanā	...	...	132
4. Saṃyojanasuttavaṇṇanā	...	...	133

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Bandhanasuttavaṇṇanā	...	...	133
6. Attahatasuttavaṇṇanā	...	...	133
7. Udditasuttavaṇṇanā	...	...	133
8. Pihitasuttavaṇṇanā	...	...	134
9. Icchāsuttavaṇṇanā	...	...	134
10. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	134

8. Chetvāvagga

1. Chetvāsuttavaṇṇanā	...	...	135
2. Rathasuttavaṇṇanā	...	...	135
3. Vittasuttavaṇṇanā	...	...	136
4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā	...	...	136
5. Bhītāsuttavaṇṇanā	...	...	137
6. Najīratisuttavaṇṇanā	...	...	138
7. Issariyasuttavaṇṇanā	...	...	139
8. Kāmasuttavaṇṇanā	...	...	140
9. Pātheyyasuttavaṇṇanā	...	...	140
10. Pajjotasuttavaṇṇanā	...	...	140
11. Araṇasuttavaṇṇanā	...	...	141

2. Devaputtasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā	...	...	142
2. Dutiyakassapasuttavaṇṇanā	...	...	143
3. Maghasuttavaṇṇanā	...	...	144
4. Māgadhasuttavaṇṇanā	...	...	144
5. Dāmalisuttavaṇṇanā	...	...	144
6. Kāmadassuttavaṇṇanā	...	...	145

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
7. Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	146
8. Tāyanasuttavaṇṇanā	...	...	147
9. Candimasuttavaṇṇanā	...	...	148
10. Sūriyasuttavaṇṇanā	...	...	149

2. Anāthapiṇḍikasutta

1. Candimasasuttavaṇṇanā	...	...	150
2. Veṇḍusuttavaṇṇanā	...	...	150
3. Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā	...	...	151
4. Nandanasuttavaṇṇanā	...	...	151
5. Candanasuttavaṇṇanā	...	...	151
6. Vāsudattasuttavaṇṇanā	...	...	152
7. Subrahmasuttavaṇṇanā	...	...	152
8. Kakudhasuttavaṇṇanā	...	...	154
9. Uttarasuttavaṇṇanā	...	...	154
10. Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	155

3. Nānātitthiyavagga

1. Sivasuttavaṇṇanā	...	...	155
2. Khemasuttavaṇṇanā	...	...	155
3. Serīsuttavaṇṇanā	...	...	156
4. Ghaṭṭikārasuttavaṇṇanā	...	...	157
5. Jantusuttavaṇṇanā	...	...	157
6. Rohitassasuttavaṇṇanā	...	...	158
7-8. Nandanasuttanandivīsālasuttavaṇṇanā	...	...	159
9. Susimasuttavaṇṇanā	...	...	160
10. Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	167

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Kosalasam̐yutta**1. Paṭhamavagga**

1. Daharasuttavaṇṇanā	...	...	169
2. Purisasuttavaṇṇanā	...	...	174
3. Jarāmarasuttavaṇṇanā	...	...	175
4. Piyasuttavaṇṇanā	...	...	177
5. Attarakkhitasuttavaṇṇanā	...	...	177
6. Appakasuttavaṇṇanā	...	...	178
7. Addakarasuttavaṇṇanā	...	...	178
8. Mallikāsuttavaṇṇanā	...	...	178
9. Yaññasuttavaṇṇanā	...	...	179
10. Bandhanasuttavaṇṇanā	...	...	180

2. Dutiyavagga

1. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā	...	...	181
2. Pañcarājasuttavaṇṇanā	...	...	183
3. Doṇapākasuttavaṇṇanā	...	...	185
4. Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā	...	...	186
5. Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā	...	...	186
6. Mallikāsuttavaṇṇanā	...	...	187
7. Appamādasuttavaṇṇanā	...	...	187
8. Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā	...	...	188
9. Paṭhama-aputtakasuttavaṇṇanā	...	...	192
10. Dutiya-aputtakasuttavaṇṇanā	...	...	193

3. Tatiyavagga

1. Puggalasuttavaṇṇanā	...	...	194
2. Ayyikāsuttavaṇṇanā	...	...	196

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Issattasuttavaṇṇanā	...	...	196
5. Pabbatūpamasuttavaṇṇanā	...	...	199

4. Mārasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tapokammasuttavaṇṇanā	...	...	201
2. Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	202
3. Subhasuttavaṇṇanā	...	...	203
4. Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā	...	...	203
5. Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā	...	...	204
6. Sappasuttavaṇṇanā	...	...	206
7. Supatisuttavaṇṇanā	...	...	206
8. Nandatisuttavaṇṇanā	...	...	207
9. Paṭhama-āyusuttavaṇṇanā	...	...	208
10. Dutiya-āyusuttavaṇṇanā	...	...	208

2. Dutiyavagga

1. Pāsāṇasuttavaṇṇanā	...	...	209
2. Kinnusīhasuttavaṇṇanā	...	...	209
3. Sakalikasuttavaṇṇanā	...	...	209
4. Patirūpasuttavaṇṇanā	...	...	210
5. Mānasasuttavaṇṇanā	...	...	210
6. Pattasuttavaṇṇanā	...	...	210
7. Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	211
8. Piṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	211
9. Kassakasuttavaṇṇanā	...	...	212
10. Rajjasuttavaṇṇanā	...	...	213

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Tatiyavagga

1. Sambahulasuttavaṇṇanā	...	...	215
2. Samiddhisuttavaṇṇanā	...	...	215
3. Godhikasuttavaṇṇanā	...	...	216
4. Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā	...	...	219
5. Māradhītusuttavaṇṇanā	...	...	220

5. Bhikkhunīsaṃyutta

1. Āḷavikāsuttavaṇṇanā	...	...	223
2. Somāsuttavaṇṇanā	...	...	223
3. Kisāgotamīsuttavaṇṇanā	...	...	224
4. Vijayāsuttavaṇṇanā	...	...	225
5. Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā	...	...	226
6. Cālāsuttavaṇṇanā	...	...	226
7. Upacālāsuttavaṇṇanā	...	...	226
8. Sīsupacālāsuttavaṇṇanā	...	...	226
9. Selāsuttavaṇṇanā	...	...	227
10. Vajirāsuttavaṇṇanā	...	...	227

6. Brahmasaṃyutta**1. Paṭhamavagga**

1. Brahmāyācanasuttavaṇṇanā	...	...	229
2. Gāravasuttavaṇṇanā	...	...	238
3. Brahmadevasuttavaṇṇanā	...	...	239
4. Bakabrahmasuttavaṇṇanā	...	...	241
5. Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā	...	...	244
6. Brahmaloкасuttavaṇṇanā	...	...	245

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
7. Kokālikasuttavaṇṇanā	...	...	245
8. Katamodakatissasuttavaṇṇanā	...	...	246
9. Turūbrahmasuttavaṇṇanā	...	...	246
10. Kokālikasuttavaṇṇanā	...	...	247

2. Dutiyavagga

1. Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā	...	...	248
2. Devadattasuttavaṇṇanā	...	...	248
3. Andhakavindasuttavaṇṇanā	...	...	249
4. Aruṇavatīsuttavaṇṇanā	...	...	250
5. Parinibbānasuttavaṇṇanā	...	...	251

7. Brāhmaṇasaṃyutta

1. Arahantavagga

1. Dhanañjāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	254
2. Akkosasuttavaṇṇanā	...	...	255
3. Asurindakasuttavaṇṇanā	...	...	256
4. Bilaṅgikasuttavaṇṇanā	...	...	257
5. Ahimsakasuttavaṇṇanā	...	...	257
6. Jaṭāsuttavaṇṇanā	...	...	257
7. Suddhikasuttavaṇṇanā	...	...	258
8. Aggikasuttavaṇṇanā	...	...	258
9. Sundarikasuttavaṇṇanā	...	...	260
10. Bahudhītarasuttavaṇṇanā	...	...	264

2. Upāsakavagga

1. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā	...	...	265
2. Udayasuttavaṇṇanā	...	...	274

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Devahitasuttavaṇṇanā	...	...	275
4. Mahāsālasuttavaṇṇanā	...	...	276
5. Mānatthaddhasuttavaṇṇanā	...	...	278
6. Paccanīkasuttavaṇṇanā	...	...	278
7. Vanakammikasuttavaṇṇanā	...	...	278
8. Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā	...	...	279
9. Mātuposakasuttavaṇṇanā	...	...	280
10. Bhikkhakasuttavaṇṇanā	...	...	280
11. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	...	...	280
12. Khomadussasuttavaṇṇanā	...	...	281

8. Vaṅgisasaṃyutta

1. Nikkhantasuttavaṇṇanā	...	...	282
2. Aratisuttavaṇṇanā	...	...	283
3. Pesalasuttavaṇṇanā	...	...	284
4. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	284
5. Subhāsitasuttavaṇṇanā	...	...	285
6. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	288
7. Pavāraṇāsuttavaṇṇanā	...	...	289
8. Parosahassasuttavaṇṇanā	...	...	291
9. Koṇḍaññasuttavaṇṇanā	...	...	292
10. Moggallānasuttavaṇṇanā	...	...	294
11. Gaggarāsuttavaṇṇanā	...	...	294
12. Vaṅgīsasuttavaṇṇanā	...	...	295

9. Vanasaṃyutta

1. Vivekasuttavaṇṇanā	...	...	297
2. Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	297
3. Kassapagottasuttavaṇṇanā	...	...	298
4. Sambahulasuttavaṇṇanā	...	...	299

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	299
6. Anuruddhasuttavaṇṇanā	...	...	300
7. Nāgadattasuttavaṇṇanā	...	...	301
8. Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā	...	...	302
9. Vajjiputtasuttavaṇṇanā	...	...	302
10. Sajjhāyasuttavaṇṇanā	...	...	303
11. Akusalavitakkasuttavaṇṇanā	...	...	304
12. Majjhanhikasuttavaṇṇanā	...	...	304
13. Pākatindriyasuttavaṇṇanā	...	...	304
14. Gandhatthenasuttavaṇṇanā	...	...	305

10. Yakkhasaṃyutta

1. Indakasuttavaṇṇanā	...	...	306
2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā	...	...	308
3. Sūcilomasuttavaṇṇanā	...	...	309
4. Maṇibhaddasuttavaṇṇanā	...	...	311
5. Sānusuttavaṇṇanā	...	...	312
6. Piyaṅkarasuttavaṇṇanā	...	...	313
7. Punabbasusuttavaṇṇanā	...	...	314
8. Sudattasuttavaṇṇanā	...	...	315
9. Paṭhamasukkāśuttavaṇṇanā	...	...	317
10. Dutiyasukkāśuttavaṇṇanā	...	...	318
11. Cīrāsuttavaṇṇanā	...	...	318
12. Āḷavakasuttavaṇṇanā	...	...	318

11. Sakkaṣaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Suvīrasuttavaṇṇanā	...	...	330
2. Susīmasuttavaṇṇanā	...	...	331

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Dhajaggasuttavaṇṇanā	...	...	331
4. Vepacittisuttavaṇṇanā	...	...	332
5. Subhāsitaṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	333
6. Kulāvakasuttavaṇṇanā	...	...	334
7. Nadubbhiyasuttavaṇṇanā	...	...	334
8. Verocana-asurindasuttavaṇṇanā	...	...	335
9. Araññāyatana-isisuttavaṇṇanā	...	...	335
10. Samuddakasuttavaṇṇanā	...	...	336

2. Dutiyavagga

1. Vatapadasuttavaṇṇanā	...	...	336
2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā	...	...	337
3. Mahālisuttavaṇṇanā	...	...	337
4. Daliddasuttavaṇṇanā	...	...	338
5. Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā	...	...	339
6. Yajamānasuttavaṇṇanā	...	...	339
7. Buddhavandanāsuttavaṇṇanā	...	...	340
8. Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā	...	...	340
9. Sattāravandanāsuttavaṇṇanā	...	...	341
10. Saṃghavandanāsuttavaṇṇanā	...	...	341

3. Tatiyavagga

1. Chetvāsuttavaṇṇanā	...	...	342
2. Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā	...	...	343
3. Sambarimāyāsuttavaṇṇanā	...	...	343
4. Accayasuttavaṇṇanā	...	...	344
5. Akkodhasuttavaṇṇanā	...	...	344

Saṃyuttaṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Sagāthāvagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṁvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṁvaṇṇetabbassa dhammassa patavanissayavisuddhipaṭivedanattham, tam pana dhammasaṁvaṇṇanāsu viññūnam bahumānuppādanattham, tam sammadeva tesam uggaḥaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthanti. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyaṣu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato¹ āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyāti. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇam pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattham, tam attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattham, antarā ca tassa asaṁkocāpanattham, tadubhayaṁ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthanti idameva ca payojanaṁ ācariyena idhādhippetaṁ. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettsambuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesa-viddhamśanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha “pūjārahe pūjayato”ti²ādi, tathā “ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānam aggo vipāko hoti”ti-ādi³.

1. Sammācaritabhāvato (Ka)

2. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 254, 255 piṭṭhesu.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.
Dhammoti -pa-. Saṃghoti -pa- jambudīpassā”ti¹.

Tathā “yasmim mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”ti-ādi². “Araññe rukkhamūle vā -pa- bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso na hessati”ti³ ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ “**karuṇāsītalahadayan**”ti-ādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanāṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ “**karuṇāsītalahadayan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kiratīti **karuṇā**, paradukkhaṃ vikkhipati apānetīti attho. Atha vā kiṇatīti **karuṇā**, paradukkhe sati kārūṇikaṃ himsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā **karuṇā**, atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kārūṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītaṃ **karuṇāsītaṃ**, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti **karuṇāsītalahadayo**, taṃ karuṇāsītalahadayaṃ.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādi-
aparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārapavattiyā mettāmudītānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi
paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā karuṇāva viśesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ “**karuṇāsītalahadayan**”ti. Karuṇāmukhena vā mettāmudītānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti

1. Dī-Ṭṭha 1. 54 piṭṭhe. 2. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu. 3. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

daṭṭhabbā. Atha vā cha-asādhāraṇāñṇavisesanibandhanabhūtā sātisaṃyamaṃ
 niravasesaṇca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisaṃyabyāpitāya
 mahākaruṇābhāvamupagatā karuṇāva bhagavato atisaṃyama
 hadayasītalabhāvahetūti āha “**karuṇāsītalahadayaṇ**”ti. Atha vā satipi
 mettāmoditānaṃ sātisaṃyama hadayasītibhāvanibandhanatte
 sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato
 “hadayasītalabhāvakāraṇaṇ”ti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbe pi buddhaguṇā,
 karuṇānubhāvanibbāpiyamānaṃsāradukkkhasantāpassa hi bhagavato
 paradukkhāpanayanakāmatāya anekāni pi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ
 akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa
 samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi
 satta saṅghāṭasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi
 citta sītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmim ca atthavikappe tīsupi
 avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Pajānātīti **paññā**, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva
 ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi
paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ **vihatam**,
 paññāpajjotena vihatam **paññāpajjotavihatam**, muyhanti tena, saṃyamaṃ vā
 muyhati, mohanamattameva vā tanti **moho**, avijjā. Sveva
 visayasabhāvapaṭicchādanakaraṇato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti
tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti **paññāpajjotavihatamohatamo**,
 tam paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi khīṇāsavaṇaṃ satipi
 paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya
 diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena
 sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisaṃyama
 avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha
 “**paññāpajjotavihatamohataman**”ti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ
 avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā¹ sabbaññutāya balesu ca
 vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyaṇca
 dhammadesanātisaṃyānubhāvena sammadeva

1. Tattha ca (Ka)

tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Imasmim ca atthavikappe **“paññāpajjoto”**ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇaṇāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇaṇāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbāṃ. Abhinīhārasampattiyaṃ savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇapahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇaṇāṇaṃ **“mohatamavidhamanan”**ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivaseṇa bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisaṃ niravasesakilesapahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasamkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyaṃ niravasesākusaladhammanibbattiyaṃ saṃsārappavattiyaṃ ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasamkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

Narā ca amarā ca **narāmarā**, saha narāmarehīti **sanarāmaro**, sanarāmaro ca so loko cāti **sanarāmaraloko**, tassa garūti **sanarāmaralokagaru**, taṃ sanarāmaralokagaruṃ. Etena devamanussānaṃ viya tadava siṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā **“sarājikāya parisā**

yā”ti¹. Kāmañcetta sattasaṅkhārokāsavasena² tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva sattalokassa³ vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho **loka**-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpiyatīti. Saha narehīti **sanarā**, sanarā ca te amarā cāti **sanarāmarā**, tesaṃ lokoti **sanarāmaralokoti** purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā, narāmarānaṃyeva gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “satthā devamanussānaṃ”ti⁴. Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaruṇ**”ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi vencyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākulatādidosarahitama vahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi niravajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhūñāṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **sugato**, tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītōti **sugato**, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato**, lokanirodhagāminim paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena

1. Apadāna-Ṭīṭha 1. 132 piṭṭhe.

2. Sattasaṅkhārabhājanavasena (Ka)

3. Garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa (Sīlakkhandhaṭīkāyaṃ)

4. Dī 1. 46 piṭṭhe.

sammā gato paṭipannoti **sugato**. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato”¹ti-ādinā nayena¹ ayamattho vibhāvetabboti. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi **sugato** taṃ sugataṃ.

Puññapāpakehi² upapajjanavasena gantabbato **gatiyo**, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tā hi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahi pi gatihi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha “**gativimuttan**”³ti. Etena bhagavato katthacipi apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”³ti vuccati. Tenāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”³ti.

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānaṃ hi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinīṇāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto taṃ gativimuttaṃ. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantam thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu **attahitasampatti** anāvaraṇaṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantapahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, **parahitapaṭipatti** lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayavasena nāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti,

1. Khu 7. 88 piṭṭhe.

2. Puññapāpakammehi (Ka)

3. Aṃ 1. 348 piṭṭhe.

tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti, katham? “Karūṇāsītalahadayan”ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, “paññā pajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhatthena tena “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena ca sabbāpi attahitasampatti parahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tihi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidham ṇāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ṇāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsītā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaram abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahadayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāya saṅcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇattham katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃ hi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ sammāsambodhīti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṃ hettha padhānaṃ payojanaṃ, tadanāmapadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu

bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññānapadaṭṭhānamaggaññānadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādinā vipaṇcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanam nirupakkilesam dasseti, paññāgahaṇena apagamanam. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattim dasseti lokavohāraṇasayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanam. Sabhāvānavabodhena hi dhammānam samaññam atidhāvitvā sattādīparāmasanam hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāram dasseti, paññāgahaṇena tisu kālesu appaṭihataññānam catusaccaññānam catuṇṇasambhidāññānam catuvesārājjaññānam, karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññānassa gahitattā sesādhāraṇāññāni cha abhiññā aṭṭhasu parisāsu akampanaññāni dasa balāni cuddasa buddhaññāni soḷasa ñāṇacariyā aṭṭhārasa buddhadhammā catucattālisa ñāṇavattūni sattasattati ñāṇavattūnīti evamādīnam anekesam paññāpabhedānam vasena ñāṇacāram dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattim, paññāgahaṇena vijjāsampattim. Karuṇāgahaṇena attādhīpatitā, paññāgahaṇena dhammādhīpatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresam tāraṇam, paññāgahaṇena sayam tāraṇam. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesaṇca buddhaguṇānam karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyoṣānam tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyoṣānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena

sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṃ hi sīlaṃ tato paṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Silaṅca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”¹.

Teneva ca āyasmataṃ sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttēna “no hetuṃ bhante”² paṭikkhipitvā “api ca me bhante dhammanvayo vidito”² vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññaguṇehi bhagavantaṃ abhiṭṭhavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhopi**”^{ti}-ādimāha. Tattha **buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvāti** ca pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso. **Tanti** niyamaṇaṃ. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”^{ti}-ādinā niddesaṇayena³ attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305;

Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

3. Khu 7. 363; Khu 8. 197 piṭṭhesu.

kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena
 avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā
 “dikkhito na dadātī”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena
 saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesa mahākaruṇā
 sabbaññutaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇadhāro khandhasantāno buddho.
 Yathāha—“buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe
 ananussutesu dhammesu sāmaṇṇaṃ saccāni abhisambujjhi. Tattha ca
 sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāvan”ti¹. **Api**-saddo sambhāvane. Tena
 “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme
 sambhāvanam dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvāti**
 uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. **Upagatoti** patto,
 adhigatoti attho. Etassa “buddhabhāvan”ti etena sambandho. **Gatamalanti**
 vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti**
 uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne
 apāyato saṃsārato ca apatamāne dhāretīti **dhammo**.

Ayaṃ hettha saṅkhepattho—evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato
 buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāmdhammaṃ bhāvetvā
 phalanibbānasāṅkhātāṃ pana dhammaṃ sacchikatvā anuttaraṃ
 sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi
 buddhabhāva hetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena
 anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi
 tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā
 “abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca
 aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi
 sacchikiriya sammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ.
 Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā
 buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge
 adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi
 malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi
 sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇatthāya katamahābhinihāro
 mahākaruṇādhivāsesa paññāvisesapariḍhotanimmalānaṃ
 dānadamasāññaṃ dānaṃ

1. Khu 7. 363 piṭṭhe.

uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni
sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakarāṇehi
kammādīsu adhigatavasibhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo
adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre
catuvīsati koṭī satasahassa mukhena mahāvajiraññaṇaṃ pesetvā anuttaraṃ
sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi,
“sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya,
dutiyaena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyaena
samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeññābhāvena, dutiyaena
anuppādeññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyaena
vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiya, dutiyaena nirodhasampattiya.
Tathā paṭhamena niyyābhāvena, dutiyaena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena
vā hetubhāvena, dutiyaena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena,
dutiyaena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyaena
amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā
buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi,
“sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya,
pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena
paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamalan”ti iminā
saṅkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti. “Anuttaran”ti
etena aññaṃsaṃ viṣiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena
vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyaena sabhāvasampadaṃ.
Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanābalena hi
so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo
yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi tatuttarikaṇṭīyābhāvato
anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha
pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhādassitā honti.
“Sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā
sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ
abhiṭṭhavitvā idāni ariyasāṅghaṃ thometuṃ “sugatassā”ti-ādimāha. Tattha
sugatassāti

sambandhaniddeso. Tassa “puttānan”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanam. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesapahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇam anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparichedaniddeso. Tena ca satipi tesam sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imam gaṇanaparichedam nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyasamghanti** guṇavisiṭṭhasamghātabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānam kāyasāmaggiyam ariyasamghabhāvam dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānam orasaputtā attajātātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepe ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātīyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāveneva ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena orasā puttāti vattabbatam arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā” icceva vuccati tammūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānam ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇattham devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tehi vimathitā eva nāma hontīti āha “**mārasenamathanānan**”ti. Imasmim panatthe “māramārasenamathanānan”ti vattabbe **mārasenamathanānanti** ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbam. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānam viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāma te paṭhamā senā”ti-ādi¹. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇāpaharaṇehi odhiso

1. Khu 1. 342 piṭṭhe.

vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvakā. Etena tesam bhagavato anujātaputtatam dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato **ariyā** niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇiyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito **ariyā**. Ariyānam saṃghoti **ariyasamgho**. Ariyo ca so samgho cāti vā **ariyasamgho**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo samgharatanādhīnoti assa ariyasamghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **“sirasā vande”**ti vuttanti daṭṭhabbam.

Ettha ca “sugatassa orasānam puttānam”ti etena ariyasamghassa pabhavasampadam dasseti, “mārasenamathanānam”ti etena pahānasampadam sakalasamkilesapahānadīpanato, “aṭṭhannampi samūhan”ti etena nāṇasampadam maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyasamghan”ti etena pabhavasampadam dasseti sabbasamghānam aggabhāvadīpanato. Atha vā **sugatassa orasānam puttānanti** ariyasamghassa visuddhanissayabhāvadīpanam. **Mārasenamathanānanti** sammā-
ujuṇāyasamīcippaṭipannabhāvadīpanam. **Aṭṭhannampi samūhanti** āhuncyyādibhāvadīpanam. **Ariyasamghanti** anuttarapuññakhettabhāvadīpanam. Tathā “sugatassa orasānam puttānam”ti etena ariyasamghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānam”ti etena abhinīhārasampadāya siddham pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā mārāṃ māraparisam vā abhivijinanti. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhīṭṭhānena maggaphaladhammānam pakāsītattā. “Ariyasamghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanāñca sāvakanam sabbaguṇānam ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasamghaguṇā pakāsītā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhīpete payojane

pariṇāmento “**iti me**”ti-ādimāha. Tattha ratijananatṭhena **ratanam**, buddhadhammasaṃghā. Tesam hi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabha. Ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi¹.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṃ hetam—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ sīlamayaṃ”ti. Vandanā cettha kāyavācācettehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomaṇā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ**, attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyoti** suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiya, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiya taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvāti** pubbakālakiriya. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. **Tassāti** yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhithavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “**saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā**”ti-ādi vuttaṃ, devatāsaṃyuttādisaṃyuttehi ceva naḷavaggādivaggehi ca vibhūsitassāti attho.

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

Tattha “saṃyuttan”ti “saṃyogo”ti ca atthato ekaṃ. Kesam saṃyuttam? Suttavaggānam¹. Yathā hi byañjanasamudāyo padam, evaṃ atthesu ca katāvadhiko padasamudāyo vākyam, vākyasamudāyo suttam, suttasamudāye vaggoti samaññā, tathā suttavaggasamudāye saṃyuttasamaññā. Saṃyujjantīti ettha suttavaggāti **saṃyuttam**. Yadipi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato natthi, avayave eva taṃtaṃsannivesavisiṭṭhe upādāya padādisamaññā viya suttavaggasamaññā saṃyuttasamaññā āgamasamaññā ca, tathāpi paramatthato avijjamānopi samudāyo buddhiparikappitarūpena vijjamāno viya gayhamāno avayavānam adhiṭṭhānabhāvena voharīyati yathā “rukkhe sākā”ti, tasmā vuttam “**saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā**”ti.

Nanu saṃyuttavaggo eva āgamo, tassa pana kehi maṇḍananti? Na codetabbametam. Bhavati hi abhinnepi vatthusmim yathādhippeta-visesāva bodhanato bhedakasamudācāro yathā “silāputtakassa sarīran”ti. Āgamiṃsanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparattādayoti **āgamo**, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamatṭhena taṃtam-abhipatthitasamiddhi-hetutāya paṇḍitehi varitabbato **varo**, āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**. Āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro**, saṃyutto ca so āgamavaro cāti **saṃyuttāgamavaro**, tassa. Buddhānam anunbuddhā **buddhānubuddhā**, buddhānam saccapaṭivedham anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakaḍḍayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānam vasena **saṃvaṇṇitassa**. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca **buddhānubuddhā**ti yojetabbam. Sammāsambuddheneva hi vinayasutta-abhidhammānam pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamam attho vibhatto, so eva pacchā tesam atthavaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgaham āropitoti. Ettha ca saṃyuttānam vaggā samūhāti **saṃyuttavaggā**, sagāthāvaggādayo. Tappariyāpannatāya saṃyuttesu vaggā **saṃyuttavaggā**, naḷavaggādayo. Saṃyuttāva vaggā **saṃyuttavaggā**². Tividhepi te ekasesanayena gahetvā vuttam “**saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā**”ti.

Tattha sagāthāvagge tāva ekādasā saṃyuttāni aṭṭhatimsa vaggā. Nidānavagge nava saṃyuttāni ekūnacattālīsa vaggā. Khandhiyavagge ekādasā

1. Suttavaggādīnam (Ka)

2. Vaggā paṇṇāsādhigatā saṃyuttavaggā (Ka)

saṃyuttāni ekūnasatṭhi vaggā. Saḷāyatanavagge nava saṃyuttāni aṭṭhatimsa vaggā. Mahāvagge dvādasa saṃyuttāni aṭṭhacattālisa vaggā. Idamettha saṃyuttantaravaggānaṃ parimāṇaṃ.

Ñāṇappabhedajananassāti

paṭiccasamuppādakhandhāyatanādikathābahulatāya gambhīrañāṇacariyāvibhāvanato paññāvibhāgasamuppādakassa. Idha pana “paññāppabhedajananassā”ti svāyamāgamo thomito, saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yadidaṃ taṃtaṃsaṃvaṇṇanānaṃ ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīpapañcasūdanīmanorathapūraṇī-aṭṭhasālīnī-ādīsu ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittapaṭibhānajanana, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”ti-ādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti **atthakathā**, atthakathāva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti. **Āditoti**-ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññātāya paramena cittavasibhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo. Tesāṃ satehi pañcahi. **Yāti** yā aṭṭhakathā. **Saṅgītāti** atthaṃ kathetuṃ yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, Sīhakumāro, tabbaṃsajātātāya Tambapaṇṇidīpe khattiyā, tesāṃ nivāsātāya Tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṇaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Ettha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvā**ti kaṇcukasadisam sīhaḷabhāsam apānetvā. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānam niddisati. **Manoramaṃ bhāsanti** māgadhabhāsam. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitamanam ramayati. Tenevāha “**tantinayānucchavikan**”ti, pāḷigatiyā anulomikam pāḷichāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahitam.

9. **Samayaṃ avilomentoti** siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpānanti** thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā **therā**, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā **theravaṃso**, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjаланato **theravaṃsadīpā**, mahāvihāravāsino, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti **vinicchayo**, gaṇṭhiṭṭhānesu khilamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti **vinicchayo**, vuttappakāraṇīyam nāṇam. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbanam. Etena mahākassapādītheraparamparāgato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnam vinicchayo, tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cāti ca-saddo** sampiṇḍanatto. Tena “na kevalam Jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattathāncā”ti dasseti. Tena ca “Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hohi uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, cirakālapavattanāyāti attho. Idam hi atthappakāsanam aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā pavattati. Vuttaṃ hetam bhagavatā “dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya samvattanti, katame dve? Sunikkhittāncā padabyañjanam attho ca sunīto”ti¹.

11-12. Yam atthavaṇṇanam kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum “**Sāvatthipabhūtinam**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha “**na idha bhiyyo**

1. Am 1. 60 piṭṭhe.

vitthāarakatham karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmi”ti ca. **Saṅgītīnaṃ dvinnanti** dīghamajjhimanikāyānaṃ.

13. “Na idha bhiyyo vitthāarakatham karissāmi”ti sāmāññato vuttassa atthassa vassayaṃ dassetuṃ **“suttānaṃ panā”**ti-ādi vuttaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakatham kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gaḥetabboti kathikānaṃ¹ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti **“sīlakathā”**ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthāarakatā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāliyaṃ āgatāni aṭṭhattimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammasa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacariyādīnaṃ sabhāgādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**, samāpajjanavasibhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasaṃpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādīnaṃ paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānaṃ hetu-ādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo **paccayākāro**, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraḷaddhisāṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā saṅhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha **“suparisuddhanipuṇanayā”**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avisajjetvā vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabbanti iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

1. Tadattikānaṃ (Ka)

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe visuddhimaggo**”ti-ādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsini-ādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. **Icevāti** iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** sārattappakāsanīyā.

Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthaṃ dhammassā”ti etehi payojanaṃ, “saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena piṇḍatthaṃ, “apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsan”ti-ādinā “sāvatthipabhūtinan”ti-ādinā “sīlakathā”ti-ādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Devatāsaṃyutta

1. Naḷavagga 1. Oghatarāṇasuttavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanāṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamāṃ tāva saṃyuttavaggasuttādivasena saṃyuttāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ **“tattha saṃyuttāgamo nāmā”**ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** yaṃ vuttaṃ “saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti, tasmim vacane. **Tatthāti** vā “etāya aṭṭhakathāya vijānātha saṃyuttanissitaṃ atthan”ti ettha yaṃ saṃyuttaggahaṇaṃ kataṃ, tattha. Pañca vaggā etassāti **pañcavaggo**, avayavena viggaho, samudāyo samāsatto.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassa paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ **“tassa vaggesu sagāthāvaggo ādi”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vipakkiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyaṇaṃ kathanāṃ **saṅgīti**, mahāvisayattā pūjaniyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**, tassā pavattitakālo **paṭhamamahāsaṅgītikālo**, tasmim paṭhamamahāsaṅgītikāle. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā niddassetīti **nidānaṃ**. Yo loke ganthassa upogghātoti vuccati, svāyamettha “evaṃ me sutan”ti-ādiko gantho vedītabbo, na pana “sanidānāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemi”ti-ādīsu¹ viya attajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha “evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmata ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle **vuttarīnidānamādi**”ti. Kāmañcetha yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā, Sumaṅgalavilāsiniyaṃ pana attanā vitthāritattā tattheva gaheṭabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahattaṃ pariharanto² **“sā panesā”**ti-ādimāha.

1. Evaṃ bā hiraṇidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetuṃ **“yaṃ panetan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātābbā, tasmā padāni tāva

1. Am 1. 280 piṭṭhe.

2. Atiharanto (Ka)

dassento “**evanti nipātapadan**”ti-ādimāha. Tattha **padavibhāgoti** padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**. Padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “jetassa vanaṃ jetavanan”ti-ādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamam evaṃsaddassa dassento “**evaṃsaddo tāvā**”ti-ādimāha. **Avadhāraṇādīti** ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evaṃvidho evamākāro”ti ca ādisu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi gatavidha-ākārasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavattavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgibhūtā paricārenti seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ bho gotamā”ti-ādisu² pucchāyaṃ, “evaṃ lahuparivattaṃ³, evamāyupariyanto”ti⁴ ca ādisu parimāṇe.

Nanuca “evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃ byākho”ti-ādisu⁵, na pana ākāravisesavācako. Evaṇca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni⁶ upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi -pa- bahun”ti⁷ ettha puppharāsītṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissaya saddhammassavana yonisomanasikāra bhogasampatti-ādidānādipuñṇakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguḷasadiyo pahūtā⁸ puñṇakiriyā maritabbasabhāvātāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguḷāva upamā, tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo

1. Dī 1. 48, 49 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 98 piṭṭhe.

3. Am 1. 9 piṭṭhe.

4. Vi 1. 5 piṭṭhe.

5. Ma 1. 182, 323 piṭṭhesu.

6. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

7. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

8. Bahukā (Ka)

upamākāranigamanattho”ti vattuṃ yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **“upamāyaṃ āgato”**ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabban”ti-ādinā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya ākappasampattiyaṃ yo tattha upadisaṇākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ **“evaṃte -pa- upadese”**ti. Tathā “evamevaṃ bhagavā, evamevaṃ sugatā”ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ. Yo tattha sampahaṃsaṇākāroti yojetabbaṃ.

Evaṃmevaṃ panāyanti ettha garaḥaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garaḥaṇākāro vasalīti-ādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ pupphaṇāsi-ādisaddānaṃ sannidhānatoti datṭhabbaṃ. Evaṃ bhanteti pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanaṃ vuttattā ettha evaṃ-saddo **“vacanasamapaṭicchanattho”**ti vutto, tena **evaṃ bhanteti** sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehīti** yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti yo evaṃ vadaṇākāro idāni vattabbo so evaṃ-saddena nidassīyatīti **“nidassanattho”**ti vuttoti. **Evaṃ noti** etthāpi nesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitaḍakkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananaṃ anumati-gaḥaṇasena “saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hoti”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hoti”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesāṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha **“evaṃ no ettha hoti-ādīsu avadhāraṇe”**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsāṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīḷita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā pālīgatiyo tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena saṅkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena

tikappaṭṭhānādivasena ca nānappaṭṭhānādivasena **nānānaya**, tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumaṃ **nānānayanipuṇaṃ**. Āsayova **ajjhāsaya**, te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena **aneke**, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattam¹

“paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriyan**”ti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese atṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “**pāṭihāriyan**”ti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesāṃ haraṇato “**pāṭihāriyan**”ti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesāṃ haraṇato **pāṭihāriyam**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. **Paṭīti** vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu² viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekekaṃ **pāṭihāriyanti** vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyam**. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca

1. Udāna-Ṭīha 9; Itivuttaka-Ṭīha 19; Mūlaṭī 1. 7 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

bahuvidhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha
“vividhapāṭihāriyan”ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāra-avirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayatā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃ eva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha **“me-saddo tisu atthesu dissati”**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ taṃ atthaṃ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **“sa-upasaggo anupasaggo ca”**ti-ādimāha. **Assāti** suta-saddassa. Kammabhāvasāadhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ **“upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”**ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttana evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ **“evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan”**ti. **Ādi-**saddena sampañicchanādināṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā “sutan”ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṃ¹ dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutam hotīti āha **“anunānadhikāviparītaggahaṇanidassanan”**ti. Atha vā

1. Nirākataṃ (Ka)

saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttaṃ hoti—na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhūñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca kho sammadevāti. Tenevāha **“anunānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ”**ti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **“assavanabhāvapaṭikkhepato”**ti. Tenevāha **“anunānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ”**ti. Savanasaddo cettha kammattho veditabbo **“suyyati”**ti.

Evaṃ savana hetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ **“tathā evaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tassāti** yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattetuṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ **“sotadvārānusārenā”**ti. **Nānappakārenāti** vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā atthitāpakāsaṇaṃ. **Sutanti dhammappakāsananti** yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammatā vuttaṃ, na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **“ayaṃ hetthā”**ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyāti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ, **mayāti** kattu-atthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthamevaṃsaddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ **“sutanti puggalakiccappakāsaṇaṃ”**ti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassāti-ādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattīti** upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavatti-ākārupādānavasena

tathā vuttā. **Sutanti visayaniddesoti** sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ “**cittasantānena taṃsamaṅgino**”ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ “**taṃsamaṅgino kattuvise**”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “**gahaṇasannitṭhānan**”ti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākāraṇaṃ nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ “**evanti puggalakiccaniddeso**”ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha “**sutanti viññāṇakiccaniddeso**”ti. **Meti** saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato “**meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso**”ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabhūtaḍḍhammapabandhabyāpārabhāvena dassento āha “**evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso**”ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāraṇaviseyapuggalabyāpāranidassanavasena¹ gahaṇākāragāhakatābbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpāraṇakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamaṇiyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṃ vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu “evan”ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha “**evanti ca meti cā**”ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa

1. Puggalabyāpāranidassanavasena (Ka)

ākārādino dhammānaṃ asalakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha “**saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī**”ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasena**ti bhūtattha-uttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākātataṃ kātuṃ “**kiñhetthatan**”ti-ādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha “**viijamānapaññattī**”ti. Teneva hi “**yañhi taṃ ettha sotena upaladdhan**”ti vuttaṃ. Sotadvārānusārena upaladdhanti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhatīti. **Taṃ taṃ upādāya vattabbato**ti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha “**diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato**”ti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamattoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha “**asammohaṃ dīpetī**”ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho** hotīti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhataṃca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato¹ dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “**paññāpubbaṅgamāyā**”ti-ādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādisu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ sati **pubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttavipariyāyena yathāsambhavaṃ attho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassāti**

atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-
uttānīkaraṇa-paññattivāsena chahi atthapadehi,
akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca
samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yoniso panasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ
ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo.
Avikkhepaṃ dīpetiti “oghataṇasuttaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādipucchāvasena
pakaraṇappavattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena
na sambhavaṭṭi katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassāti**-ādi tassevatthassa
samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyāti**
atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi
viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa,
saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena
phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā
tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepeneva phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ
saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato
sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. “Na hi vikkhittacitto”ti-ādinā
samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena
ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha
adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena
avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā. Avikkhepo pana sappurisūpanissayo
viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti, evampi avikkhepena
sappurisūpanissayasiddhijotanaṃ na samatthitāva, no na samatthitā
vikkhittacittānaṃ sappurisapayirūpāsanaṃbhāvassa atthasiddhito. Ettha ca
purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari
vuṭṭhisabbhāvassa. Dutiyam kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbam
ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena
sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti
vuttaṃ “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hoti sambandho.

Pacchimacakkadvayasampattinti

attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ.

Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā, sampattibhavesūti

vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti-ādi¹.

Purimapacchimabhāvo cettha desanakkamavasena daṭṭhabbo.

Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa ca atthitāya.

Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ

kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha “**āsayasuddhi siddhā hotī**”ti. Tathā hi vuttaṃ

“sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti² “katapuññosi tvaṃ

ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti³ ca. Tenevāha

“**āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī**”ti. **Payogasuddhiyāti**

yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena.

Tathā cāha “**āgamabyattisiddhī**”ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa

niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato

avikkhattacitto pariyattiyāṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenāti-ādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-
sadda suta-saddānaṃ asammohāsammosaḍipānato catupaṭṭisambhīdāvasena
atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenāti** etena ayaṃ
suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva
sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dīpeti. Manodiṭṭhihi pariyattidhammānaṃ
anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena
yonisomanasikāradīpakena evaṃsaddena yojetvā,

savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena

sotāvadhānapaṭibaddhāti te vuttanayena avikkhepadīpakena suta-saddena

yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha

dhammāti pariyattidhammā. **Manasā anupekkhitāti** “idha sīlaṃ kathitaṃ,

idha samādhī, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā

anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya,

ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti

rūpaṃ, ettakam rūpaṃ”ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vutta.

Attano adahantoti “mamedan”ti attani aṭṭhapento. Bhummatthe

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

cetaṃ sāmivacanaṃ. **Asappurisabhūminti** akataññutaṃ. “Idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”¹ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca Ānandattherassa “mamedari vacanaṃ”ti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ, “evaṃ me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūlapituputto, kiṃ nu kho sayam sacchikataṃ dhammā deseti, udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsutaṃ”ti, evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvanti. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammo eva netti **dhammanetti**.

Dalhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**, nātisaṃsappanā matibhedamattā **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināsetīti** bhagavatā bhāsittā sammukhāvassa paṭiggahitattā khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāraḍi-atthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanattamaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññasetṭha-asahāyasaṅkhyādisu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādisu² aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādisu³ setṭhe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādisu⁴ asahāye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādisu⁵ saṅkhyāyaṃ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.

2. Ma 3. 22 piṭṭhe.

3. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 166 piṭṭhe.

5. Am 3. 61 piṭṭhe.

“**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti. **Kālañca samayañcāti** yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayassa paṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho.

Mahāsamayoti mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayatthoti** pīlanādini abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayatthoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīlanam** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino himsanam avipphārikatākaraṇam, **santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanam paridahanam.

Tattha sahakārikāraṇam sannijjham sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyam tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇam karaṇam viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samam, saha vā avayavānam ayanam pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānam samāgame eti phalam etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudāyo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, dalhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesam etenāti **samayo**, diṭṭhe. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanatīti. Samiti saṃgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānam, sammā vā yānam apagamo apavatti **samayo**, pahānam. Abhimukham ñāṇena sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo**, dhammānam aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānam

aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim̐ tasmim̐ atthe samayasaddappavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assāti** samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyamitoti āha **“tattha kiñcāpī”**ti-ādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento **“yevā ime”**ti-ādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasamāpattihi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsāti** dasasahassilokadhātupakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **“yo cāyan”**ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyabhūṇhībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammīkathāsamayā desanāsamayo eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthāti** abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṃ avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā “rukkhe sākā, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha **“adhikaraṇañhi -pa- dhammānan”**ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim̐ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā ca “gāvīsu duyhamāṇāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samaye, tasmim̐ samayeti ca

vutte “satī”ti ayamatto viññāyamāno eva hoti padatthassa
sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriya cittaṃ uppādakiriya
phassādibhavanakiriya ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samayeti** yasmiṃ navame
khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati
kāma vacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃveva khaṇe, hetumhi,
paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde
bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **“khaṇa -pa-
lakkhīyati”**ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, vijjāya vasati,
pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā
bhikkhusaṃghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā
vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthu-otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena
sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṇca
apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ.
Parahitapaṭipattisaṅkhātēna **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti**
accantasāmyogattajotanatthānaṃ. **Upayoganiddeso kato** yathā “māsaṃ
sajjhāyati”ti. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti**
vacanamattēna viseso. Tena suttavinayesu vibhattibhiyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ “seṭṭhan”ti vuttaṃ
seṭṭhaguṇasahacaraṇato, tathā **“uttaman”**ti etthāpi. **Gāravayuttoti**
garubhāvayutto garugūṇayāgato, garukaraṇārahātāya vā gāravayutto.
Vuttoyeva, na pana idha vattabbo Visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya
ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo¹—bhāgavāti bhagavā, bhataṇvāti bhagavā, bhāge vanīti
bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhataṇvāti bhagavā, bhage vanīti bhagavā,
bhāge vanīti bhagavā.

1. Itivuttaka-Ṭīṭha 5; Sārattha-Ṭī 1. 314; Visuddhi-Ṭī 1. 258 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

Bhāgavā bhataṇvā bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamiṇi bhagavā jīno.

Tattha katham **bhāgavāṇi bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgate atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlam samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇiṇyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācaniṇyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇiṇyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātaṇṇiṇiṇyā, nava saññā, navanānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaṅgā, cuddasabuddhañāṇāni, pañcadasa vimutti-paripācaniṇyā dhammā, soḷasa vidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapaniṇyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni,

catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhasamāpattisañcārimahāvajiraññaṇaṃ,
 anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāññāṇāni, tathā
 anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanaññāṇāni cāti
 evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā
 guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā
 assa atthīti “bhāgavā”ti vattabbe ākārassa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto.
 Evaṃ tāva bhāgavāti **bhagavā**.

Yasmā silādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.

Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi
 manussattādi ke aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā
 katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī sīla,
 nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā,
 upekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa
 paramatthapāramiyoti samatimsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavattūni,
 saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, āṅgapariccāgo jīvita, rajja, vutta,
 dārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā,
 dhammakkhānaṃ, ñātattacariyā, lokattacariyā, buddhicariyāti evamādayo,
 saṅkhepato vā sabbe puññaññāṇasambhārā buddhakaradhammā, te
 mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri
 asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṅkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na
 honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ
 niranteraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti “bhatavā”ti vattabbe
 “bhagavā”ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā
bhatavāti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari
 sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti **bhagavā**.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapārami-ādike.

Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā
 devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato

lokahitatthaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ -pa- jarāmaṇaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā¹ aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaṇassa samudayo pahātabbo”ti-ādinā pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho -pa- jarāmaṇassa nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhunirodhagāminī paṭipadā”ti-ādinā, “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā “ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharāṇa guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhāpeyyaṃ”ti² mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato³.

Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivhavaṃ bhajīyanti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva Tathāgato sammāsambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabūto pana te niravajjesu upasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriya ādi-uttari manussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti **bhagavā**.

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Patiṭṭhaheyyunti (Ka) 3. Asesato (Ka)

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato¹.

Katham **bhattavāti bhagavā?** Bhattā daḥhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññaññādi-
aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo,
sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya
niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya
dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti anubyañjanabyāmapabbhādi
anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena
“itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena
suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu
appicchatāsantuṭṭhi-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato
dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca
rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo
lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catupparamāṇike
lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā
aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ
ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa
ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā
tesaṃ pasādabhatti samaṇena vā brahmaṇena vā devena vā mārena vā
brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na
pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḥhabhattibhāvato.

Tenevāha—

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,

Kalyāṇamitto daḥhabhatti ca hotī”ti²,

“Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ
nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ
paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”ti³ ca.

1. Jino (Ka) 2. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake. 3. Am 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

evam bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā itarassa ga-kāram katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.

Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Katham **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi aparimāṇāsu jātisu pāramiyo paripūrento bhagasaṅkhātāṃ siriṃ issariyaṃ yasaṅca vami uggiri, khelipiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisiriṃ deva lokādhīpaccasadiṣaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇṇāyapi amaṇṇamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime sirī-ādike bhage vamīti **bhagavā**, atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādi bhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhiyabhāvato, tepi bhagavā vami tannivāsissattāvāsasamatikkamato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti **bhagavā**.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ.

Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato.

Katham **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena pathaviyādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papaṅcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa “sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghāṇaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ -pa- manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ -pa- manosamphassajaṃ cetanaṃ -pa- manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ -pa- dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ -pa- dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ -pa- dhammavicāraṃ”ti-ādinā anupadadhammavibhāgavasena api sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetam

“yaṃ taṃ ānanda cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṇissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti netāṃ ṭhānaṃ vijjati”¹. Evampi bāge vamiṃti **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamiṃti** sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vamiṃti uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresaṇca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetāṃ “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”². Kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, nogahaṇatthāyā”³ti-ādi³. Evampi bhāge vamiṃti **bhagavā**.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā mahesinā.

Kaṇhasukkā yato vantaṃ, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ—

“Bhāgavā bhataṃ bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vamiṃti tathā bhāge, vamiṃti bhagavā jino”⁴ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”⁴ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjati katvā vuttaṃ.

Vajirasāṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyaṃ kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalassa suttassa “evaṃ”⁵ti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutāṃ, taṇca kho mayāva sutāṃ, na anussutaṃ na paraṃparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ niddisati** bhagavāsaddasannidhāne payuttassa samayasaddassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāva dīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati—

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ.

Hutāvahamajjhe jātāṃ, samuditamakaraṇamavindan”⁶ti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇagisiṭṭhasattuttamabhāvadīpanato garugāravādhivacanabhāvato.

1. Dī 2. 99 piṭṭhe. 2. Ma 1. 188 piṭṭhe. 3. Ma 1. 187 piṭṭhe. 4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

Avisesenāti na visesena, viharabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha -pa-vihāresuti** iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgīparidīpananti** samaṅgībhāvaparidīpanam. **Etanti** “viharatī”ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ “idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”ti-ādīsu¹ iriyāpathavihāre āgataṃ. “Yasmim bhikkhave samaye bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharatī”ti² ettha dibbavihāre. “So mettāsahagatena cetasa ekam disam pharitvā viharatī”ti-ādīsu³ brahmavihāre. “So kho aham aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmim eva purimasmim samādhinimutte ajjhattameva cittam saṇṭhapemi sannisādemi ekodim karomi samādahāmi, yena sudam niccakkaṃ viharāmi”ti-ādīsu⁴ ariyavihāre.

Tattha iriyānam vattanam **iriyā**, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo kāyakiccaṃ vāti **iriyā**, tassā pavatti-upāyabhāvato iriyā ca so patho cāti **iriyāpatho**, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivatti-ādi-ākārena pavatto catusantirūpapabandho eva. Vihaṇaṇam, viharati etenāti vā **vihāro**, iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavo **dibbo**, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādevaḷoke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā **dibbo**, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā **dibbo**, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, catasso rūpāvacarasamāpattiyō. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgaham gacchanti. Brahmūnam, brahmāno vā pihārā **brahmavihārā**, catasso appamaññāyo. Ariyānam, ariyā vā viharā **ariyavihārā**, cattāri sāmāññaphalāni. **So hi ekam iriyāpathabāddhananti**-ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataram kalam attabhāvam pavatteturū sakkoti, tathāpi upādinna kasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dasseturū

1. Saṃ 2. 387 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 44; Abhi 2. 274 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 2, 63; Ma 3. 185 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 316 piṭṭhe.

vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho vedītabbo.

Paccatthike jinātīti **jetto**. Jeta-saddo hi sota-saddo viya kattusādhanopi atthīti. Rañño vā paccatthikānaṃ jītakāle jātattā **jetto**. Rañño hi attano jayaṃ tattha āropetvā jītavāti jetoti kumāro vutto. Maṅgalakāmatāya vā jetotissa nāmaṃ kataṃ, tasmā “jeyyo”ti etasmiṃ atthe “jeto”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tassa jetassa rājakumārassa. **Vaneti**¹ ādito paṭṭhāyeva taṃ tassa santakanti dassetuṃ “**taṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Sabbakāmasamiddhitāya vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ² upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko**, tassa anāthapiṇḍikassa. Yadi jetavanaṃ, kathaṃ anāthapiṇḍikassa āramoti āha “**anāthapiṇḍikenā**”ti-ādi. Pañcavidhasenāsaṅgasampattiyā āramanti ettha pabbajitāti **ārāmo**, tasmīṃ ārāme. Yadi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkīṭāti taṃ “jetavanan”ti vattabbataṃ labhatīti vadanti. Ubhinnampi vā tattha pariccāgavisesakittanatthaṃ ubhayavacanāṃ, jetenapi hi bhūmibhāgavikkayena laddhadhanaṃ tattha dvārakoṭṭhakakaraṇavasena viniyuttaṃ. Sāvatti jetavanānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattā vuttaṃ “**na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitun**”ti.

Apākaṭāti sakko suyāmoti-ādinā anabhiññātā. Abhiññātānampi aññatarasaddo dissateva ekasadisāyattattāti dassetuṃ “**abhijānāti no**”ti-ādi vuttaṃ. **Ahunā**¹ idāneva. **Sādhāraṇavacanāṃ** dibbataṃ antonītaṃ katvā. Devo eva **devatā** purisepi vattanato. Tenevāha “**imasmīṃ panatthe**”ti-ādi. Nanu ca rūpāvacarasattānaṃ purisindriyaṃ natthi, yena te purisāti vucceyyuṃ? Yadi purisindriyaṃ natthi, purisasaṅghānassa pana purisavesassa ca vasena purisapuggalātveva vuccanti purisapakatibhāvato.

1. Upavanheti (Ka)

2. Sabbakālaṃ (Ka)

3. Ahu (Aṭṭhakathāyaṃ)

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti upari vuttaṃ. **Abikkantataroti** ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchadena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamaniyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti sabbāpi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe.

Kaṇcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha “**chaviyan**”ti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo”ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇanam kittiyā ugghosananti **vaṇṇo**, thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo**, kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo**, kāraṇaṃ. Vaṇṇanam dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo**, saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo**, rūpāyatanam. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇasaddassa tasmim tasmim atthe pavatti veditabbā. **Iddhiṃ māpetvā**ti vatthālāṅkārayādīhi ohāsamuñcanādivasena dibbaṃ iddhānubhāvaṃ nimminivā. **Kāmāvacarā anabhisāṅkhatenapi āgantum sakkonti** oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabalīkārabhakkhā. **Rūpāvacarā na sakkonti** tato sukhumatararūpattā. Tenāha “**tesaṃ hī**”ti-ādi. Tattha “**atisukhumo**”ti mūlapaṭṭisandhirūpaṃ sandhāya vadati. **Na tena iriyāpathakappanam hotīti** etena brahmalokeyi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattantīti dasseti. Itaraṃ hi ativiya sukhumaṃ rūpaṃ kevalaṃ cittuppadassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṇṭhānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Anavasesattaṃ sakalatā. Yebhuyyatā bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro. Sukhena hi avokiṇṇatā tattha

adhippetā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo¹. **Kevalakappanti** kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Samghabhedāyāti** saṃghe vivādāya, vivāduppādāyāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittatā, etassa taṃ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo. Tenāha “**visaṃyogo attho**”ti.

Kappasaddo paṇāyaṃ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappasaddamattaṃ dasseti, aññathā kappapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattīti** nāmaṃ. Nāmaṃ hetuṃ² tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassūti** kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvīkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenacipi kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**”ti. Īsaṃ asamattaṃ³, kevalaṃ vā **kevalakappaṃ**. Bhagavato ābhāya anobhāsīameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhuyyati, sūriyādīnampi pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti.

Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetu-attho hi kiriyāya kāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamanatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati, vijjāya vasatī”ti-ādīsu viya hetu-atthameva taṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ na karaṇattham tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti-ādi. Bhagavato satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahākāruṇikassa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamīti** upasaṅkantā. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ

1. Daḷhatthavisesābhāvo (Ka)

2. Nāmasaññāva taṃ (Ka)

3. Imassa pana sādhippāyo attho moggallānabyākhyāyaṃ catutthakaṇḍe (120) suttabyākhyāto gahetabbo.

gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vattabbataṃ labhati. Tenāha **“gatāti vuttaṃ hotī”**ti, upagatāti attho.

Upasaṅkamtivāti pubbakālakiriyāniddesoti āha

“upasaṅkamanapariyosānadīpanan”ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ pattā **“upasaṅkamī”**ti vuttā. Tato upagataṭṭhānato.

Gatinivatti-atthato sāmāññato āsanampi ṭhānaggahaṇena gayhatīti vuttaṃ **“āsanakusalatāya ekamantaṃ tiṭṭhantī”**ti. Nisinnāpi hi gamanato nivattā nāma honti ṭhatvā nisīditabbattā, yathāvuttaṭṭhānādayopi āsaneneva saṅgahitāti. Atidūra-accāsannapaṭikkhepena nātidūranaccāsannaṃ nāma gahitaṃ. Taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Kāmaṃ **“kathan”**ti ayamākārapucchā, taraṇākāro idha pucchito. So pana taraṇākāro atthato kāraṇamevāti āha **“kathaṃ nūti kāraṇapucchā”**ti. **Pākaṭo** abhisambodhiyaṃ mahāpathavīkampanādi-anekacchariyapātubhāvādinā.

Marisanatṭhena pāpānaṃ rogādi-anatthānaṃ abhibhavanaṭṭhena **māriso**, dukkharahito. Tenāha **“niddukkhāti vuttaṃ hotī”**ti. Nirayapakkhe piyālapanavasanasena upacāravacanañcetaṃ yathā **“devānaṃ piyā”**ti. Tenevāha **“yadi evan”**ti-ādi. **Saṅkunā saṅkūti** matthakato samakoṭṭitena yāva hadayapadesā nibbijjhivā otiṇṇena saṅkunā pādatalato samakoṭṭito saṅku nibbijjhivā ārohanto **hadaye** hadayassa padese samāgaccheyya, atha nesuṃ saṅkūnaṃ samāgamasamakāle naṃ yathātikkantasaṅkukaraṇakālaṃ jāneyyāsi. Kiñci nimittaṃ upādāya kismiñci atthe pavattassa saddassa tannimittarahite pavatti ruḷhī nāma gamanakiriyārahite sāsanādimaṭi paṭipīṇḍe¹ yathā gosaddassa.

Oghamatarīti yesaṃ oghānaṃ taraṇaṃ pucchitaṃ, te gaṇanaparicchato sarūpato ca dassetuṃ **“cattāro”**ti-ādi vuttaṃ. Kasmā panettha

1. Ettha **“sāsanā** nāma gogaḷaṭṭhitaṃ lambamānacammalomasaṅghātarūpaṃ galakambalaṃ, sā ādi yesaṃ gavaṅgānanti sāsanādīni, sāsanānaṅguṭṭhakakudakhuravisāṇādigavaṅgāni, tāni assa paṭipīṇḍassa atthīti sāsanādīmā, paṭipīṇḍo, tasmim paṭipīṇḍe gopatirūpake”ti attho veditabbo.

cattāro eva oghā vuttā, te ca kāmādayo evāti? Na codetabbametaṃ, yasmā dhammānaṃ sabhāvakiccavisesaññunā bhagavatā sabbaṃ ñeyyaṃ yāthāvato abhisambujjhivā ettakāva oghā desitā, ime eva ca desitāti. Vaṭṭasmim ohananti osīdāpentīti **oghā**, ohananti heṭṭhā katvā hananti gāmenti, tathābhūtā satte adho gāmenti nāma. Ayañca attho “sabbopi cesā”ti-ādinaṃ parato aṭṭhakatāyameva āgamissati. Kāmanatṭhena **kāmo**, kāmo ca so yathāvuttenatṭhena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ “**rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti cā**”ti vuttaṃ. **Sumaṅgalavilāsini**-ādīsu¹ pana “sassatadiṭṭhisahagatarāgo cā”ti vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhava. Bhavadiṭṭhivinimuttassa diṭṭhigatassa abhāvato “**dvāsattḥiditṭhiyo diṭṭhogho**”ti vuttaṃ, catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyassa “**catūsu saccesu aññānaṃ avijjogho**”ti āha.

Idāni tesāṃ oghasaṅkhātānaṃ pāpadhammānaṃ uppattiṭṭhānaṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ, pavattiṭṭhānaṃ pana kāmaguṇādayo dassitā eva. “Pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo kāmogho”ti ettha bhavoghaṃ ṭhapetvā sabbo lobho kāmoghoti yuttaṃ² siyā. Sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavadiṭṭhisampayuttattā bhavoghoti aṭṭhakathāsu vutto, bhavogho pana diṭṭhigatavippayuttesu eva uppajjatīti pāliyaṃ vutto. Tenevāha “**bhavogho catūsu diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjati**”ti. Tasmā diṭṭhisahagatalobhopi kāmoghoti yuttaṃ siyā.

Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānaṃ hi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā, āsavā eva ca oghā. Kāmāsavaniddese ca kāmesūti kāmārāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesūti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sāyaṃ taṇhā sabbāpi na kāmaccchāndādināmaṃ na labhatīti.

Yadi pana pañcakāmaguṇiko ca rāgo kāmoghoti vuttoti katvā brahmānaṃ vimānādīsu rāgassa diṭṭhirāgassa ca kāmoghabhāvo paṭisedhitabbo siyā, evaṃ sati kāmoghabhavoghavinimuttena nāma lobhena

1. Dī-Ṭṭha 3. 206 piṭṭhe.

2. Vuttaṃ (Ka)

bhavitabbaṃ. So yadā diṭṭhigatavippayuttesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjogho oghavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi oghavippayuttatā vattabbā siyā “catūsupi diṭṭhigatavippayutta lobhasahagatesu cittuppādesu uppanno moho siyā oghasampayutto siyā oghavippayutto”ti. “Kāmogho aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjati”ti, “kāmoghaṃ paṭicca diṭṭhogho avijjogho”ti¹ ca vacanato diṭṭhisahagato kāmogho na hotīti na sakkā vuttuṃ. Tathā hettha “rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca bhavogho nāmā”ti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ “sassatadiṭṭhisahagato rāgo”ti.

Adhogamanatṭhenāti heṭṭhāpavattanaṭṭhena. Heṭṭhāpavattanañcetta na kevalaṃ apāyagamaniyabhāvena, atha kho saṃsāratarakāvarodhanenapīti dassetuṃ “**uparibhavañcā**”ti-ādi² vuttaṃ. Kāmaṃ nibbānaṃ arūpibhāvā adesam, na tassa ṭhānavasena³ uparigahaṇaṃ, sabbasaṅkhatavinissaṭṭā pana sabbassapi bhavassa uparīti vattabbataṃ arahaṭīti katvā vuttaṃ “**uparibhavaṃ⁴ nibbānaṃ**”ti. “Mahā-udakogho”ti-ādīsu rāsaṭṭho ogha-saddoti “**mahā heso kilesarāsī**”ti vuttaṃ. **Sesesupīti** bhavoghādīsupi.

Appatiṭṭhahantoti kilesādīnaṃ vasena asantiṭṭhanto, asaṃsīdantoti attho. **Anāyūhantoti** abhisāṅkhārādivasena na āyūhanto majjhimam paṭipadam vīlaṅghitvā nibbuyhanto. Tenāha “**avāyamanto**”ti, micchāvāyāmasena avāyamantoti adhippāyo. **Gūḷhanti** saṃvutaṃ. **Paṭicchannanti** tasseva vevacanam. Atthavasena vā saṃvutaṃ **gūḷham**, sadda vasenapi apākaṭam **paṭicchannam**. Antaradīpādike **ṭhātabbaṭṭhāne**. **Āyūhantāti** hatthehi ca pādehi ca vāyamantā. **Etam** atthajātam, **etam** vā vissajjanaṃ.

Idāni yenādhippāyena bhagavatā tathāgūḷham katvā pañho kathito taṃ dassetuṃ “**kiṃ paṇā**”ti-ādi vuttaṃ. **Niggahamukhenāti** veneyyānaṃ vinaya-upāyabhūtaniggahavasena. Tenāha “**ye paṇḍitamānino**”ti-ādi. **Pavayha pavayhāti** ophuṇitvā ophuṇitvā.

1. Abhi 10. 297 piṭṭhe.

3. Ñānavasena (Ka)

2. Uparibhāgañcāti-ādi (Ka)

4. Uparibhāgaṃ (Ka)

Soti devaputto **nihatamāno** ahosi yathāvissajjitassa atthassa ajānanto. **Yathāti** aniyamavacanaṃ niyamaniddiṭṭhaṃ hoti, taṃsambandhañca kathanti pucchāvacananti tadubhayassa atthaṃ dassento “**yathāhaṃ jānāmi, evaṃ me kathehi**”ti āha.

Yadāsvāhanti yadāsu ahaṃ, su-kāro nipātamattaṃ “yadidaṃ kathaṃ sū”ti-ādīsu viya. **Sabbapadesūti** “tadāssu saṃsīdāmi”ti-ādīsu tīsupi padesu. **Atarantoti** oghānaṃ atikkamanatthaṃ taraṇappayogaṃ akaronto. **Tatthevāti** oghaniya-oghesu eva. **Osīdāmīti** nimujjāmi oghehi ajjhotthato homi. **Nibbuyhāmīti** oghehi nibbūlho homi. **Ṭhātuṃ asakkonto** asaṃsīdanto. **Ativattāmīti** anupayogaṃ atikkamāmi, apanidhānavasena sammāpaṭipattiṃ virādhemīti attho. **Ṭhāne ca vāyāme cāti** vakkhamānavibhāge paṭiṭṭhahane vāyāme ca. **Dosaṃ disvāti** paṭiṭṭhānāyūhanesu saṃsīdananibbuyhanasaṅkhātāṃ taraṇassa vipandhanabhūtaṃ ādīnavāṃ disvāna. Idaṃ bhagavatā bodhimūle attanā pavattitapubbabbhāgamanasikāravasena vuttaṃ. **Atiṭṭhanto avāyamantoti** paṭiṭṭhānāyūhanakaraṇakilesādīnaṃ parivajjanena asaṃsīdanto anibbuyhanto. **Devatāyapi paṭividdho** tadattho upanissayasampannatāya vimutti-paripācanīyadhammānaṃ paripakkattā. **Na pana pākaṭo** vipaṇcitanñū-ādīnaṃ ugghaṭitaññūnaṃ pana yathā tassā devatāya, tathā pākaṭo evāti. **Satta dukā** idāni vuccamānarūpā **dassitā** poraṇaṭṭhakathāyaṃ. **Kilesavasena santiṭṭhantoti** lobhādīhi abhibhūtatāya saṃsāre paṭiṭṭhahanto sammā appaṭipajjanena tattheva saṃsīdati nāma. **Abhisāṅkhāravasena** ti tatthevābhisāṅkhāracetanāya cetento sammāpaṭipattiyogyassa khaṇassa ativattanena nibbuyhati nāma. Iminā nayena sesadukesupi attho veditabbo.

Ettha ca vaṭṭamūlakā kilesāti tesāṃ vasena saṃsāre avaṭṭhānaṃ taṃtaṃkammunā tattha tattha bhava abhinibbatti, kilesā pana tesāṃ paccayamattaṃ. Tattha tattha bhava aparāparaṃ nibbattento saṃsāre nibbuyhati nāmāti imassa atthassa dassanavasena **paṭhamaduko** vutto. Ime sattā saṃsāre paribbhamantā duvidhā taṇhācaritā diṭṭhicaritā cāti tesāṃ saṃsāranāyikabhūtaṃ dhammānaṃ vasena santiṭṭhanāṃ, tadanñesaṃ pavattipaccayānaṃ

vasena āyūhananti imassa atthassa dassanavasena **dutiyaduko** vutto. Saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanasabhāvāya taṇhāya vasena visesato patiṭṭhānaṃ, amuttimagge muttimaggaparāmāsato tathā āyūhanampi diṭṭhiyā vasena hotīti dassetuṃ **tatiyaduko** vutto. **Catutthaduke** pana adhippāyo aṭṭhakathāya eva vibhāvito. Yasmā “sassato attā”ti abhinivisanto arūparāgaṃ¹ asaṇṇūpagaṃ vā avimokkhaṃyeva vimokkhoti gahetvā saṃsāre eva oliyati. Tenāha “**oliyanābhinivesā hi bhavaditṭhī**”ti. Yasmā pana kāmabhavādīsu yaṃ vā taṃ vā bhavaṃ patvā attā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇāti abhinivisanto bhavavippamokkhāvahāya sammāpaṭipattiyaṃ appaṭipajjanena taṃ ativattati. Tena vuttaṃ “**atidhāvanābhinivesā vibhavadiṭṭhī**”ti.

Līnavasena santiṭṭhantoti kosajjādivasena saṃkocāpajjanena sammā appaṭipajjanto. **Uddhaccavasena āyūhantoti** sammāsamādhino abhāvena vikkhepavasena **pañcamo duko** vutto. Yathā kāmasukhaṃ paviṭṭhassa samādhānaṃ natthi cittassa upakkiliṭṭhatto, evaṃ attaparitāpanamanu yuttassa kāyassa upakkiliṭṭhattā. Iti cittakāyaparikkilesakarā dve antā taṇhādiṭṭhinissayatāya saṃsīdananibbuyhananimittā vuttā **chatṭhaduke**. Pubbe sappadesatova saṃkilesadhammā “saṃsīdananimittan”ti dassitāti idāni nippadesato dassanavasena, pubbe ca sādharmaṇato abhisankhāradhammā “nibbuyhananimittan”ti dassitāti idāni puññāneñjābhisankhāre eva “āyūhananimittan”ti dassanavasena **sattamaduko** vutto. Evaṃ hi duggatisugatūpapattivasena saṃsīdananibbuyhanāni vibhajja dassitāni hontīti. Tenevāha “**vuttampi cetan**”ti-ādi. Adhobhāgaṃ duggatiṃ gamentīti **adhobhāgaṅgamanīyā** anunāsikalopaṃ akatvā. Tathā uparibhāgaṃ gamentīti **uparibhāgaṅgamanīyā**.

Ettha ca oghataraṇaṃ pucchitena bhagavatā “**appaṭiṭṭhaṃ anāyūhan**”ti tassa pahānaṅgameva dassitaṃ, na sampayogaṅganti? Na evaṃ daṭṭhabbaṃ, yāvataṃ yena patiṭṭhānaṃ hoti, yena ca āyūhanaṃ, tadubhayapaṭikkhepamukhena tappaṭipakkhadhammadassanametanti. Na hesa a-kāro kevalaṃ paṭisedhe,

1. Arūpūpagaṃ (?)

atha kho paṭipakkhe “akusalā dhammā, ahito, adhammo”ti-ādīsu viya, tasmā **appatiṭṭhaṃ anāyūhanti** patiṭṭhānāyūhanānaṃ paṭipakkhavasena pavattamāno tathāpavattihetūvāti ayamettha attho. **Khoti** ca avadhāraṇatthe nipāto “assosi kho”ti-ādīsu¹ viya. Tena appatiṭṭhānassa ekaṃ sikataṃ dasseti. Soyaṃ kho-saddo “anāyūhan”ti etthāpi ānetvā vattabbo. Anāhūhanampi hi ekamsikamevāti tassa paṭipakkho saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi oghataraṇaṃ hoti, na aññathā. Evamayam yathānusandhidesanā katā, devatā ca sahavipassanaṃ maggaṃ paṭivijjhīti paṭhamaphale patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**imaṃ pañhavissajjanan**”ti-ādi.

“Cirassā”ti iminā samānatthaṃ padantarametanti āha “**cirassa kālassā**”ti yathā “mamaṃ vā bhikkhave”ti² ettha “mamā”ti iminā samānatthaṃ padantaraṃ mamanti. **Na diṭṭhapubbā**ti adassāvī. Adassāvitā ca disvā kattabbakiccassa asiddhatāya veditabbā. Aññathā kā nāma sā devatā, yā bhagavantaṃ na diṭṭhavatī. Tenāha “**kiṃ panimāyā**”ti-ādi. **Dassanaṃ upādāya evaṃ vattum vattatī**ti yadā kadāci kañci piyajātikam disvā taṃ dassanaṃ upādāya “cirena vata mayaṃ āyasmantaṃ passāmā”ti adiṭṭhapubbaṃ diṭṭhapubbaṃ vā evaṃ vattum yujjati, ayaṃ loke nirulhe samudācāroti dasseti. Brahmaṃ vā vuccati ariyamaggo, tassa aṇanato jānanato paṭivijjhanato **brāhmaṇo**. **Kilesanibbānenā**ti kilesānaṃ accantasamucchedasaṅkhātena nibbānena **nibbutaṃ** sammadeva vūpasantasabbakilesadarathapariḷāhaṃ. **Āsattavisattādīhīti ādi**-saddena visatādi-ākāre saṅgaṇhāti. Vuttaṃ hetam—

“Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, visamvādikāti visattikā, visam haratīti visattikā, visamūlāti visatthikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogoti visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattitā”ti³.

1. Vi 1. 1 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

3. Khu 7. 7 piṭṭhe Mahāniddese.

Tattha **visaṭṭā**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammesu abhibyāpanavasena. **Visaṭṭā**ti purimavasanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakka**ti pariśakka, sahaṭi vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahaṭi. Osakkaṇaṃ vipphandaṇaṃ vā “visaṭṭaṇaṃ”ti pi vadanti. Aniccādiṃ niccādito gaṇhāṭi **visaṃvādikā** hoti. **Visaṃ hara**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passaṇṭi viddhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahaṭi attho. Dukkhaṇibbattakakammassa hetubhāvato **visaṃvā**. Visaṃ vā dukkhābhivhūta vedanā mūlaṃ etissāti **visaṃvā**. Dukkhasamudayaṭṭā visaṃ phalaṃ etissāti **visaṃvā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti **visaṃvā** hoti vuttā, sabbattha niruttivasena padaśiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “visaṃ vā panā”ti-ādi vuttanti evamettha visattikāpadassa attho veditabbo. **Viññāṇaṃ** paṭhamadutiyaṃ maggehi. **Viññāṇaṃ** tatiyaṃ maggena. **Viññāṇaṃ** catutthamaggena.

Samaṇaññoti sammadeva kaṭānuñño. Tenāha “**ekajjhāsaya aho**”ti. **Antaradhā**ti adassanaṃ agamāsi. Yathā pana antaradhāyi, taṃ dassetuṃ “**abhisankhata kāya**”ti-ādi vuttaṃ. **Māle**ti līṅgavipallāsaṇa vuttaṃ, “mālāhi”ti keci paṭhanti, “malyehi”ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā niddeso. Ayaṃ tāva atṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamāṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇaṃ asādharmaṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādharmaṇaṃ abbhantarasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udayādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ “sattesu

ca kārūñṇataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokam volokesi”ti-ādi¹. Ettha ca hetu-avatthāyapi mahākaraṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghatto saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇattham taduppattito. Yathā ca mahākaraṇā, evaṃ sabbaññutaññānam dasabalaññādīni ca desanāya abbhantarasaṃuṭṭhānabhāvena vattabbāni. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesam desetabbappakāram sattānañca āsayānusayādim yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesi. **Bāhiram** pana **sādhāraṇam samuṭṭhānam** dasasahassamahābrahmaparivārasahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālāñhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahoṣi. Asādhāraṇampi abbhantarabā hirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaram** yāya mahākaraṇāya yena ca desanāññāpene idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ. **Bāhiram** pana tassā devatāya pucchā, pucchāvasiko hesa suttanikkhepo. Tayidaṃ pāliyaṃ āgatameva.

Payojanampi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇam** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”ti-ādi. **Asādhāraṇam** pana tassā devatāya dassanamaggasamadhigamo, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisāṅkhātāṃ payojaṇaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāraṇikassa bhagavatopi payoṇamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tassā devatāya oghātaraṇākārassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojaṇaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yaṃ hi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojaṇanti vuccati. Tathā devatāya tadanñesaṃca vineyyānaṃ patiṭṭhānāyūhanavissajjanañcetta

1. Ma 1. 225; Saṃ 1. 139; Vi 3. 9 piṭṭhesu.

2. Vi 5. 289 piṭṭhe.

payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivattisaddhammacakkappavattisassatādi-
micchācāranirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ
kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ
saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ
anusayasamugghātanaṃ¹ “mutto mocessāmi”ti purimapaṭiññā-
avisamvādanaṃ tappatipakkhamāramanorathavisamvādanaṃ
titthiyasamayanimmathanaṃ buddhadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādinipi
payojanāni idha veditabbāni.

Yathā devatā oghataraṇe saṃsayapakkhanda, tādīsā aññe ca
saṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā
asaddhammassavanadhāraṇapāricayamanasikāravipallatthabuddhikā
saddhammassavanadhāraṇapāricayavimukhā ca bhavavimokkhesino vineyyā
imissā desanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍatthā pana “appaṭiṭṭhaṃ anāyūhan”ti padadvaye
catusaccakammaṭṭhānānuyogavasena yonisomanasikārabahulikāro
kusalamūlasamāyogo olīyanātidhāvanāvissajjanaṃ
upāyavinibandhavidhamanaṃ micchābhinivesadūribhāvo
taṇhāvijjāvisodhanaṃ vaṭṭattayavicchedanupāyo
āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānaviyogo cetokhilavivecanaṃ
abhinandanānivāraṇaṃ saṃsaggātikkamo vivādamūlapariccāgo
akusalakammāpathaviddhamsaṇaṃ micchattātivattanaṃ anusayamūlacchedo
sabbakilesadarathapariḷāhasārambhapaṭippassambhanaṃ
dassanasavananiddeso vijjūpamavajirūpamadhammāpadeso
apacayagāmidhammavibhāvanā pahānattayadīpanā sikkhattayānuyogo
samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyaśiddhi
sīlakkhandhādipārisuddhīti evamādayo veditabbā.

Tattha yesaṃ kilesādīnaṃ pasena paṭiṭṭhāti saṃsīdati, yesaṃca
abhisāṅkhārādīnaṃ vasena āyūhati nibbuyhati, ubhayametaṃ
samudayasaccaṃ, tappabhāvitā tadubhayanissitā ca khandhā dukkhasaccaṃ,
tadubhayaṃmattho, “appaṭiṭṭhaṃ anāyūhan”ti adhippetassa atthassa
paṭicchannaṃ katvā desanā upāyo mānaniggaṇṇhanavasena tassā devatāya
saccābhisamayakāraṇabhāvato. Paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepopadesena
caturoghanirattharaṇatthikehi antadvayarahitā majjhimā paṭipatti
paṭipajjitabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ **desanāhāro**.

1. Samudayasamugghātanaṃ (Ka)

Parasaṃsayapakkhandaṇatāya ñātukāmatāya ca **katham** nūti
 pucchāvasena vuttaṃ. Abhimukhabhāvato ekapuggalabhāvato ca **“tvan”**ti
 vuttaṃ. Paramukkamsagatassa garubhāvassa anaññayogyassa
 saddhammadhurassa paridīpanato sādhiṭi marisaṣilādiguṇatāya **“mārisā”**ti
 vuttaṃ. Avahananato rāsibhāvato ca **“oghan”**ti vuttaṃ. Ñātuṃ icchitassa
 atthassa katattā pariyosāpitattā **“iti”**ti vuttaṃ. Saṃsīdanalakkhaṇassa
 paṭiṭṭhānassa akātabbato sabbaso ca akatattā **“appatiṭṭhan”**ti vuttaṃ.
 Tayidaṃ akaraṇaṃ ekamsikanti **khoti** avadhāraṇavasena vuttaṃ. Tassa ca
 appatiṭṭhānassa sasantatigatattā **“tvan”**ti ca pucchitattā **“ahan”**ti vuttaṃ.
 Devatāya sambodhanato piyālapanato ca **“āvuso”**ti vuttaṃ.
 Nibbuyhanalakkhaṇassa āyūhanassa akātabbato sabbaso ca akatattā
anāyūhanti vuttaṃ. Tiṇṇākārassa oghānaṃ anicchitabhāvato eva tattha
 saṃsayassa anapagatatattā oghataraṇassa ca avisesattā **“yathā katham paṇā”**ti
 vuttaṃ. Tathā saṃsīdanalakkhaṇaṃ paṭiṭṭhānaṃ saṃsāre ca saṇṭhānanti
 anattahantarattā abhinnakālikāṃ. Tathā nibbuyhanalakkhaṇaṃ āyūhanaṃ
 sammāpaṭipattiyā ativattananti anattahantarattā abhinnakālikanti vuttaṃ
“yadā svāhaṃ -pa- tadāssu nibbuyhāmi”ti. Tadubhayassa paṭipakkhabhāvato
 paṭibāhanato ca oghātiṇṇāti vuttaṃ **“evaṃ khvāhaṃ -pa- oghamatarin”**ti.

Ekabuddhantarantarikattā sudūrakālikatāya **“cirassan”**ti vuttaṃ. Antarā
 adiṭṭhapubbatāya vimhayanīyatāya ca **“vatā”**ti vuttaṃ. Tadā
 upalabbhamānatāya attapaccakkhatāya ca **“passāmi”**ti vuttaṃ. Bāhitapāpato
 brahmassa ca ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato **“brāhmaṇan”**ti vuttaṃ.
 Kilesasantāpavūpasamanato dukkhasantāpavūpasamanato ca sabbaso
 nibbutattā **“parinibbutan”**ti vuttaṃ. Taraṇapayogassa nibbattitattā upari
 taritabbābhāvato ca **“tiṇṇan”**ti vuttaṃ. Ñāṇacakkhunā oloketabbato lujjanato
 palujjanato ca **“loke”**ti vuttaṃ. Visayesu sañjanato jātabhāvato **“visattikan”**ti
 vuttaṃ. Ñāṇassa paccakkhabhāvato nigamanato ca **“idan”**ti vuttaṃ.
 Bhāsītattā parisamattattā ca **“avocā”**ti vuttaṃ. Paṭhamāṃ gahitattā
 paccāmasanato ca **“sā devatā”**ti vuttaṃ. Paṭikkhepassa abhāvato atthassa
 anumoditabbato **“samanuñño”**ti vuttaṃ.

Vineyyānaṃ sāsanaṃ paramatthasampattito ca “**satthā**”ti vuttaṃ.
Cakkhupathātikkena tirobhāvūpagamanato “**antaradhāyī**”ti vuttanti ayaṃ
anupadavicayato **vicayahāro**.

Appatitthānānāyūhanehi oghataraṇaṃ yujjati
kilesābhisaṅkhāravijāhanena pārasampattisamijjhanato.
Sabbakilesatanhādītthitaṇhāyatanaśassatādivasena santiṭṭhato saṃsāre
saṃsīdanāṃ hotīti yujjati kāraṇassa suppatitthitabhāvato.
Abhisāṅkharaṇakicce kilesābhisaṅkhāre vijjamaṇe sabbadītthābhinivesa-
atidhāvanābhinivesādīnaṃ vasena āyūhantassa saṃsāramahogheṇa
nibbuyhanaṃ hotīti yujjati sammāpaṭipattiyā abhivattanato¹. Brahmaṣa
ariyamaggassa aṇaṇato paṭivijjhanato brāhmaṇabhāvo yujjati bāhitapāpattā.
Sammadeva santadhammasamadhigamato parinibbutabhāvo yujjati sabbaso
savāsanapahīnakilesattā. Tathā ca visattikāya tiṇṇabhāvo yujjati yathā yāya
lesopi na dissati evaṃ aggamaggena tassā samucchinattāti ayaṃ **yuttihāro**.

Kilesavattaṭṭavasena paṭitthānaṃ viśesato kammavattaṭṭassa padaṭṭhānaṃ
abhisāṅkhāravasena āyūhanaṇa vipākavattaṭṭassa padaṭṭhānaṃ.
Appatitthānānāyūhanāni oghataraṇassa padaṭṭhānaṃ, oghataraṇaṃ
anupādisesanibbānassa taṇhāvasena paṭitthānaṃ assādānupassitā
padaṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā “saṃyojaniyesu bhikkhave dhammesu
assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti².
Khandhāvijjāphassasaññāvitakkāyoniso manasikārapāpamittaparato ghoṣā
dītthivasena paṭitthānaṃ padaṭṭhānaṃ. Yathāha **paṭisambhidāmagge**³
“khandhāpi dītthitthānaṃ, avijjāpi dītthitthānaṃ”ti-ādi.
Taṇhādītthātinandana-avaśesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa
padaṭṭhānaṃ. Iminā nayeṇa yathārahaṇaṃ taṇhādītthādivasena
paṭitthānāyūhanānaṃ padaṭṭhānabhāve vattaṭṭo. Sesamettha pālito eva
suniddhāriyaṃ. Ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Appatitthānaṃ anāyūhanti paṭitthānāyūhanapaṭikkhepena viśajjenta
niyyānāvahā sammāpaṭipatti gahitā ekantato oghanittharaṇūpāyabhāvato.
Taggahaṇena ca sabbepi sattatimsa bodhipakkhiyadhammā gahitā honti
niyyānalakkhaṇaṇa ekalakkaṇattāti ayaṃ **lakkaṇahāro**.

1. Anivattanato (Ka)

2. Saṃ 1. 312, 315 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 132 piṭṭhe.

Nidānamassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodhoti vutto vāyamatto. Aññepi ye imaṃ desanaṃ nissāya oghataraṇūpāyaṃ paṭivijjhanti, tepi imissā desanāya nidānanti daṭṭhabbā. “Kathaṃ nu kho imaṃ desanaṃ nissāya sammadeva paṭivijjhantā catubbidhampi oghaṃ tarantā sakalasamsāramahoghato nitthareyyuṃ, pare ca tattha paṭiṭṭhapeyyuṃ”ti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ**, taṃ “evaṃ”ti-ādinidānapadānaṃ “kathan”ti-ādipālipadānañca aṭṭhakathāya tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā ativittārahayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padattantarena sambandho **padatthasandhi**, yo “kiriyaṅkārasambandho”ti vutto. Nānānusandhikassa taṃtaṃanusandhīti sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ “puccānusandhi ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhī”ti tidhā vitattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepanaṃ vasena veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Papañcasūdanīṭīkāyaṃ** vuttanayena gahetabbaṃ. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhevasena veditabbā. “Kasmā panettha oghataraṇasuttameva paṭhamāṃ nikkhittā”ti nāyamanuyogo katthaci na pavattati. Apica “appaṭiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatarin”ti paṭiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepavasena antadvayavivajjanamukhena vā majjhimāya paṭipadāya vibhāvanato sabbapaṭhamamidaṃ suttaṃ idha nikkhittaṃ. Antadvayaṃ anupagamma majjhimāya paṭipattiyā saṅkāsanaparaṃ hi buddhānaṃ sāsanaṃ. Yaṃ pana etissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā—

“Appaṭiṭṭhaṃ -pa- anāyūhaṃ oghamatarin”ti ayaṃ desanā—

“Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito.

Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

Virato kāmasaññāya, rūpasamyojanātigo.

Nandīrāgaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdati¹.

1. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ¹.

Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye.

Pañcasaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati².

Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye.

Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pārāgū³.

Ekāyanam jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī.

Etena maggena tarimsu pubbe, tarissanti ye ca taranti oghan⁴—

evamādihi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha saṃkilesavasena patiṭṭhānaṃ āyūhanañca. Tena ayonisomanasikāro dīpito, santakilesavasena anāyūhanena yonisomanasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā pavaḍḍhati. Tesu taṇhāgahaṇena ca taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Avijjāgahaṇena avijjāmūlakam sabbaṃ bhavacakkam āvattati. Yonisomanasikāraggahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti catubbidhañca sampatticakkam. Patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena pana sammāpaṭipatti dīpitā, sā ca saṅkhepato sīlādisaṅgahā. Tattha sīlaggahaṇena ekādasa sīlānisamsā āvattanti, samādhiggahaṇena pañcaṅgito sammāsamādhi pañcaññāṇiko sammāsamādhi samādhiparikkhārā ca āvattanti. Paññāgahaṇena paññā ca sammādiṭṭhīti sammādiṭṭhisudassanā⁵ sabbepi ariyamaggadhammā āvattantīti ayaṃ **āvatto hāro**.

Patiṭṭhānaṃ kilesādivasena sattavidham. Āyūhanaṃ abhisāṅkhārādivasena sattavidham. Tathā tappaṭipakkhato appatiṭṭhānaṃ anāyūhanañca. Ayamettha dhammavibhatti. Padaṭṭhānabhūmivibhattiyo pana heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Ayaṃ **vibhattihāro**.

Pubbabhāgappaṭipadam sammadeva sampādetvā samathavipassanaṃ yuganaddham katvā bhāvanaṃ ussakkento kilesādīnaṃ dūrīkaraṇato tesam vasena

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 3; Khu 1. 66 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 399; Khu 7. 14, 17; Khu 10. 6 piṭṭhesu.

4. Saṃ 3. 146, 162; Khu 7. 362; Khu 8. 212, 231; Khu 10. 163 piṭṭhesu.

5. Sammādiṭṭhipubbaṅgamā (?)

asaṃsīdanto anibbuyhanto appatittham anāyūham ogham tarati. Kilesādīnam vasena pana saṃsīdanto nibbuyhanto saṃsāre patitthānato āyatim punabbhavābhiniḃbattiyā āyūhanato ogham na taratīti ayam **parivatto hāro**.

Appatittham asantiṭṭhanto asaṃsīdanto anibbisam anavinibbisanti pariyāyavacanam, anāyūham anibbuyhanto acetento apakappentoti pariyāyavacanam, ogham kilesasamuddanti pariyāyavacanam, atari atikkami accavāyīti pariyāyavacanam. Iminā nayena sesapadesupi pariyāyavacanam veditabbanti ayam **vevacano hāro**.

Appatittham anāyūhanti ettha patittham āyūhanti kilesānam kiccakaraṇapaññatti. Pariyuṭṭhānānam vibhāvanapaññatti. Abhisāṅkhārānam viruhanapaññatti. Taṇhāya assādapaññatti. Diṭṭhiyā parinipphandanapaññatti. Bhavadiṭṭhiyā bhavābhinivesapaññatti. Vibhavadiṭṭhiyā vipallāsapaññatti. Kāmasukhānuyogassa kāmesu anugijjhanapaññatti. Attakilamathānuyogassa attaparitāpanapaññatti. Appatittham anāyūhanti pana abhiññeyyadhammānam abhiññāpaññatti. Pariññeyyadhammānam pariññāpaññatti. Oghamatarinti pahātabbadhammānam pahānapaññatti. Maggassa bhāvanāpaññatti. Nirodhassa sacchikiriyāpaññattīti ayam **paññattihāro**.

Appatittham anāyūhanti ettha patitthānāyūhanaggahaṇena oghaggahaṇena ca samudayasaccam gahitam. Appatittham anāyūham atarinti pana padattayena maggasaccam gahitam, hetugahaṇena ca hetumato gahaṇam siddhamevāti dukkhanirodhasaccāni atthato gahitānevāti ayam saccehi otaraṇā. Tattha ye lokiyā pañcakkhandhā, yesam vasena patitthānāyūhanasiddhi. Ye lokuttarā cattāro khandhā, yesam vasena oghatarāṇasiddhi. Ayam khandhamukhena otaraṇā. Ye eva pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te cattāro khandhā dvāyatanāni dve dhātuyoti ayam āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇā. Tathā appatittham anāyūhanti ettha patitthānāyūhanaggahaṇena kilesābhisaṅkhārādīnam gahaṇam. Kilesābhisaṅkhārādayo oghā ca saṅkhārakkhandhā dhammāyatanam dhammadhātu ca, appatitthānānāyūhanaggahaṇena oghatarāṇavacanena ca saha vipassanāya maggo kathito. Evañca saṅkhārakkhandho dhammāyatanam dhammadhātu

ca gahitāti evampi khandhamukhena āyatanamukhena dhātumukhena otaraṇā. Vipassanā ce aniccānupassanā, animittamukhena vimokkhamukhaṃ, dukkhānupassanā ce, appaṇihitavimokkhamukhaṃ, anattānupassanā ce, suññatavimokkhamukhanti evaṃ vimokkhamukhena otaraṇaṃ. Magge sekkhā sīlakkhandhādayo dhammāyatanadhammadhātū anāsavā ca evampi kho khandhādīmukhena otaraṇāti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Appatiṭṭhanti ārambho. **Anāyūhanti** padasuddhi, no ārambhasuddhi, tathā **oghamti**. **Atarinti** pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ **sodhano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādīṭṭhi-ādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ sādharmaṇato paṭikkhepacodanāti katvā **oghamatarinti** taṃ vikappetvā visesavacanaṃ. Oghataranaṃ hi cattāro ariyamaggā. Tattha paṭhamadutiyamaggā avisesena diṭṭhoghataranaṃ, tatiyamaggo kāmoghataranaṃ, aggamaggo sesoghatarananti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

Kilesavasena patiṭṭhānassa ayonisomanasikāro hetu. Abhisāṅkhāravasena āyūhanassa kilesā hetū. Appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ pana yathākkamaṃ yonisomanasikārapahānāni hetū. Saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassanā taṇhāvasena yathārahaṃ tassa hetū. Tenāha bhagavā “saṃyojaniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti. Khandhāvijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikārapāpamittaparatoḥhosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa hetū. Tenāha **paṭisambhidāmagge** “kandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ”ti-ādi. Taṇhābhinandanā avasesakilesābhisāṅkhāravasena āyūhanassa hetū. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādīṭṭhivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ hetuvibhāgo niddhāretabbo, tabbipariyāyena appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ. Kilesuppādane hi sammadeva ādīnavadassanaṃ appatiṭṭhānassa hetū, abhisāṅkharāṇe ādīnavadassanaṃ anāyūhanassa hetū, vipassanāya ussukkāpanaṃ oghataranaṃ hetūti ayaṃ **parikkhāro hāro**.

Yathāvuttavibhāgehi paṭiṭṭhānāyūhanehi catubbidhassapi oghassa parisuddhi. Appaṭiṭṭhānāyūhanehi pana sotānaṃ saṃvaro sabbaso pidhānañcāti catubbidhassapi oghassa visesato pidhānaṃ appavattikaraṇaṃ. Ariyamaggassa bhāvanāya hi kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ abhisāṅkhāravasena āyūhanaṃ upacchinnaṃ, tassa sabbepi oghā tiṇṇā sammatitiṇṇā pahīnā hontīti ayaṃ **samāropano hāro**.

Appaṭiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha paṭiṭṭhāgahaṇena taṇhāviijā gahitā. Tāsaṃ hi vasena satto tattha tattha bhave paṭiṭṭhāti. Āyūhanaggahaṇena tappaccayā abhisāṅkhāradhammā gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā. Tesāṃ yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkhā, te “appaṭiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatarin”ti padehi pakāsītā honti, tesu samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi sā “rāgavirāgā avijjāvirāgā”ti visesetvā vuccati. Tattha taṇhāviijā abhisāṅkhāro ca samudayasaccaṃ, tesāṃ adhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā oghataraṇapariyāyena vuttā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītaṃ manasikārakodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariyasārambhado vacassatābhavadiṭṭhi-ādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyā asāṭheyyādi-aviparītaṃ manasikārādivasena. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyānaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnaṃ vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvattassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāviijātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato “appaṭiṭṭhan”ti-ādivacanehi ca tīhi akusalamūlāni tīhi kusalamūlāni ca siddhāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni sāsavakusalamūlāni āyūhanadhammā ca samudayasaccaṃ, tannibbattā tesāṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādīnā saccayojanā yojetabbā. Phalaṃ panettha

vimokkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi
 tividhaduccaritasamkilesamalavisama-akusalasaññāvitakkādivasena
 akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi
 tividhasucaritasamakusalasaññāvitakkasamādhivimokkhamukhādivasena
 vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātapakkhiyadhammesu visesato
 taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe “subhan”ti, dukkhe “sukhan”ti ca vipallāsā,
 avijjādiṭṭhīnaṃ vasena “anicce niccan”ti, anattani “attā”ti
 vipallāsāveditabbā. Tesam paṭipakkhato “appatiṭṭhan”ti-ādivacanehi ca
 laddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva
 honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho
 hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo
 asubhe “subhan”ti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ
 sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā
 sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe “sukhan”ti vipariyesaggāhī
 “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā vuttena vīriya
 saṃvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkhaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ
 vipallāsaṃ viddhamsetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce
 “niccan”ti ayāthāvaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ
 taṅkhaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ
 samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho
 santatisamūhakkiccārammaṇaṅghanaṇācitātāya phassādidhammapuñcamatte
 anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭīkasuññatāmanasikārena taṃ
 micchābhinivesaṃ viddhamsetvā sāmāññaphalaṃ sacchikaroti.
 Subhasaññāsukhasaññādīhi catūhi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ,
 tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā
 saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi
 cettha vipallāsehi caturāsavoghayogakāyagantha-
 agatitaṇhuppādupādānasattaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho
 netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādiṭṭhāna
 sukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāniddhipādādivasena
 vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīlitassa nayassa bhūmi**.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtadhammālocanaṃ **disālocanaṃ**, tesāṃ samānayanānaṃ **aṅkusoti** pañcapi nayā idhāniyuttāti veditabbā. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne nibbedhasekkhabhāgiyaṃ byatirekamukhena paṭiṭṭhānāyūhanāni gahitānīti saṃkilesanibbedhasekkhabhāgiyaṃ cāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattādhiṭṭhānaṃ ñāṇañeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalaṃ anuññātanti veditabbam.

Oghataraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nimokkhasuttavaṇṇanā

2. **Paṭhamamāgatanti** saṃvaṇṇanāvasena paṭhamasuttādisu paṭhamam āgatapadam. **Uttānatthanti** pākaṭatthaṃ. Apubbaṃyeva hi duviññeyyatthañca padaṃ saṃvaṇṇetabbam. **Noti** pucchāyaṃ **nu**-saddena samānattho nipātoti āha “**jānāsi noti jānāsi nū**”ti. Vaṭṭato nimuccanti tena sattāti **nimokkho**, maggo. So ca pamuccanti tenāti **pamokkho**, pamuccanante pana adhigantabbattā phalaṃ “pamokkho”ti vuttaṃ, yathā arahattaṃ “rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti vuttaṃ. **Teti** sattā. **Viviccatīti** visum asammisso hoti, vigacchatīti attho. Viviccati dukkhaṃ etasmāti **viveko**. Dutiyavikappe pana sakalavaṭṭadukkhaho sattā nimuccanti ettha pamuccanti viviccanti cāti **nimokkho pamokkho viveko**, nibbānanti attho veditabbo. **Etthāti** ca nimittatthe bhumavacanaṃ daṭṭhabbam. Avadhāraṇattho **kho**-kāro “assosi kho”ti-ādīsu viya.

Nandīmūlako bhavo **nandībhavo** purimapade uttarapadalopena “sākabhakkho patthavo sākapatthavo”ti yathā. Paṭhamam kammavaṭṭapadhānaṃ atthaṃ vatvā puna kilesakammānaṃ vasena ubhayappadhānaṃ atthaṃ vadanto “**nandiyā cā**”ti-ādimāha. **Purimanayeti** nandīmūlako kammabhavo nandībhavoti etasmim pakkhe. **Nandībhavenāti** nandībhavapadena. **Tividhakammābhisaṅkhāravasenāti** puññābhisaṅkhārādivasena kāyasāṅkhārādivasena ca tippakārassa

kammābhisaṅkhārassa vasena. **Saṅkhārakkhandho gahito** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassa. **Saññāviññāṇehi**ti “saññāviññāṇasaṅkhayā”ti evaṃ vuttasaññāviññāṇapadehi. **Taṃsampayuttā cāti** tena yathāvuttasaṅkhārakkhandhena samaṃ yuttā eva. **Dve khandhāti** saññāviññāṇakkhandhā.

Nanu ettha vedanākkhandho na gahitoti? No na gahitoti dassento “**tehi panā**”ti-ādimāha. **Tīhi khandhehi**ti saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhehi. **Gahitāva** avinābhāvato. Na hi vedanārahito koci cittuppādo atthi. **Anupādiṇṇakānanti** kusalākusalānaṃ. Na hettha kiriyākhandhānaṃ appavatti adhippetā. **Appavattivāsenāti** anuppattidhammatāpattivāsenā. Nibbattanavasena kammakilesehi upādiyatīti **upādi**, pañcakkhandhā. Upādino seso **upādiseso**, saha upādisesenāti **sa-upādisesaṃ**. **Nibbānaṃ kathitaṃ** sakalakammakilesavūpasamatthassa jotitattā. Heṭṭhā dvīhi padehi anupādiṇṇakakkhandhā gahitāti “vedanānaṃ”ti ettha upādiṇṇakaggahaṇaṃ yuttanti āha “**upādiṇṇakavedanānaṃ**”ti. **Nirodhenāti** tappaṭibaddhachandarāganīrodhavasena nirujjhanena. **Upasamenāti** accantūpasamena appavattanena. Evañca katvā ca-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Tesanti** tassā vedanāya taṃsampayuttānañca tiṇṇaṃ khandhānaṃ. **Vatthārammaṇavasena**ti vatthubhūtānaṃ channaṃ ārammaṇabhūtānañca sabbesampi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ vasena.

Kasmā pana heṭṭhā cattāro arūppakkhandhāyeva vuttā, rūpakkkhandho na gahitoti? Visesa bhāvato. Sa-upādisesa nibbānappattiyañhi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ viya anupādiṇṇakarūpadhammānaṃ appavattiyeva natthi. **Dutiyanayeti** nandiyā ca bhavassa cāti etamhi pakkhe. Nandiggahaṇena saṅkhārakkhandho gahito taṃsahacaraṇato. **Upapattibhava saṅkhāto rūpakkkandhoti** upādiṇṇakarūpadhammameva vadati. Taggahaṇeneva ca tannimittakāni utu-āhārajāni, viññāṇaggahaṇena cittajānāti catusantatirūpassapettha gahitathā veditabbā. **Saññādihi**ti saññāviññāṇadanāgahaṇehi tayo khandhā gahitā, tañca kho upādiṇṇā anupādiṇṇāti vibhāgaṃ akatvā avisesato. Avisesena hi pañcannaṃ khandhānaṃ appavatti nibbānaṃ. Tenāha “**evaṃ -pa- nibbānaṃ kathitaṃ hoti**”ti. “Nibbānaṃ”ti hi idha amatamahānibbānaṃ adhippetānaṃ. **Imameva ca nayanti** idaṃ yathāvuttaṃ dutiyameva.

Cattāro mahānikāye dhāretīti **catunīkāyiko**. Bhaṇḍikanāmako thero **bhaṇḍikatthero**. Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Nibbānavasenevā**ti paṭhamanaye sa-upādisesanibbānassa anupādisesanibbānassa ca, dutiye pana “amatamahānibbānassā”ti sabbathāpi nibbānasseva vasena bhagavā desanaṃ niṭṭhapesi samāpesīti.

Nimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanīyasuttavaṇṇanā

3. Anekatthattā dhātusaddānaṃ upasaggavasena atthavisesavācako hotīti āha “**upanīyatīti parikkhīyati nirujjhati**”ti, vinassatīti attho. Upanīyatīti vā saraseneva jīvitassa maraṇūpagamanaṃ vuttanti āha “**upagacchati vā, anupubbena maraṇaṃ upetīti attho**”ti. Kāmañcetha “upanīyatī”ti padaṃ apākaṭakammavisesaṃ vuttaṃ, yathā pana “sabbhaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbhaṃ yobbanāṃ jarāpariyosānaṃ, sabbhaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosānaṃ”ti, “upanīyati jīvitaṃ”ti vuttattā “**marāṇaṃ upetī**”ti vuttaṃ. Kammakattuvasena hetuṃ vuttaṃ.

Idāni kammasādhanavasena atthaṃ dassetuṃ “**yathā vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gopālena gogaṇo nīyati** yathicchitaṃ ṭhānaṃ. Jīvanti tena sattā, saha-jātadhammā vāti **jīvitaṃ**, tadeva tesāṃ anupālāne ādhipaccasabbhāvato **indriyanti** āha “**jīvanti jīvitindriyaṃ**”ti. **Parittanti** ittaraṃ. Tenāha “**thokaṃ**”ti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa maraṇakiccanti adhippetanti āha “**sarasaparittatāya cā**”ti-ādi. **Āyūti** ca paramāyu idhādhippetam, tañca ajjakālavasena veditabbaṃ. Imasmiñhi buddhuppāde ayaṃ kathāti jīvitassa ati-ittarabhāvadīpanaparā ayaṃ desanā. Jīvitindriyavasena jīvitakkhayaṃ niyamento “**ekacittappavattimattoyevā**”ti āha, ekassa cittuppādassa pavattikkhaṇamatto evāti attho. Idāni tamattaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pavattamānanti** nemirathīsā¹ vattantī ekeneva

1. Nemi rathassa (?)

nemippadesena pavattati ekasmiṃ khaṇeti adhippāyo. “**Ekeneva tiṭṭhati**”ti etthāpi eseva nayo. **Ekacittakkhaṇikanti** ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmiṃ citteti** tasmiṃ yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ citte. **Niruddhamatteti** niruddhabhāvappattamatte. **Niruddhoti vuccatīti** matoti vuccati taṃsamaṅgī satto paramatthato. Avisesaviduno pana aviññāyamānantarena anusandhānassa niruddhanāṃ nirodhaṃ sallakkhenti. Yathāvuttamatthaṃ suttena vibhāvetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanāṃ maraṇāṃ cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvitanti jīvitindriyaṃ. **Attabhāvoti** jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā adhippetā. **Sukhadukkhāti** sukhadukkhā vedanā, upekkhāpi idha sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Kevalāti** attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttāti** ekakena cittena sahitā. **Lahuso vattate khaṇoti** vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko ati-ittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cukito uddhaṃ¹ niruddhāti vattabbā ye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhāti** ye vā idha pavattiyāṃ tiṭṭhamānassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā, **sabbepi sadisā** te sabbepi ekasadisā **gatā** atthaṅgatā **appaṭisandhiyā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nibbattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā, tasmā ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti “anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissatī”ti vattabbato. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti, na jīvittha na jīvissati. **Cittabhaṅgā mato lokoti** cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti “atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissatī”ti vattabbato, niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi **paññatti paramatthiyā**, yāyaṃ taṃ taṃ pavattaṃ² cittaṃ upādāya “tisso jīvati, phusso jīvati”ti

1. Cubhicittena saddhiṃ (Visuddhi-Ṭī 2. 411 piṭṭhe.)

2. Santaṃ sanissaya (Visuddhi-Ṭī 2. 412 piṭṭhe.)

vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha paramatthiyā paramatthabhūtā. Tathā hi vuttaṃ “nāmagottaṃ na jīratī”ti¹.

Na santi tāṇāti jaraṃ upagatassa tato taṃnimittaṃ yaṃ vā pāpakārino pāpakammānaṃ upaṭṭhānavasena puññakārino viyavippayogavasena cittadukkhaṃ ubhayesampi bandhanacchedanādivasena vitujjamānaṃ anappakaṃ sarīradukkhaṃ sammohappatti ca hoti, tato tāyantaṃ na santi. Tenāha “**tāṇaṃ leṇaṃ saraṇaṃ bhavituṃ samatthā nāma keci natthī**”ti. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ**, bhayanimittanti āha “**bhayavattū**”ti. Taggahaṇena ca cittutrāsalaṅkhaṇaṃ bhayaṃ gahitameva, sati nimitte nemittaṃ santamevāti. **Pubbacetananti** ekāvajjanavīthiyaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ sampavattaṃ upacārajjhānacetaṇaṃ. **Aparacetananti** vasībhāvāpādanavasena parato samāpajjanavasena ca pavattaṃ samāpatticetaṇaṃ. **Muñcacetananti** vikkhambhanavasena pavattaṃ paṭhamappanācetaṇaṃ. Kusalajjhānassa vipākajjhāneva labbhamānaṃ sukhaṃ **jhānasukhaṃ**. Itṭhapariyāyo cettha sukha-saddo. Jhāne apekkhā **jhānanikanti**. Jhānassa assādasena pavatto lobho **jhānassādo**. Yena te te brahmāno jhānato vuṭṭhāya “aho sukhaṃ aho sukhan”ti vācaṃ nicchāresunti. Yathā devā sukhabahulā tihetupaṭiṣandhikāvāti paṭipajjantā jhānaṃ adhigantaṃ bhabbā, na itarehi “**kāmāvacaradevesū**ti vuttaṃ. Kāmāvacarā ca uparidevā ca **kāmāvacaradevā**ti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tena manussānampi ekaccānaṃ sabbesampi vā saṅgaho siddho hoti patthanāparikappanāya visayabhāvato. Tenāha “**aho vatime ca -pa- tiṭṭheyyun**”ti. Thullāni phusitāni vipphurāni ettāti thullaphusitako, kālo, deso vā. Tasmim **thullaphusitake**.

“Puññāni kayirātha sukhāvahānī”ti vuttattā “**aniyyānikaṃ vaṭṭakathaṃ katheti**”ti vuttaṃ. Lujjanapalujjanaṭṭhena loko, kilesehi āmasitabbato āmisañcāti **lokāmisam**. Nippariyāyāmisam pana loka āmisantipi **lokāmisam**. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā nāpeti etenāti pariyāyo, lesa, kāraṇaṃ vāti āha “**nippariyāyena cattāro paccayā**”ti, vaṭṭassa ekantato

1. Saṃ 1. 40 piṭṭhe.

bālalokeheva āmasitabbabhāvato pariyāyāmisatā vuttā. **Idha pari -pa-adhippetam** vivaṭṭapaṭiyogino icchitattā. Catupaccayāpekkham hi pahānam. Ekaccassa sakalavaṭṭāpekkhappahānassapi paccayo hotīti “**vaṭṭatiyevā**”ti sāsankam vadati. Vūpasamati ettha sakalavaṭṭadukkhanti **santi**, asaṅkhatadhātūti āha **nibbānasaṅkhātan**”ti.

Upanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accentisuttavaṇṇanā

4. Kālayanti khepentīti **kālā**. Purebhattādayo hi kālā dhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānāpi lokasaṅketamattasiddhā tassāyeveva dhammappavattiyā gatagatāya anivattanato tam tam dhammappavatti khepentā vināsayantā viya sayañca tāhi saddhim accentā viya honti. Tenāha “kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”ti¹. “**Tarayanti rattiyo**”ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. “Etam bhayaṃ maraṇe pekkhamāno”ti vuccamānattā puggalam maraṇūpagamanāya tarayantīti attho vutto. **Vayoguṇāti** ettha koṭṭhāsā guṇā. Titthiyānam hi carimacittena sakalacitte vayasamūhe vayasamaññāti āha “**paṭhamamajjhimapacchimavayānam guṇā, rāsayoti attho**”ti. **Ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho** “vākaciraṃ nivāsesim, dvādasaguṇamupāgatan”ti-ādīsu² viya. “Tandiguṇaṃ karissāmi, diguṇaṃ diguṇaṃ vaddheyyā”ti ca evamādīsu pana **tabbhāvavutti-attho guṇaṭṭho**.

“Asaṅkheyyāni nāmāni, saguṇena mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahasato”ti³—

ādīsu **pasāṃsaṭṭho guṇaṭṭho** daṭṭhabbo. “Vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”ti ettha attho “accenti kālā”ti ettha vuttanayo eva. **Paṭhamamajjhimapavayāti** paṭhamaggahaṇaṇcetttha vayassa gatassa apunarāvattidassanattam katam. Tenevāha “**marañakkhaṇe pana tayopi vayā jahantevā**”ti.

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Khu 4. 308 piṭṭhe buddhavaṃse.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesupi.

Ettha ca pāliyaṃ “accenti kālā”ti sāmāññato kālassa apagamanam dassitam, puna taṃ visesatopi dassetum itaradvayaṃ vuttam. Aṭṭhakathāyaṃ pana mudindriyassa vasena “vayoguṇā anupubbam jahanti”ti vuttam, majjhimindriyassa vasena “tarayanti rattiyo”ti vuttanti adhippāyena “**kālāti purebhattādayo kālā**”ti vuttam. Tasmā tattha ādi-saddena pacchābhattapaṭhamayāmamuhuttakālādikālakoṭṭhāso eva aṇupabhedo kālavibhāgo gahitoti veditabbo. **Sesanti** idha dvīsu gāthāsu pacchimaddho. So hi idha atthato adhigatattā anantarasutte ca vuttattā atidisito.

Accentisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Katichindasuttavaṇṇanā

5. **Chindantoti** samucchindanto. **Kati chindeyyāti** kittake pāpadhamme samucchindeyya, anuppattidhammataṃ pāpeyya. **Sesapadesupīti** sesesupi dvīsu padesu. Jahanto kati jaheyya, bhāvento kati uttari bhāveyyāti imamattham “**eseva nayo**”ti iminā atidisati. Catutthapadassa pana attho sarūpeneva dassito. **Atthato ekanti** bhāvatthato ekam. Yadi evam kimattham pariyāyantaram gahitanti āha “**gāthābandhassa panā**”ti-ādi. Atthato ettha punarutti atthevāti āha “**saddapunaruttim vajjayanti**”ti. Saṅgam atikkamayatīti **saṅgātigoti** āha “**ayamevattho**”ti.

Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena taṅca bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca kammaṃ tabbipākaṃ satte dukkham, kammunā vipākaṃ, sattena dukkham saṃyojenti **saṃyojanāni**, sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapāṭighā. Uddham vuccati catasso arūpadhātuyo, vuttanayena taṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni**, **saṃyojanāni** rūpārūparāgamānuddhaccāvijjā. **Āropitavacanānurūpeneva evamāhāti** “pañca chinde pañca jahe”ti evam kathesi tassā devatāya sukhaggahaṇattham. Na kevalam tāya devatāya vuttavacanānurūpato eva, atha kho tesu

saṃyojanesu vattabbākāratopīti dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. Tena orambhāgiyasamyojanāni nāma garūni ducchedāni gāḷhabandhanabhāvato, tasmā tāni sandhāya **“pañca chinde”**ti vuttaṃ. Uddhambhāgiyasamyojanāni pana lahūni succhedāni heṭṭhā pavattitānukkamena bhāvanānayena pahātabbato, tasmā tāni sandhāya **“pañca jahe”**ti vuttaṃ. Tenāha **“pādesu baddhapāsasakuṇo viyā”**ti-ādi. **Visesanti** bhāvanānaṃ visesaṃ vipassanābhāvanaṃ **bhāvento** uppādentento vipaccento vaḍḍhento ca. Saṃsārapaṇke sañjanaṭṭhena rāgo eva saṅgo **rāgasāṅgo**. Esa nayo sesesupi. Yasmā ettha rāgamohadiṭṭhitabbhāgiyasakkāyadiṭṭhisīlabbataparāmāsa-kāmarāgāvijjā atthato oghā eva, itāra tadekaṭṭhā, tasmā bhagavā samyojanappahānasāṅgātikkameti oghataraṇaṃ kathesi. **Lokiyalokuttarāni kathitāni** “bhāvaye”ti pubbabhāgāya maggabhāvanāya adhippetattā.

Katichindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jāgarasuttavaṇṇanā

6. **Jāgaratanti** anādare sāmivacanaṃ. Tenāha **“indriyesu jāgarantesū”**ti. “Vissajjanagāthāyaṃ panā”ti imassa padassa “ayamattho vedītabbo”ti iminā sambandho. Pucchāgāthāya pana attho imināva nayena viññāyatīti adhippāyo. **Pañca jāgarataṃ suttā**ti ettha “suttā”ti padaṃ apekkhitvā **pañcā**ti paccattavacanaṃ “jāgaratan”ti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ “pañcannaṃ jāgaratan”ti. Tenāha **“pañcasu indriyesu jāgarantesū”**ti, jāgarantesu baddhābhāvena¹ sakiccappasutatāya sakiccasamatthatāya cāti attho. Sottaṃva **suttā** pamādaniddābhāvato. Tameva suttabhāvaṃ puggalādhīṭṭhānāya kathāya dassetuṃ **“kasmā”**ti-ādi vuttaṃ. Pamajjati, pamādo vā etassa atthīti pamādo, tassa bhāvo **pamādatā**, tāya, pamattabhāvenāti attho.

1. Pamādābhāvena (?)

Evam gāthāya paṭhamassa pādassa atthaṃ vatvā dutiyassa vuttam
“evam suttesū”ti-ādi vuttam. Tassattho vuttanayena veditabbo. Yasmā
 appahīnasupanakiriyāvasena sanivaraṇassa puggalassa
 anuppannarāgarajādayo uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti, tasmā vuttam
“nīvaraṇeḥva kilesarajam ādiyati”ti. Tenevāha **“purimā”**ti-ādi. Purimānam
 pacchimānam aparāparupattiya paccayabhāvo hettha ādiyanam. **Pañcahi**
indriyehi parisujjhatīti maggapariyāpannehi saddhādīhi pañcahi indriyehi
 sakalasamkilesato visujjhati. Paññindriyameva hi
 anaññātāññassāmītindriyādīni, itarāni ca anvayānīti.

Jāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appaṭividditasuttavaṇṇanā

7. Pavattinivattitadubhaya hetuvibhāgassa dhammassapi
 catusaccantogadhattā āha **“dhammāti catusaccadhammā”**ti. Cattāripi hi
 ariyasaccāni catusaccantogadhāni. **Appaṭividdhāti**
 pariññābhisamayādivasena anabhisamitā. **Diṭṭhigatavādesūti**
 diṭṭhigatasaññitesu vādesu. Diṭṭhigatehi te pavattitā. **Ito paresanti** ito
 sāsānikhehi paresam aññesam. **Dhammatāyāti** sabhāvena, sayamevāti attho.
Gacchantīti pavattanti diṭṭhivādam paggayha tiṭṭhanti. **Parenāti**
 diṭṭhigatikena. **Nīyantīti** diṭṭhivādasāṅgaṇhane uyyojjīyanti. Tenāha
“tatthā”ti-ādi. **Pabujjhituntī** pamādaniddāya paṭibujjhitum. **Paṭipadā**
 yathādesitassa dhammassa kathitatāya, paṭibujjhitum yoniso
 pavattiyamānattā **bhaddikā**.

Hetunāti nāyena. **Kāraṇenāti** catusaccānam sambodhayuttiyā. Hatthatale
 āmalakam viya sabbam ñeyyam jānātīti sabbaññū, teneva
 sabbaññutābhisambodhena buddhoti **sabbaññubuddho**. Paccekam parehi
 asādhāraṇatāya visum sayambhuñāṇena saccāni buddhavāti **paccekabuddho**.
 Paropadesena catusaccam bujjhatīti **catusaccabuddho**. Tathā hi so
 sayambhutāya abhāvato kevalam catusaccabuddhoti vuccati. Sutena
 sutamayañāṇena khandhādibhedam ñeyyam buddhavāti **sutabuddho**.
 Sabbaññubuddha-

paccekabuddhe ṭhapetvā avasesā aggasāvakamahāsāvakāpi pakatisāvakāpi vītarāgā **avasesā khīṇāsavā**. **Tayopi purimā vaṭṭanti** sambuddhāti-ādivacanato. Sannivasati etenāti sannivāso, caritaṃ. Lokassa sannivāso **lokasannivāso**, tasmim. Kāyaduccaritādibhede¹ **visame**. Satisammosena **visame vā sattanikāye**. So hi visamayogato visamo. Rāgavisamādi **visame vā kilesajāte**. Taṃ visamaṃ pahāya taṃ visamaṃ ajjupekkhitvā **samaṃ** sadisaṃ yuttarūpaṃ, purimakehi vā sambuddhehi **samaṃ** sadisaṃ **caranti** vattanti.

Appaṭividditasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Susammutṭhasuttavaṇṇanā

8. **Susammutṭhā**ti suṭṭhu ativiya sammutṭhā. Satta sekkhā hi susammusitā vinaṭṭhā. Kathaṃ pana te anadhigatā naṭṭhā nāma hotīti āha “**yathā hī**”ti-ādi. **Adhigatassā**ti adhigato assa. So vadantoti sambandho. **Sesanti** “dhammā”ti-ādi. **Purimasadisamevā**ti anantaragāthāya vuttasadisameva.

Susammutṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mānakāmasuttavaṇṇanā

9. Seyyādibhedam mānaṃ appahāya taṃ paggayha vicaranto kāmento nāma hotīti āha “**mānaṃ kāmentassa icchantassā**”ti. Damati cittaṃ etenāti **damo**, satisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko damo. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damo**, indriyasamvaro. Kilese dameti pajahatīti **damo**, paññā. Upavasanavasena kāyakammādiṃ dametīti **damo**, uposathakammaṃ. Kodhūpanāhamakkhamānādi **damo**, adhivāsanakhanti. **Tenevā**ti “damo”ti samādhipakkhikadhammānaṃ eva

1. Kāyaduccaritādivasena (Ka)

adhippetattā. “Na monaṃ atthī”ti ca pāṭho. **Asamāhitassāti** samādhipaṭikkhepo jotito. Maccudheyyassa pāratarāṇassa vuccamānattā **“monanti catumaggañāṇaṃ”**ti vuttaṃ. Na hi tato aññaṇa taṃ sambhavati. **Jānāti** asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhatīti attho. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ**, khandhapañcakaṃ maraṇadhammettā. **Tassevāti** maccudheyyasseva. **Pāraṃ** paratīrabhūtaṃ nibbānaṃ. **Tareyyāti** ettha taraṇaṃ nāma ariyamaggabyāpāroti āha **“paṭivijjheyya pāpuṇeyya”**ti. Tathā hi vakkhati “paṭivedhatarāṇaṃ nāma vuttaṃ”ti. “Na tareyya na paṭivijjheyya na pāpuṇeyya vā”ti ayamettha vāṭho yutto. Aññathā “idaṃ vuttaṃ hotī”ti-ādivacanaṃ virujjheyya. **Eko araṇṇe viharantoti** ekākī hutvā araṇṇe viharantoti attho.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggehipi ekaccassa mānassa pahānaṃ labbhati, aggamaggeneva pana tassa anevasesato pahānanti āha **“arahattamaggena navavidhamānaṃ pajahitvā”**ti. Upacārasamādhipubbako appanāsamādhīti vuttaṃ **“upacārappanāsamādhīhi”**ti, na upacārasamādhimattena samādhimattaṃ sandhāya paccekaṃ vākyaparisamāpanassa ayujjanato. Na hi appanaṃ appattaṃ lokuttarajjhānaṃ atthi. **“Sucetaso”**ti cittassa ñāṇasahitatāya lakkhaṇavacananti āha **“ñāṇasampayuttatāyā”**ti-ādi. Tathā hi vakkhati “sucetasoti ettha cittena paññā dassitā”ti. **“Sabbadhi vippamutto”**ti sabbesu bhavādīsu viśamsaṭṭhacitto sabbaso khandhādīhi viśamyutto hotīti vuttaṃ **“sabbesu khandhāyatanādīsu vippamutto hutvā”**ti. Parīññāpaṭivedho sacchikiriyapaṭivedhena vinā natthīti āha **“tebhūmaka -pa- vuttaṃ”**ti.

Mānaṃ nissāya duccaritacaraṇato **māno nāmāyaṃ sīlabhedano**. **Tasmāti** mānassa sīlapaṭipakkhabhāvato. **Iminā** paṭipakkhappahānakittanena. **Adhicittasikkhā kathitā** sarūpato evāti adhippāyo. Ettha **cittenāti** su-saddena viśesitacittena. **Tasmāti** paññāya dassitattā. **Imināti** “sucetaso”ti iminā padena. Adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti sīlādīnapi viśesetvā vuttāni. Sambhave byabhicāre ca viśesanaviśesitabbatāti taṃ dassento **“adhisīlañca nāma sīle sati hotī”**ti-ādīni vatvā

tadubhayaṃ vibhāgena dassetuṃ **“tasmā”**ti-ādi vuttaṃ. Paṭhamanayo saṅkaravasena pavattoti asaṅkaravasena dassetuṃ **“apicā”**ti-ādinā dutiyanayo vutto. **“Samāpannā”**ti etthāpi **“nibbānaṃ patthayantenā”**ti ānetvā sambandho. Vipassanāya pāḍakabhāvaṃ anupagatāpi tadatthaṃ nibbattanādivasena samāpannāti ayamattho purimanayato viseso. Adhipaññāya panettha purimanayato viseso nattīti sā anuddhaṭṭā. **Samodhānetvāti** pariyāyato sarūpato ca saṅgahetvā. **Sakalasāsananti** tissannaṃ kathitattā eva sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsaṇaṃ kathitaṃ hotīti.

Mānakāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Araññasuttavaṇṇanā

10. **Santakilesānanti** vūpasantakilesapariḷāhānaṃ. Yasmā sīlādiguṇasambhavaṃ tato eva bhayasantañca upādāya paṇḍitā **“santo”**ti vuccanti, tasmā vuttaṃ **“paṇḍitānaṃ vā”**ti. Tenāha **“santo have”**ti-ādi. **Setṭhacārīnanti** setṭhacariyaṃ carantānaṃ. Yasmā puthujjanakalyāṇato paṭṭhāya bhikkhu maggabrahmacariyavāsaṃ vasati nāma, tasmā āha **“maggabrahmacariyavāsaṃ vasantānaṃ”**ti. Ariyānaṃ pana mukhavaṇṇassa pasīdane vattabbameva natthi. **Mūlakammaṭṭhānanti** pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Visabhāgasantatīti** nānārammaṇesu pavattacittasantati. Sā hi vikkhepabyākulatāya appasannā samāhitacittasantatiyā visabhāgasantati. **Okkamatīti** samādhisabhāgā cittasantati samathavīthiṃ anupavisati. **Cittaṃ pasīdatīti** kammaṭṭhānanirataṃ bhāvanācittaṃ sandhāyāha, taṃ pasannaṃ hutvā pavattati. **Lohitaṃ pasīdatīti** cittakālussiyassābhāvato lohitaṃ anāvilaṃ hoti. **Parisuddhāni honti** kāraṇassa parisuddhabhāvato. **Tālaphalamukhassa viya mukhassa vaṇṇo hotīti** mukha-saddassa ādimhi pamuttapadena yojetabbo. Evañhi cassa pamuttaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti tālaphalamukhassa vaṇṇasampadāsadisattā. Tibhūmako **eva tebhūmako**.

Atītaṃ nānusoanti atītaṃ paccayalābhaṃ lakkhaṇaṃ katvā na socanti na anutthunanti. Jappanataṇhāya vasena na parikappantīti āha

“**na patthenti**”ti. **Yena kenaci**ti itarītarena. **Taṅkhaṇe laddhenā**ti sannidhikāraparibhogābhāvamāha. **Tividhenapi kāraṇenā**ti tippakārena hetunā, tilakkhaṇasantosanimitanti attho.

Vināsanti vināsanahetuṃ. Vinassanti etehīti **vināso**, lobhadosā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā. Arūpakāyassa viya rūpakāyassapi visesato sukkhabhāvakāraṇanti āha “**etena kāraṇadvayenā**”ti. **Lutoti** lūno.

Araññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Naḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandanavagga

1. Nandanasuttavaṇṇanā

11. “Tatra bhagavā”ti vutte na tathā byañjanānaṃ siliṭṭhatā, yathā “tatra kho bhagavā”ti vutteti āha “**byañjanasiliṭṭhatāvasenā**”ti. **Parisajetṭhake**ti parisāya jetṭhake, ye tassā desanāya visesato bhājanabhūtā. **Parisajetṭhake bhikkhū**ti catuparisajetṭhake bhikkhū. Catunnaṃ hi parisānaṃ jetṭhā bhikkhuparisā paṭhamuppannattā. **Āmantesī**ti sambodhesi, sambodhanañca jānāpananti āha “**jānāpesī**”ti. **Bhadanteti** garugāravasappatissavavacanametam, atthato pana **bhadanteti** bhaddam tava hotu **attano** niṭṭhānapariyosānattā paresaṃca santatāvahattā. **Bhagavato paccassosunti** ettha **bhagavatoti** sāmivacanam āmantanameva sambandhi-atthapadam apekkhatīti adhippāyenāha “**bhagavato vacanam pati-assosun**”ti. **Bhagavatoti** pana idam patissavanasambandhena sampadānavacanam yathā “devadattassa paṭissuṇāti”ti. Yam panettha vattabham, tam nidānavaggassa ādisuttavaṇṇanāyam āgamissati.

Tāvatimsakāyoti tāvatimsasaññito devanikāyo. **Dutiyadevalokoti** chasu kāmaloquesu dutiyo devaloko. Tettimsa janā sahapuññakārino tattha uppannā, tamsahacaritaṭṭhānam

tāvatiṃsaṃ, tannivāsinopi tāvatiṃsanāmakā sahacaraṇañāyenāti āha “**maghena māṇavenā**”ti-ādi. Ayaṃ pana kecivādo byāpanno¹ hotīti taṃ arocentena **vadantī**”ti vuttaṃ. Byāpannataṃ dassento “**yasmā panā**”ti-ādimāha. Tathā hi vakkhati “evaṃ hi niddosaṃ padaṃ hotī”ti. **Nāmapaṇṇattiyevā**ti atthanirapekkhattā niruḥhasamaññā eva.

Taṃ vananti taṃ upavanaṃ. Paviṭṭhe paviṭṭhe dukkhappattepi attano sampattiyā nandayati, pageva adukkhappatteti dassetuṃ “**pañcasu hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Pavesitānanti** pakoṭṭhavārena² pavesitānampīti adhippāyo. Cavanakāleyeva thokaṃ dissamānavikārā hutvā cavanti, te sandhāya “**himapiṇḍho viya vilīyanti**”ti vuttaṃ. Ye pana adissamānavikārā sahasā antaradhāyanti, te sandhāya “**dīpasikhā viya vijjhāyanti**”ti vuttanti vadanti. **Nandayati** pakatiyā somanassitaṃ domanassitañca. **Nandaneti** evaṃanvattanāmake uyyāne. **Parivutā**ti “devatā”ti vacanaṃ upādāya itthilingavasena vuttaṃ. Devaputto hi so.

Divi bhavattā dibbāti āha “**devaloke nibbattehi**”ti. Kāmetabbatāya **kāmabandhanehi**³, tathā aññamaññaṃ asaṃkiṇṇasabhāvatāya **kāmakotṭhāsehi**. **Upetā**ti upagatā samannāgatā. **Paricārayamānā**ti pariramamānā. Idaṃ hi padaṃ apekkhitvā “**kāmaguṇehī**”ti kattari karaṇavacanaṃ, purimāni apekkhitvā sahayoge. Ramamānā carantīti katvā vuttaṃ “**ramamānā**”ti. **Paricārayamānā**ti vā parito samantato cārayamānāti atthoti āha “**indriyāni sañcārayamānā**”ti. Paṭhamanaye hi anubhavanattho paricaraṇasaddo, dutiyanaye parivattanattho. **So panā**ti “tāyaṃ velāyan”ti vuttakālo. **Adhunā**ti sampati. So vicarīti sambandho. **Kāmaguṇehī**ti hetumhi karaṇavacanaṃ. **Ovutoti**⁴ yathā taṃ na ñāyati, evaṃ pihitacitto. **Nivuto pariyonaddhoti** tasseva vevacanaṃ. Tenāha “**lokābhibhūto**”ti. **Āsabhinti** seṭṭhaṃ “aggohamasmi lokassā”ti-ādinā⁵ **bhāsanto** bodhisatto viya.

1. Byāsanno (Ka)

2. Pakoṭṭhaggāhena (?)

3. Atthanibandhanehi (Ka)

4. Ophuṭṭhoti (Ka)

5. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

Kevalaṃ dassanaṃ kimatthiyanti āha “**ye -pa- vasenā**”ti, tasmim̐ nandanavane avaṭṭhitakāmabhogānubhavanavasenāti attho. **Naradevānanti** purisabhūta devatānaṃ. Tenāha “**devapurisānan**”ti. Appakaṃ adhikaṃ ūnaṃ vā gaṇanūpagaṃ nāma na hotīti “**tikkhattuṃ dasannan**”ti vuttaṃ. “Tettimsānan”ti hi vattabbe ayaṃ ruḥhī. **Parivārasaṅkhātena**, na kittisaṅkhātenāti adhippāyo. Sīlācārādiguṇanemittikā hi kitti. “Tāvatimsā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā”ti evamādivacanena yase icchite avisesetvāva “**yasena sampannānan**”ti sakkā vuttuṃ.

Ariyasāvīkāti sotāpannā. “Sakadāgāmini”ti keci. **Adhippāyaṃ vivatṭetvāti** yathā tvaṃ andhabāle maññasi, dhammasabhāvo evaṃ na hotīti tassā devatāya adhippāyaṃ viparivattetvā. Ekantato sukhaṃ nāma nibbānameva. Kāmā hi dukkhā vipariṇāmadhammāti iminā adhippāyena **tassā adhippāyaṃ paṭikkhipivā**. Kāmaṃ catutthabhūmakāpi saṅkhārā aniccā eva, te pana sammasanūpagā na hontīti **tebhūmakaggahaṇaṃ** sammasanayoggena. **Hutvāti** pubbe avijjamānā paccayasamavāyena bhavitvā uppajjitvā. Etena nesaṃ bhāvabhāgo dassito. **Abhāvatthenāti** sarasanirodhabhūtena viddhaṃsanabhāvena. **Aniccā** addhuvā, tato eva “mayhaṃ ime sukhā”ti vā na iccāti **aniccā**. **Uppādavayasabhāvāti** khaṇe khaṇe uppajjananirujjhanasabhāvā. Tenāha “**uppa -pa- vevacanan**”ti. Purimassa vā pacchimaṃ kāraṇavevacananti āha “**yasmā vā**”ti-ādi. **Tadanantarāti** tesāṃ uppādavayānaṃ antare. **Vemajjhātṭhānanti** ṭhitikkhaṇaṃ vadati. Ye pana “saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī”ti vadanti, tesāṃ taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhatīti āpajjati, evaṃ uppannassa bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā, sāva ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti. **Vūpasamasāṅkhātanti** accantaṃ vūpasamasāṅkhātaṃ **nibbānameva sukhaṃ**, na tayā adhippetā kāmāti adhippāyo.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandatisuttavaṇṇanā

12. **Nandatī**ti ettha nandanam sappītikakāmatanḥākiccanti āha “**tussatī**”ti, tasmā kāmaparitosena haṭṭhatuṭṭho hotīti attho. **Puttimā**ti puttavā. Pahūte cāyam mā-saddoti āha “**bahuputto**”ti. Bahuputtatāgahaṇena idaṃ payo jananti dassento “**tassa hī**”ti-ādimāha. **Pūrentī**ti padam apekkhitvā **dhaññassā**ti sāmivacanam. **Iti āhā**ti imamattham sandhāyāha, evamadhippāyo hutvāti attho. **Gosāmikoti** gomā. Idhāpi pahūte mā-saddo. **Gorasasampattinti** gorasehi nipphajjanasampattim. **Upadhī**ti paccattabahuvacanam. **Hī**ti hetu-atthe nipāto. Nandayanti pītisomanassam janayantīti **nandanā**. Kāmam dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato nippariyāyato kāmā “upadhī”ti vattabbatam arahanti, tassā pana devatāya adhippāyavasenāha “**sukhassa adhiṭṭhānabhāvato**”ti. Kilesavatthuhetukattā sesapadadvayassa kiñcāpi sabbam saṃsāradukkham kilesahetukam, visesato pana pāpadhammā apāyūpapattim nibbattentīti āha “**kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato**”ti. **Upasamharamānā**ti upanentā uppādentā. Manussajātikopi dullabhaḥḥāsacchādanatāya dukkhabahulo peto viyāti **manussapeto**. Manussajātikopi vuttarūpo anattapātito parehi himsito samāno nerayiko viyāti **manussanerayiko**.

Phalena rukkhato **phalam** pātentō viya. **Tatheva navahākārehī**ti yathā tīsu kālesu nāsamaraṇabhedanavasena puttimā puttanimittam. Tatheva gomā gonimittam socati navappakārehi. Pañca kāmaguṇopadhīpi naram socentīti yojanā. **Tassā**ti yo uttari anugijjhati, tassa. **Kāmayānassā**ti jātakāmacchandassa. **Jantunoti** sattassa. **Parihāyanti ce** vinassanti ce. **Sallaviddhovā**ti sallena viddho viya. **Ruppatī**ti vikāram āpajjati, socatīti attho. **Narassa socanā** sokaghaṭṭanapaccayo. **Upadhayo natthī**ti kāmam kilesābhisankhārūpadhayo tāva khīṇāsavassa nattheva maggāmigamena nirodhitattā, khandhūpadhayo pana kathanti? Tepi tassa sa-upādisesakālepi aṭṭhuppattihetubhūtā na santeva, ayañca anupādisesakāle. Tenāha “**so nirupadhi mahākhīṇāsavo**”ti.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā

13. Puttapemaṃ puttaggaḥaṇena gahitaṃ uttarapadalopenāti āha “**puttapemasaman**”ti. **Gosamitanti** gohi samaṃ kataṃ. Tenāha “**gohisaman**”ti. Sūriyassa samāti **sūriyasamā**. Avayavasambandhe cetam̐ sāmivacanaṃ. Avayavo cettha ābhā evāti viññāyati “anantaram̐ ābhā”ti vuccamānattāti āha “**sūriyābhāya samā**”ti-ādi. Mahoghabhāvena saranti santīti **sarā**, mahantā jalāsaya. **Sabbe te samuddaparamā** orimajanehi adiṭṭhaparatīrattā tassa.

Natthi attasamaṃ pemanti gāthāya paṭhamagāthāyaṃ vuttanayena attho veditabbo. Attapemena samaṃ pemam̐ nāma natthīti ayamatto. Anudakantāre ghammasantāpaṃ asahantiyā aṅke ṭhapitaputtakaṃ kandantaṃ bhūmiyaṃ nipajjāpetvā tassa upari ṭhatvā mata-itthivatthunā dīpetabbaṃ. Tenāha “**mātāpitādayo hi chaḍḍetvāpi puttadhītādayo**”ti. Tathā cāha—

“Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci.
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na himse paramattakāmo”ti¹.

Dhaññaena samaṃ dhanam̐ nāma natthi, yasmā tappaṭibaddhā āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ jīvitavutti. **Tathārūpe kāleti** dubbhikkhakāle. **Ekadesaṃyeva obhāsantīti** ekasmiṃ khaṇe catūsu mahādīpesu obhāsaṃ pharituṃ asamatthattā sūriyassapi, pageva itaresaṃ. Bodhisattassa udayabbayassa ñāṇānubhāvena sakalajātikhettaṃ ekālokaṃ ahoṣīti āha “**paññā -pa- sakkotī**”ti. **Tamaṃ vidhamatīti** pubbenivāsañāṇādayo paññā yattha pavattanti, tamanavasesaṃ byāpetvā ekappahārena pavattanato. “**Vutṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanā**”ti pacuravasena vuttaṃ.

Natthiputtasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 75; Khu 1. 133; Khu 10. 142 piṭṭhesu.

4. Khattiyasuttavaṇṇanā

14. Khettato vivādā¹ satte tāyatīti **khattiyo**. **Vadati** devatā attano ajjhāsayavasena. **Dvipadādīnanti ādi**-saddena catuppadabhariyaputtā gahitā. **buddhādayoti ādi**-saddena ājānīyasussūsabhariyassavaputtā. **Dvipadānaṃ seṭṭhoti** ettha dvipadānaṃ eva seṭṭhoti nāyaṃ niyamo icchito, seṭṭho evāti pana icchito, tasmā sambuddho dvipadesu aññesu tattha ca uppajjanato seṭṭho eva sabbesampi uttaritarassa abhāvatoti ayamettha attho. Tenāha “**uppajjamāno panesā**”ti-ādi. Kāraṇākāraṇaṃ ājānātīti **ājānīyo**. **Gaṇhāpethāti** yathā udako na temissati, evaṃ vāḷaṃ gaṇhāpetha. “**Asussūsā**”ti keci paṭhanti. **Āsunamānoti** sappaṭissavo hutvā vacanasamapaṭicchako.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṇamānasuttavaṇṇanā

15. **Ṭhite majjhanhiketi** pubbaddhaṃ nikkhamitvā aparaddhaṃ appatvā ṭhitamajjhanhe. **Sannisīvesūti** parissamavinodanattamaṃ sabbaso sannisīdantesu. Da-kārassa hi va-kāraṃ katvā niddeso. Tenāha “**sannisīnesu vissamamānesū**”ti. **Sabbasattānanti** sabbesañca āhārūpajīvitasattānaṃ ghammatāpane santattakāyānaṃ. **Iriyāpathadubbalyakāloti** ṭhānādi-iriyāpathassa asamatthakālo. **Saṇati viyāti** saddaṃ karoti viya, yathā taṃ aññampi mahāvanaṃ vakkhamānanayena. Tenāha “**tappaṭibhāgaṃ nāmetan**”ti. **Chiddaveṇupabbānanti** randhajātakīcakamahāveḷupabbānaṃ. **Dutiyakaṃ** sahāyaṃ **alabhanti** anabhiratiparittassanāya evamāha. **Anappakaṃ sukhanti** vipulaṃ uḷāraṃ vivekasukhaṃ.

Ekavihāratāya **suññāgāraṃ pavitṭhassa**. Tena kāyavivekaṃ dasseti. Aniccānupassanādihi nīccasaññādippahānena **santacittassa**. Tena cittavivekaṃ dasseti. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato **bhikkhuno** ubhayavivekasampannassa,

tato eva uttarim̐ manussadhammato ratim̐ lābhino. **Amānusi ratīti** bhāvanārati. **Puratoti** purimabhāge. **Pacchatoti** pacchimabhāge. **Aparoti** añño. **Puratoti** vā anāgate, anāgataṃ ārabbhāti attho. **Pacchatoti** atīte atītaṃ ārabbhā paṭipattiyā vibādhanato. **Paroti** kodho cittapaṭidussanatāya. Na paroti **aparo**, lobho, so **ce na vijjati**. Etena anāgatappaṇṇāya atītānusocanāya ca abhāvaṃ dasseti. **Atīva phāsu bhavatīti** nīvaraṇajetṭhakassa kāmaccchandassa vigamena vikkhambhitanīvaraṇassa jhānassa vasena ativiya phāsuvihāro hoti. **Ekassa vasato vaneti** taṇhādutiyikābhāvena ekassa araṇṇe vivekavāsaṃ vasato. **Sesam tādīsamevāti** sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamagāthāyaṃ vuttasadisameva.

Saṇamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Niddātandīsuttavaṇṇanā

16. Pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭim̐ pañṇapetvā dakkhiṇena passena sato sampajānoti ettakaṃ paṭhaṃ saṅkhipitvā “**niddaṃ okkamitā**”ti vuttaṃ. Kiriyaṃmayacittēhi avomisso bhavaṅgasoto **abyākataniddā**. Sā hi khīṇāsavānaṃ uppajjanārahā, tassā pubbabhāgāparabhāgesu -pa- uppannaṃ thinamiddhaṃ idhādhippetā niddā, sā akhīṇāsavānaṃ yebhuyyena aniyatakālā, tabbidhuraniyatasabbhāvaṃ dassento “**aticchāta -pa- āgantukaṃ ālasiyaṃ**”ti āha. Kāyālasīyapaccayā vīriyassa paṭipakkhabhūtā cattāro akusalakkhandhā **tandī** nāma. **Tandīti** sabhāvaniddeso. **Tandīyaṇāti** ākāraṇiddeso. **Tandīmanatāti** tandībhūtacittatā. **Ālasyanti** alasabhāvāharaṇaṃ. **Ālasyāyitattanti** alasabhāvappatti. **Kāyavijambhaṇāti** kāyassa vināmanā. **Akusalapakkhā ukkaṇṭhitatāti** akusalapakkhiyā anabhirati. **Bhattakilamathoti** yathāvuttassa bhattavattthukassa āhārassa vasena sarīre uppajjanakakhedo. **Upakkiliṭṭhoti** pañṇāya dubbalikaraṇena uppakiliṭṭhacitto. Cittassa asamāhitatā **nivāritapātubhāvo**. Ariyamaggassa jotanaṃ nāma uppajjanamevāti āha “**na**

jotati, na pātubhavatīti attho”ti. Na hi ariyamaggo joti-ajotināmo pavattati.

Maggasahajātavīriyenāti lokiyalokuttaramaggasahajātavīriyena. Missakamaggo hi idha adhippeto. **Nīharitvāti** nīharaṇahetu. Hetu-attho hi ayaṃ **tvā**-saddo “paññāya cassa disvā”ti-ādīsu¹ viya. Tena “maggo visujjhatī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Ariyamaggaṃ visujjhatī”ti keci paṭhanti.

Niddātandīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkarasuttavaṇṇanā

17. Dukkhaṃ titikkhanti **duttitikkhaṃ**, tañca dukkhaṃ dussahaṇaṃ ārambhavasena dukkaraṃ, anuyuñjanavasena duttitikkhanti. **Abyattenāti** sāmaññassa upakārānupakāre dhamme jānanasamatthāya veyyattiyasaṅkhātāya paññāya abhāvato na byattena. Tenāha “**balenā**”ti. Yasmiṃ dhamme sati samaṇoti vuccati, taṃ sāmaññanti āha “**samaṇadhammo**”ti. **Imināti** “dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca sāmaññaṃ”ti iminā gāthaddhena². **Idaṃ dassetīti** idaṃ idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ dasseti. **Abhidantanti** abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Ādhāyāti** nippīlanavaseneva ṭhapetvā. **Tālum āhaccāti** tālupadesamāhanitvā viya. **Cetasāti** kusalacittena. **Cittanti** akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitvāti** yathā atisamudācāro na hoti, evaṃ vibādhanavasena niggahetvā. **Āpāṇakoṭikanti** pāṇakoṭipariyosānaṃ, pariṇivanti attho. Sambādhetīti **sambodho**, antarāyiko. **Bahū parissayāti** ayoniso kāmavitakkādivasena.

Pajjati cittametthāti padaṃ, ārammaṇaṃ. Iriyāpathaṃ evaṃ padaṃ **iriyāpathapadaṃ**.

1. Ma 1. 215 piṭṭhe.

2. Bhāvattena (Ka)

Gīvā cattāro padāti **gīvapañcamāni**. **Samodahanti** vā samodhānahetūti ayamettha atthoti āha “**samodahitvā vā**”ti, sammā odhāya anto pavesetvāti attho. **Sake ārammaṇakapāleti** gocarajjhataṃ vadati. **Samodahanti** samodahanto. **Anissitoti** tebhūmakadhammesu kañcīpi dhammaṃ taṇhādiṭṭhābhīnivesavasena anissito. **Avihimsamāno** vihiṃsānimittānaṃ pajāhanena. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti** sīlabyasanato uddharaṇarūpe saṇṭhitena, karuṇāyuttenāti attho. Tenāha “**kāruṇṇataṃ paṭiccā**”ti.

Dukkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hirīsuttavaṇṇanā

18. **Nisedhetīti** nivāreti pavattitum na deti. **Pucchati** devatā. **Apaharantoti** apanento, yathā sabbena sabbam akkosavatthu na hoti, evaṃ pariharantoti attho. **Bujjhati** sārathividham. **Attani nipātaṃ na deti**, ājānīyo hi yuttaṃ pajānāti. Abhūtena **abhūtakkosena**. **Parimutto nāma natthi** bālānañca janānaṃ parāpavāde yuttapayuttabhāvato. Tenāha bhagavā—

“Nindanti tuṇhimāsīnaṃ, nindanti bahubhāṇīnaṃ.

Mitabhāṇīmpi nindanti, natthi loke anindito”ti¹.

Tanuyāti vā katipayā. Tenāha “**appakā**”ti. **Sadā satāti** hirinisedhabhāve kāraṇavacanam. **Pappuyyāti** patvā adhigantvā. Vānato nikkhantattā **nibbānaṃ**, asaṅkhatadhātu.

Hirīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā

19. **Antoti** kucchi-abbhantare. **Vasanaṭṭhānaṭṭhenāti**² vasanabhāvena. **Kulapaveṇinti** kulācāraṃ kulatantiṃ. **Santānakatṭhenāti** kulasantatiyā

1. Khu 1. 47 piṭṭhe.

2. Vasanaṭṭhenāti (Ka)

bandhanabhāvena. Evaṃ sabbapadehi pucchitatthassa anujānanavasena “**etaṃsavacane nipāto**”ti vuttaṃ. Āpādikā posikā mātucchā mahāpajāpati mātā evāti katvā “**pahāya pabbajitattā**”ti avisesato vuttaṃ. Pahāya pabbajitattā natthīti ānetvā sambandho. Puna mātukucchivāsādīnaṃ abhāvavacaneneva vaṭṭamhi bandhanassa abhāvo dīpito hotīti na gahito. Ayaṃ kira devatā yathā puthujjanā buddhānaṃ guṇe na jānanti, evaṃ na jānāti, tasmā “**mayā sannāhaṃ bandhitvā**”ti-ādimāha.

Kuṭṭikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samiddhisuttavaṇṇanā

20. Tapanabhāvena tapanodakattā **tapodā**ti tassa rahadassa nāmaṃ. Tenāha “**tattodakassa rahadassā**”ti. **Tatoti** nāgabhavane udakarahadato tapodā nāma nadī sandati. Sā hi nadī bhūmitalaṃ avarohati. “Edisā jātā”ti vacanaseso. **Petalokoti** lohakumbhinirayā idhādhippetāti vadanti. Rahadassa pana ādito pabbatapādanantaresu bahū petā viharanti, svāyamattho **petavatthupāliya lakkhaṇasaṃyuttena** ca dīpetabbo. **Yatāyanti** yato rahadato ayaṃ. **Sātodakoti** madhurodako. **Setodakoti** parisuddhodako, anāvilodakoti attho. **Tatoti** tapodānadito.

Samiddhoti avayavānaṃ sampuṇṇatāya saṃsiddhiyāva sammā iddho. Tenāha “**abhirūpo**”ti-ādi. Padhāne sammasanadhamme niyutto, taṃ vā ettha atthīti **padhāniko**. Senāsaṇaṃ suṭṭhapitadvāravātapānaṃ, tesarṃ pidahanena **utuṃ gāhāpetvā**.

Pubbāpayamānoti nhānato pubbabhāge viya vodakabhāvaṃ āpajjamāno gamento. Avattaṃ paṭikkhipitvā vattaṃ dassetuṃ “**tattha -pa- na otaritabban**”ti paṭhamāṃ vuttaṃ. **Sabbadisāpalokanaṃ** yathā nhāyanaṭṭhānassa manussehi vivittabhāvajānanattham. **Khāṇu-ādivavatthāpanaṃ** cīvarādīnaṃ ṭhapanattham

udakasamīpeti adhippāyo. **Ukkāsanam** amanussānam apagamanattham. **Avakujjattāṇam** taṅkhaṇepi uparimakāyassa ujukam avivaṭakaraṇattham. **Cīvarapiṭṭheya**va **ṭhapetabbam** yattha vā tattha vā aṭṭhapetvā. **Udakanteti** udakasamīpe. **Sinnatṭhānanti** sedagatapadeso. **Pasāretabbam** tassa sukkhāpanattham. **Samharitvā ṭhapanam** puna sukhena gahetvā nivāsanattham. **Nābhippamāṇamattam** otaraṇam tāvatā udakapaṭicchādilakkhaṇappattato. **Vīcim anuṭṭhāpentenāti**-ādi saṃyatakāritāḍassanam. **Nivāsanam parikkhipitvāti** antaravāsakam kaṭippadesassa yathā parito hoti, evam khipitvā parivasitvā.

Sarīravaṇṇopi vipposīdi sammadeva bhāvanānussatimpi vindantassāti adhippāyo. **Samanam niggaḥetunti** kilesavasam gataṃ attano cittam niggaṇhitum. **Kāmūpanītāti**¹ kāmam upagatacittā. Atha vā kilesakāmena there upanītacittā.

Aparibhuñjitvāti ananubhotvā. Anubhavitabbanti atthato āpannamevāti āha “**pañcakāmaguṇe**”ti. **Bhikkhasīti** yācasi. Tañca bhikkhācariyavasenāti āha “**piṇḍāya carasī**”ti. Kāmaparibhogagarugamanakālo² nāma visesato paṭhamayobbanāvatthāti āha “**daharayobbanakālo**”ti. **Obhaggenāti** majjhesaṃbhaggakāyena. Jīṇṇakāle hi sattānam kaṭiyam kāyo obhaggo hoti.

Voti nipātamattam “ye hi vo ariyā”ti-ādīsu³ viya. **Sattānanti** sāmāññavacanam, na manussānam eva. **Dehanikkhepananti** kaḷevaraṭṭhapitaṭṭhānam. Natthi etesaṃ nimittanti **animittā**, “ettakam ayaṃ jīvati”ti-ādinā sañjānananimittarahitāti attho. **Na nāyareti** na ñāyanti. **Ito paranti** ettha **paranti** aññam kalam. Tena orakālassapi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuno orakāle eva cettha paranti adhippetam tato param sattānam jīvitassa abhāvato. **Vavatthānābhāvatoti** kālavasena vavatthānābhāvatoti. **Vavatthānanti** cettha paricchedo veditabbo, na asaṅkarato vavatthānam, nicchayo vā. **Abbudapesīti**-ādīsu abbudakālo pesikāloti-ādinā kāla-saddo paccakam yoje tabbo. **Kāloti** idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha

1. Kāmapariḷāhābhībūtāti (Ka)

2. Kāmaparibhogagarukaraṇakālo (?)

3. Ma 1. 20 piṭṭhe.

“pubbaṇhepi hī”ti-ādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho.

Anekappakāratoti nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vaneti-ādinā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yante yuttagoṇo viyāti** yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ kālo gatipaṇcakanti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ kālōti ayaṃ maraṇakālo. **Pacchime kāleti** pacchime vaye. **Tisso vayosīmāti**¹ paṭhamādikā tisso vayassa sīmā atikkantena. Purimānaṃ hi dvinnānaṃ vayānaṃ sabbaso sīmā atikkamitvā pacchimassa ādisīmaṃ atikkanto tathā vutto. “**Ayañhi samaṇadhammo -pa- na sakkā kātun**”ti vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tadā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Gaṇhitunti** pālito atthato ca hadaye ṭhapanavasena gaṇhituṃ. **Paribhuñjitunti** vuttadhammapariharaṇasukhaṃ anubhavituṃ. Ekassa kathanato paṭhamāṃ gāthaṃ suttaṃ vā ussāreti tasmaṃ niṭṭhite itaro dhammakathiko taṃyeva vitthārento dhammaṃ katheti, ayaṃ **sarabhāṇadhammakathā**. Suttageyyānusārena yāva pariyoṣāṇā ussāraṇaṃ **sarabhaññadhammakathā**. “**Mā maṃ kālo upaccagā**”ti vadanto “samaṇadhammassa karaṇassa ayaṃ me kālo”ti katheti, tato paro “pacchimavayo añño kālo”ti katheti. “**Kālaṃ vohaṃ -pa- tasmā abhutvā bhikkhāmī**”ti vadanto attanā kataṃ paṭipattiṃ ca sahetukaṃ sānisāsaṃ katheti.

Taṃ gāravakāraṇaṃ sandhāya. **Etanti** “atha kho sā devatā pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā”ti etaṃ vuttaṃ. **Daharo tvanti-ādimāha** lobhābhibhūtatāya adhigatattā. **Sabbasampattiyyuttoti** bhogasampadā parivārasampadāti sabbasampattihi yutto. **Alaṅkāraparihāranti** alaṅkārakaraṇaṃ, **anikkīlitāvī**ti akīlītapubbo. Kīlaṇaṃ cettha kāmānaṃ paribhogoti āha “**abhuttāvī**”ti. **Akatakāmakīlō**ti akatakāmānubhavanappayogo. Sayāṃ attanā eva dissantīti sandiṭṭhā, sandiṭṭhā **eva sandiṭṭhikā**, attapaccakkhato sandiṭṭhikā. Pakattho kālo patto etesanti kālīkā, te **kālike**.

1. Vayasīmāti (Ka)

Cittānantaranti icchitacittānantaraṃ, icchiticchitārammaṇāṅkāreti attho. Tenevāha “**cittānantaraṃ icchiticchitārammaṇānubhavanaṃ na sampajjati**”ti-ādi. **Cittānantaraṃ laddhabbatāyāti** anantaritasamādhicittānantaraṃ laddhabbaphalatāya. **Samohitesupīti** sambhatesupī. **Sampannakāmassāti** samiddhakāmassa. **Cittakārā** rūpalābhena, **potthakārā** paṭimākārakā, **rūpakārā** dantarūpakatṭharūpaloharūpādikārakā. **Ādisaddena** nānārūpavesadhārīnaṃ naṭadīnaṃ saṅgaho. **Sesadvāresūti** ettha gandhabbamālākārasūpakārādayo vattabbā.

Soti samiddhitthero. **Samohitasampattināti** saṅgāhabhogūpakaraṇasampattinā. **Pattabbadukkhassāti** kāmānaṃ āpajjanarakkhaṇavasena laddhabbassa kāyikacetasikadukkhassa. **Upāyāsassāti** dāhaparissamassa viratassa. “Vissātassā”ti keci. “**Paccavekkhaṇāññenā**”ti keci paṭhanti. Asukasmim nāma kāle phalaṃ hotīti evaṃ udikkhitabbo nassa kāloti **akālo**. **Etthāti** etesu navasu lokuttaradhammesu. **Ehipassapidhanti** “ehi passā”ti evaṃ pavattavidhivacanaṃ. Upanetabboti vā upaneyyo, so eva **opaneyyiko**. **Viññūhīti** vidūhi paṭividdhasaccehi. Te ekaṃsato ugghaṭitaññū-ādayo hontīti āha “**ugghaṭitaññū-ādīhī**”ti. “Paccattan”ti etassa pati-attanīti bhummasena attho gahetabboti āha “**attani attani**”ti.

Sabbapadehi sambandhoti “kathaṃ ādīnava ettha bhiyyo, kathaṃ akāliko”ti-ādīnā sabbehi paccekaraṃ sambandho veditabbo.

Navoti taruṇo na ciravasso. Ye bhikkhunovādakalakkhaṇappattā, te sandhāya “**vīsativassato paṭṭhāya thero**”ti vuttaṃ. Idha sāsanaṃ nāma sikkhattayasāṅgahaṃ piṭakattayanti āha “**dhammena hī**”ti-ādi. Tattha dhammena vinayo ettha vinā daṇḍasatthehīti **dhammavinayo**. Dhammāya vinayo ettha na āmisatthanti dhammavinayo. Dhammato vinayo **na** adhammatoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhammassāmī dhammakāyattā, tassa dhammasaṅgītaṃ satthu vinayo, na takkikānanti dhammavinayo. Dhamme vinayo na adhamme vinayo. Dhammo ca so yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne satte apāyesu apatamāne dhāretīti, sabbe saṃkilesato vinetīti vinayo cāti dhammavinayo. Tenāha “**ubhayampetaṃ sāsanasseva nāman**”ti.

Dhammavinayoti dhammena yutto vinayoti dhammavinayo ājaññaratho viya. Dhammo ca vinayo cāti vā dhammavinayo, taṃ **dhammavinayaṃ**. Dhammavinayānaṃ hi satthubhāvavacanato dhammavinayattasaṃsiddhi dhammavinayānaṃ aññamaññaṃ visesanato. Abhidhammepi vinayavacananti dhammavinayadvayasiddhi, desitapaññattavacanato dhammavinayasiddhi. Dhammo catudhā desito sandassanasamādāpanasamuttejanasampahaṃsanavasena, vinayo catudhā paññatto silācārato parājitavasena. Dhammacariyā sakavisayo, vinayapaññatti buddhavisayo. Pariyāyena desito dhammo, nippariyāyena paññatto vinayo. Dhammadesanā adhippāyatthappadhānā¹, vinayapaññatti vacanatthappadhānā². Paramatthasaccappadhāno dhammo, sammutisaccappadhāno vinayo. Āsayasuddhipadhāno dhammo, payogasuddhipadhāno vinayo.

Kiriyaadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi. Dhammena hi anusāsanāsiddhi, vinayena ovādasiddhi. Dhammena dhammakathāsiddhi, vinayena ariyatupphābhāvasiddhi. Sāvajjadvayaparivajjanato dhammavinayasiddhi. Dhammena hi visesato pakatisāvajjapariccāgasiddhi vinayena paññattisāvajjapariccāgasiddhi. Gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇāsādhāraṇaguṇadvayasiddhi. Bahussutasutapasannadvayato pariyaṭṭipariyāpuṇanadhammavihāravibhāgato dhammadharavinayadharavibhāgato ca dhammavinayadvayasiddhi, saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayadvayasiddhi. Idha sattānaṃ duvidhaṃ saraṇaṃ dhammo attā ca. Tattha dhammo suciṇṇo saraṇaṃ. “Dhammo have rakkhati dhammacārin”ti³ hi vuttaṃ. Sudanto attāpi saraṇaṃ “attā hi attano nātho”ti⁴ vacanato. Tena vuttaṃ “saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi”ti. Tattha yatassa dhammasiddhi, yato ca vinayasiddhi, tadubhayaṃ dassento āha “**dhammena hettha dve piṭakāni vuttāni, vinayena vinayapiṭakan**”ti. **Adhunā āgato** idāneva na cirasseva upagato.

Mahante ṭhāne ṭhapetvāti mahesakkhataḍassanattaraṃ attano parivārena mahantaṭṭhāne ṭhapitatāvaṃ pavedetvā. **Mahatīyāti** upasaṅkamanavandanādivacanāpajjanavasena samāciṇṇāya. Sabbepi kira nisīdantā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāva nisīdanti. **Thirakaraṇavasenāti** dalhīkaraṇavasena. Ayaṃ kira devatā nāṇasampannā mānājātikā, tasmā nāyaṃ mānaṃ

1. Adhippāyatthapamāṇā (Ka)

3. Khu 2. 272; Khu 5. 215, 257 piṭṭhesu.

2. Vacanakkapamāṇā (Ka)

4. Khu 1. 37, 67 piṭṭhesu.

appahāya mama desanaṃ paṭivijjhitaṃ sakkotīti mānaniggaṇhanatthaṃ
 ādito duviññeeyaṃ kathento bhagavā “akkheyyasaññino”ti-ādinā tāya
 ñātumicchitakāmānaṃ kālikādibhāvaṃ, dhammassa ca sandiṭṭhikādibhāvaṃ
 vibhāvento dve gāthā abhāsi.

Akkheyyatoti gihiliṅgapariyāyanāmaṃviseśādivasena tathā tathā
 akkhātābato. Tenāha “**kathānaṃ vatthubhūta**”ti. **Etesanti** sattānaṃ.
Paṭiṭṭhitāti pavattitā āsattā. Pañcannaṃ kāmasaṅgādīnaṃ vasena āsattā
 hontu, itaresaṃ pana kathanti? Anīṭṭhaṅgatopi hi “idaṃ nu kho”ti-ādinā
 kaṅkhato tattha āsatto eva nāma avijahanato, tathā vikkhepagato
 vikkhepavatthusmiṃ, anusayānaṃ pana āsattabhāve vattabbameva natthi.
Maccuno yoganti maccubandhanaṃ, maraṇadhammatanti attho. Yasmā
 apariññātavatthukā anatītamaraṇattā maccunā yathārucci payojetabbā, tattha
 tattha uparūpari ca khipitāya āṇāya abbhantare eva honti, tasmā vuttaṃ
 “**payogaṃ -pa- āgacchanti**”ti. Yasmā tebhūmakā dhammā kamaṇīyaṭṭhena
 kāmā, nesampi kālassa laddhabbatāya kālikatā idha akkheyyavacanena
 paveditā. Tenāha “**evamimāya gāthāya kālikā kāmā kathitā**”ti. Sabbepi
 tebhūmakā dhammā kamaṇīyā, yasmā ca kālikānaṃ kāmānaṃ
 tathāsabhāvatā kathitā, ayampi gāthā tadatthameva dīpetīti imāya te kathitā
 eva honti. Ye ca sattā pañcasu khandhesu diṭṭhitaṇḍādivasena paṭiṭṭhitā
 “itthī, puriso, ahaṃ, mamā”ti ca abhinivisiya kāme paribhuñjanti, te
 maraṇaṃ nātivattanti. Evampettha kāmānaṃ kālikattho kathitoti āha “**kālikā
 kāmā kathitā**”ti.

Ayaṃ ñātapariññāti rūpārūpadhamme lakkhaṇādito ñāte katvā
 paricchindanapaññā. Tenāha “**evaṃ ñātaṃ katvā**”ti-ādi.
 Padaṭṭhānaggahaṇeneva cettha tesaṃ rūpārūpadhammānaṃ paccayo gahitoti
 paccayapariggahassapi saṅgaho daṭṭhabbo. **Tīreti** tuletī vīmaṃsati.
Dvācattālīsāya ākārehiti iminā matthakappattaṃ mahāvīpassanaṃ dasseti.
 Te pana ākāra visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya vuttanayena veditabbā.
 “Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādinā vipassanākkhaṇepi
 ekadesena pahānaṃ labbhateva, anavasesato pana pahānavasena
 pahānapariññaṃ dassento

āha “aggamaggena -pa- ayaṃ pahānapariññā”ti. Tathā ca āha “evaṃ tīhi pariññāhī”ti-ādi.

Akkhātāranti akkhātabbam, na akkheyyakam. Tenāha “**kammavasena kārakan**”ti-ādi. **Kārakan**ti ca sādhanamāha. **Na maññatī**ti vā maññanam nappavatteti “**akkhātāran**”ti khīṇāsavo. Atha vā **taṃ hi tassa na hotī**ti taṃ kārāṇam tassa khīṇāsavassa na hoti na vijjati, **yena** diṭṭhitaṇhādikāraṇena **akkheyyam** khandhapañcakam “tisso”ti vā “phusso”ti vā “itthī”ti vā “puriso”ti vā abhinivissa vadeyyāti evamettha attho veditabbo. Manussanāgādīhi pūjanīyattā “yakkho”ti sabbadevānam sādharāṇavacananti devadhītāpi “yakkhī”ti vuttā. **Akkheyyanti** pahānapariññāya pahānamaggo, tassa ārammaṇabhūtam nibbānampi gahitam. **Na maññatī**ti khīṇāsavassa assa phalappattīti āha “**navavidho lokuttaradhammo kathito**”ti.

Visesīti visesajāti-ādivasena seyyoti attho. **Tesu gahitesū**ti tesu seyyamānādīsu tīsu mānesu gahitesu. Tayo seyyamānā tayo sadisamānā tayo hīnamānā gahitāva honti. **So puggaloti** so appahīnamaññanapuggalo. **Teneva mānena** hetubhūtena. **Upaḍḍhagāthāyā**ti purimaddhena pana vatthukāmā vuttāti āha “**kālikā kāmā kathitā**”ti.

Vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā**, koṭṭhāso. **Kathamvidhanti** katham patiṭṭhitam, kena pakārena pavattitanti attho. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā**, māno. **Mānesū**ti nimittatthe bhummam, mānahetūti attho. **Na calatī**ti na vedhati attano parisuddhapakatim avijahanato.

Paññā “saṅkhā”ti āgatā, **paññā**ti yoniso paṭisaṅkhānam. **Saṅkhāyakoti** saṅkalanapaduppādanādipiṇḍagaṇanāvasena gaṇako¹. **Papañcasāṅkhā**ti mānādipapañcabhāgā. Te te dhammā sammā yāthāvato saṅkhāyanti upatiṭṭhanti etāyāti **saṅkhā**, paññā. Ekam dveti-ādinā saṅkhānam gaṇanam paricchindananti **saṅkhā**, gaṇanā. Saṅkhāyati bhāgaso kathīyatīti

1. Saṅkalanasaṭuppādanādivasena piṇḍagaṇanā (Ka)

saṅkhā, koṭṭhāso. Saṅkhānaṃ satto puggaloti-ādinā saññāpananti **saṅkhā**, rattoti-ādi paṇṇatti. **Khīṇāsa vo jahi pajahi**¹ rāgādīnaṃ suppahīnattā. **Navabhedam** pabhedato², saṅkhepato **tividhamānanti** attho. **Navavidhanti** vā pāṭhe navabhedattā antarabhedavasena navavidhanti attho. Paccayavisesehi itthibhāvādivisesehi visesena māṇiyati gabbho etthāti **vimānaṃ**, gabbhāsayo. **Na upagacchīti** na upagamissati. Tenāha “**anāgatatthe atītavacanan**”ti. “Nājjhagā”ti hi atītaṃ “na gamissatī”ti etasmim atthe. **Chindi** ariyamaggasatthena. **Olokayamānā** upapattīsu. **Sattanivesanesūti** sattānaṃ upapajjaṭṭhānesu. **Lokuttaradhammameva kathesi** arahattassa paveditattā.

“Gāthāya atthaṃ kathetuṃ vaṭṭatī”ti attha-saddo āharitvā vattabbo. **Aṭṭhaṅgikamaggavasena**pīti etthāpi eseva nayo. Satisampajaññaṃ nāma kusaladhammānuyoge kāraṇanti āha “**dasakusalakammamapathakāraṇan**”ti.

Aṭṭhaṅgikamaggavasena ca gāthā-atthavacane **ayaṃ** idāni vuccamāno vitthāranayo. **Tasmim kira ṭhāneti** tasmim kira devatāya pucchitaṃ pañhaṃ vissajjanaṭṭhāne. Devatāya ñāṇaparipākāṃ oloketvā anupubbiyā kathāya saddhim sāmukkaṃsikadesanā **mahatī dhammadesanā ahoṣi**. **Ñāṇaṃ pesetvāti** satthudesanāya anussaraṇavasena pattavisuddhipaṭipāṭipavattaṃ bhāvanāñāṇaṃ bandhitvā. **Sotāpattiphale patitṭhāyāti** satthudesanāvilāsenā atthano ca paripakkañāṇattā paṭhamāṃ phalaṃ patvā. **Evamāhāti** evaṃ “pāpaṃ na kayirā”ti-ādippakārena gāthamāha. **Aṅgaṃ na hoti**, ājīvo yathā kuppamāno vācākamantavasena kuppati, tathā sampajjamānopīti. So vācākamantapakkhiko, tasmā taggahaṇena **gahitova hoti**.

Vāyāmasatisamādhayo gahitā samādhikkhandhasaṅgahato.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappā gahitā paññākkhandhasaṅgahato.

Antadvayavivajjanaṃ gahitaṃ sarūpenevāti adhippāyo. **Itīti-ādi** nigamaṇaṃ.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khīṇāsavo vā vantacattānaṃ (Ka)

2. Sabhāvato (Ka)

3. Sattivagga

1. Sattisuttavaṇṇanā

21. **Desanāsīsanti** desanāpadesalakkhaṇāvacananti adhippāyo.

Omaṭṭhoti adhomukhaṃ katvā dinnappahāro. Iminā eva pasaṅgena pahāre vibhāgato dassetuṃ “**cattāro hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Upari** **ṭhatvā**ti hatthi-ādīnaṃ upari ṭhatvā. **Adhomukhaṃ dinnappahāro**ti khaggakaravālādīnaṃ adhomukhaṃ katvā pahatapahāro. **Ummaṭṭho** vuttavipariyāyena veditabbo. Vividhappahāro **vimaṭṭho**. “**Omaṭṭho gahito**”ti vatvā tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ “**so hī**”ti-ādi vuttaṃ. Duggandhakimi-ādīnaṃ vasena **antodoso**. **Mañcena saddhṃ bandhitvā**ti yasmim mañce vaṇikapuggalo nipanno, tattha taṃ subandhaṃ katvā pādaṭṭhānaṃ uddhaṃ karontehi sīsaṭṭhānaṃ adho kātabbaṃ. Tenāha “**adhosiṇo kātabbo**”ti. **Paribbajeti** pavatteyya. Sā pana pavatti bhāvanāvihārena yuttāti āha “**vihareyyā**”ti.

Sallassa ubbahaṇaṃ **sallubbahaṇaṃ**. **Atthaṃ parittakaṃ gahetvā ṭhitā** upamākārassa vikkhambhanappahānassa adhippetattā. Tenāha “**punappunan**”ti-ādi. **Anubaddhova hoti** sati paccaye uppajjanārahato devatāya kāmarāgappahānassa jotitattā. Nanu bhagavato anāgāmiṃ maggena desanā niṭṭhāpetabbāti? Na, itarissā nāṇabalānurūpadesanāya pavattetabbato. Veneyyajjhāsayaṇukulaṃ hi dhammaṃ dhammassāmī desetīti.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phusatisuttavaṇṇanā

22. **Kammaṃ aphasanti** kammaphassaṃ aphasantaṃ, kammaṃ akarontanti attho. **Vipāko na phusatī**ti vipākaphasso na phusati, vipāko na uppajjateva kāraṇassa abhāvato. Evaṃ byatirekamukhena kammavaṭṭena vipākavaṭṭaṃ sambandhaṃ katvā atthaṃ vatvā idāni kevalaṃ kammavaṭṭavasena attāṃ adanto “**kammamevā**”ti-ādimāha. Tattha **nākaroto kariyatī**ti kammaṃ akubbato na kayirati, anabhisandhikatakammaṃ nāma natthīti attho.

Idāni tamevatthaṃ anvayato dassetuṃ **“phusantañcā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tatoti** phusanahetu. Sesaṃ vuttanayameva. Vuttamevatthaṃ sakāraṇaṃ katvā pariveṭhitavasena vibhūtaṃ katvā dassetuṃ **“tasmā phusantan”**ti-ādi vuttaṃ. **Dhammatāti** kārakasseva kammavipākānubandho, nākārakassāti ayaṃ kammavipākānaṃ sabhāvo.

Pacceti upagacchati anubandhati. **Pāpanti** pāpakaṃ kammaṃ phalañca. Ayañca attho araññe luddakassa uyyojanāya sunakhehi parivāriyamānassa bhikkhuno bhayena rukkhaṃ āruḥassa cīvare luddassa upari patite tassa sunakhehi khāditvā māritavatthunā dīpetabboti.

Phusatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jaṭāsuttavaṇṇanā

23. Yena atthena taṇhā “jaṭā”ti vuttā, tamevatthaṃ dassetuṃ **“jālīniyā”**ti vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedā attano avayavabhūtā eva jālā etissā atthīti **jālīnīti** vuccati. Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ **“sā hī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesūti** tassā pavattiṭṭhānamāha rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato.

Heṭṭhupariyavasenāti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇā, kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇāti evaṃ heṭṭhā ca upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā veditabbā, kāmarāgādivasenapi ayamattho veditabbo. Saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvato aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha **“punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhenā”**ti. Idaṃ yena sambandhena **jaṭā viyāti jaṭāti** jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayaṃ hettha attho—yathā jālino veḷugumbassa sākā, tasmaṃ saṅcayādayo¹ ca atthano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā “jaṭā”ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti.

1. Kosasaṅcayādayo (Visuddhi-Ṭī 1. 6 piṭṭhe.)

Ime sattā “mama idan”ti pariggahitaṃ attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantaraṭṭho ca anto-saddoti sakaparikkhāresu uppajjanamānāpi taṇhā “antojaṭā”ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthi-ādi **sakaparikkhāro**. Atthāti bhavati ettha abhimānoti **attabhāvo**, upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. “Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyā”ti-ādinā saka-attabhāvādīsu taṇhāya uppajjanākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni**, attano ca paresaṇca rūpādīni **bāhirāyatanāni**, paresaṃ sabbāni vā. Saparasantatipariyāpannani vā cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni**, tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya antojaṭābahijantābhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhi tattā katthacipi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti “ajjhattaṃ anto”ti ca vuccati, tabbipariyāyato rūpārūpabhavo “bahiddhā bahi”ti ca. Tenāha bhagavā “ajjhattasaṃyojano puggalo, bahiddhāsaṃyojano puggalo”ti¹.

Visayabhedena pavatti-ākārabhedena anekabhedabhinnampi taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā “**tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭāyā**”ti vuttaṃ. Sā pana pajāti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha “**jaṭāya jaṭitā pajā**”ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento “**yathā nāma veḷujaṭādīhi -pa- saṃsibbitā**”ti āha. Imaṃ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitam**. Tenassā mahāvisayataṃ vijaṭanassa ca sudukkarabhāvamāha. **Vijaṭetum ko samatthoti** iminā “vijaṭaye”ti padaṃ satti-atthaṃ, na vidhi-atthanti dasseti.

Evam “antojaṭā”ti-ādinā puṭṭho athassa bhagavā tamatthaṃ vissajjento “**sīle patiṭṭhāyā**”ti-ādimāha. Ettha **sīle**ti kusalasīle. Taṃ pana pātimokkhasaṃvarādibhedesu parisuddhameva icchitabbanti āha “**catupārisuddhisīle**”ti.

1. Am 1. 64, 65 piṭṭhesu.

Narati netīti **naro**, puriso. Kāmaṃ itthīpi taṇhājaṭāvijaṭane samatthā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento “naro”ti āha yathā “satthā devamanussānaṃ”ti, aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ “**naroti satto**”ti vuttaṃ. Vipākabhūtāya saha paññāya bhavatīti **sapañño**. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ sapaññoṭi vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayapaccayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyāti** kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetukasaddo paṭisandhisaddena sambandhitabbo, na paññāsaddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā “paṭisandhiyaṃ paññā”ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti **cittaṃ**, samādhi. So hi sātisaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādheti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti. Paṇḍabalavabhāvāpādanena paccayehi citaṃ, attasantānaṃ cinotīti **cittaṃ**, samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa citta-pariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṃ “**cittasīsena hettha aṭṭha samāpattiyo kathitā**”ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadipi kusalādhībhedaṭṭha bahuvidhā, “bhāvaṃ”ti pana vacanato bhāvetabbā idhādhīppetāti taṃ dassento “**paññānāmena vipassanā kathitā**”ti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpanaṃ, taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappasaddo viya pana ātāpa-saddo vīriye eva niruḷhoti āha “**ātāpīti vīriyavā**”ti. Yathā kammaṭṭhānaṃ tāya paññāya parito harīyati pavattīyati, evaṃ sāpi tadatthaṃ yogināti āha “**pārihāriyapaññā**”ti. Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchijja netīti **sabbakiccapariṇāyikā**.

Yasmā puggalādhīṭṭhānena gāthā bhāsītā, tasmā puggalādhīṭṭhānameva upamaṃ dassento “**yathā nāma puriso**”ti-ādimāha. Tattha **sunisitanti**

suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisitatarabhāvakarāṇaṃ nisānasilāyaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyyaṃ dassento “**samādhisilāyaṃ sunisitaṃ -pa- paññāhatthena ukkhipitvā**”ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkkhabhāvo. Yathāha “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti¹. Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhānato. **Vijaṭeyyāti** vijaṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuttānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṃ vijaṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭanañcettha samucchadavasena pahānanti āha “sañchindeyya sampadāleyya”ti.

Maggakkhaṇe panesa **vijaṭeti** nāma, aggaphalakkhaṇe sabbaso **vijaṭitajaṭo** nāma. Tenāha “**idānī**”ti-ādi. Yasmā jaṭāya vijaṭanaṃ ariyamaggena, tañca kho nibbānaṃ āgamma, tasmā taṃ sandhāyāha “**jaṭāya vijaṭanokāsaṃ**”ti. Yattha pana sā vijaṭiyati, taṃ dassetuṃ “**yattha nāmañcā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Paṭighaṃ rūpasaññā cā**”ti gāthāsukhatthaṃ sānunāsikaṃ katvā niddeso, “paṭigharūpasaññā”ti vuttaṃ hoti. **Paṭighasaññāvasena kāmabhavo gahito** kāmabhavapariyāpannattā tāya. Pathavīkasiṇādirūpe saññā rūpasaññā. Ubhayatthāpi saññāsīsena cittuppādasseva gahaṇaṃ. **Bhavaśaṅkhepenāti** bhavabhāvena saṅkhipitabbatāya, bhavalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti attho. Rūpe vā virajjanavasena ca vattuṃ sakkuṇeyyā idha **rūpasaññāti** vuttā, evampettha arūpabhavassa ca gahitā veditabbā. “**Nāmañca rūpañcā**”ti anavasesato nāmarūpaṃ gahitanti arūpabhava-asaññābhavānampettha gahaṇaṃ siddhanti apare. **Pariyādiyanatṭhāneti** pariyādiyanakāraṇe sabbaso khepananimitte nibbāne. Tenāha “**Nibbānaṃ -pa- dassito hoti**”ti.

Jaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā

24. **Evamaṇladdhikāti** sabbathāpi cittuppatti sadukkhā, sabbathāpi acittakabhāvo seyyo, tasmā yato kutoci cittaṃ nivāretabbanti

1. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363 piṭṭhesu.

evaṃdiṭṭhikā. **Soti** satto. **Aniyyānikakathaṃ katheti** ayoniso cittanivāraṇaṃ vadanti. **Samyatabhāvaṃ āgati** rāgavisevanādito sammadeva samyatabhāvaṃ otarabhāvaṃ. Dhammacariyāvasena hi pavattamāne citte natthi īsakampi rāgādivisevanaṃ, na tassa sampati āyatiñca koci anatto siyā, tasmā taṃ mano sabbato anavajjavuttito na nivāretabbaṃ. Tenāha “**dānaṃ dassāmi**”ti-ādi. **Yato yatoti** yato yato sāvajjavuttito ayonisomanasikārato. **Tanti** mano **nivāretabbaṃ** anattāhavaḥattā.

Manonivāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Arahantasuttavaṇṇanā

25. **Katāvīti** katavā, pariññādikiccaṃ katvā niṭṭhapetvā ṭhitoti attho. Tenāha “**catūhi maggehi katakicco**”ti. Svāyamattho arahanti-ādisaddasannidhānato viññāyati. **Evam** “**ahaṃ vadāmi**”ti-ādi ākārena pucchati.

Khandhādīsu kusaloti khandhāyatanādīsu salakkhaṇādīsu ca samūhādivasena pavattiyañca cheko yathābhūtavēdī. **Upaladdhinissitakathanti** attupaladdhinissitakathaṃ hitvā. **Vohārabhedam akarontoti** “**ahaṃ paramatthaṃ jānāmi**”ti lokavohāraṃ bhindanto avināsento loke lokasamaññameva nissāya “**ahaṃ, mamā**”ti vadeyya. **Khandhā bhuñjantīti**-ādinā vohārabhedam, tattha ca ādinavaṃ dasseti.

Māno nāma diṭṭhiyā samadhuro. Tathā hi dutiyamaggādīsu sammādiṭṭhiyā pahānābhisamayassa paṭivipaccanīke paṭipattisiddhi. Tenāha “**yadi diṭṭhiyā vasena na vadati, mānavasena nu kho vadatīti cintetvā**”ti. **Vidhūpitāti** santāpitā nāṇagginā daḍḍhā. Te pana viddhamsitā nāma hontīti āha “**vidhamitā**”ti. Mamanākarādayo mayanti sattasantāne sati pavattanti etenāti mayo, maññanā. Mayo eva **mayatāti** āha “**mayatanti maññanā**”ti.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pajjotasuttavaṇṇanā

26. **Divārattinti** na ādicco viya divā eva, na candimā viya rattim eva, atha kho divā ca rattiṇca. **Tattha tatthāti** yattha yattha sampajjalito, tattha tattheva padese, na ādicco viya candimā viya sakalaṃ mahādisaṃ disantarāḷaṇca. Ñāṇanubhāvena uppannāloko **ñāṇāloko**ti vadanti. “Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti pubbe me bhikkhave ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi paññā udapādi vijjā udapādi āloko udapādi”ti¹ pana vacanato maggo **ñāṇāloko**. “Tamo vihato, āloko uppanno”ti² vā vacanato vijjattayāloko **ñāṇāloko**. Paṭhamābhisambodhiyaṃ viya sañjātapītivipphāro, visesato ratanaghare samantapaṭṭhānavicinane sañjātapītivasena uppannasarīrobhāso vā **pīti-āloko**. Tattheva uppannapasādavasena sañjāta-ālokova **pasādāloko**. Dhammacakkapavattane “saññāsi vata bho koṇḍañño”ti uppannapasādālokoti ca vadanti. Sabbattheva satthu dhammadesanā sattānaṃ hadayatamaṃ vidhamantī **dhammakathā-āloko**. **Sabbopi buddhānaṃ pātubhāvā uppanno āloko**ti iminā sāvakānaṃ desanāya sañjātadhammāloko pi buddhānubhāvoti dasseti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sarasuttavaṇṇanā

27. Saraṇato avicchedavasena pavattanato khandhādīnaṃ paṭipāṭi **sarā**. Tenāha “**ime saṃsārasarā**”ti. **Kutoti** kena kāraṇena, kimhi vā. Tenāha “**kim āgammā**”ti. **Na paṭiṭṭhāti** paccayābhāvato. **Āpoti**-ādinā pāliyaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ appaṭiṭṭhānāpadesena tattha kāmarūpabhavānaṃ abhāvo dassito. Tadubhayābhāvadassanena heṭṭhā vuttanayeneva arūpabhavassapi abhāvo dassitova hoti, yathārutavasena vā ettha attho veditabbo. Yasmā purimā dve gahitā, gahitaṇca atthaṃ pariggahetvāva pacchimattho³ pavattoti.

Sarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 315; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

3. Pacchimaddho (Ka)

8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā

28. Nidhīyatīti **nidhānaṃ**, nidhātabbataṃ gataṃ nihitanti attho.
Muttasārādīti muttā maṇi velūriya pavāḷa rajata jātarūpādi.
Suvaṇṇarajatabhājanādīti ādi-saddena kahāpaṇadhaññaakoṭṭhabhaṇḍādīṃ
 saṅgaṇhāti. Tampi hi niccaparibbayavasena bhuñjīyatīti “**bhogo**”ti vuccati.
Aññaṃaṇñaṃ abhigijjhantīti aññaṃaṇñaṃ santakaṃ abhigijjhanti. Tenāha
 “**patthentī**”ti. **Analaṅkatāti** na alaṃ pariyattanti evaṃ katacittā,
 atricchatāmahicchatāhi abhibhūtā. Tenāha “**atittā apariyattajātā**”ti.
Ussukkajātesūti taṃtaṃkicce sañjāta-ussukkesu. **Nānākiccajātesūti**
 nānāvidhakiccesu, sañjātanānākiccesu vā. Vaṭṭagāmikapasutena **vaṭṭasotaṃ**
 anusarantesu. Taṇhānivāsataya gehantipi agārantipi vuccatīti āha
 “**mātugāmena saddhiṃ gehaṇ**”ti. **Virājiyāti** hetu-atthadīpakāṃ padanti āha
 “**virājetvā**”ti, tvā-saddopi cāyaṃ hetu-atthoti.

Mahaddhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Catucakkasuttavaṇṇanā

29. Iriyā vuccati kāyena kattabbakiriyā, tassā pavattiṭṭhānabhāvato
iriyāpatho, gamanādi. Taṃ aparāparappavattiyā cakkāṃ. Tenāha
 “**catucakkanti catu-iriyāpathan**”ti. **Navadvāranti** karajakāyo adhippeto. So
 ca kesādi-asuciparipūroti āha “**puṇṇanti asucipūran**”ti. **Taṇhāya saṃnyuttanti**
 taṇhāsahitaṃ. Tena na kevalaṃ sabhāvato eva, atha kho nissitadhammo ca
 asuciṃ dasseti. Mātukucchisaṅkhāte asucipaṅke jātattā **paṅkajātāṃ**, kesādi-
 asucipaṅkajātattā ca **paṅkajātāṃ**. **Yātrāti** apagamo. Tena sabhāvato
 nissitadhammato ca asucisabhāvato kāyato kathaṃ apagamo siyāti pucchati.
 Tenāha “**etassā**”ti-ādi.

Nahanaṭṭhena bandhanaṭṭhena naddhīti upanāho idhādhippetoti āha
 “**naddhinti upanāhan**”ti. So pana ito pubbakāle kodhoti āha

“pubbakāle”ti-ādi. **Pāliniddiṭṭheti** upanāha-iccādike idha pāliyaṃ niddiṭṭhe **kilese ṭhapetvā avasesā** diṭṭhivicikicchādayo satta kilesā dummocayatāya varattā viyāti **varattāti veditabbā**. Ārammaṇaggahaṇasabhāvato **eko** evesa dhammo, pavatti-ākārabhedena pana **icchanatṭhena** patthanatṭhena **icchā**, **lubbanatṭhena** gijjhanatṭhena **lobhoti** vutto. **Paṭhamuppattikā**ti ekasmiṃ ārammaṇe, vāre vā paṭhamam uppannā. **Aparāparuppattikoti** punappunam uppajjamānako. **Aladdhapatthanā** appaṭiladdhavatthumhi āsatti lobho. **Uppāṭetvāti** sasantānato uddharitvā.

Catucakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā

30. **Eṇimigassa viyāti** eṇimigassa jaṅghā viya. Avayavīsambandhe hi idaṃ sāmivacanam. Piṇḍimaṃsassa¹ parito samasaṇṭhitattā **suvaṭṭitajaṅgho**. **Kisanti** thūlabhāvapaṭikkhepaparājotanā, na suṭṭhu kisabhāvadīpanaparāti āha “**athūlam samasarīran**”ti. **Ātapena** milātanti tapasā milātakāyaṃ indriyasantāpanabhāvato. Tenevāha “**tapo milātan**”ti-ādi², tathā cāha pāliyaṃ “**appāhāram alolupan**”ti. Yathā “vīrassa bhāvo vīriyan”ti vīrabhāvena vīriyaṃ lakkhīyati, evaṃ vīriyasambhavena vīrabhāvoti āha “**vīranti vīriyavantān**”ti. “Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive”ti³ Dhammasenāpatiuttaniyāmena parimitabhojitāya appāhāratā **bhojane mattaññutā**. “**Mitāhāran**”ti vatvā puna paricchinnakālabhojitāyapi appāhāratam dassento “**vikāla -pa- parittāhāran**”ti āha. **Catūsu paccayesu loluppavirahitam** bodhimūle eva sabbaso loluppassa pahīnattā. “Catūsu paccayesu”ti hi imināva sabbattha lokuppavigamo dīpitovāti. **Rasatanhāpaṭikkhepo vā esa** “appāhāran”ti vatvā “alolupan”ti vuttattā. “Sīhamvā”ti ettha ekacarasaddo viya iva-saddo atthato “nāgan”ti etthāpi ānetvā

1. Piṭṭhimāṃsassa (Ka)

2. Aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

3. Khu 2. 343; Khu 11. 392 piṭṭhesu.

sambandhitabboti āha “**ekacaraṃ sīhaṃ viya, ekacaraṃ nāgaṃ viyā**”ti.
Ekacarā appamattā ekīkatāya.

Pañcakāmaguṇavasena rūpaṃ gahitaṃ tesaṃ rūpasabhāvattā. **Manena nāmaṃ gahitaṃ** manassa nāmasabhāvattā. **Avinibhuttadhammeti** avinābhāvadhamme gahetvā. **Ādi-saddena āyatanadhātu-ādayo gahitā.** Kāmaguṇaggahaṇena hettha rūpabhāvasāmaññaṇa pañca vatthūni gahitāneva honti, manogahaṇena dhammāyatanam, evaṃ dvādasāyatanāni gahitāni honti. Iminā nayena dhātu-ādīnampi gahitāta yojetabbā. Tenāha “**pañcakkhandhādivasenapettha bhummaṃ yojetabban**”ti. **Etthāti** pāḷiyam. Kāmavattu¹ **bhummaṃ.**

Enijaṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Satullapakāyikavagga

1. Sabbhisuttavaṇṇanā

31. Sataṃ sādhuṇaṃ saraṇagamanasīlādibhedassa dhammassa ullapanato, attano vā pubbenivāsānussatiyā tassa dhammassa ullapanato kathanato satullapā, devatā, tesaṃ kāyo samūho, tattha bhavāti **satullapakāyikā.** Tenāha “**sataṃ dhamman**”ti-ādi. **Samādānavasena ullapetvā,** na vaṇṇanākathanamattena². **Tatrāti** tasmim tesaṃ devatānaṃ satullapakāyikabhāve. **Idaṃ vatthūti** idaṃ kāraṇaṃ. **Samuddavāṇijāti** saṃyattikā. **Khittasaravegenāti** jiyāmuttasarasadisavegena, sīgha-oghenāti attho. Uppatatīti uppāto. Uppāte bhavaṃ byasanaṃ **uppātikaṃ.** **Patitṭhāti** hitapatiṭṭhā. Paraloke hitasukhāvahaṃ **abhayakāraṇaṃ.** **Jaṅghasatanti** manussasataṃ. Jaṅghāsīsenā hi manusse vadati saha-cāribhāvato. **Aggahe**si pañcasīlāni. Āsannānāsannesu āsannaseva paṭhamaṃ vipaccanato “**āsannakāle gahitasīlaṃ nissāyā**”ti vuttaṃ. **Ghaṭṭāvasenāti** samūhavasena.

1. Chandavatthu (?)

2. Na gaṇanākathanamattena (Ka)

Sabbhūti sādhuhi. Te hi saparahitasāadhanato pāsamsatāya santagunatāya ca santoti vuccati. Te pana yasmā paṇḍitalakkhaṇehi samannāgatā honti, tasmā **“paṇḍitehī”**ti āha. **Samāsethāti** samvasethāti ayamettha adhippāyoti āha **“sabba-iriyāpathe”**ti-ādi. **Mittasanthavanti** mettisandhānam. Sattānam hitesitālakkhaṇā hi metti, sā ca nāṇasahitā nāṇapubbaṅgamāvāti mittasanthavo asaṃkiliṭṭho, itaro saṃkiliṭṭhoti āha **“na kenaci saddhim kātabbo”**ti. **Saddhammanti** diṭṭhadhammikādihitāvahanam sundaradhammam. **Seyyoti** hitavaḍḍhanatādi vuttanti āha **“vaḍḍhī”**ti.

Sataṃ sādhuṇam, paṇḍitānanti ayamettha attho. Tappaṭiyogavisayattā añña-saddassa vuttam **“aññato andhabālato”**ti. Sokaṇimittam sokakāraṇam uttarapadalopena idha sokasaddena gahitanti āha **“sokavatthūnan”**ti-ādi. **Sokavatthūni** nāma corādayo acchindanādivasena paresam sokakaraṇato. **Sokānugatā** sokappattā.

Therassāti saṃkiccattherassa. Attano bhaginiyā jeṭṭhattā **“tumhe”**ti āha. Ayam **“idha corā paṭipajjimsū”**ti amhe tiṇāyapi na maññatīti cintetvā **ekacce “mārema nan”ti āhaṃsu**. Karuṇāya **ekacce “vissajjemā”**ti āhaṃsu. **Mantetvāti** bhāsetvā.

Ahu ahosi, bhūtapubbanti attho. **Araññasmiṃ brahāvaneti** tādise brahāvane, mahārañṇe nivāsīti attho¹. **Cetoti** byādho. **Kūṭānīti** vākurādayo. **Oḍḍetvāti**, sajjetvā. **Sasakanti** pelakam². **Ubbiggāti** bhīttasitā. **Ekarattinti** ekaratteneva. **Dhanajānīti** paribbayavasena addhikehi laddhabbadhanato hāni, “samaṇampi nāma hanti, kiṃ amhesu lajjissatī”ti addhikānam anāgamanato ekadivasam laddhabbaparibbayampi na labhissantīti adhippāyo.

Ñātayopi mātāpitubhātubhagini-ādike ñātake. Te kira adhimuttassa bhaginiyā santikam upagacchantā antarāmagge tena samāgatā,

1. Araññasminti kane, kīdise pana brahāvane araṇṇe nivasatīti attho. (Ka)

2. Sampakanti devakam (Ka)

adhimutto saccavācam anurakkhanto corabhayaṃ tesaṃ nārocesi. Tena vuttam **“tesampī”**ti-ādi. Tam nissāya pabbajitattā **“adhimuttasāmaṇerassa santike”**ti vuttam, na upasampadācariyo hutvā. Tenāha **“attano antevāsike katvā”**ti. Saccānurakkhaṇena anuttaraguṇādhigamena ca **ñātimajjhe virocati**.

Sātatanti satataṃ. Sa-saddassa hi idha sābhāvo yathā **“sārāgo”**ti-ādīsu. Sātabhāvo vā **sātatanti** āha **“sukhaṃ vā”**ti. **Kāraṇenā**ti tena tena kāraṇena. Sabbāsaṃ tāsāṃ vacanaṃ subhāsitaṃ, bhagavato pana ukkaṃsagataṃ subhāsitameva. Svāyamattho taṃtaṃgāthāpadeneva viññāyatīti taṃ nīharitvā dassetuṃ **“na kevalaṃ”**ti-ādi vuttam. Tena sappurisūpasamsevasaddhammābhiyogo yathā sattānaṃ vaḍḍhiyā paññāpaṭilābhassa ekantikaṃ kāraṇaṃ, evaṃ sokapaccaye sati visokabhāvassa, ñātimajjhe sobhāya, sugatigamanassa, ciraṃ sukhaṭṭhānassa, vaṭṭadukkkhamocanassapi aññāsādhāraṇaṃ hotīti vuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Maccharisuttavaṇṇanā

32. Pamajjanākārena pavattā anupaladdhi **pamādo**. Tena ekantato satirahitā hontīti vuttam **“sativippavāsalaṅkhaṇenā”**ti. Diṭṭhivicikicchādayo cettha pamādeneva saṅgahitā. Idāni yathā macchariyanimittaṇca pamādanimittaṇca dānaṃ dīyati, taṃ dassetuṃ **“ekacco hī”**ti-ādi vuttam. **Parikkhayaṃ gamissatī**ti bhogaparihāṇiṃ gamissati. **Khiḍḍādī**ti ādi-saddena maṇḍanavibhūsanachaṇanakkhattakiccabyasanādiṃ saṅgaṇhāti. **Yasadāyakanti** kittiyasassa parivārayasassa ca dāyakaṃ. **Siridāyakanti** sobhaggadāyakaṃ. **Sampattidāyakanti** kulabhogarūpabhogasampadāhi sampattidāyakaṃ. **Puññanti** vā idha puññaphalaṃ daṭṭhabbaṃ **“evamidam puññaṃ pavaḍḍhati”**ti-ādīsu¹ viya. **Atthi dānassa phalanti** ettha deyyadhammassa anavaṭṭhitataṃ bahulasādhāraṇataṃ, taṃ pahāya

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

gamaṇīyataṃ, tabbisayāya pītiyā sāvajjataṃ, dānadhammassa anaññasādharaṇataṃ, anugāmikataṃ, tabbisayāya pītiyā anavajjataṃ, lobhādipāpadhammānaṃ vinodanaṃ, sesapuññānaṃ upanissayaṇca jānantenāti vattabbaṃ.

Taṃyeva bālanti yo maccharī, tameva. Adānasilā **bālā**. Ekacco dhanassa paribhogaparikkhayabhayena attanāpi na paribhuñjati atilobhaseṭṭhi viyāti āha **“idhalokaparalokesū”**ti.

Yasmā ekacco adānasilo puriso addhike disvā passantopi na passati, tesam katham suṇantopi na suṇoti, sayam kiñci na katheti, adātukamyatāthambhe baddho hoti, tasmā tattha mataliṅgāni upalabbhantiyevāti āha **“adānasilatāya maraṇena matesū”**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dānamattameva gahetvā matenassa samataṃ dassetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ. Dānasīlassa pana amataliṅgāni vuttavipariyāyato veditabbāni. **Vajanti** puthutte ekavacanaṃ, tasmā vacanavipallāsena vuttanti āha **“saha vajantā”**ti. Dānasīlādiddhammo purātano, na ajjatanoti sanantano, so etesu atthīti **sanantanā**, paṇḍitā, tesam dhammāti tesam vasenapi dhammo **sanantanoti** āha **“sanantanānaṃ vā paṇḍitānaṃ esa dhammo”**ti. **Appasmimpi deyyadhamme** sati **eke** dānaṃ dadanti, **eke** na dadanti maccharibhāvā. **Sahassadānasadisāti** ekāpi dakkhiṇā pariccāgacetanāya uḷārabhāvato sahassadānasadisā hoti.

Duranugamanoti asamaṅginā anugantuṃ dukkaro. Ananugamanañcassa dhammassa apūraṇamevāti āha **“duppūro”**ti. “Dhammaṃ care”ti ayaṃ dhammacariyā gahaṭṭhassa vasena āraddhāti āha **“dasakusalakammapathadhammaṃ caratī”**ti. Tenāha **“dāraṇca posan”**ti. **Samuñjakanti** kassakehi attanā kātappaṃ katvā viṣaṭṭhadhaññakaraṇato khale uñchācariyavasena samuñjani-ādinā chaḍḍitadhaññasamharaṇaṃ. Tenāha **“yo api -pa- samuñjakaṃ caratī”**ti. **Etenāti** satahassasahassayāgiggahaṇena dasannampi bhikkhukoṭīnaṃ piṇḍapāto dassito hoti. “Dinno”ti padaṃ ānetvā yojanā. **Dasannaṃ vā kahāpaṇakoṭīnaṃ piṇḍapātoti** dasannaṃ kahāpaṇakoṭīnaṃ viniyuñjanavasena¹ sampāditapiṇḍapāto. Tayidaṃ

1. Vinibhuñjanavasena (Ka)

satasahassaṃ saḥassayāgīnaṃ dānaṃ ettakaṃ hotīti katvā vuttaṃ.
Samuñjakam carantopīti samuñjakam caritvāpi, samuñjakacaraṇahetūti
 attho. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Dāraṃ posentopi dhammaṃ carati,
 appakasmim dadantopi dhammaṃ caratīti yojanā. **Tathāvidhassāti** tādissa
 tathādhammacārino yā dhammacariyā, tassā kalampi nagghanti **ete**
sahassayāgino attano saḥassayāgitāya. **Yaṃ tena daliddenāti** ādi
 tassevatthassa vivaraṇaṃ. **Sabbesampi tesanti** “sataṃsaḥassānaṃ
 saḥassayāgīnaṃ”ti vuttānaṃ tesāṃ sabbesampi. **Itaresanti** “tathāvidhassā”ti
 vuttapurisato aññesaṃ. **Dasakoṭisaḥassadānanti** dasakoṭisaṅkhātāṃ tato
 anekasaḥassa bhedaṭṭāya saḥassadānaṃ.

“Kalaṃ nagghatī”ti idaṃ tesāṃ dānato imassa dānassa ulāratarabhāvena
 vipulatarabhāvena vipulataraphalatāya vuttanti āha **“kathaṃ nu kho etaṃ**
mahapphalataranti jānanatthan”ti. Paccayavisesena mahattaṃ gatoti
mahaggato, ulāroti attho. Tenāha **“vipulassetāṃ vevacanan”**ti. **Samenāti**
 ñāyena, dhammenāti attho. **Visameti** na same macchariyalakkhaṇappatte.
Chetvāti pīletvā. Taṃ pana pīḷanaṃ pothananti dassento **“pothetvā”**ti āha.
Assumukhāti tinta-assumukhasammissā paraṃ rodāpetvā. **Mahādānanti**
 yathāvuttaṃ bahudeyyadhammassa pariccajanena mahantadānaṃ. **Uppattiyā**
aparissuddhatāyāti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca suddhatāya
 malīnattā. **Itaraṃ** dhammacariyāya nibbattitadānaṃ. **Parittadānanti**
 parittassa deyyadhammassa vasena parittadānaṃ. **Attano uppattiyā**
parissuddhatāyāti ajjhasayassa deyyadhammagavesanāya ca visuddhatāya.
Evanti-ādimāhāti “evaṃ saḥassānaṃ saḥassayāgīnaṃ”ti avoca. Tattha
saḥassānanti sataṃsaḥassānaṃ. Gāthābandhasukhatthaṃ sataggahaṇaṃ na
 kataṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sādhusuttavaṇṇanā

33. **Udānaṃ udānesīti** pītivegena uggiritabbatāya udānaṃ uggiri
 uccāresi. Tayidaṃ yasmā pītisamuṭṭhāpitaṃ vacanaṃ, tasmā vuttaṃ
“udāhāraṃ

udāharī”ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ “udānan”ti vuccati, taṃ dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Saddhāyā**ti ettha **ya-kāro** hetu-attho.

Pariccāgacetanāya hi saddhā visesapaccayo assaddhassa tadabhāvato. **Pi-**saddo vuttatthasampiṇḍanattho. “**Sāhū**”ti padaṃ sādhusaddena samānattham daṭṭhabbam. **Kathanti** dānayuddhānaṃ vipakkhasabhāvāti adhippāyo. **Etam ubhayanti** dānaṃ yuddhanti idaṃ dvayaṃ. **Jīvitabhīrukoti** jīvitavināśabhīruko. **Khayabhīrukoti** bhogakkhayassa bhīruko. **Vadantoti** jīvite sālayataṃ, tato eva yujjhane asamatthataṃ pavedento. **Chejjanti** hatthapādādichedo. **Ussahantoti** vīriyaṃ karonto. **Evam bhoge rakkhissāmīti** tathā bhoge aparikkhīṇe karissāmīti. **Vadantoti** idha bhogesu lobhaṃ, tato eva dātuṃ asamatthataṃ pavedento. **Evanti** evaṃ jīvitabhoganirapekkhatāya dānañca yuddhañca samaṃ hoti. **Saddhādisampannoti** saddhādhammajīvitāvīmaṃsālādiguṇasamannāgato. So hi deyyavattuno parittakattā appakampi dadanto attano pana cittasampattiyaṃ khettsampattiyaṃ ca bahuṃ ulārapuññaṃ pavaḍḍhento bahuvidhaṃ lobhadosa-issāmacchariyadiṭṭhivicikicchādibhedam tappaṭipakkaṃ abhibhavati, tato eva ca taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**maccheraṃ maddati**”cceva vuttaṃ, tassa pana ujuvipaccanīkabhāvato.

Paratthāti paraloke. **Ekasātakabrāhmaṇavatthu** anvaṃyavasena, **aṅkuravatthu** byatirekavasena vitthāretabbaṃ.

Dhammo laddho etenāti **dhammaladdho**, puggalo. Aggī-āhitapadassa viya saddasiddhi daṭṭhabbā. “**Uṭṭhānanti** kāyikaṃ vīriyaṃ, **vīriyanti** cetasikaṃ”ti vadanti. **Uṭṭhānanti** bhoguppāde yuttapayuttatā. **Vīriyanti** tajjo ussāho. **Yamassa** āṇāpavattiṭṭhānaṃ. **Vetaraṇimpi** itare niraye ca atikkamma. Te pana abbudādīnaṃ vasena avīciṃ dasadhā katvā avasesamahāniraye sattapi āyuppaṃāṇabhedena tayo tayo katvā ekatimsāti vadanti. Sañjīvādinirayaṃvattanassa kammaṃ tikkhamajjhamudubhāvena tassa āyuppaṃāṇassa tividhatā vibhāvetabbā. Apare pana “aṭṭha mahānirayā soḷasa ussanirayā ādito cattāro sitaniraye ekaṃ katvā satta sitanirayāti evaṃ ekatimsa

mahānirayā”ti vadanti. Mahānirayaggahaṇato ādito cattāro sitanirayā eko nirayo katoti.

Tesanti vicinitvā gahitapaccayānaṃ. **Pañcanavuttipāsaṇḍabhedā** papañcasūdanisaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbā. **Tatthāti** tesu dvīsu vicinanesu. **Dakkhiṇāvīcinanaṃ āha**, upamānāni hi nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāni. Etena sukhettagahaṇatopi dakkhiṇeyyavīcinanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāṇesu saṃyamoti iminā dasavidhampi kusalakammaṇḍapathadhammaṃ dasseti. Yathā hi “pāṇesu saṃyamo”ti iminā sattānaṃ jīvitāvoropano saṃyamo vutto, evaṃ tesāṃ sāpateyuyyāvahārato paradārāmasanato¹ viśaṃvādanato aññamaññabhedanato pharusavacanena saṃghaṭṭanato niratthakavippalapanato parasantakābhijjhānato ucchedacintanato micchābhīnivesanato ca saṃyamo hotīti. Tenāha “**sīlānisaṃsaṃ kathetumāraddhā**”ti. Pharusavacanasamāyamo panettha sarūpeneva vutto.

Parassa upavādabhayenāti pāpakiriyahetu parena attano vattabba-upavādabhayena. **Upavādabhayāti** upavādabhayanimittāṃ. “Kathaṃ nu kho amhe pare na upavadeyyun”ti āsīsantā **pāpaṃ na karonti**.

Dhammapadamevāti asaṅkhatadhammakotṭhāso eva **seyyo** seṭṭho. Yasmā sabbasaṅkhatāṃ aniccaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ, tasmā tadadhigamāya ussāho karaṇīyoti dasseti. Pubbasaddo kālavisesavisayoti āha “**pubbe ca kassapabuddhādikālepi**”ti-ādi. Puna akālaviseso apāṭiyekko bhūmatthavisayovāti āha “**sabbepi vā**”ti-ādi. Tattha **sabbepi vāti** ete sabbepi kassapabuddhādayo lokanāthā **santo nāma** vūpasantasabbakilesasantāpā santasabbhūtaguṇattā.

Sādhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nasantisuttavaṇṇanā

34. **Kamanīyānī**ti kantāni. Tato eva etāni **iṭṭhārammaṇāni** sukhārammaṇāni **rūpādīni**, te pana vatthukāmā, tadārammaṇakilesakāmā vā. “**Na santi kāmā manujesū**”ti dasanāsīsametaṃ, nicchayena kāmā aniccāyeva. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ**. Na puna āgacchati ettha taṃ **apunāgamanarūpāni**. **Apunāgamanasaṅkhātāni nibbānaṃ** anupagacchanato. **Nibbānaṃ hīti**-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Baddhoti** paṭibaddhacitto. **Pamattoti** vossaggapamādaṃ āpanno.

Taṇhāchandato jātāni tassa visesapaccayattā. Icchitaṃ hanatīti **aghaṃ**, dukkhaṃ. Idha pana anavasesapariyādānavasena pañcupādānakkhandhā dukkhanti. **Chandavinayā aghavinayoti** hetunirodhena hi phalanirodho, evaṃ sa-upādisesanibbānaṃ vatvā **aghavinayā dukkhavinayoti** anupādisesanibbānaṃ vadati.

Citrānīti kilesakāmāpi vedanādiṭṭhisampayogabhedenā honti, ākārabhedena ca atthi sa vighātāvighātāti tako visesetum “**ārammaṇacittāni**”ti vuttaṃ. **Saṅkappitarāgoti** subhādivasena saṅkappitavatthumhi rāgo. **Kilesakāmo kāmoti vutto** tassevidha visesato kāmabhāvasiddhito. **Pasūrasuttēna vibhāvetabbo** “na te kāmā”ti-ādinā tassa vatthumhi āgatattā. Idāni tamatthaṃ saṅkhepeneva vibhāvento “**pasūraparibbājako hī**”ti-ādimāha. **Na te kāmā yāni citrāni loketi** te ce kāmā na honti, yāni loke citrāni rūpādi-ārammaṇāni. **Vedesīti** kevalaṃ saṅkapparāgañca kāmāni katvā vadesi ce. **Hehintīti** bhaveyyunti attho. Suṇanto saddāni manoramāni, satthāpi te hehiti kāmabhogīti paccekāni gāthā, idha pana saṅkhipitvā dassitā. Dhīrā nāma dhitisampannāti āha “**paṇḍitā**”ti.

Tassāti yo pahīnakodhamāno sabbaso saṃyojanātigo nāmarūpasmiṃ asajjanto rāgādikiñcanarahito, tassa. **Mogharājā nāma thero** bāvarībrāhmaṇassa paricārakānaṃ soḷasannaṃ aññataro. **Yathānusandhim** appatto sāvasesa-**attho**, kiñci vattabbaṃ atthīti

adhippāyo. Sabbaso vimuttattāva devamanussā namassanti, ye taṃ paṭipajjanti, tesaṃ kiṃ hoti, kiñcīpi na siyāti ayamettha atthaviseso. **Dasabalaṃ sandhāyevamāha** ukkaṭṭhaniddesena. **Anupaṭipattiyāti** paṭipattiṃ anugantvā paṭipajjanena. **Namassanti** taṃ pūjenti.

Catusaccadhammaṃ jānitvāti tena paṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ paṭivijjhivā. Tathā ca buddhasubuddhatāya nibbematikā hontīti āha “**vicikiccham pahāyā**”ti. Tato paraṃ pana anukkamena aggamaggādhigamena **saṅgātīgāpi** honti. Asekkhadhammapāripūriyā **pasamsiyā** viññūnaṃ pasamsāpi hontīti.

Nasantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ujjhānasaññīsuttavaṇṇanā

35. Ujjhānavasena pavattā saññā etesaṃ atthi, ujjhānavasena vā sañjānantīti **ujjhānasaññī**. **Kārayeti**¹ katānaṃ pariyaṇtaṃ kārayebhi attho. **Pariyantakāritanti** paricchinna-kāritaṃ parimitavacananti attho. Paṃsukūlādipaṭipakkhanayena **pattunṇadukulādi** vuttaṃ. **Nāmaṃ gahitanti** etena “ujjhānasaññikā”ti ettha ka-saddo saññāyanti dasseti.

Aññenākārena bhūtanti attanā pavediyamānākārato aññena asuddhena ākārena vijjammānaṃ upalabbhamānaṃ attānaṃ. **Vañcetvāti** palambhetvā. **Tassa** kuhakassa. **Tam** catunnaṃ paccayānaṃ paribhuñjanaṃ. **Parijānantīti** tassa paṭipattiṃ paricchijja jānanti. **Kārakoti** sammāpaṭipattiyā kattā, sammāpaṭipajjitāti attho.

Idanti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ayanti attho.

Dhammānudhammapaṭipadāti nibbānadhammassa anucchavikatāya anudhammabhūtā paṭipadā. Paṭipakkhavidhamane asithilatāya **dalhā**. **Bhāsitamattena ca savanamattenacāti** ettha **ca**-saddo visesanivatti-attho. Tena bhāsitassa sutassa ca sammāpaṭipattivisesaṃ nivatteti. **Lokapariyāyanti** lokassa parividhamanaṃ uppādanīrodhavasena saṅkhārānaṃ parāvuttiṃ. Tenāha “**saṅkhāralokassa udayabbayan**”ti. Svāyamattho saccapaṭivedheneva hotīti āha “**catusaccadhammañca**”

1. Idam padam pāliyam aṭṭhakathāyañca na dissati.

aññāyā”ti. **Evam na kubbantī**ti attani vijjamānampi guṇaṃ anāvīkaronto “yathā tumhe vadatha, evam na kubbantī”ti avijjamānataṃ byākarotīti attho.

Akārakamevāti dosaṃ akārakameva. Accayassa paṭiggaṇhanaṃ nāma adhivāsaṇaṃ, evaṃ so desakena desiyamāno tato vigato nāma hoti. Tenāha “**paṭiggaṇhātūti khamatū**”ti.

Sabhāvenāti sabhāvato. **Ekasadisanti** paresaṃ cittācāraṃ jānantampi ajānantehi saha ekasadisam karontā. **Paratoti** pacchā. **Kathāya uppannāyā**ti “kassaccayā na vijjantī”ti-ādikathāya pavattamānāya “tathāgatassa buddhassā”ti-ādinā **buddhabalaṃ** buddhānubhāvaṃ dīpetvā. **Khīmissāmī**ti accayadesanaṃ paṭiggaṇhissāmi. Tappaṭiggaho hi idha khamananti adhippetam, satthā pana sabbakālaṃ khamo eva.

Kopo antare citte etassāti **kopantaro**. Doso garu garukātabbo assāti **dosagaru**. “Paṭimuccatī”ti vā pāḥo, ayameva attho. **Accāyikakammanti** sahasā anupadhāretvā kiriyā. **No cidhāti** no ce idha. **Idhāti** nipātamattam. **Apagataṃ** apanītaṃ. Doso no ce siyā, tena pariyāyena yadi aparādhō nāma na bhaveyyāti. **Na sammeyyūṃ** na vūpasameyyūṃ. **Kusaloti** anavajjo.

Dhīro satoti padadvayena vaṭṭachindaṃ āha. **Ko niccameva paṇḍito nāmāti** atthoti “kassaccayā”ti-ādikāya pucchāgāthāya attho. Dīghamajjhimasamvaṇṇanāsu tathāgata-saddo vitthārato samvaṇṇitoti āha “**evamādīhi kāraṇehi tathāgatassā**”ti. **buddhattādīhīti ādi**-saddena “bodhetā pajāyā”ti-ādinā¹ niddese āgatakāraṇāni saṅgayhanti. **Vimokkham** vuccati ariyamaggo, tassa **anto** aggaphalaṃ, tattha bhavā **paṇṇatti**, tassā vasena. Evaṃ buddhabalaṃ dīpeti. Idāni khittaṃ saṅkhepena saṃharāpitaṃ hotīti dasseti.

Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197 piṭṭhesu.

6. Saddhāsuttavaṇṇanā

36. **Tatvassāti** o-kārassa va-kārādesaṃ a-kārassa ca lopaṃ katvā niddesoti āha “**tato assā**”ti. “Tatassā”ti vā pāṭho, **tatoti** ca saddhāhetūti attho. **Nānupatantīti** na vattanti. **Pamādaṃ karontīti** pamajjanti, micchā paṭipajjantīti attho. **Lakkhaṇānīti** aniccādilakkhaṇāni. **Upanijjhāyatīti** upecca ñāṇacakkhunā pekkhati, anupassatīti attho. **Āgatakiccanti** āhatakkiccam, ayameva vā pāṭho. **Sādhenti** asammohapaṭivedhavasena nipphādeti, tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti ayamattho maggepi vattabbo tena vinā asammohapaṭivedhassa asambhavato. **Kasiṇārammaṇassāti** idaṃ lakkhaṇavacanam. Akasiṇārammaṇāsamāpattiyopi hi santīti. Yathā ca kasiṇārammaṇāni aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ avasesānañca tadārammaṇānaṃ paccavekkhaṇavasena cittānaṃ, evaṃ tana tāni ārammaṇāni gahitānīti “kasiṇārammaṇassa”icceva vuttaṃ. Paramaṃ uttamaṃ sukhanti vattabbato **paramasukhaṃ arahattaṃ**.

Saddhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samayasuttavaṇṇanā

37. **Udānaṃ paṭiccāti** ukkākaraññā jātisambhedaparihāranimittam attano vaṃsaparissuddhaṃ nissāya vuttaṃ pīti-udāhāraṃ paṭicca gottavasena “**sakkā**”ti **laddhanāmānaṃ**. Yadi ekopi janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “**ruḷīsaddenā**”ti. Akkharacintikā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḷhī yathā “avantī kurū”ti, tabbisesane pana janapadasadde jātisaddatāya ekavanameva. **Aropimeti** kenaci na ropime.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvāti** paṇḍupalāsapaśāṇamattikakhaṇḍādīhi ālīṃ thiraṃ kārāpetvā. **Sassāni kārentīti** jeṭṭhamāse kira ghamassa balavabhāvena himavante himaṃ vilīyitvā sanditvā anukkamena rohiṇiṃ nadim pavisati, taṃ bandhitvā sassāni kārenti.

“**Jātiṃ ghaṭṭetvā kalaharṃ vaḍḍhiyaṃsu**”ti saṅkhepena vuttamattharṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**koliyakammakarā vadanti**”ti āha. Niyutta-amaccānanti tasmīṃ sassaparipālanakamme niyojita mahāmattānaṃ.

Tīṇi jātakāniti “kuṭhārihattho puriso”ti-ādinā **phandanaajātakarṃ**¹, “duddubhāyati bhaddante”ti-ādinā **duddubhajātakarṃ**², “vandāmi taṃ kuñjarā”ti-ādinā **laṭukikajātakanti**³ imāni tīṇi jātakāni. **Dve jātakāni**—

“Sādhu sambahulā ñātī, api rukkhā araṇṇajā.

Vāto vahati ekaṭṭham, brahantampi vanappatin”ti—

ādinā **rukkhadhammajātakarṃ**⁴,

“Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino.

Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasan”ti⁵—

ādinā **vaṭṭajātakanti** imāni dve jātakāni.

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janarṃ passatha medhagarṃ.

Samvegarṃ kittayissāmi, yathā samvijitarṃ mayā”ti⁶—

ādinā **attadaṇḍasuttaṃ**.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakaraṇabhāvoti** kalahakaraṇassa atthibhāvo. Mahāpathaviyā mahagghe khattiye kasmā nāsethāti dassetvā kalaharṃ vūpasametukāmo bhagavā pathaviṃ nidassanabhāvena gaṇhīti dassento “**pathavī nāma kiṃ agghatī**”ti-ādimāha. **Aṭṭhāneti** akāraṇe. **Verarṃ katvāti** virodharṃ uppādetvā. Taṃtampalobhanakāriyāya parakkamantiyo “**ukkaṇṭhantū**”ti **sāsanarṃ pesenti**. **Kuṇāladaheti** kuṇāladahatīre patiṭṭhāya. **Pucchitarṃ kathesi** anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchāpasāṅgena **kuṇālajātakarṃ?** Kathessāmīti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnarṃ dosadassanamukhena kāmānarṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanavasena. **Purisa purisehīti** kosajjarṃ viddharṃsetvā purisathāma brūhanena uttamapurisehi no bhavitum vaṭṭatīti

1. Khu 5. 259 piṭṭhe.

2. Khu 5. 104 piṭṭhe.

3. Khu 5. 124 piṭṭhe.

4. Khu 5. 17 piṭṭhe.

5. Khu 5. 9 piṭṭhe.

6. Khu 1. 424 piṭṭhe.

7. Khu 6. 113 piṭṭhe.

uppannacittā. **Avissaṭṭhasamaṇakammantā** apariccattakammaṭṭhānābhiyogoti attho. **Nisīditum vaṭṭatīti** bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumavane. **Vikasimsu** guṇagaṇavibodhena. **Ayaṃ imassa -pa- na kathesīti** iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññamaññassa lajjamānā attanā paṭiladdhavesesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. **Khīṇāsavānanti**-ādinā tathā kāraṇamāha.

Osaṭamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍaleti** ariyapuggalasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepatoti** yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi vuccamāna-udayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanattanti** buddhuppādapaṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanattam. **Ullāṅghitvāti** utṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutteti** yathāvutte candamaṇḍalassa utṭhitakkhaṇe utṭhitavelāyaṃ utṭhitamuhutteti uparūparikālassa vaḍḍhitabhāvadassanattam vuttam.

Tesaṃ bhikkhūnaṃ jāti-ādivasena bhagavato anurūpaparivārabhāvaṃ dassento “**tatthā**”ti-ādimāha. **Mahāsammatassa vaṃse uppannoti**-ādi kulavaṃsasuddhidassanaṃ. **Khattiyagambhe jātoti** idaṃ satipi jativisuddhiyaṃ¹ mātāpitūnaṃ vasena avisuddhatā siyāti tesampi “avisuddhatā natthi imesan”ti visuddhidassanattam vuttam. Satipi ca gabbhavisuddhiyaṃ katadosena missakattā arajjārahataṃ siyāti “tampi natthi imesan”ti dassanattam “**rājapabbajitā**”ti-ādi vuttam.

Sāmantāti samīpe. **Calimsūti** utṭhahimsu. Kosamattam ṭhānam **saddantaram**, “saddasavanatṭhānameva saddantaran”ti apare. **Tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesūti** jambudīpe kira ādito mahantāni tesatṭhi nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Tam sandhāyāha “**tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesū**”ti. Tāni pana sampiṇḍetvā satahassato param navasahassādhikāni asītisahassāni. **Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesūti** navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. **Doṇamukhanti** ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtam pādanagaraṃ vuccati. **Chanavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesūti**

1. Satipi visuddhadassanāya (Ka)

chakoṭṭisatasahassa-adhikesu navutikoṭṭisatasahassapaṭṭanesu.
 Tambapaṇṇidīpādi **chapaṇṇāsāya ratanākaresu**. Evaṃ pana
 nagaradoṇamukhapāṭṭanaratanākārādibhāvena kathanam
 taṃtaṃadhivattāya vasantīnam tāsam devatānam bahubhāvadassanattam.
 Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā, atha kasmā pāḷiyam
 “dasahi ca lokadhātūhi”ti vuttanti āha “**dasasahassa -pa- adhippetan**”ti. Tena
 sahassilokadhātu idha “ekā lokadhātū”ti veditabbā.

Lohapāsādeti sabbapaṭṭhamakate lohapāsāde. **Brahmaloketi** heṭṭhime
 brahmaloke. Yadi tā devatā evam nirantarā hutvā sannipatitā, pacchā
 āgatānam okāso eva na bhavyeyyāti codanam sandhāyāha “**yathā kho
 panā**”ti-ādi.

Suddhāvāsakāye uppannā **suddhāvāsakāyikā**. Tāsam pana yasmā
 suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānam, tasmā vuttam “**suddhāvāsavāsīnan**”ti.
Āvāsāti āvāsaṭṭhānabhūtā. Devatā pana orambhāgiyānam itaresaṇca
 saṃyojanānam samucchinnatṭhena suddho āvāso vihāro etesanti
suddhāvāsā. **Mahāsamāgamam** ñatvāti mahāsamāgamam gatāti ñatvā.

Puratthimacakkavāḷamukhavatṭiyam otari aññattha okāsam
 alabhamāno. Evaṃ sesāpi. **Maṇivammanti** indanīlamaṇimayam kavacam.
 Buddhānam abhimukhabhāgo **buddhavīthi**, sā yāva cakkavāḷā **uttarituram na
 sakkā**. **Mahatiyā buddhavīthiyāvāti** buddhānam santikam upasaṅkamantehi
 tehi devabrahmehi valañjitabuddhavīthiyāva.

Samiti saṅgahi sannipāto samayo, mahanto samayo **mahāsamayoti** āha
 “**mahāsamūho**”ti. Pavaddham vanam **pavananti** āha “**vanasaṇḍo**”ti.
Devaghaṭāti devasamūhā. **Samādahamsūti** samāhitam lokuttarasamādhim
 suṭṭhu appitam akamsu. Tathā samāhitam pana samādhinā niyojitam nāma
 hotīti vuttam “**samādhinā yojesan**”ti. Sabbesam gomuttavaṅkādhīnam
 dūrasamussarītattā **attano -pa- akarimsu**. Vinayati asse etehīti **nettāni**,
 yottāni. Avīthipaṭipannānam assānam vīthipaṭipādanam rasmiggahaṇena
 hotīti “**yottāni gahetvā acodento**”ti vatvā tam pana acodanam avāraṇamevāti
 āha “**acodento avārento**”ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ, bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te **“khīlaṃ palighaṃ indakhīlan”**ti ca vuttā. **Ūhaccā**ti uddharitvā. Taṇhā-ejāya abhāvena **anejā**.

Paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti**.

Buddhacakkhudhammacakkhudibbacakkhusamantacakkhupakaticakkhūnaṃ vasena **pañcahi cakkhūhi**. Sudantā kutoti āha **“cakkhutoṇi”**ti. **Chandādīhī**ti chandādīnaṃ vasena **na gacchanti na vattanti**. **Na āgacchanti** anuppādanato. **Āgunti** aparādhaṃ.

Sabbasaṃyogāti vibhattilopena niddeso, sabbe saṃyogeti attho. **Visajjā**ti visajjitvā. **Evampī**ti imāyapi gāthāya vasena **“āgum na karotī”**ti pade.

Gatāseti gatā eva. **Na gamissanti** pariniṭṭhitasaraṇagamanattā. Lokuttarasaraṇagamaṇaṃ hettha adhippetāṃ. Tenāha **“nibbematikasaraṇagamaṇena gatā”**ti. Te hi niyameṇa apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṇa paripūresanti. Ye pana lokiyena saraṇagamaṇena buddhaṃ saraṇaṃ gatā, na te gamissanti apāyaṃ, sati ca paccayantarasaṃavāye pahāya mānaṃ dehaṃ devakāyaṃ paripūressantīti. Tenāha so brahmā **“ye keci buddhaṃ -pa- paripūressantī”**ti.

Samayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakalikasuttavaṇṇanā

38. **Tanti** uyyānaṃ saṅkhaṃ gatanti sambandho. Dhanunā sareṇa gahanti potayanti bādhentīti **dhanuggahā**. **Taṃ sampatichī**ti tassā silāya heṭṭhābhāgena uggantvā sampatichī. Satthu puññānubhāvena upahatattā sayampi paripatantī vātaṃ upatthambheti. **Abhihani** satthārā anāvajjitattā. Taṇca kho kammaphalavasenāti daṭṭhabbaṃ. Tato eva **tato paṭṭhāya bhagavato aphāsu jātanti** etenapi upādiṇṇakasarīre nāma aniṭṭhāpi samphassakā patanti eva tathārūpena kammunā katokāseti dasseti.

Ayaṃ vihāroti gijjhakūṭavihāro. **Ujjaṅgalo** na kattabbaparo. **Visamoti** bhūmibhāgavasena visamo. Sivikākārena sajjito mañco **eva mañcasivikā**.

Bhusāti daḥhā. **Dukkhāti** dukkhamā duttitikkhā. **Kharāti** kakkasā. **Kaṭukāti** aniṭṭhā. **Asātāti** na sātā appiyā. **Na appetīti** na upeti. **Na appāyantīti** na khamanti. Vedanādhivāsanakhantiyā satisampajaññayuttattā sabbasattaṭṭhitāhārasamudayavattuhjātassa ādinavanissaraṇānaṃ pageva suppaṭividditattā yathā samudācāro cittaṃ nābhibhavati, evaṃ sammadeva upaṭṭhāpitāsatisampajaññattā vuttaṃ “**vedanādhivāsana -pa- hutvā**”ti. **Apīḷiyamānoti** abādhiyamāno. Kāmaṃ aniṭṭhāya vedanāya phuṭṭho tāya apīḷiyamāno nāma natthi, pariññātavattukattā pana tassā vase avattamāno “avihaññamāno”ti vutto. Tenāha “**samparivattasāyitāya vedanānaṃ vasaṃ agacchanto**”ti.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṃ seyyā, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ sīhaseyyaṃ. Atha vā **sīhaseyyanti** seṭṭhaseyyaṃ uttamaseyyaṃ. Svāyamattho aṭṭhakathāyameva āgamissati. “Vāmena passena senti”ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā**. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato. Purisavasena cetaraṃ vuttaṃ. **Ekena passena sayitum na sakkonti** dukkhupattito. **Ayaṃ sīhaseyyāti** ayaṃ yathāvuttā sīhaseyyā. **Tejussadattāti** iminā sīhassa abhītabhāvaṃ dasseti. Bhīrukajātikā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā utrāsabahulā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrukabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha “**dve purimāpāde**”ti-ādi. **Purimāpādeti** dakkhiṇapurimāpāde vāmassa purimāpādassa ṭhapanavasena dve purimāpāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā. **Pacchimāpādeti** dve pacchimāpāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapaṇaṃ veditabbaṃ. **Ṭhitokāsasallakkhaṇaṃ** abhīrukabhāveneiva. **Sīsaṃ pana ukkhipitvāti**-ādinā vuttasīhakiriyā anutrāsapabujjhaṇaṃ viya abhīrukabhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhaviijambhitaviijambhanaṃ** ativeḷaṃ ekākārena ṭhapitānaṃ

sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyaṃsu yoggabhāvāpādanattham. **Tikkhattuṃ sīhanādanadanam** appesakkhamigajātaparihāraṇatthim.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ panettha taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. “Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantaraṃ bhagavā parinibbāyi’ti **mahāparinibbāne**¹ āgataṃ, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva **tathāgataseyyā**”ti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati, na ca tathāgato lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo viḥāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamalakkaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṃ paṭhamam jātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evam bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ **tathāgataseyyāti** veditabbā. **Sīhaseyyā** nāma seṭṭhaseyyāti āha “**uttamaseyyā**”ti.

“Kālaparicchedaṃ katvā yathāparicchedaṃ uṭṭhahissāmi”ti evam tadā manasikārassa akatattā pāliyaṃ “uṭṭhānasaññaṃ manasikarivā”ti na vuttanti āha “**uṭṭhānasaññaṃ panettha na vuttaṃ**”ti. Tattha kāraṇamāha “**gilānaseyyā hesā**”ti. Sā hi cirakālappavattikā hoti.

Visuṃ visuṃ rāsivasena anāgantvā ekajjhaṃ puñjivasena āgatattā vuttaṃ “**sabbapi tā**”ti. Tenāha “**sattasatā**”ti. **Vikāramattampī**ti vedanāya asahanavasena pavattanākāramattampi. **Susammaṭṭhakañcanaṃ viyāti** sammaṭṭhasusajjitasuvaṇṇam viya.

Dhammālapananti asaṅkhārikasamuppabbasabhāvālapanaṃ. Samullapitaṃ hi ākārasamānavacanametam. Nāgo viya vāti pavattatīti nāgavo. Tassa bhāvo **nāgavatā**. Vibhattilopena hesa niddeso, mahānāgahatthisadisatāyāti attho. **Byattuparicaraṇatthenāti** byattaṃ uparūpari attano kiriyaṇaṇena. **Ājānīyoti** sammāpatitaṃ dukkham

sahanto attanā kātabbakiriyam dhīro hutvā nitthārako.

Kāraṇākāraṇajānanenāti niyyānikāniyyānikakaraṇañātātāya. **Tenevaṭṭhenāti** appaṭṭisamaṭṭheneva, “mutto moceyyan”ti-ādi **dhuravāhaṭṭhena**.

Nibbisevanatṭhenāti rāgādivisavigatabhavana.

Aniyamitānattīti anuddesikaṃ āṇāpanaṃ. Sāmaññakatopi samādhisaddo pakaraṇato idha visesatthoti āha “**samādhinti arahattaphalasamādhin**”ti.

Paṭippassaddhivasena sabbakilesehi suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ**. **Atinataṃ nāma** ārammaṇe abhimukhabhāvena pavattiyā. **Apanataṃ** apagamanavasena pavattiyā, vimukhatāyāti attho. Lokiyajjhānacittaṃ viya vipassanā viya ca sasaṅkhārena sappayogena tadanāgappahānavikkhambhanapahānavasena ca vikkhambhetvā na adhigataṃ na ṭhapitaṃ, kiñcaraḥi kilesānaṃ sabbaso chinnaṭṭāyāti āha “**chinnattā vataṃ phalasamādhinā samāhitaṃ**”ti.

Atikkamitabbanti ācārātikkamavasena laṅghitabbam. Sā pana laṅghanā āsādanā ghaṭṭanāti āha “**ghaṭṭetabban**”ti.

Pañcavedā nāma iruvedo yajurvedo sāmavedo āthabbaṇavedo itihāso cāti evaṃ iti evaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ. “Caran”ti vacanavipallāsenā vuttanti āha “**carantā**”ti, tapantāti attho. **Hīnattarūpāti** hīnādhimuttikatāya nihīnacittasabhāvā. Vimuttikatāya abhāvato **nibbānaṅgamā na honti**. Arahattādhigamakammassa abhabbatāya **parihīnatthā**. **Ajjhottaṭṭāti** abhibhūtā. **Tādisehega sīlehīti** gosilādīhi. **Baddhāti** samādapetvā pavattanavasena anubaddhā. **Lūkhaṃ tapanti** attakilamathānuyogaṃ. Taṃ pana ekadesena dassento “**pañcātapatāpanan**”ti-ādimāha. “Evaṃ paṭipannassa makkho natthi, evaṃ paṭipannassa vaṭṭato mutti atthi”ti vadantī sā attato sāsanaṃ niyyānabhāvo kathito nāma hotīti āha “**sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ kathenti**”ti. **Ādinti** gāthādvayaṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

39. **Cātumahārājikassāti** cātumahārājikakāyikassa. **Dhammo anubuddhoti** catusaccadhammo pariññeyyādibhāvassa anurūpato buddho. **Paccakkhamevāti** parapattiyā ahutvā attapaccakkhameva katvā jānāmi. Dhammaṃ garahantā nāma saddadosavasena vā atthadosavasena vā garaheyyunti taṃ dassento “**hīnakkhara -pa- kotivā**”ti āha. Sā pana “tesaṃ vigarahā dummedhatāya mahānatthānatthāhāvahāvā”ti dassenti devatā āha “**dummedhā upenti roruvan**”ti. **Visuṃ hotīti** avīcimahānirayato visuṃ eva hoti. **Khantiyāti** nāṇakhantiyā. **Upasamenāti** rāgādīnaṃ sabbaso vūpasamena. Tenāha “**ruccitvā**”ti-ādi.

Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

40. **Buddhañca dhammañca namassamānāti** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammatañca ñatvā tadubhayaṃ namassamānā. Yasmā buddhe ca dhamme ca pasanno saṃghe ca pasanno eva hoti tassa suppaṭipattiyā vijānato, tasmā so attho gāthāya ca-saddasaṅgahitoti dassento “**ca-saddena saṃghañcā**”ti-āha. **Atthavatiyoti** lokiyalokuttara-atthasaṅgahitā lokiyakusalokuttaramaggasaṅgaṇhanato. **Yaṃ dhammaṃ sā abhāsīti** yaṃ tumhākaṃ dhammaṃ paṭivijjhivā ṭhitā, sā mahākokanadā attano balānurūpaṃ abhāsi. **Bahunāti** nānappakārena. **Pariyāyenāti** kāraṇena. **Tādisoti** tathārūpo tathāpaṭividdhasacco atthadhammādisu kusalo ekekaṃ padampi udāharaṇahetunigamanāni nīharanto ācikkhati deseti paññāpeti paṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. Tenāha “**ayaṃ bhagavā**”ti-ādi. Etena ativiya vitthārakkhamo¹ sugatadhammoti dasseti. **Pariyāpuṭanti** parivattitaṃ. Evaṃ

1. Vitthārakkamo (Ka)

vitthārakkhamāṃ dhammāṃ yasmā devadhītā “saṃkhittamatthaṃ lapayissāmi”ti avoca, tasmā vuttaṃ “**tassatthan**”ti-ādi.

Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satullapakāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ādittavagga

1. Ādittasuttavaṇṇanā

41. **Sīsanti** desanāpadeso, desanāya aññesupi vattabbesu kassacideva sīsabhāgena apadisaṇaṃ. Tenāha “**rāgādīhi**”ti-ādi. **Dānenā**ti attano santakassa paresaṃ pariccajanena. Taṃ pana pariccajanaṃ cetanāya hotīti āha “**dānacetanāyā**”ti. **Dānapuññacetanā**ti dānamayā puññacetanā **dāyakasseva hoti** taṃsantatipariyāpannattā. **Nīhatabhaṇḍakanti** ādittagehato bahi nikkhāmitaṃ bhaṇḍakaṃ. **Etanti** “dinnaṃ hoti”ti-ādivacanaṃ. **Adinneti** dānamukhe aniyuñjite bhoge. “Antenā”ti jīvītassa anto adhippetoti āha “**marañenā**”ti. Mamāti pariggahitattā **pariggahā**, bhogā. Tepi kenaci ākārena vināsaṃ anupagatā marañena pahīyanti nāmāti vuttaṃ “**corādīnaṃ vasena avinaṭṭhabhoge**”ti. Sobhanā aggabhūtā rūpādayo etthāti saggo, taṃ **saggaṃ**.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃdadasuttavaṇṇanā

42. **Dve tīṇi bhattāni abhutvāti** dve tayo vāre bhattāni abhuñjitvā. **Uṭṭhātuṃ na sakkotīti** uṭṭhātumpi na sakkoti, pageva aññaṃ sarīrena kātabbakiccaṃ dubbalabhāvato. **Dubbalopi hutvāti** bhuñjanato pubbe dubbalo hutvā balasampanno hoti. Evaṃ byatirekato anvayato ca āhārassa sarīre balavataṃ āha. Yasmā

annado dāyako paṭiggāhakassa balado hoti, tasmā so āyatim attano sarīre balado avināsavasena balassa rakkhako ca hoti. Tenāha bhāgavā “balaṃ kho pana datvā balassa bhāgī hotī”¹. Sesapadesupi eseva nayo. **Surūpopī** abhirūpopi. **Virūpo hotī**ti bībhaccharūpo kopīnassa acchannattā. **Idaṇca yānanti** samaññato vuttaṃ. **Upāhanā**ti sarūpato dasseti. Adukkhappatto hutvā yāti vattati etenāti **yānanti** chattādīnampi yānabhāvo vutto. Tenāha “**yānado sukhado hotī**”ti. **Cakkhudo nāma hoti** cakkhunā kātabbakicce sahakārīkāraṇabhāvato dīpassa.

“**Sabbesaṃyeva balādīnaṃ dāyako hotī**”ti saṅkhepato vuttaṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ “**dve tayo gāme**”ti-ādi vuttaṃ. Nisajjādivasena patissayitabbato **patissayo**, vihāro. **Pakkhittaṃ viya hoti** parissamassa vinoditattā. **Bahi vicarantassā**ti patissayaṃ alabhitvā bahi vivaṭaṅgaṇe vicarantassa. **Jhāyatī**ti jhāyantaṃ hoti, kilamatīti attho. Sītuṇhādivirodhipaccayavasena sasantāne **visabhāgasantati**, tabbipariyāyato **sabhāgasantati** veditabbā. Sukhaṃ nāma dukkhapaccayarihārato sukhapaccayuppannato ca hoti, tadubhayaṃ patissayavasena labhatīti dassento “**bahī vicarantassa pāde**”ti-ādimāha. **Dhammapītisukhanti** dhammapaccavekkhaṇena uppannapītisukhaṃ. **Upasamasukhanti** kilesānaṃ vūpasamena pavattasukhaṃ. Nivātaṃ pihitavātapānaṃ patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya ṭhitassa andhakāro hotīti vuttaṃ “**kūpe otiṇṇo viya hotī**”ti. Tenāha “**mañcapīṭhādīni na paññāyanti**”ti. Tayidaṃ bahisaṃpānnaparissamadosena, na ca patissayadosena. Tenāha “**muhuttan**”ti-ādi.

Na marati etenāti **amaraṇaṃ**, nibbānādhigamādayo. Tassa dānaṃ dhammūpadeso, taṃ deti. Tenāha “**yo dhammaṃ anusāsati**”ti. Tayidaṃ dhammānusāsanaṃ kathaṃ hotīti āha “**aṭṭhakathan**”ti-ādi. **Aṭṭhakathan katheti**ti avivaṭapāṭhassa pāliya atthasaṃvaṇṇanaṃ karotīti attho. Anadhītino pana **pālīṃ vāceti**. Tattha tattha gataṭṭhāne **pucchitapaññaṃ vissajjeti**, ayaṃ tāva ganthadhuro, paṭipattivāsadhure pana **kammaṭṭhānaṃ ācikkhati**,

ubhayesampi **dhammassavanam karoti. Sabbadānanti** yathāvutta-
āmisadānam abhayadānam. **Dhammadānanti** dhammadesanā. **Dhammaratīti**
samathavipassanādhamme abhirati. **Dhammarasoti** saddhammasannissayam
pītipāmojjam.

Kimdadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Annasuttavaṇṇanā

43. **Patthentīti** pihenti. Yatthassa upagamanam loke pakaṭataram ahosi,
te udāharaṇavasena dassento **cittagahapatisīvalittherādi ke viyā**”ti āha.
Annanti annasaññito catubbidhopi paccayo. Sabbepi dāyake ekajjham
gahetvā sāmāññato ekavasena **“dāyakamevā”**ti vuttam, tathā cāha **“ko nāma
so yakkho, yam annam nābhinandatī”**ti. Tattha **yakkhoti** atto.
Sāmāññajotanā ca nāma yasmā puthu-atthavisayā, tasmā **“ye nam dadanti
saddhāya, vipasannena cetasā. Tameva annam bhajatī”**ti vuttam. Tattha
ma-kāro padasandhikaro, te evāti attho. **Dāyakam** apariccajanameva¹
anugacchaki cakkam viya kubbaram.

Annasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ekamūlasuttavaṇṇanā

44. Patiṭṭhaṭṭhena avijjāsaṅkhātam ekam mūlam etissāti ekamūlā. Tam
ekamūlam. Yathā saṃyojanīyesu assādānupassanāvasena taṇhāsamuppādo,
evam taṇhābhibhavavasena anavabodhoti **avijjā taṇhāya mūlam, taṇhā ca
avijjāya mūlam**. Ayañhi nayo upanissayatāvasena vutto, saha-jātavasena
cāyam aññamaññam mūlabhāvo pakaṭoyeva. **Idha pana** imissam gāthāyam
adhippetā “ekamūlan”ti sā taṇhā. Tattha yā bhavataṇhā, sā
sassatadiṭṭhivasena āvaṭṭati parivattati,

1. Apariccajanavasena (?)

vibhavaṇhā ucchedadiṭṭhivasena, evaṃ **dvirāvattaṃ**. **Sahajātakotiyaṃ** sahajātakotiyaṃ, pageva sammuyhaṃ āpannassa pana vattamānāya taṇhāya balagabhāvena malīnatā siyā. **Upanissayakotiyaṃ** upanissayakotiyaṃ sahajātakotiyaṃ asambhavato. **Pattharaṇaṭṭhānā**ti vitthataṃ hutvā pavattiṭṭhānabhūmi. Tenāha “**tesu sā pattaratī**”ti. Samuddanaṭṭhena **samuddo**. Uttaritum asakkuṇeyyatāya patāya alaṃ pariyattoti pātālo, ayaṃ pana pātālo viyāti **pātālo**. Tenāha “**appatiṭṭhaṭṭhenā**”ti, agādhagambhīratāyāti attho.

Ekamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anomasuttavaṇṇanā

45. **Anomanā**manti anūnanāmaṃ. Guṇanemittikāni eva hi bhagavato nāmāni. Guṇānañcassa paripuṇṇatāya anūnanāmanti āha “**sabbaguṇasamannāgatattā**”ti-ādi. Apica tathā tevijjo, chaḷabhiññoti-ādini nāmāni anomanāmāni na honti paricchinnavisayattā, bhagavato pana satthā, sabbaññū, sammāsambuddhoti-ādini nāmāni anomanāmāni nāma mahāvisayattā anūnabhāvato. Tenāha “**avekallanāman**”ti. **Khandhantarādayoti** khandhavisēsādike. Nāṇena yāthāvato araṇiyaṭṭhena **atthe**. **Anvayapaññādhigamāyāti** lokuttarapaññāpaṭilābhāya. **Paṭipadanti** samathavipassanāpaṭipadaṃ. Kilesakāmānaṃ vasena allīyitabbaṭṭhena kāmā eva **ālayo**. Atītakāleyeva kamanataṃ gahetvā vuttaṃ “**kamamānan**”ti. Na etarahi tadabhāvatoti āha “**atītaṃ pana upādāya idaṃ vuttan**”ti. Mahānubhāvatādinā **mahantānaṃ**.

Anomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsuttavaṇṇanā

46. “**Accharāgaṇasaṅghuṭṭhan**”ti gāthā devaputtena yenādhippāyena gāyitā, so anupubbikathāya vinā na paññāyatīti taṃ āgamanato

paṭṭhāya kathento “**ayaṃ kira devaputto**”ti-ādimāha. Tattha **sāsaneti** imasseva satthusāsane. **Kammākammanti** kammavinicchayaṃ. Atthapurekkhārātāya appakiccatāya ca **sallahukavuttiko**. **Sayanassa koṭṭhāsoti** divasaṃ purimayāmañca bhāvanānuyogavasena kilantakāyassa samassāsanatthaṃ seyyāya upagamanabhāgo anuññāto.

Abbhantareti kucchiyaṃ bhattassa parittatāya. **Satthakavātāti** tikkhabhāvena satthakā viya kantanakā vātā. **Dhurasmiṃyevāti** kilesamārena uddhe eva. Vimuttāyatanaśīse ṭhatvā **dhammaṃ desento vā**. **Upanissayamandatāya** aparipakkaññānatāya āsavakkhayaṃ appatto kālaṃ katvāti yojanā. **Upariṭṭhanti** parikkhārabhāvena dibbadussūpari¹ ṭṭhitāṃ. **Tatheva aṭṭhāsīti** tāhi tathā vuttepi yathā tato pubbe, theva aṭṭhāsi. **Suvannaṇapaṭṭanti** nibbuddhe paṭijinitvā laddhabbasuvannaṇapaṭṭaṃ. **Vitikkamassa** akatattā **asambhinneneva sīlena**. Yasmā tasmīṃ satthu santikaṃ āgacchante tāpi tena saddhiṃ āgamaṃsu, tasmā “**accharāsaṅghaparivuto**”ti vuttaṃ.

Saṅghositi saṅgama ghositaṃ, tattha tattha accharānaṃ gītasaddavasena ghositaṃ. **Pisācagaṇaṃ katvā vadati** acchandarāgatāya. **Niyāmacittatāyāti** sammattaniyāme ninnacittatāya. **Garubhāvenāti** tāsāṃ vase avattanato² garuṭṭhānabhāvena. **Yātrāti** nibbānaṃ pati yātrā. Taṃ pana vaṭṭato niggamaṇaṃ hotīti āha “**kathaṃ niggamaṇaṃ bhavissati**”ti.

Atisallekhatevāti ativiya kilesānaṃ sallekhitavuttiko. **Akatābhinivesassāti** bhāvanāmananuyuttassa anāraddhavipassakassa. **Kārakassāti** sugatovādakārakassa sammāpaṭipajjato. **Suññatāvīpassananti** suññatādīpanaṃ vipassanaṃ duccaritaṇhāya dūrīkaraṇena ekavīhāritāya. **Eko maggo assāti** lokuttaramaggo eva assa anāgato pubbabhāgamaggo pana kataparicayoti attho.

Kāyavaṇkādīnanti kāyaduccaritādīnaṃ abhāvato samucchindanaṃ anupalabbhanato. Natthi ettha bhayaṃ, asmiṃ vā adhigete puggalassa natthi

1. Dibbanivāsanassūpari (Ka)

2. Vasena anattiko (Ka)

bhayanti **abhayaṃ nāma**. Saṃsārakantāraṃ atikkamitvā nibbānasaṅkhātāṃ khemaṃ amataṭṭhānaṃ gamane sugatasārathinā susajjitayānabhāvato **ratho akūjanoti aṭṭhaṅgiko maggova adhippeto**. Dhammato anapetaṭāya aparāparupattiyā ca **dhammacakkehi**.

Ottappampi gahitameva avinābhāvā. **Apālamboti** avassayo. **Parivāroti** parikkhāro abhisāṅkharāṇato. Maggassa karaṇaṭṭhāne dhammo tappariyāpannā **sammādiṭṭhi**. **Aniccādivasenāti** aniccānupassanādivasena. **Sodhitesu** vajjhamānesu. **Bhūmiladdhavatṭanti** bhūmiladdhasaṅkhātāṃ vaṭṭaṃ. Tattha vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato pañcakkhandhā bhūmi nāma, vaṭṭamayakammabhāvato tattha uppajjanārahaṃ kilesajātāṃ bhūmiladdhavatṭaṃ. **Parijānamānāti** paricchindanavasena samatikkamavasena jānamānā paṭivijjhantī.

Kasmā devaputto sotāpatti-phaleyyeva paṭiṭṭhāsi nanu ca sā desanā bhagavatā catumaggappadhānabhāvena pavattitāti āha “**yathā tī**”ti-ādi.

Accharāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanaropasuttavaṇṇanā

47. **Kesanti** sāmivasena vuttakasaddo “dhammaṭṭhā sīlasampannā”ti ettha paccattabahuvacanavasena pariṇāmetabbo. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmo. **Ke janāti** ettha vā vuttakesaddo sīhaviḷokananayena ānetvā yojetabboti āha “**ke dhammaṭṭhā, ke sīlasampannā**”ti. **Pucchatīti** iminā tattha kāraṇamāha. Phalādisampattiya āramanti ettha sattāti āramo. Ārāme ropenti nipphādentīti **ārāmaropā**. Vanīyati chāyāsampattiya bhajīyati **vanam**. Tattha yaṃ upavanalakkhaṇaṃ vanam, taṃ āramaggahaṇeneva gahitanti tapovanalakkhaṇaṃ, taṃ dassento “**sīmam parikkhipivā**”ti-ādimāha. **Visameti** udakacikkhallena visame padese, pāṇiyaṃ pivanti etthāti papā, taṃ **papam**. Udakaṃ pīyati etthāti vā papā. **Talāḷkādi**ti ādi-saddena mātikaṃ saṅgaṇhāti.

Imamatthaṃ sandhāyāti iminā kammappathappattaṃ paṭikkhipati. Attanā kataṃ hi puññaṃ anussarato taṃ ārabba bahuṃ puññaṃ pasavati, na pana yathā kataṃ puññaṃ sayameva pavaḍḍhati. **Tasmiṃ dhamme** **ṭhitattā**ti tasmiṃ ārāmaropanādidhamme paṭiṭṭhitattā. **Tenapi sīlena** **sampannāttā**ti tena yathāvuttadhamme katasīle ṭhatvā ciñṇena tadaññenapi kāyavācasikasamvaralakkaṇena sīlena samannāgatattā. **Dasa kusalā dhammā pūrenti** duccharitaparivajjanato. Sesam vuttanayameva.

Vanaropasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jetavanasuttavaṇṇanā

48. Esitagūṇattā esiyamānagūṇattā ca isi, asekkhā sekkhakalyāṇaputhujjanā ca. Isīnaṃ saṃgho **isisaṃgho**. Isisaṃghena nisevitaṃ. Tenāha “**bhikkhusaṃghanisevitaṃ**”ti.

Taṃ kārentassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena siniddhasandacchāyarukkhalatāvasena bhūmibhāgasampattiyā ca anaññasādhāraṇaṃ atiramaṇiyaṃ taṃ jetavanaṃ cittaṃ toseti, tathā ariyānaṃ nivāsabhāvenapīti āha “**evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā**”ti. Tenāha bhagavā “yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ”ti¹. Apacayagāmicetanā sattānaṃ visuddhiṃ āvahati kammakkhayāya saṃvattanatoṭi āha “**kammanti maggacetanā**”ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vijjhanatṭhena ca **vijjā**. Maggapaññā sammādiṭṭhīti āha “**vijjāti maggapaññā**”ti. **Samādhipakkhikā dhammā** sammāvāyāmasatisamādhayo. Yathā hi vijjāpi vijjātāgiyā, evaṃ samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ etassa atthīti **sīlanti** āha “**sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamaṃ**”ti. **Diṭṭhisāṅkappā**ti sammādiṭṭhisāṅkappā. Tattha sammāsaṅkappassa sammādiṭṭhiyā upakārabhāvena vijjābhāvo vutto. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati. Yathā ca sammāsaṅkappādayo paññākkhandhasaṅgahitā, evaṃ

1. Khu 1. 27; Khu 2. 344 piṭṭhesu.

vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti āha “**vāyāmasatisamādhayo**”ti. Dhammoti hi idha samādhi adhippeto “evaṃdhammā te bhagavanto ahesun”ti-ādīsu¹ viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā. Maggapariyāpannā eva hete saṅgahitā. Tenāha “**etena aṭṭhaṅgikamaggenā**”ti.

Upāyena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo. Tenāha “**samādhipakkhiyadhamman**”ti. Sammāsamādhipakkhiyaṃ vipassanādhammañceva maggadhammañca. “Ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi sa-upanisaṃ sapaṛikkhāraṇaṃ”ti² hi vacanato sammādiṭṭhi-ādayo maggadhammā sammāsamādhiparikkhārā. **Vicineyyā**ti vīmaṇseyya, bhāveyyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhumma vacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha “**tasmiṃ ariyamagge visujjhatī**”ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyyā**ti paccuppanne pañcakkhandhe vipasseyya. Tesu vipassiyamānesu vipassanāya ukkaṃsagatāya yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena paṭivijjhīyati nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyātīti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatīti imasmiṃ pakkhe nimittatthe eva bhummaṃ, tesu saccesu paṭivijjhiyamānesūti attho.

Avadhāraṇavacananti vavathāpanavacanam, avadhāraṇanti attho. “Sāriputtovā”ti ca avadhāraṇam sāvakesu **sāriputtova seyyoti** imamattam dīpeti tassevukkaṃsabhāvato. **Kilesa-upasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesavūpasamoti dassati. Tassa sāvakavisaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ “yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā”ti idaṃ tesam buddhānaṃ ñāṇavisaye paññāpāramippattānaṃ vaseneva vuttanati daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇampi vimuttiyā nānatthā tihi vimuttihi pāraṅgate sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha “**pāraṃ gatoti nibbānaṃ gato**”ti-ādi, **na therena uttaritaro nāma atthi** labbhati, labbhati ce evameva labbheyyāti adhippāyo.

Jetavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṃ 3. 138 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

9. Maccharisuttavaṇṇanā

49. **Maccharinoti** maccheravanto maccherasamaṅginoti āha “**maccherena samannāgatā**”ti. Maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ. **Na vandatīti** vandanamattampi na karoti, kuto dānanti adhippāyo. **Upaṭṭhānaṃ kātunti** madhurapaṭiṣanthāraṃ karotīti yojanā. **Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ** na hadayaṃ viya attānaṃ dassentassa macchariyanti katvā. **Kim tuyhaṃ**¹ **pādā rujjanti** nanu tuyhaṃyeva āgatagamanesu pādā rujjanti, kinte ime chindantīti adhippāyo. **Somīcimpi na karoti** kuto dānati adhippāyo. Yathākammaṃ taṃtaṃgatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā**, thaddhamaccharino. Macchariyasadisam hi kucchitaṃ sabbahīnaṃ natthi sabbaguṇābhībhūtattā² bhogasampatti-ādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtassa dānassa nisedhato. **Iti-ādīhi** vacanehi. **Attano upaghātakoti** macchariyānuyogena kusaladhammānaṃ gatisampattiyā ca vināsako.

Puññapāpavasena samparetabbato upagantabbato **samparāyo**, paraloko. **Kāmaguṇaratīti** kāmaguṇasannissayo assādo. **Khiḍḍāti** kāyikakhiḍḍā vācasikakhiḍḍā cetasikakhiḍḍāti evaṃ tividhā. **Esa vipākoti** colādīnaṃ kicchalābhoti esa evarūpo vipāko. **Yamalokanti** paralokaṃ. **Upapajjareti** ettha **iti**-saddo pakārattho. Tena pāḷiyaṃ vuttaṃ nirayaṃ tiracchānayaniṃca saṅgaṇhāti.

Yācanti nāma ariyayācanāya. Vuttaṃ hetam “uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti³. Ye saṃvibhajanti, te **vadaññū** nāma ñatvā kattabbakaraṇato. **Vimānappabhāyāti** nidassanamattaṃ, uyyānakapparukkhappabhāhi devatānaṃ vatthābharaṇasarīrappabhāhipi sagge pakāsentiyeva. **Pakāsaṃtīti** vā pākāṭā honti, na apāyaloke viya apākāṭāti attho. **Parasambhatesūti** sayam sambhataṃ anāpajjitvā pareheva sambharitesu sukhūpakaraṇesu. Tenāha pāḷiyaṃ “**vasavattīva modare**”ti, paranimitabhogesu vasavattī devaputtā viya sukhasamaṅgitāya modantīti attho. **Evaṃ vuttasamparāyoti** ete saggāhi evaṃ

1. Mayhaṃ (Ka)

2. Sabbaguṇābhībhūtā (Ka)

3. Khu 5. 162 piṭṭhe.

heṭṭhā vuttasamparāyo. **Ubhinnanti** etesaṃ yathāvuttānaṃ ubhinnāṃ dukkaṭasukaṭakammakārīnaṃ. **Tato cavitvā** tato nirayasaggādito cavitvā manussesu nibbattati. Tesu yo maccharī manussesu nibbatto, so daliddo hutvā pubbacariyavasena maccharīyeva honto dārādibharaṇatthaṃ macchakacchapādīni hantvā punapi niraye nibbatto. Itaro suddhāsayo samiddho hutvā pubbacariyāvasena punapi puññāni katvā sagge nibbatteyya. Tenāha “**puna samparāyepi duggatisugatiyeva hoti**”ti.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

50. “Upapannāse”ti se-kārāgamaṃ katvā niddeso, “upapannā” icceva atthoti āha “**nibbattivaseṇa upagatā**”ti. Attano sampattito avihānato avihā, tesaṃ brahmaloko **avihābrahmaloko**, tasmīṃ. **Upapattisamanantaramevā**ti paṭhamakoṭṭhāse eva. **Arahattaphalavimuttiyā**ti asekkhvimuttiyā. Sekkhvimuttiyā pana avihūpapattito pageva vimuttā. Mānusaṃ dehaṃ samatikkamanti cittupakkilesapahānavasenāti phalena hetudassanamidanti āha “**mānusaṃ dehanti idha -pa- vuttānī**”ti. Divi bhavaṃ dibbaṃ, brahmattabhāvasaṇṇitaṃ khandhapañcakaṃ. Tattha saṃyojanakoti vuttaṃ “**dibbaṃ yoganti pañca uddhambhāgiyasaṇṇojanānī**”ti. **Imassā**ti devaputtassa. “**Hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagun**”ti tesaṃ tvaṃ kusalaṃ sabbāvajjappahānena anavajjatarṃ bhāsātīti kusalī vadesi. Atthena saddassa abhedopacāraṃ katvā gambhīravacanaṃ vuttanti āha “**gambhīratthan**”ti atthasseva gambhīrato, na saddassa. Samucchinna-kāmarāgatāya sabbaso kāmavisayappahānena **nirāmisabrahmacārī nāma anāgāmī**”. Nivāsanaṭṭhānabhūto samāno eko gāmo etassāti āha “**ekagāmavāsī**”ti.

Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ādittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jarāvagga

1. Jarāsuttavaṇṇanā

51. Hitassa sādhanato **sādhū**, yaṃ kiñci atthajātaṃ. Taṃ pana atthakāmena labhitabbato upasevitabbato laddhakam, kalyāṇaṭṭhena bhaddakanti vuccatīti āha “**sādhūti laddhakam bhaddakan**”ti. “**Sīlam yāva jarā sādhu**”ti vuttamatthaṃ byatirekato vibhāvetuṃ “**iminā idam dasseti**”ti vuttaṃ. **Idanti** idam atthajātaṃ.

Patitṭhitāti cittasantāne laddhapatitṭhā, kenaci asamhāriyā. Tenāha “**maggena āgatā**”ti. **Cittīkatatṭhādīhi**ti pūjanīyabhāvādīhi. **Vuttaṃ hetam** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Cittīkatanti ratananti** idam ratanaṃ nāma loke cittīkataṃ vatthūnaṃ saḥassagghanatādivasena. **Yepi loke cittīkatā** khattiyapaṇḍitacatumahārājasakkasuyāmamahābrahmādayo, **tesam cittīkato** tehi saraṇanti upagantabbatādivasena. **Ratīkaranti** pītisukhāvahaṃ. **Jhānaratisukhenāti** duvidhenapi jhānaratisukhena. **Tuletunti** paricchindituṃ. **Guṇapāraminti** guṇānaṃ ukkaṃsapāramiṃ. **Dullabho** anekāni asaṅkhyeyyāni atidhāvitvāpi laddhuṃ asakkuṇeyyattā. **Anomoti** anūno paripuṇṇo. Tattha visesato anomasattaparibhogato tehi “**sammāsambuddho bhagavā**”ti anussaritabbatoti āha “**bhagavā anomo sīlenā**”ti-ādi.

Ariyamaggapaññāyeva idha adhippetāti “**idha pana dullabhapātubhāvaṭṭhena paññā ‘ratanan’ti vuttan**”ti āha. Pūjjaphalanibbattanato, attano santānaṃ punātīti ca puññacetanā **puññaṃ**, sā pana yassa uppannā, tasseva āveṇikatāya anaññasādhāraṇattā kenacipi anāhaṭā, aṭṭhakathāyaṃ pana “**arūpattā**”ti vuttaṃ.

Jarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ajarasāsuttavaṇṇanā

52. **Ajiraṇenā**ti jīṇabhāvānāpajjanena. Lakkhaṇavacanañcetaṃ avināsappattiyā. Tenāha “**avipattiyāti attho**”ti. **Niddhamitabboti** nīharitabbo.

Ajarasāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mittasuttavaṇṇanā

53. Saha atthena vattatīti **sattho**, bhaṇḍamūlaṃ gahetvā vāṇijjivasena desantarādīsu vicaraṇakajanasamūho. Tenāha “**saddhim caro**”ti, sahacaraṇakoti attho. **Mittanti** sinehayogena mittakiccayuttaṃ. Idhādhippetappakāraṃ dassetuṃ “**roge uppanne**”ti-ādi vuttaṃ. **Tathārūpeti** jigucchaniye, duttikicche vā. Yathā asaṇṭhitānaṃ saṇṭhāpanavasena pavasato purisassa bhogabyasane nāthatā, evaṃ puttasinghavasena puttassa mātuyā antogehe nāthatāti vuttaṃ “**mātā mittam sake ghare**”ti. **Atthajātassāti** upaṭṭhitapayojanassāti atthoti āha “**uppannakiccassā**”ti. **Samparāyahitanti** samparaye hitāvahaṃ.

Mittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthusuttavaṇṇanā

54. **Patitṭhāti** avassayo. **Guyhassāti** guhitabbassa rahassassa. **Paramo sakhā nāma** atipiyaṭṭhānatāya.

Vatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamajanasuttavaṇṇanā

55. **Vidhāvatīti** vividhaṃ rūpaṃ padhāvati, yathākāmaṃ pavattatīti attho.

Paṭhamajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyajanasuttavaṇṇanā

56. **Vaṭṭadukkhatoti** saṃsāradukkhatō. Saṃsāro hi kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattitāya vidhāvati. Tañca dukkhaṃ dukkhamatāya nānāvidhadukkharāsibhāvato.

Dutiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyajanasuttavaṇṇanā

57. **Nipphattīti** iṭṭhāniṭṭhavipākānaṃ nipphajjanato nipphatti. Tato eva **avassayo**, nipphattitavipākassa avassayo adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti attho.

Tatiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uppathasuttavaṇṇanā

58. **Amaggoti** na maggo anupāyo. **Rattindivakkhayoti** tattha vayakkhaṇassa pākaṭabhāvato. Vuttakkhaṇopi hi sayam khīyateva. **Sesaṃ bāhiraṃ** vatthasarīrādibhūtaṃ. Tathā hi **bhasmakhārādīhi dhovivā sakkā sodhetun**”ti vuttaṃ. **Duṭṭhoti** dūsito sattasantāno **na sakkā suddho nāma kātuṃ** abbhantaramalīnabhāvāpādanato. **Itthiyanti** brahmacariyassa antarāyakarāyapi. **Pajāti** sattakāyo sajjati saṅgaṃ karoti yāthāvato ādīnavam apassanto. Indriyasamvarādi kilesānaṃ tāpanato **tapo**, tenāha “**sabbāpi**”ti-ādi.

Uppathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasuttavaṇṇanā

59. **Kissāti** bhummatthe sāmivacananti āha “**kismim abhirato**”ti. Saddhā nāma anavajjasabhāvā, tasmā lokiyalokuttarahitasukhāvahāti āha “**sugatim ceva nibbānaṃ gacchantassa dutiyikā**”ti, **anusāsati** hitacariyāya pariṇāyikabhāvato.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kavisuttavaṇṇanā

60. **Gāyatti-ādikoti** chabbāsatiyā chandesu gāyatti-ādiko ukkatipariyosāno **chando gāthānaṃ nidānaṃ** samuṭṭhānaṃ “samuṭṭhahati etenā”ti katvā. Tehi pana anuṭṭhubhādiko hotīti āha “**chando gāthānaṃ nidānaṃ**”ti. **Pubbapaṭṭhāpanagāthā**ti dhammakathāya ādito ārocanabhāvajānanatthaṃ satijananāṃ viya pavattitagāthā. **Akkharaṃ hi padaṃ janetīti** yasmā akkharasamudāyo padaṃ, padasamudāyo gāthā, samudāyo ca samudāyīhi byañjīyati tāmpavattanato, tasmā byañjanabhāve ṭhitaṃ akkharaṃ, tāmsamudāyo padaṃ, padaṃ taṃ viyañjetā janetā viya hotīti “akkharaṃ hi padaṃ janetī”ti vuttaṃ. Akkharaṃ hi uccāritaviddhamsitāya taṃtaṃkhaṇamattāvaṭṭhāyipi parato pavattiyā manoviññāṇavīthiyā saṅkalanavasena ekajjhaṃ katvā padabhāvena gayhamānaṃ¹ yathāsaṅketamatthaṃ byañjeti. **Padam gātham janetīti** etthāpi eseva nayo. **Gāthā atthaṃ pakāsetīti** gāthāsaññito padasamudāyo kiriyākāraśambandhavasena sambandhito kattu-adhippāyānurūpaṃ ālocitavilocitaṃ saṃhitaṃ atthaṃ vibhāveti. **Samuddādipaṇṇatinissitā** vohārasannissayeneva pavattatīti katvā. Tenāha “**gāthā ārabhanto**”ti-ādi. **Āsayoti** avassayoti āha “**patiṭṭhā**”ti. **Kavitoti** vicittakathā-ādito.

Kavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Gayhamāne (Ka)

7. Addhavagga

1. Nāmasuttavaṇṇanā

61. **Nāma**nti sāmāññanāmādibhedam nāmam. **Sabb**anti sabbam paññattipatham sabbam ñeyyapavattipatham. **Addhabhav**īti kāmam pāḷiyam atītakālaniddeso kato, tam pana lakkhaṇamattam. **Abhibhavati anupatat**īti etena abhibhavo anupatanam pavatti evāti dasseti. Tam panassa abhibhavanam appavisaye anāmasitvā mahāvisayānam vasena dassento “**opapātikena vā**”ti-ādimāha. **Tassa nāmam hot**īti tassa rukkhapāsāṇādikassa anāmako-icceva sāmāññā hoti, tathā nam sañjānantīti attho.

Nāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittasuttavaṇṇanā

62. **Ye cittassa vasam gacchant**īti ye apariññātavatthukā, tesamyeva. **Anavasesapariyādāna**nti anavasesaggahaṇam. Na hi pariññātakkhandhā pahīnakilesā cittassa vasam gacchanti, tam attano vase vattenti.

Cittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāsuttavaṇṇanā

63. Tatiye “**sabbeva vasamanvag**ū”ti ye taṇhāya vasam gacchanti, tesam eva anavasesapariyādānanti imamattam “**eseva nayo**”ti iminā atidissati.

Taṇhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

64. **Kim** su saṃyojanoti sūti nipātamattanti āha “**kiṃsaṃyojano**”ti.
Vicaranti etehīti **vicāraṇā**, pādā. Bahuvacane hi vattabbe ekavacanam katam.
Tassāti lokassa.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bandhanasuttavaṇṇanā

65. Catutthe āgata-attho eva anantarepi vutto, byañjanameva nānanti
āha “**pañcamepi** **eseva nayo**”ti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Attahatasuttavaṇṇanā

66. “Kenassubbhāhato”ti pāṭhoti adhippāyena “**su-kāro nipātamattan**”ti
āha, “kenassabbhāhato”ti pana pāṭhe u-kāralopena padasandhi.
Icchādhūpāyitoti asampattavisayicchālakkhaṇāya taṇhāya santāpito daḍḍho.
Tenāha “**icchāya āditto**”ti.

Attahatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Uḍḍitasuttavaṇṇanā

67. **Ullaṅghitoti** ubbandhitvā¹ laṅghito. **Saddādīsūti** saddādināgadantesu
sotādīni uḍḍitāni **taṇhārājjunā** daḥhabandhanena baddhattā tadanativattanato.
Lokoti āyatanaloko. Tathā atthayojanāya katattā khandhādilokavasenapi
yojanā kātabbā. Na

1. Uppatitvā (Ka)

dūram anantarabhavakattā. Cuticitta-antaritattā ekacittantarabhavassa kammassa abujjhanam, evaṃ sante kasmā sattā na bujjhantīti āha “**balavatiyā**”ti-ādi.

Udditasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pihitasuttavaṇṇanā

68. **Pañhoti** ñātuṃ icchito attho. **Pucchitoti** sattamasutte gāthāya purimaddham pacchimaddham, pacchimarim purimarim katvā aṭṭhamasutte devatāya pucchitattā vuttam “**heṭṭhupariyāyavasena pucchito**”ti. Pucchānurūpaṃ vissajjananti avuttampi siddhametanti anāhaṭam.

Pihitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Icchāsuttavaṇṇanā

69. Navame **vinayāyāti** vinayena. Karaṇatthe hi idam sampadānavacanaṃ. **Kissassūti** kissa, **su-kāro** nipātamattam. **Sabbaṃ chindati bandhananti** sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ samucchindati. Na hi taṃ kiñci kilesabandhanam atthi, yaṃ asamucchinnam hutvā ṭhitam assā taṇhāya samucchinnāya. Svāyamattho suviññeyyoti āha “**sabbaṃ uttānamevā**”ti.

Icchāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

70. **Kisminti** kismim sati. Tassa pana santabhāvo uppattivasevāti āha “**kismim uppanne**”ti. **Loko uppannoti vuccati** anupādānattā¹ lokasamaññāya. **Chasūti** etthāpi eseva nayo. **Santhavanti**

1. Anurūpādānattā (Ka)

adhikasinehaṃ **karoti** adhikasinehavatthubhāvato ajjhattikāyatanānaṃ.
Upādāyāti pubbakālakiriyaṃ aparakālakiriyaṃ apekkhatīti vacanasesavasena
 kiriyaṇaṃ gahitaṃ “**pavattati**”ti. Kiṃ pana pavattati? Loko,
 lokasamaññāti attho. **Chasū**ti idaṃ nimittatthe bhummaṃ.
 Chaḷāyatananimittaṃ hi sabbadukkhaṃ. **Ayanti** sattaloko. **Uppanno nāma**
hoti chaḷāyatanam nāma mūlaṃ sabbadukkhaṇanti katvā. **Bāhiresu**
 āyatanesu **santhavaṃ karoti** visesato rūpādīnaṃ taṇhāvattukattā. Yasmā
 cakkhādīnaṃ santappanavasena rūpādīnaṃ pariggahitatā lokassa nisevitāya
 saṃvattati, tasmā vuttaṃ “**channaṃ -pa- vihaññati**”ti.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Addhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chetvāvagga

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

71. **Vadhitvā**ti hantvā vināsetvā. **Aparidayhamānattā**ti apīliyamānattā.
Vinaṭṭhadomanassattā na socati cetodukkhadukkhabhāvato. Viṣaṃ nāma
 dukkhaṃ aniṭṭhabhāvato, tassa mūlakāraṇaṃ kodho aniṭṭhaphalattāti āha
 “**visamūlassāti dukkhavipākassā**”ti. **Akkuṭṭhassāti** akkosāparādhassa.
 Akkosapahāratthasambandhena hi “**kuddhassā**”ti upayogatthe
 sampadānavacanaṃ. **Sukhaṃ uppajjati** kodhaṃ nassati. Sukhuppattiṃ
 sandhāya esa kodho “**madhuraggo**”ti **vutto**, sukhāvasānoti attho.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathasuttavaṇṇanā

72. **Paññānanti** lakkhaṇaṃ sallakkhaṇūpāyo. **Disvā**ti dassanaheṭu.
 “Coḷarañño raṭṭhaṃ coḷaraṭṭhan”ti evaṃ **raṭṭhaṃ raññā paññāyati**.

Rathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vittasuttavaṇṇanā

73. **Saddhāyā**ti saddhāhetu. **Kulasampadā**ti khattiyādisampattiyo. Sabbalokiyalokuttaravittapaṭilābhahetuto **saddhāvittameva**. Heṭṭhā tiṇṇaṃ dvārānaṃ vasena uppannakassa sabbassapī anavajjadhammassa saṅgaṇhanato “**dhammoti dasakusalakammapatho**”ti vuttaṃ. **Asaṃkiliṭṭhasukhanti** nirāmiṣaṃ sukhaṃ. Tameva sāmiṣaṃ upanidhāya sambhāvento āha “**asaṃkiliṭṭhan**”ti. Asecanakabhāvena abhirucijananato piyākickhakaraṇato bahuṃ sucirampi kālaṃ āsevantassa adosāvahato **saccameva madhuratarāṃ**. Na hi taṃ pivitabbato sādītabbato anubhavitabbato rasoti vattabbataṃ arahati. Idāni tassa kiccasampatti-atthehipi mahārahataṃ dassetuṃ “**saccasmim̐ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nidinivattanaṃ **mahākappinavatthu-ādīhi**¹ dīpetabbaṃ, itarāni **kaṇhadīpāyana-jātaka**² **sutasoma**³ **macchajātakehi**⁴ dīpetabbāni. **Nimmaddenti** abhibhavanti. **Madhurataranti** sundarataraṃ seṭṭhesūti attho. **Paññājīvī**ti paññāya jīvanasīloti paññājīvī, paññāpubbaṅgamacariyoti attho. **Paññājīvī**ti ca paññāvasena iriyati vattati jīvitaṃ pavattetīti atthoti dassento “**yo paññājīvī**”ti-ādimāha. “Jīvatan”ti keci paṭhanti, jīvantānaṃ paññājīvīm seṭṭhamāhūti attho.

Vittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā

74. **Uppatantānanti** pathaviṃ bhinditvā uṭṭhahantānaṃ. “Seṭṭhan”ti vuccamānattā “**sattavidhan**”ti vuttaṃ, itaresaṃ vā tadanulomato. **Khemo hoti** dubbhikkhupaddavābhāvato. Tenāha “**subhikkho**”ti. **Nipatantānanti** adhomukhaṃ pavattantānaṃ. **Pavajamānānanti** vajanasīlānaṃ. Te pana yasmā jaṅgamā nāma honti, na rukkhādayo viya thāvarā, tasmā āha “**jaṅgamānaṃ**”ti. **Gāvoti** dhenuyo. Tena mahimsādikānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Vadantānanti** uppannaṃ atthaṃ vadantānaṃ.

1. Dhammapada-Ṭīha 1. 351; Aṃ-Ṭīha 1. 246; Theragāthā-Ṭīha 2. 179 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 208 piṭṭhe.

3. Khu 6. 130 piṭṭhe.

4. Khu 5. 9, 18, 58 piṭṭhesu.

Attano khantiyāti attano khantiyā ruciyā gahitabhāvena. **Itarā devatā** tassā vissajjane aparitussamānā **āha**. **Yāva padhamāsīti** guṇadhamāsī satthudesanāya laddhabbaguṇanāsanato. **Paggabbāti** pāgabbhiyena samannāgatā, yathā vacīpāgabbhiyena akharā, tathā vācāya bhavitabbaṃ. **Mukharāti** mukhakharā. **Dasabalaṃ pucchi** saṇhaṃ sukhumaṃ ratanattayasamhitam atthaṃ sotukāmā. **Assā** devayāya **vissajjento** ajjhāsayanurūpaṃ. **Uppatamānāti** uppatantī **samugghāṭeti** odhiso. **Vatṭamūlakamahā-avijjāti** tassā ādinavadassanattham bhūtakathanavisesanaṃ. **Osīdantānanti** paṭipakkhavasena adho sīdantānaṃ, ussādayamānānanti attho. **Puññakkhettabhūto**ti idaṃ “padaśa caramānānaṃ”ti padassa atthavivaraṇavasena bhūtakathanavisesanaṃ. **Yādiso putto vā hotūti** idaṃ purimapade devatāya puttagahaṇassa katattā vuttaṃ.

Vuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhītāsuttavaṇṇanā

75. **Kim sūda bhītāti** ettha **su-idhāti** nipātamattanti āha “**kim bhītā**”ti. **Maggo canekāyatanappavuttoti** anekakāraṇaṃ nānāvidhādhiḡgamokāsaṃ katvā pavutto kathito. Tenāha “**aṭṭhatimsārammaṇavasena**”ti-ādi. **Evam santeti** evaṃ sabbasādhāraṇānekāyatanehi nibbānagāmi maggassa tumhehi paveditattā¹ labbhamāne kheme magge kim bhītāyaṃ janatā uppathabhūtā viparītadiṭṭhito gaṇhīti attho. Evam devatā yathicchāya purimaddhena attanā yathācintitamattam satthu paveditā, pacchimaddhena attano saṃsayam pucchati. **Bahupaññāti** puthupaññā. **Ussannapaññāti** adhikapaññā. **Ṭhapetvāti** saṃyametvā². **Samvibhāḡeti** āhāraparibhoge sammadeva vibhajanasīlo. Tenāha “**accharāyā**”ti-ādi. **Vuttatthameva** heṭṭhā.

Manenāti anogahaṇena. **Pubbasuddhi-aṅganti** pubbabhāgasuddhibhūtaṃ aṅgaṃ. **Catūsūti** vutta-aṅgapariyāpannaṃ. **Yañña-upakkharoti** dānassa sādhanam. **Etesu**

1. Nibbānagāmi maggo bhagavā tumhehi pavedito (Ka)

2. Paveditvā (Ka)

dhammesūti etesu saddhādiguṇesu. Yathā hi saddho paccayaṃ paccupaṭṭhapetvā vatthupariccāgassa visesapaccayo kammaphalassa paralokassa ca paccakkhato viya pattiyaṇato, evaṃ muduhadayo. Muduhadayo hi anudayaṃ patvā yaṃ kiñci attano santakaṃ paresaṃ deti. Yo ca saṃvibhāgasīlo, so appakasmimpi attano santake parehi sādharmaṇabhogī hoti. Vadaññū vadāniyatāya yāginova yuttaṃ yuttakālaṃ ñatvā atthikānaṃ manorathaṃ pūretīti vuttaṃ “**iti -pa- catūsūti āhā**”ti.

Vācanti-ādīni tīṇi aṅgāni tividhasīlasampattidīpanato. Sampannasīlo hi paralokaṃ na bhāseyya. **Saddho ekaṃ aṅgaṃ** payogāsayasuddhidīpanato. Suddhāsayaṃ sammāpayoge t̥hitassa kathaṃ paralokato bhayanti. Dukavasena caturaṅgayojanā **dukanayo**. **Etesu catūsu dhammesu t̥hitoti** etesu yathāvuttadukasaṅgahesu catūsu guṇesu patiṭṭhito.

Bhītāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Najīratissuttavaṇṇanā

76. **Nāmagottanti** tisso kassapo gotamoti evarūpaṃ nāmañca gottañca. Nidassanamattametaṃ, tasmā sabbassa paññattiyā lakkhaṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Na jīratīti** asabhāvadhammattā uppādayābhāvato jaraṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**jīraṇasabhāvo na hotī**”ti. Yasmā samaññābhāvato kālantarepi taṃ samaññāyateva, tasmā “**atītabuddhānaṃ -pa- na jīratīti vuccatī**”ti āha.

Ālasiyanti alasabhāvo daḥhakosajjaṃ. Tenāha “**yenā**”ti-ādi. **T̥hitinti** byāpāraṃ. **Niddāvasena pamajjanaṃ** kattabbassa akaraṇaṃ. **Kilesavasena pamajjanaṃ** akattabbassa karaṇampi. **Kammasamayeti** kammaṃ kātuṃ yuttakāle. **Kammakaraṇavīriyābhāvoti** taṃkammakiriyasamuṭṭhāpakavīriyābhāvo. So pana atthato vīriyapaṭipakkho akusalacittuppādo, na vīriyassa abhāvamattaṃ. **Sīlasaññaṃ** mābhāvo dussīlyaṃ. **Vissatṭhācārātā** nāma anācāro. **Soppabahulatāti**

niddālutā. Yato gahaṇahatthopi na kilāsupi puriso niddāya abhibhuyyati. Tenāha “**tāyā**”ti-ādi. **Aticchātādīnīti ādi**-saddena abhibhuyyatādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgantukālasīyaṃ** na pubbe vutta-ālasyaṃ viya pakatisiddhaṃ. “Te chidde”ti pāḷiyaṃ līṅgavipallāsenā vuttanti āha “**tāni cha chiddāni**”ti. Kusalacittappavattiyā anokāsabhāvato **chiddāni**. Tenāha bhagavā “**yattha vittaṃ na tiṭṭhati**”ti. **Sabbākārena** lesamattaṃ asesetvāti adhippāyo.

Najīratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Issariyasuttavaṇṇanā

77. Satthassa malanti **satthamalaṃ**, yena satthaṃ malīnaṃ hoti. Satthamalaggahaṇena cettha malīnaṃ satthameva gahitanti āha “**malaggahitasatthan**”ti. **Āṇāpavattananti** appeke vā mahante vā yattha katthaci attano āṇāya pavattanavasena vasanaṃ issariyattamicchanti. Maṇiratanampi vissajjanīyapakkhikattā uttamaṃ bhaṇḍaṃ nāma na hoti, itthī pana pariccattakulācārithikāyapi¹ anissajjanīyatāya uttamabhaṇḍaṃ nāma. Tenāha “**itthī bhaṇḍānamuttaman**”ti. Tesaṃ tesañhi purisājānīyānaṃ uppattiṭṭhānatāya uttamaratanākaraṭṭā itthī bhaṇḍānamuttamaṃ. **Malaggahitasatthasadiso** avabodhakiccavibandhanato. Satthamalaṃ viya satthassa paññāsathassa guṇābhāvakaraṇato **paññāsathamalaṃ**. Abbu vuccati upaddavaṃ, taṃ detīti **abbudaṃ**, vināsakāṇaṃ. Nanu haraṇaṃ samaṇassa ayuttanti? Yuttaṃ. Tassa anvayato byatirekato ca yuttataṃ dassento “**salākabhaddānī**”ti-ādimāha.

Issariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Apariccattakulācārītā kassacipi (?)

8. Kāmasuttavaṇṇanā

78. “Attakāmo”ti pāḷiyaṃ vuttattā āha “**ṭhapetvā sabbabodhisatte**”ti. Te hi sabbaso paratthāya eva paṭipajjamānā mahākāruṇikā paratthakāmā, attakāmā nāma na honti, yā ca tesaṃ attatthāvahā paṭipatti, sāpi yāvadeva paratthā evāti. **Vuttam** poraṇaṭṭhakathāyaṃ. Yasmā bodhisattā parahitapaṭipattiyā pāramiyo pūrentā tathārūpaṃ kāraṇaṃ patvā attānaṃ paresaṃ pariccajanti paññāpāramiyā paripūraṇato, tasmā idhāpi “**sabbabodhisatte ṭhapetvāyevāti vuttan**”ti āha. **Kalyāṇanti** bhaddakam. Vācāya adhippetattā āha “**saṇham mudukan**”ti. **Pāpikanti** lāmakam nihīnam. Tam pana **pharusam vācanti** sarūpato dasseti.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pātheyyasuttavaṇṇanā

79. **Saddhā bandhati pātheyyanti** saddhā nāma sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṇaṃ bandhati sambalaṃ sajjeti. Kathanti āha “**saddham uppādetvā**”ti-ādi. **Etaṃ vuttanti** “saddhā bandhati pātheyyan”ti etaṃ gāthāpadaṃ vuttam bhagavatā. **Sirī**ti katapuññehi sevīyati tehi paṭilabhīyatīti sirī. **Issariyam** vibhavo. Āsayitabbato **āsayo, vasanaṭṭhānam** niketanti attho. **Parikaḍḍhatī**ti icchāvasikaṃ puggalaṃ tattha tattha upakaḍḍhati.

Pātheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pajjotasuttavaṇṇanā

80. Tam tam samavisamaṃ pajjotatīti **pajjoto**. Padīpo andhakāraṃ vidhamitvā paccakkhato rūpagataṃ dasseti, evaṃ paññāpajjoto avijjandhakāraṃ vidhamitvā dhammānaṃ paramatthabhūtaṃ rūpaṃ dasseti. **Jāgarabrāhmaṇo viyāti** jāgarakhīṇāsavabrāhmaṇo viya. So hi satipaññāvepullappattiyā sabbadāpi jāgaro hoti. **Gāvoti** gojātiyo.

Idaṃ gunnaṃ goṇānaṃ ca sāmāññato gahaṇaṃ. **Kammeti** karaṇatthe bhumma vacanaṃ. Jīvanaṃ jīvo, saha jīvenāti **sajīvino**. Tenāha “**kammena saha jīvantānaṃ**”ti, kasivāṇijjādikammaṃ katvā jīvantānanti attho. **Gomaṇḍalehi saddhinti** gogaṇena saha. Na tena vinā kasikammādāni uppajjanti, gorasasiddhiyā ceva kasaṇabhāravahanasiddhiyā ca kasikamma-ekaccavāṇijjakammādāni ijjhanti. **Sattakāyassāti** āhārupajīvino sattakāyassa kasito aññathā jīvikaṃ kappentassapi kasijīvitavuttiyā mūlakāraṇaṃ phalanipphattinimittatā tassa. **Iriyāpatho** ca iriyanakiriyānaṃ pavattanupāyo. “**Sītanti** naṅgalasītakammaṃ”ti vadanti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Araṇasuttavaṇṇanā

81. Raṇanti kandanti etehīti raṇā, rāgādayo. Tehi abhibhūtatāya hi sattā nānappakāraṃ kandanti paridevanti. Te pana sabbaso natthi etesaṃ raṇāti **araṇā**. **Nikkilesā** khīṇāsavā. **Vusitavosoti** vusitabrahmacariyavāso. **Bhojissiyanti** bhujiṣṣabhāvo. Tenāha “**adāsabhāvo**”ti. **Samaṇāti** samitapāpasamaṇāti āha “**khīṇāsavasamaṇā**”ti. Puthujjanakalyāṇakāle lokiya pariññāya, **sekkhā** pubbabhāge lokiya pariññāya, paccavekkhaṇe **lokiyalokuttarāya pariññāya** pariññeyyaṃ tebhūmakāṃ khandhapañcakaṃ **parijānanti** paricchiṇṇanti, khīṇāsavā pana pariññātapariññeyyā honti. Tathā hi te sāmī hutvā paribhuñjanti. **Vandanti naṃ patitṭhanti** vuttaṃ, vandanīyabhāvo ca sīlasampannatāyāti āha “**patitṭhanti sīle patitṭhitaṃ**”ti. **Idhāti** imasmiṃ loke. **Khattiyāti** lakkhaṇavacananti āha “**na kevalaṃ khattiyāvā**”ti-ādi.

Araṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chetvāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Devatāsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Devaputtasamyutta

1. Paṭhamavagga

1. Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā

82. Devassa putto **devaputto**. Devānaṃ janakajanetabbasambandhābhāvato kathamayaṃ devaputtoti vuccatīti āha “**devānaṃ hī**”ti-ādi. “Apākaṭo aññataroti vuccatī”ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Pākaṭopi hi katthaci “aññataro”ti vuccati. Heṭṭhā devatāsamyutte “apākaṭā aññatarā devatā”ti vatvā idha “pākaṭo devaputto”ti vuttaṃ. Tathā hissa **kassapoti** gottanāmaṃ gahitaṃ, tañca kho purimajātisiddhasamaññāvasena. Anusāsanaṃ anusāso, taṃ **anusāsaṃ**. **Bhikkhuniddesanti** bhikkhusaddassa niddesaṃ. **Bhikkhu-ovādanti** bhikkhubhāvāvahaṃ ovādaṃ. Yadi pana na assosi, kathamayaṃ pañhaṃ kathesi? Aññato sutam nissāya pañhaṃ kathesi, na pana bhagavato sammukhā sutabhāvena.

Tesanti yathāvuttānaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ. “**Kathetukāmo cevā**”ti-ādinā hi catutthaṃ idha uddhaṭaṃ. Tattha ādito tiṇṇaṃ bhagavā pañhaṃ bhāraṃ na karoti ekekaṅgavekallato ceva aṅgadvayavekallato ca, catutthassa pana ubhayaṅgapāripūrattā bhāraṃ karotīti āha “**ayaṃ panā**”ti-ādi.

Gāthāyaṃ “**subhāsitaṃ**”ti upayogatthe sāmivacananti āha “**subhāsitaṃ sikkheyyā**”ti. Catusaccādinissitaṃ buddhavacanaṃ sikkhanto catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ sikkhati nāmāti āha “**catusaccanissitaṃ -pa- sikkheyyā**”ti. Avadhāraṇena tappaṭipakkhaṃ paṇivatteti. **Upāsitaḥ** āsevitabbaṃ bhāvetabbaṃ bahulīkātabbaṃ. **Aṭṭhatimsabhedam kammaṭṭhānanti** idaṃ tassa vipassanāpadaṭṭhānataṃ hadaye ṭhapetvā vuttaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**dutiyapadena adhipaññāsikkhā kathitā**”ti. Ye pana “dutiyapadena adhicitāsikkhā cittavūpasamena adhipaññāsikkhā”ti paṭhanti, tesaṃ padena aṭṭha tiṃsappabhedakammaṭṭhānaṃ suddhasamathakammaṭṭhānasseva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ “aṭṭhasamāpattivasenā”ti idaṃ kathanti? “Taṃ vipassanādhīṭṭhānānaṃ samāpattīnaṃ

vasena kathitaṃ”ti vadanti. Evañca katvā “dutiya padena adhipaññāsikkhā”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Sikkhanaṃ nāma āsevananti āha “**bhāveyyāti attho**”ti. **Upāsananti** payirupāsaṇaṃ. Tañca kho assutapariyāpuṇanakammaṭṭhānuggahādivasena dassento “**tampī**”ti-ādimāha. **Adhisīlasikkhā kathitā** lakkhaṇahāranayena. Vacīsucaritassa hi sīlasabhāvattā taggahaṇeneva tadekalakkhaṇaṃ kāyasucaritampi itarampi gahitamevāti. Ettha ca adhisīlasikkhāya cittaviveko, adhipaññāsikkhāya upadhiviveko, adhicitasikkhāya kāyaviveko kathito, kāyaviveko pana sarūpeneva pāḷiyaṃ gahitoti tividhassapi vivekassa pakāsītattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyakassapasuttavaṇṇanā

83. **Dvīhi jhānehīti** ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇehi dvīhi jhānehī. **Kammaṭṭhānavimuttiyāti** kammaṭṭhānānuyogaladdhāyā vimuttiyā. Tena tadaṅgavikkhambhanavimuttiyo vadati. Satthusāsanassa hadayattā abbhantarattā **hadayassa** mānasassa **anupattiṃ** paṭilābhamāsaṃ. Taṃ pana atthato aññā evāti āha “**arahattan**”ti. Taṃ pattukāmena ekantato vajjetabbataṇhādiṭṭhīnaṃ bhāve tassa anijjhanato, tadabhāve ijjhanato ca te uppādanavasena yadaggena nissito, tadaggena panāyampi tehi nissito nāma hotīti āha “**anissito**”ti-ādi. Arahattaṃ ānisaṃsitabbatṭhena ānisaṃsaṃ etassāti **arahattānisaṃso**. Arahattaṃ pattukāmassa pubbabhāgapāṭipadā icchitabbā. Tattha ca sabbapaṭhamo kammaṭṭhāna-attānuyogo, so idha na gahitoti āha “**tantidhammo pubbabhāgo**”ti. Tattha **tantidhammoti** pariyattidhammo.

Dutiyakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Maghasuttavaṇṇanā

84. **Magho**ti sakkassetam nāmaṃ purimajāti-anugataṃ. **Svevā**ti sakko eva. **Vatenā**ti mātāpitu-upaṭṭhānādicārittadhammena. **Aññeti** upadhivepakkapāpadhamme abhibhavitvā. **Asuranti** indasattubhūtaṃ asuraṃ.

Maghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Māgadhasuttavaṇṇanā

85. **Catutthasuttaṃ vuttatthamevā**ti devatāsaṃyutte saṃvaṇṇitatthameva, tasmā idha na vattabbo atthoti adhippāyo.

Māgadhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dāmalisuttavaṇṇanā

86. **Tena kāraṇenā**ti tena padhānena kāraṇabhūtena, padhānakaraṇanimittanti attho. **Yaṃ kiñci** khuddakampi mahantampi hīnampi paṇītaṃ **bhavaṃ**. **Āyatapaggahoti** dīgharattassa vīriyārambho. **Kiccavosaṇanti** kiccaniṭṭhānaṃ. **Tathevā**ti yathā arahattupattito pubbe, tato pacchāpi tatheva “buddhipaggaho”ti vīriyaṃ dalhaṃ karotūti kuppadhammaṃ viya maññaṃ vadaṃ. Diṭṭhadhammasukhavihārādi-atthaṃ pana vīriyakaraṇaṃ icchitabbameva.

Asaṃkiṇṇāti avomissā evaṃ aññattha anāgatattā. Tenāha “**bhagavatā hī**”ti-ādi. Yadi evaṃ idheva kasmā etaṃ vuttanti āha “**idha panā**”ti-ādi. **Patitṭhanti** nadī nāma anavaṭṭhitatīrā, tattha patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Dāmalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāmadassuttavaṇṇanā

87. **Pubbayogāvacaroti** pubbe yogāvacaro purimattabhāve bhāvanamanuyutto. Ayaṃ kira kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvāva bahūni vassasahassāni samaṇadhammaṃ akāsi, na pana visesaṃ nibbattesi. Tamatthaṃ kāraṇena saddhiṃ dassetuṃ **“bahalakilesatāyā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ekantaparisuddhassāti** yathā visesāvaho hoti, evaṃ ekantena parisuddhassa sabbaso anupakkiliṭṭhassa. **Sīlena samāhitāti** yathā sīlaṃ uparūpari visesāvahaṃ nibbedhabhāgiyaṇca hoti, evaṃ sammadeva āhitacittā suṭṭhu sampannacittā. Tathābhūtā tena samannāgatā hotīti āha **“samupetā”**ti. **Paṭiṭṭhitasabhāvāti** sekkhattā eva yathādhigatadhammena niccalabhāvena adhiṭṭhitasabhāvā. Mayā tuṭṭhiyā gahitāya devaputto **“dullabhā tuṭṭhi”**ti vakkhatīti bhagavā **“tuṭṭhi hoti sukhāvahā”**ti avocāti āha **“upari pañhasamuṭṭhāpanatthan”**ti. Pabbajito rukkhamaṇiko abbhokāsiko vā anagāriyupeto nāma hoti, senāsane pana vasanto kathanti āha **“sattabhūmike”**ti-ādi. **Catupaccayasantosoti** bhāvanābhīyogassiddho catūsu paccayesu santoso. Tena cittavūpasamena tuṭṭhi laddhāti dasseti. **Cittavūpasamabhāvanāyāti** cittakilesānaṃ vūpasamakarabhāvanāya, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena savisesaṃ cittassa vūpasamakarabhāvanāya rato manoti yojanā.

Ettha ca indriyūpasamena cittasamādhānaṃ paripuṇṇaṃ hoti indriyabhāvanāya cittasamādhānassa akārakānaṃ dūrīkaraṇato. Adhicittasamādhānena catupaccayasantoso savisesaṃ parisuddho paripuṇṇo ca hoti paccayānaṃ alābhalābhesu pariccāgasabhāvato. Vuttanayena pana santuṭṭhassa yathāsamādinnaṃ sīlaṃ visujjhati pāripūriṇca upagacchati, tathābhūto catusaccakammaṭṭhāne yutto maggapaṭipāṭiyā sabbaso kilese samucchindanto nibbānadiṭṭho hotīti imamatthaṃ dasseti **“ye rattindivan”**ti-ādinā. **Kiṃ na gacchissanti**, gamissantevāti ariyamaggabhāvanaṃ pahāya sammāpaṭipattiyā dukkarabhāvaṃ sandhāya sāsāṅkaṃ vadati. Tenāha **“ayaṃ pana duggamo bhagavā visamo maggo”**ti.

Tattha keci “ayaṃ panāti devaputto. So hi bhagavato ‘ariyā gacchantī’ti vacanaṃ sutvā ‘duggamo bhāgavā’ti-ādimāhā”ti vadanti, taṃ na yujjati, yasmā “saccametan”ti evamādi pi tasseva vevacanaṃ katvā dassitaṃ, tasmā “yena maggena ariyā gacchantī”ti tumhehi vuttaṃ, ayaṃ pana “duggamo bhāgavā maggo”ti āha devaputto. Ariyamaggo kāmaṃ kadāci atidukkhā paṭipadātipi vuccati, taṃ kho pubbabhāgapaṭipadāvasena, ayaṃ pana atīva sugamo sabbakilesaduggavijjanato kāyaduccaritādivisamassa rāgādivisamassa ca dūrīkaraṇato na visamo. Tenāha “**pubbabhāgapaṭipadāyā**”ti-ādi. **Assāti** ariyamaggassa. Ariyamaggassa hi adhisīlasikkhādīnaṃ paribundhitabhāgena bahū parissayā hontīti. **Evaṃ vuttoti** “duggamo visamo”ti ca evaṃ vutto.

Avamsirāti anuṭṭhanena adhobhūta-uttamaṅgā. Kusalaṅgesu hi sammādiṭṭhi uttamaṅgā sabbaseṭṭhattā, taṃca anariyā patanti na uṭṭhahanti micchāpaṭipajjanato. Tenāha “**ñāṇasireṇā**”ti-ādi. **Anariyamaggeti** micchāmagge. Tenāha “**visame magge**”ti. Taṃ magganato anariyā ariyānaṃ maggato apāpuṇanena pariccattā hutvā apāye sakalavaṭṭadukkhe ca patanti. **Svevāti** svāyaṃ anariyehi kadāci pi gantuṃ asakkuṇeyyo maggo ariyānaṃ visuddhasattānaṃ sabbaso samadhigamena **samo hoti**. Kāyavisamādīhi samannāgatattā **visame satta kāye** tesāṃ sabbasova pahānena sabbattha **samāyeva**.

Kāmadassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā

88. **Sambādheti** sampīḷitatanhākilesādinā sa-uppīlatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkāraṭṭhanabhūto hi nīvaraṇasambodho adhippeto. So hi duggahano tasmim asati kāmaguṇasambādho anavasaro eva seyyathāpi mahākassapādīnaṃ. **Okāsanti jhānassetam nāmaṃ** nīvaraṇasambādhabhāvato. Asambādhabhāvena hi jhānaṃ idha “okāso”ti vuttaṃ, taṃca kho accantāsambādhaṭṭhānatāya

vipassanāpādakatāya. Tathā hi pāliyaṃ “avindī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avindīti** vindi paṭilabhi. **Bhūrimedhasoti** mahāpañño, sapaññoti attho. **Abujjhīti** bujjhi paṭivijjhi. Paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnānaṃ vā seṭṭhoti **paṭilīnaseṭṭho**. Mānussayavasena unnatabhāvato **paṭilīno nāma pahīnamāno**. **Paṭilabhimsūti** kāmagaṇasambhādhepi “ime kāmagaṇā mādisānaṃ kiṃ karissanti”ti te¹ abhibhuyya nibbānappattiyā sammāsatiṃ paṭilatiṃsu. Tenā² sampayuttēna lokuttarasamādhināpi suṭṭhu samāhitā.

Ayaṃ kira devaputto ito purimavāre attabhāve paṭhamajjhānalābhī hutvā tato cavitvā brahmakāyikāsu nibbattitvā tattha jhānasukhaṃ anubhavitvā tato cuto idāni kāmabhāve nibbatto, tasmā taṃ jhānaṃ sambhāvento “tādisassa nāma jhānasukhassa lābhī bhagavā”ti tena guṇena bhagavantaṃ abhitthavanto “**sambādhe vatā**”ti gāthaṃ abhāsi. Athassa bhagavā yathā nāma aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājaṃ upādāya sāsapo na kiñci hoti, evaṃ anantāparimeyyabuddhaguṇe upādāya rūpāvacarapaṭhamajjhānaṃ na kiñci hotīti dassento “**ye satin**”ti-ādinā anuttaraguṇādhiḡamaṃ pavedesi. Tattha **satinti** vipassanāsatiyā saddhiṃ ariyamaggasatiṃ. **Susamāhitāti** lokiyaśamādhinā ceva lokuttarasamādhinā ca suṭṭhu samāhitā. Te hi accantaṃ susamāhitā, na jhānamattalābhino akuppadhamattā. Keci “kammante susamāhitā”ti pāṭhaṃ vatvā “maggasamāhitā”ti atthaṃ vadanti.

Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tāyanasuttavaṇṇanā

89. Atītajātiyaṃ sayamkāravasena tāya diṭṭhiyā uppāditattā **pubbe titthakaro**. Tenāha “**diṭṭhiṃ uppādetvā**”ti. Apare āhu “ayaṃ me satthāti gahaṇavasena titthakaro assa atthīti **pubbe titthakaro**, atītattabhāve titthakarasāvako”ti³. Te “**diṭṭhiṃ**

1. Ye (?)

2. Te (?)

3. Titthakarasaññāpakoti (Ka)

uppādetvāti tassa satthuno diṭṭhiṃ ādāya gahetvāti attho”ti vadanti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa micchāvādassa abhāvato. Titthe niyuttāti titthikā, te eva **titthiyā**ti vuttā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Tassā**ti yathāvuttassa kalyāṇakammasa. **Nissandenā**ti phalabhāvena. **Vīriyappaṭisaṃyuttā**ti vīriyadīpanāti attho.

Aniyamita-āṇattīti aniyamavidhānaṃ aniyamavasena vidhivacanāṃ. **Taṇhāsotanti** taṇhāppabandhanāṃ. **Nīharā**ti samehi pajaha. **Ekattanti** ekaggam. Tenāha “**jhāna**”ti. **Upapajjati**ti na uppajjati na pāpuṇāti āha “**na paṭilabhati**”ti. **Na osakkeyyā**ti na saṅkocaṃ āpajjeyya. Gharāvāsato paribbajanaṃ parito apagamoti **paribbajo**. Pabbajitavatasamādanassa adalhatāya ca tattha ca asakkaccakiriyāya **sithilagahitā**. **Atirekanti** pabbajjāya purimakālatopi adhikaṃ. **Uparī**ti uparūpari. **Dukkaṭaṃ akatameva seyyoti** ducaritaṃ nāma sabbena sabbaṃ akatameva hitāvahaṃ.

Yaṃ kiñcīti yaṃ kiñci kammaṃ. **Sithilaṃ katanti** asakkaccakāritāya sithilaṃ katvā pavattitaṃ. **Evarūpamevā**ti evarūpaṃ parāmaṭṭhasāmaññasadisameva pacchānutāpacariyādipaṭibhāgato. **Saṃkiliṭṭhameva** taṇhāsaṃkilesa-upakkiliṭṭhattā. **Āsaṅkitapariśaṅkitanti-**ādito samantatopi parehi saṅkitaṃ. Brahmācariyassa ādi ādibrahmācariyaṃ, tattha niyuttāti **ādibrahmācariyikā**, maggabrahmācariyassa pubbabhāgaṭipadāti attho. Tenāha “**maggabrahmācariyassa ādibhūtā**”ti. **Pubbapadhānabhūtā**ti paṭhamārambhabhūtā.

Tāyanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Candimasuttavaṇṇanā

90. Vimāne gahite tamnivāsīpi gahito hotīti vuttaṃ “**candavimānavāsī devaputto**”ti. **Sabbadhī**ti sabbasmā duggaṭṭhānā **vippamuttosi** bhagavā tvaṃ, tasmā mayhampi ito sambādhaṭṭhānato vippamokkhaṃ karohīti adhippāyo. Tenāha “**tassa me saraṇaṃ bhavā**”ti. **Lokānukampakā**ti

sabbassa lokassa anuggahā, tasmā tuyhampi etassapi candassa. **Tādisā evāti samānā eva. Pamuñcasīti** pamuñcittha. Tenāha “**atītatthe vattamānavacanan**”ti.

Candimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sūriyasuttavaṇṇanā

91. **Andhabhāvakaraṇeti** lokassa andhakaraṇetipi apare. Tenāha “**tamasī**”ti. **Virocatīti** vijjotati. Kāmaṃ devaputtavasena paṭhamam devatā uddhaṭā, rāhuno pana payogo tassa vimāneti āha “**maṇḍalīti maṇḍalasanṭhāno**”ti. **Vadati** tadā mukhena gahitattā. Mukhena gahaṇaṇcetha “gīlī”ti adhippetam, na ca ajjhoharaṇanti āha “**gīlīti vadati**”ti. Idāni tassa mukhena gahaṇasamatthataṃ dassetuṃ “**rāhussa hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Soti-ādi** tassa candimasūriyānaṃ gahaṇakāraṇadassanaṃ. **Adhivatthā devatāti** candimasūriyānaṃ paricārakadevatā. **Veganti** javam. So hi kenaci abhimukhaṃ atidunnivāro kammaniyāmasiddho. **Matthakanti** kaṇṭhassa uparimadesaṃ. Keci “sīsamatthakamevā”ti vadanti. **Nikkhameyya**vegassa tikkhasīghathāmabhāvato. **Ākaḍḍhitvāti** attano gamanadisābhimukhaṃ ākaḍḍhitvā. **Nanti** rāhuṃ. Uddhaṃ ullaṅghetukāmampi **onameyya**. Padadvayenapi so mahāsarīro mahābalo, candimasūriyānaṃ pana gamanavego tena sabbathāpi dunnivāriyovāti dasseti. **Vimānenāti** candaggahe candavimānena, sūriyaggahe sūriyavimānena ubhinnampi vimānena saheva. Amāvāsiyaṃ hi dve vimānāni yojanamattantaritāni hutvā saheva pavattanti. Yadi dvepi devaputtā sotāpattiphalaṃ pattā, atha kasmā sūriyasutte eva “pajam maman”ti vuttaṃ, na candasutteti? “So ca kira na cirasseva tato cavitvā aññattha nibbatto, aññā eva ca devatā tattha vasi, yasmiṃ candaggahe bhagavā taṃ gāthaṃ abhāsi, na tathā sūriyo, aparabhāge pana tatthapi kālena kālaṃ rāhuggaho hoti”ti vadanti.

Sūriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anāthapiṇḍhikavagga

1. Candimasasuttavaṇṇanā

92. Pabbatataṭṭā sandamāno tathārūpo nadīnivattanapadesopi sambādhaṭṭhānatāya kaccho viyāti āha “**pabbatakacchepī**”ti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tasmim yogato ekaggacittā idha **ekodī**. Paṭipakkhato attānaṃ nipayanti visodhentīti **nipakā**, paññavanto. Tenāha “**ekaggacittā cevā**”ti-ādi. Kāyādibhedam ārammaṇaṃ sātisayāya satiyā sarantīti **satā**. Tenāha “**satimanto**”ti. **Sotthim gamissantīti** yathāvuttapadese magā sotthimanupaddavena vattissanti, evaṃ jhānalābhino sotthim kilesehi anupaddutā vattissanti. Ayaṃ kira devaputto brahmaloke nibbānasaññī, tasmā evamāha. Bhagavā ayaṃ devaputto brahmaloke nibbānasaññī, tasmā evamāha. Bhagavā ayaṃ devaputto anibbānagāmī samāno nibbānagāmisaññī, handassa nibbānagāmino dassemīti dutiyaṃ gāthamāha. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā paratīrabhāvato paratīranti **nibbānaṃ**. Ambuni jāto **ambujo**, maccho. Suttajālaṃ chinditvā macchā viya kilesajālaṃ bhinditvā gamissantīti.

Candimasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Veṇḍusuttavaṇṇanā

93. **Payirupāsiyāti** payirupāsahetu. **Sikkhantīti** tissopi sikkhā sikkhanti. **Siṭṭhipadeti** kilesānaṃ sāsanaṭo vaṭṭadukkhaparittāsanato ca siṭṭhisaññite yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjitabbato pade, saddhammeti attho. Tenāha “**anusīṭṭhipade**”ti. Tattha **anusīṭṭhīti** saddhammo. **Kāleti** yuttapattakāle. **Appamādo** nāma samathavipassanābhāvanā.

Veṇḍusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā

94. **Tatheva paññāyīti** dīghalaṭṭhitveva paññāyī, tathāsamaññā eva ahosi.

Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandanasuttavaṇṇanā

95. Natthi etassa āvaṭaṃ āvaraṇanti **anāvaṭaṃ**. **Rukkho vā pabbato vāti** sattānaṃ pakaticakkhussa āvaraṇabhūto rukkho viya pabbato viya ca abhibhavitum samattho ñeyyāvaraṇo natthi. **Kathaṃvidhanti** kathaṃsaṇṭhitaṃ, kathaṃpakāraṃ vā. **Dukkhamti** vaṭṭadukkhaṃ.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Candanasuttavaṇṇanā

96. **Heṭṭhāti** kāmahave. Tattha hi paribbhamantassa patiṭṭhā dullabhā yebhuyyena tattha sattā nimuggā eva honti, tasmā heṭṭhā appatiṭṭho saṃsāro. **Upārīti** mahaggatabhave. Tattha hi nibbattassa nibbānaṃ āruhitum ālambanā dullabhā, jhānābhiratiyā tattheva nikanti tesaṃ balavatī hoti, tasmā upari ānālambano saṃsāro. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Tayo kammābhisaṅkhārāti** puññābhisaṅkhārādayo tayo abhisaṅkhārā. Tena “nandīpubbako kammabhavo”ti vatvā “nandim janetvā”ti vutto. Kāmasaññāsīsenā kāmacchandassa gahaṇaṃ, kāmacchandapamukhāni¹ ca orambhāgiyasamyojanāni gahitānīti āha “**kāmasaññāgahaṇena pañcorambhāgiyasamyojanāni**”ti. Rūpabhavo rūpaṃ bhavadalopena. Rūpabhavaggahaṇena cettha sesabhavassapi gahaṇaṃ. Tassa samyojanaggahaṇena pañca uddhambhāgiyasamyojanāni gahitāni.

1. Kāmacchandapamukhanti (Ka)

Mahogheti saṃsāramahoghe. **Tesanti** kāmabhavādīnaṃ **gahaṇena** bhavabhāvena tadekalakkhaṇatāya. **Arūpabhavo gahito** lakkhaṇahāranayena. Sesam suviññeyyameva.

Candanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vāsudattasuttavaṇṇanā

97. **Chaṭṭham** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Vāsudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subrahmasuttavaṇṇanā

98. **Subrahmā**ti tassa devaputtassa nāmaṃ. Tassa satthu santikūpasāṅkamanassa kāraṇaṃ dassento “so **kirā**”ti-ādimāha. Tadeva sokaṃ tassa devaputtassa aṭṭhuppatti. **Accharāsaṅghaparivutoti** saḥassamattena accharāsaṅghena parivuto. **Nandanakīlikanti** nandanavanakūlikaṃ. **Hattham āgacchatī**ti hatthagayhupago hoti. **Ganthentī**ti ettha mālāveṭhanampi khiḍḍāpasutatāyāti daṭṭhabbari. Aññathā pupphāniyeva tāya tāya cittassa vasena mālābhāvena hattham upagacchantīti. **Upacchedakakammavasenā**ti tasmim devaloke āyusese sati eva tassa pana upaghātakassa laddhokāsassa pāpakammasa vasena. “Pahāro”ti divasassa tatiyo bhāgo vuccati, tasmā **ekappahārenevā**ti ekavelāyamevāti attho.

Piyavattukasokenāti piyavattunimittakena sokena. **Ruppamā**noti pīḷiyamāno. **Sattame divaseti** manussagaṇanāya sattame divase. **Tatthevā**ti tasmimyeva niraye **nibbattitabbari** iminā tāhi ca saheva pubbe tassa pāpakammasa katattā. **Ruppī**ti cittasantāsaṃ āpajji. **Niddhamitunti** nīharitum apanetum. **Satthu santikaṃ gantvā**ti tāhi pañcasatāhi accharāhi saddhim bhagavato santikaṃ gantvā.

Idanti attano cittaṃ dasseti āsannapaccakkhabhāvato. **Niccanti** sadā. Svāyaṃ niccattho adhippāyavasena gahetabboti tattha pahātabbāṃ gahetabbaṅca dassento “**devaloke**”ti-ādimāha. **Na gahetabbo** hetupavattito pubbe tassa utrāsassa abhāvato. **Tesūti** dukkhesu. Tāni hi hetupaccayehi kattabbato gāthāyaṃ “**kicchesū**”ti vuttāni. **Kicchesūti** vā kicchanimittaṃ. Yāsaṃ hi payogavipattinaṃ vasenassa tāni dukkhāni uppajjeyyūṃ, taṇnimittanti attho. Tā hi assa payogavipattiyo gativipattiyo satthu santikaṃ upagamanena hāyeyyūṃ. **Nibbattānaṃ diṭṭhānīti** nibbattānaṃ vasena diṭṭhāni dukkhāni. **Tesu ca** dukkhesu. Sabbattha nimittatthe bhummaṃ. **Dayhamāno viya** cittasantāpena.

Cattāripi saccāni bujjhati paṭivijjhatīti bodhi, sati-ādidhammasāmaggī, tasmā **bojjhā** bodhito. Sā pana bodhi bhāvanākāreṇeva pavattati, aññatrasaddayogena ca “**bojjhā**”ti nissakkavacananti tadatthaṃ dassento muñcitvāpadaṃ apekkhitvā “**bojjhaṅgabhāvanan**”ti āha. **Tapogūṇanti** dhutadhammamāha. So hi taṇhāluluppassa tapanato **tapo**, sayāṃ guṇasabhāvattā guṇāsannissayato ca **gūṇanti**. Tenāha “**dhutaṅgasaṅkhātāṃ tapogūṇan**”ti. Sabbe saṅkhāragatā nissajjīyanti etthāti **sabbanissaggo**, asaṅkhatadhātūhi āha “**sabbanissaggāti nibbānato**”ti.

Indriyaṃvarova paṭhamāṃ veditabbo paṭipattikkamavesena tasseeva paṭhamattā. Taṃ pana paṭipattikkamaṃ dassetuṃ “**indriyaṃvare hi**”ti-ādimāha. Nippariyāyato maggapariyāpannā eva bojjhaṅgāti āha “**saha vipassanāya bojjhaṅge**”ti. **Tassāti** tathābhāvena tassa yogino. Yasmā devaputtassa satthā taṃ gāthaṃ vatvā upari ca saccāni pakāsesi, tasmā vuttaṃ “**bhagavā catusaccavasena**¹ **desanaṃ vinivattesi**”ti. **Devaputto sotāpattiphale paṭiṭṭhahīti** kāmāṃ tasseeva visesādhigamo idhāgato, pañcasatamattāhi pana accharāhi saddhiṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhahīti veditabbāṃ. Tenāha **mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ**² “so desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā devalokameva agamāsi”ti.

Subrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Catusaccāvasāne (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 2. 342; Ma-Ṭṭha 1. 240 piṭṭhesu.

8. Kakudhasuttavaṇṇanā

99. “Nandāmi”ti vutte nandī nāma pabbajitassa malanti cedetukāmo devaputto “**nandasī**”ti pucchi. Athassa bhagavā taṃ paṭikkhipanto “**kiṃ laddhā**”ti-āha. Tenā “tayā mama adhippetanandiyā idha paccayo eva natthi, kuto sā nandī”ti dasseti. Tenāha “**tuṭṭhi nāmā**”ti-ādi. Atha devaputto nandiyā asati sokena bhavitabbaṃ, soko ca pabbajitassa malanti codento āha “**tena hi samaṇa socasī**”ti. Bhagavā tampi paṭikkhipanto “**kiṃ jīyitthā**”ti-ādimāha, kiṃ maṃ jinātīti attho.

Yadi te nandisokā na santi hāsavatthuno lābhassa jāniyā ca abhāvato, ekavihārino pana aratiyā bhavitabbanti āha “**kacci taṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī**”ti. Tasmimpi bhagavatā paṭikkhitte atha nesampi nandisokāratīnaṃ abhāve kāraṇaṃ pucchanto “**kathaṃ tvaṃ**”ti gāthamāha. Athassa bhagavā taṃ kāraṇaṃ pavedento “**aghajātassā**”ti gāthamāha. Tattha **aghajātassā**ti aghe jātassa. Tenāha “**vaṭṭadukkhe ṭhitassā**”ti. **Jātataṇhassa** appahīnataṇhassa **vaṭṭadukkhaṃ āgatameva** kāraṇassa appahīnattā. Tasseva hi kāraṇassa appahīnataṃ dassento “**dukkhī sukhaṃ patthayatīti hi vuttan**”ti āha. Dukkhaṃ pavattiyā sāpi taṇhā pavatti tena dassitā. Itīti-ādinā vuttamevatthaṃ nigamanavasena dasseti.

Kakudhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Uttarasuttavaṇṇanā

100. **Navamanti** uttarasuttaṃ heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vuttatthameva.

Uttarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

101. Dasame kāmaṃ devatāsaṃyuttepi “idaṃ hi taṃ jetavanan”ti-ādinaṃ imā eva gāthā āgatā. Tattha “aññatarā devatā”ti nidānaṃ āropitaṃ. Heṭṭhā āgatanayattā eva hi potthakesu na likhitaṃ, idha pana devaputtasaṃyutte “**anāthapiṇḍiko devaputto**”ti nidāne nigame ca āgataṃ, tattha devaputtena satthu vuttappakāraguṇapavedanavasena vuttaṃ. Satthā pana bhikkhūnaṃ tamatthaṃ pavedento “**aññataro devaputto**”ti āha. Tathā pavedane pana kāraṇaṃ dassento “**ānandattherassa**”ti-ādimāha. **Anumānabuddhiyāti** anumānañāṇassa. **Ānubhāvappakāsanatthanti** baladīpanatthaṃ.

Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nānātitthiyavagga

1. Sivasuttavaṇṇanā

102. **Tatīyavaggassa paṭhamanti** tatīyavagge paṭhamasuttaṃ. **Vuttatthameva** heṭṭhā satullapakāyikavagge paṭhamasutte.

Sivasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khemasuttavaṇṇanā

103. **Paṭhamamīyevāti** jarāmarañādibhāvato pageva. **Balavacintanaṃ cintetīti** yathā sākaṭiko ajānitvā visame magge sakaṭaṃ pājento akkhe chinne patikātum¹ avisahanto dukkhī dummano balavacintanaṃ cinteti, mahantaṃ cittasantāpaṃ pāpuṇāti, evaṃ adhammavādī maccumukhaṃ patto balavacittasantāpaṃ pāpuṇāti, tasmā dhammacariyāya nappamajjitabbanti.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pakatetuṃ (Ka)

3. Serīsuttavaṇṇanā

104. **Yaṃ dānaṃ demīti** yaṃ deyyadhammaṃ parassa demi. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhitavanto tassa adhipati hutvā demi tena anākaḍḍhunīyattā. “**Na dāso na sahāyo**”ti vatvā tadubhayaṃ anvayato byatirekato dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dāsabyassa ugagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvavissajjanato. **Sāmī hutvā deti** taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāniparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso dānasahāyo dānapatīti tippakāro hotīti dasseti. Tadassa tippakārataṃ vibhajitvā dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Dātabbaṭṭhena **dānaṃ**, annapānādi. Tattha yaṃ attanā paribhuñjati taṇhādhipannatāya, tassa vase vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthapi annapānasāmaññena idaṃ vuttaṃ “**dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā deti**”ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātabbassa ca samasamaṭṭhapanena. **Pati hutvā deti** sayāṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato.

Aparo nayo—yo attanā paṇītaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanīhīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādiseva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittanīhīnādhikabhāvavissajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇītaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvāpattito. Kammasarikkhako hi vipāko, tasmā devaputto “dānapatī”ti vadanto “**ahaṃ tādiso ahosin**”ti dasseti.

“Catūsu dvāresu dānaṃ dīyithā”ti pāḷiyaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthāretvā dassetuṃ “**tassa kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Dānanti** yīṭṭhaṃ, tañca kho sabbasādhāraṇavasena katanti āha “**samaṇa -pa- yācakānaṃ**”ti.

Pabbajjūpagatāti yaṃ kiñci pabbajjāṃ upagatā. **Bhovādinoti** jātimattabrāhmaṇe vadati. **Nālattha** buddhasuññattā tadā lokassa. **Duggatā**ti dukkhajīvikakappakā kasiravuttikā. Tenāha “**daliddamanussā**”ti. Kasivāṇijjādivikaṃ anuṭṭhātum asamattā idha “kapaṇā”ti adhippetāti āha “**kāṇakuṇi-ādayo**”ti. **Pathāvinoti** addhikā. **Vanibbakā**ti dāyakānaṃ guṇakittanakammaphalakittanavasena yācakā seyyathāpi naggādayo. Tenāha “**iṭṭhaṃ dinnan**”ti-ādi. **Pasatamattanti** vihitāṇḍulādivasena vuttam. **Sarāvamattanti** yāgubhattādivasena. Yathā gāmalābho gāme uppajjanako āyalābho, evaṃ tattha dvāralābhoti āha “**tattha uppajjanakasatasahassee**”ti. **Mahantataraṃ dānaṃ adamsu** aññassapi dhanassa viniyogaṃ gatattā. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ mahantataraṃ dānaṃ kataṃ sandhāya. Rañño hi tattha dānaṃ itthāgārassa dānena mahatā abhibhūtaṃ viya paṭinivattaṃ hotīti āha “**paṭinivattī**”ti. **Kocīti** bhummatthe paccattavacanāṃ. Tenāha “**katthacī**”ti. Anekavassasahassāyukakāle tassa uppannattā **asītivassasahassāni** so rājā dānamadāsīti.

Serīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ghāṭikārasuttavaṇṇanā

105. **Catutthaṃ** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Ghāṭikārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jantusuttavaṇṇanā

106. Ye vinaye apakataññuno saṃkilesikesu vodānīyesu dhammesu na kusalā yaṃ kiñci na kāriṇo vipphaṇṇasārahulā, tesaṃ anuppannaṇca uddhaccaṃ uppajjati, uppannaṇca bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati āha “**akappiye kappiyasaññitāya -pa- uddhaccapakatikā**”ti. Sārābhāvena tucchattā ca naḷo viyāti naḷo, mānoti āha “**unnaḷāti uggatanaḷā**”ti. Tenāha “**uṭṭhitatucchamānā**”ti. Māno hi seyyassa

seyyoti sadissoti ca pavattiyā ca pavattiyā visesato **tuccho**. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukhakharāti** mukhena pharusā, pharusavādinoti attho. **Vikiṇṇavācāti** viṣaṭavacanā, samphappalāpatāya apariyantavacanā. Tenāha “**asaṃyatavacanā**”ti-ādi. **Caṇḍasote baddhanāvāsadisāti** etena anavaṭṭhitakiriyataṃ dasseti. Yena samannāgatā sattā ekasmiṃ ṭhāne ṭhātum vā nisīditum vā na sakkonti, ito cito ca vicaranti. **Anavaṭṭhitacittāti** ekasmiṃ ārammaṇe na avaṭṭhitacittā. **Vivaṭa-indriyāti** asaṃvutacakkhādi-indriyā.

Guṇakathāya saddhiṃ kathiyamāno nigguṇāssa aguṇo pākaṭo hoti jātimaṇisamīpe ṭhitassa viya kācamaṇino doso. **Sukhajīvinoti** sukhe ṭhitā. Yathā dāyakānaṃ subharaṃ hoti, evaṃ sukkena akicchena pavattajīvikā. Tenāha “**pubbe bhikkhū**”ti-ādi.

Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaṇi, te pana hīlento vadati “**gāmaṇikā**”ti. **Vissajjetvāti** sativossaggavasena vissajjetvā. **Kilesamucchāyāti** mahicchāsaṅkhātāya taṇhāmucchāya. Silavantānaṃyeva hi duppaṭipattiṃ sandhāya devaputto vadati. **Vattabbayuttakeyevāti** ovādena mayā anuggahetabbameva. **Chadditakāti** pariccattā ācariyupajjhāyādihi. Tathā eva **anāthā appatiṭṭhā**. **Petāti** vigatajīvitā matā. Yathā petā, **tatheva honti** attahitāsamatthātāya viññūnaṃ jigucchitabbatāya ca.

Jantusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Rohitassasuttavaṇṇanā

107. **Ekoḁseti** cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṃ oḁse. **Bhumanti** “yatthā”ti idaṃ bhumavacanāṃ, sāmāññato vuttampi “so lokassa anto”ti vacanato viṣiṭṭhavisayameva hoti. “Na jāyati na mīyati”ti vatvā puna “na cavati na upapajjati”ti kasmā vuttanti āha “**idaṃ aparāparaṃ -pa- gahitaṃ**”ti. **Padagamānenāti** padasā gamanena. **Saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati** upari saccāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā. So eva **daḷhadhammoti** vutto. Tenāha “**daḷhadhanū**”ti. **Uttamappamāṇenāti** sahassathāmapparamāṇena. Dhanusippasikkhitatāya dhanuggaho, na dhanuggahamattenāti āha “**dhanuggahoti dhanu-ācariyo**”ti. “Dhanuggaho”ti vatvā “sikkhito”ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati, sikkhā ca ettake kāle samatthassa ukkaṃsagato hotīti āha “**dasa dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito**”ti. **Usabhappamāṇepīti** vīsatiyaṭṭhiyo usabhaṃ, tasmim usabhappamāṇe padese. **Vālagganti** vāḷakoṭim. **Katahatthoti** paricitahattho. **Katasarakkhepoti** vivaṭasarakkhepapadesadassanavasena sarakkhepakatāvī. Tenāha “**dassitasippo**”ti. “Katasippo”ti keci. Asanti etenāti¹ **asanaṃ**, kaṇḍo. **Tālacchāyanti** tālacchādīm, sā pana ratanamattā, vidatthacaturaṅgulā vā.

Puratthimasamuddāti ekasmim cakkavāḷe puratthimasamuddā. Samuddasīsena puratthimacakkavāḷamuvetṭim vadati. **Pacchimasamuddoti** etthāpi eseva nuyo. **Nippapañcatanti** adandhakāritaṃ. **Sampatteti** tādisena javena gacchantena sampatte. **Anotatteti** etthāpi “sampatte”ti padaṃ ānetvā sambandho, tathā “nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā”ti etthāpi. **Tadāti** yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyukakālōti** anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassāti** sāmāññamavena ekavacanāṃ, cakkavāḷalokanti attho. **Imasmim yeva cakkavāḷe nibbatti** pubbaparicariyasiddhāya nikantiyā. **Sasaññimhi samanaketi** na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpoti** samucchinnasamkilesadhammo.

Rohitassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Nandasuttanandivīsālasuttavaṇṇanā

108-109. Nandasuttavīsālasuttāni **sattama-aṭṭhamāni** heṭṭhā samvaṇṇitarūpattā **vuttatthāneva**.

Nandasuttanandivīsālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Susimasuttavaṇṇanā

110. **Tuyhampi** noti tuyhampi nu, nu-saddo pucchāyaṃ, tasmā vaṇṇaṃ kathetukāmo pucchatīti adhippāyo. **Na vaṭṭatīti** na yujjati. **Kathitoti** kathetuṃ āraddho. Tenāha “**matthakaṃ na pāpuṇātī**”ti. Tameva matthakāpāpuṇaṇaṃ dassetuṃ “**so hī**”ti-ādi vuttaṃ. Satisampajaññāyogato gorūpasīlo, muḥho khalitapañño, gorūpassa viya sīlaṃ etassāti hi **gorūpasīlo**. **Sabhāgo** ekarūpacittatāya. Ariyānaṃ sabhāgatā nāma guṇāvantavaseṇāti āha “**aññaṃaṇṇassa guṇesu pasīditvā**”ti. **Soḷasavidhaṃ paññaṇti** mahāpaññaṇḍikā cha, nava anupubbavīhārasamāpattipañña, āsavakkhayaapaññaṇti imaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ. Tesaṭṭhi sāvakaśādhāraṇaṇṇāṇāni ettheva saṅghaṃ samosaraṇaṃ gacchanti.

Ānandāti therāṃ āha. **Ācāroti** cārittasīlamāha. **Gocaroti** gocarasaṃpatti. **Vihāroti** samāpattivihāro. **Abhikkamoti**-ādinā iriyāpathavihāraṃ. **Tuyhampīti** pi-saddena bhagavatā attānaṃ ādiṃ katvā tadanñesaṃ viññūnaṃ sabbedhaṃ therassa ruccanasabhāvo¹ dīpitoti dassento “**mayhaṃ ruccatī**”ti-ādimāha. Tattha satipi Ānandattherassa pi asītiyā mahātherānaṃ antogadhabhāve “asītiyā mahātherānaṃ ruccatī”ti vatvā “tuyhampi ruccatī”ti vacanaṃ tena dhammasenāpatino vaṇṇaṃ kathāpetukāmatāyāti daṭṭhabbaṃ.

Sātakantareti nivatthavatthantare. **Laddhokāso**ti nibbuddhaṃ karonto sātakantare laddhaṃ gahetuṃ laddhāvasaro. **Labhissāmi** noti labhissāmi vata. **Dīpadhajabhūtanti** satayojanavittinṇaṃ jambudīpassa dhajabhūtaṃ. **Puggalapalāpeti** antosārābhāvato palāpabhūte puggale haranto. **Bālatāyāti** rucikhanti-ādi-abhāvatāya. **Dosatāyāti** dussakabhāvena. **Mohenāti** mahāmuḥhatāya. Keci pana “**bālo bālatāyāti** muḥhatāya pakatibālabhāvena na jānāti. **Muḥho mohenāti** sayāṃ abālo samānopi yadā mohena pariyuṭṭhito hoti, tadā mohena na jānāti, ayaṃ padadvayassa viśeso”ti vadanti. **Vipallatthacittoti** yakkhummādena pittummādena vā viparītacitto.

1. Ruccanabhāvo (?)

“**Catūsu kosallesū**”ti vuttaṃ catubbidhaṃ kosallaṃ pāliyā eva dassetuṃ “**vuttaṃ hetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yo aṭṭhārasa dhātuyo samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ **dhātukusalo**. Vuttanayena āyatanesu kusalo **āyatanakusalo**. Avijjādīsu dvādasapaṭiccasamuppādaṅgesu kusalo **paṭiccasamuppādakusalo**. “Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ”ti evaṃ ṭhānaṃca ṭhānato, aṭṭhānaṃca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānato **ṭhānāṭṭhānakusalo**. Yo pana imesu dhātu-ādīsu parinībhisaṃmayādivasena nissāṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena nāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāma.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseṇa nayoti āha “**mahāpaññādīhi samannāgatoti attho**”ti. **Nānattanti** yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero “mahāpañño”ti-ādīnaṃ kittito, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kicca-siddhiyā veditabbanti tadassa kicca-siddhiyā dassento “**mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātī**”ti-ādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabheda-mahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo. **Paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvaka-bodhipacceka-bodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** carittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadanādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamaṇāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimagge**¹ **ākaṅkheyyasuttā**² dīsu² ca āgatanayena veditabbo, iminā nayena **samādhikkhandhā** dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭṭhānā** dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttā dīsu āgatanayena, **vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhendhe niddhāritanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgaṇhanato

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

saccavibhaṅge¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² āgatanayena, **satipaṭṭhānā**dīnaṃ
 satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu³ taṃsaṃvaṇṇanādīsu⁴ ca āgatanayena,
sāmaññaphalānaṃ mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato
 yogakkhemassa nipphattibhāvato
 santapaṇītanipuṇatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca, **abhiññānaṃ**
 mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato
 mahānipphattito ca, **nibbānassa** madanimmadanādīmahatthasiddhito
 mahantatā veditabbā. **Pariggaṇhātī**ti sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti
 paṭivijjhatīti attho. **Sā** panāti mahāpaññatā.

Puthupaññāti ettha **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ayaṃ
 rūpakkhando nāma -pa- ayaṃ viññāṇakkhandho nāmāti evaṃ pañcannaṃ
 khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesu ekavidhena
 rūpakkhando, ekādasavidhena rūpakkhando, ekavidhena vedanākkhandho,
 bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho
 saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandhoti evaṃ ekekassa khandhassa
 ekavidhādivasena atītādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.
 Tathā idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha
 dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṃ āyatanānaṃ nānākaraṇaṃ
 paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsūti** ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ
 manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve
 catubhūmakāti evaṃ dhātunānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṃ
 upādiṇṇadhātuvaseṇa vuttanti veditabbaṃ. Paccekabuddhānaṃ hi dvinnaṃ
 aggasāvakānaṃ upādiṇṇadhātūsu eva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ
 pavattati. Taṃ kho ekadesamattato, na nippadesato.
 Anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānanti eva. Itarasāvakesu
 vattabbameva natthi, sabbaññubuddhānaṃyeva pana imāya nāma dhātuyā
 ussannattāva imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa
 rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa
 bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattarī vaṇṇasaṇṭhānādivasena
 evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītakaṃ lohitaṃ odātaṃ, sugandhaṃ
 duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

2. Abhi-Tīṭha 2. 78 piṭṭhe.

4. Abhi-Tīṭha 2. 204 piṭṭhe.

maṭṭhaṃ pharusam sugandham madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ
kasāvaṃ, kaṇṭako tikhīṇo atikhīṇo ujuko kuṭilo tambo lohito odāto hotīti
dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesūti**
ajjhatabhaddhābhedaṭṭha ca saṇṭhānabhedaṭṭha ca nānappabhedesu
paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgānaṃ hi paccekaṃ
paṭiccasamuppādasāññitāti. Tenāha saṅkhārapiṭake “dvādasa paccayā
dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti**
nānāsabhāvesu nīcāsārādivirahato suññāsabhāvesu, tato eva itthipurisa-atta-
attaniyādivasena anupalabbhesu sabbhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro.
Nānā-atthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādibhedesu
nānāvidhesu atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāvisayesu
paccayādinānādharmesu. **Niruttisūti** tesamīyeva atthadhammānaṃ
niddhāraṇavacanaśāntāsu niruttisu. **Paṭibhānesūti** atthapaṭisambhidādisu
visayabhūtesu “imāni idamatthajotakāni”ti tathā tathā paṭibhānato
paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu**
nānāsīlakkhandhesūti-ādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattaṅga vuttameva.
Itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākāṭameva. Yaṃ pana
abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti
āha “**puthu janasādhāraṇa dhamme samatikkammā**”ti. Tenassa idha
madanimmadanādi-pariyāyena puthuttaṃ dīpitaṃ hoti.

Evam visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttaṅga dassetvā idāni
sāpāyuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavatti-ākāravasena jāvanabhāvaṃ,
kiccavasena tikkhādibhāvaṅga dassetuṃ “**katamā hāsapaññā**”ti-ādī vuttaṃ.
Tattha **hāsabahu**loti pītibahu. Sesapādāni tassa vevacanāni. **Sīlaṃ**
paripūretīti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya
pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyatarasseva visuṃ gahitattā itaraṃ
tividhaṃ sīlaṃ paripūreti. Pītisomaññasahagatā hi paññā abhirativasena
tadārammaṇa phullitā vikaṣitā viya vattati, na upekkhāsahagatā.
Sīlakkhandhaṃ samādhikkhandhanti-ādīsupi eseva nayo. **Theroti**-ādina
abhinīhārasiddhā therassa hāsapaññatīti dasseti.

Sabbaṃ rūpaṃ aniccalakkhaṇato khippaṃ javatīti rūpakkhandham aniccanti sīghavegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisāṅkhārassa sātisaṃyattā indena viṣaṭṭhavaṃsajirāṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhaṇṭi adandhāyaṇṭi rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegena paṭivijjhati, tasmā sā **javanapañña** nāmaṭi attho. Sesapadesupī eseṇa nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **“rūpaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva khaṇeṇeva bhijjanato khayasaṃbhāvato. **Bhayaṭṭhenāti** bhayaṇakato. **Asāraṇaṭṭhenāti** attasāravirahato niccasāradivirahato **ca. Tulayitvāti** tulābhūtāya vipassanāya tulayitvā. **Tīrayitvāti** tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandham **vibhūtaṃ katvā** pākāṇaṃ katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhassa nirodhabhūte nibbāne ninnapoṇapabbhārābhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **“rūpaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. “Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā”ti keci.

Ñāṇatikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchinḍane veditabboti **“khippaṃ kilese chindaṭīti tikkhapañña”**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **“uppannaṃ kāmavitakkaṇ”**ti-ādimāha. Tikkhapaññaṃ khippābhīṇṇo hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **“ekasmiṃ āsane cattāro ca ariyamaggā adhigatā hontī”**ti-ādi. **Thero cāti-ādinā** dhammasenāpatino tikkhapaññaṭā sikhāppattāti dasseti.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammo”ti yāthāvato dassanena saccasamapaṭivedho ijjhati¹, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ **“sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahuloti** ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso uttāstamānaso. Tena ādināvānupassanāmaṇa. **Ukkaṇṭhānabahuloti** iminā pana nibbidānupassanāmaṇa, **aratibahuloti**-ādinā tassā eva aparāparuppatthiṃ **bahimukho** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho,

1. Na virujjhati (Ka)

tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanam nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sā eva paññā **nibbedhikā**. Yam panettha atthato na vibhattan, tam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Appicchoti santaguṇaniguhanatāti attani vijjamānānam bahusaccadhutadhammasīlādiguṇānañceva paṭivedhaguṇassa ca niguhanam. **Paṭiggahane ca mattaññutāti** eteneva pariyesanaparibhogamattaññutāpi vuttā hoti. **Tīhi santosehīti** catūsu paccayesu paccakam tīhi santosehi, sabbe pana dvādasa. Paṭisallīnena **vivekaṭṭhakāyānam** na saṅgaṇikārāmānam. **Nekkhammābhiratānanti** pabbajjam upagatānam. **Parisuddhacittānam** vigatacittasaṃkilesānam. **Paramavodānappattānam** aṭṭhasamāpattisamadhigamena ativiya vodānam visuddhim pattānam. Kilesupadhi-ādīnam abhāvato **nirupadhīnam**. Phalasamāpattivasena sabbasaṃkhāravinissaṭṭhā **visaṃkhāram** nibbānam **upagatānam**. **Imesaṃ tiṇṇam vivekānam lābhī** pavivitto “pakāreti vivitto”ti katvā. Samāsajjanam parisinehuppādo saṃsaggo, savanavasena uppajjanakasaṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Samullapanam** ālāpasallapanam. Saṃsaggavatthunā iminā tassā paribhogo **paribhogasaṃsaggo**.

Āraddhavīriyoti ettha vīriyārambho nāma vīriyassa paggaṇhānam paripuṇṇakaraṇam. Tam pana sabbaso kilesānam niggaṇhananti dassento “**tatthā**”ti-ādimāha. **Odhunanavattāti** kilesānam yassa kassaci sāvajjassa odhunanavasena vattā. Tenāha “**bhikkhūnan**”ti-ādi. **Otiṇṇam** nāma vajjam ajjhācaritanti ārocitam. **Anotiṇṇam** anārocitam. **Tantivasenāti** pāliddhammavasena, yuttasaddassa vasenāti attho. Pāpe lāmake puggale dhamme ca garahati jigucchatīti **pāpagarahī**. Tenāha “**pāpapuggale**”ti-ādi. **Ekadassīti**¹ ekabhavadassī, idhalokamattadassī diṭṭhadhammikasukhamattāpekkhī. **Samantāti**² samantato, parito me katthaci mā ahūti yojanā.

Soḷasahi padehīti soḷasahi koṭṭhāsehi. **Akuppanti** kenaci ākopaṇīyam. Ayam dhammasenāpatino guṇakathā satthu vacanānusārena

1. Idam padam pāḷiyam aṭṭhakathāyañca na dissati.

2. Sametoti (Aṭṭhakathāyam)

dasasahassacakkavālyāpinī ahosi, taṃ dassetuṃ “**evan**”ti-ādi vuttaṃ. **Catubbidhā vaṇṇanibhā pātubhavi** ulārapītisomanassasamuṭṭhānattā. Suṭṭhu obhāsati **subho**. Obhāsasampattiyaṃ maṇino bhaddakathāti āha “**subhoti sundaro**”ti. **Jātimā** parisuddha-ākārasamuṭṭhitattā. Kuruvindajāti-ādijātivisesopi maṇi ākaraparisuddhamūlako evāti āha “**jātisampanno**”ti¹. **Dhovanādiparikammenāti** catūsu pāsāṇesu dhovanadosanīharaṇatāpanasaṇhakaraṇādiparikammena. Rattakambalassa vasena sabhāvavaṇṇasiddhiyā veḷuriyamaṇi ativiya sobhatīti āha “**paṇḍukambale nikkhitto**”ti. **Nikkhanti** bhaṇḍamāha. Tañca appakena suvaṇṇena kataṃ bhaṇḍaṃ na sobhati sobhāvipulenāti āha “**atīrekapañcasuvaṇṇena katapiḷandhanan**”ti. **Suvaṇṇanti** pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcavīsatisuvaṇṇasāriyā vicitta-ābharaṇaṃ idha “**nikkhan**”ti adhippetarṃ. Tañhi vipulaṃ na parittakaṃ. **Mahājambusākhāya pavattanadiyanti** mahājambusākhāya heṭṭhā sañjātanadiyaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattam. **Sukusalena -pa- sampahaṭṭhanti** suṭṭhu kusalena suvaṇṇakārena ukkāya tāpetvā sammā pahaṭṭhaṃ majjanādivasena sukataparikammaṃ. **Dhātuvibhaṇgeti** dhātuvibhaṅgasutte. **Katabhaṇḍanti** ābharaṇabhāvena kataṃ bhaṇḍaṃ.

Nāti-ucco nātinīco **taruṇasūriyo nāma**. **Satthārā ābhatavaṇṇo** ubbhataguṇoti attho. **Neva maraṇaṃ abhinandatīti** attanopi maraṇaṃ neva abhinandati attavinipātassa sāvajjabhāvato, bodhisatto pana paresaṃ atthāya attano attabhāvaṃ pariccajati karuṇāvasena, evaṃ vosajjanaṃ paramatthapāramipāripūriṃ gacchatīti sāvakaṃ na tathā kātuṃ sakkā sikkhāpadato. **Na jīvitaṃ pattheti** jīvitāsāya samucchinnattā. **Divasasaṅkhepanti** ajja tvaṃ idaṃ nāma kammaṃ karoti, idaṃ te vetananti divasabhāgena paricchinnaṃ vetanaṃ. Tādiso hi bhatako divasakkhayameva udikkhati, na kammaniṭṭhānaṃ. Nibbasam² **bhatako yathāti** vetanaṃ bhatim icchanto kālakkhayaṃ udikkhanto bhatakapuriso viya.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ākarasampannoti (Ka)

2. Vetanaṃ (Ka)

10. Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā

111. **Nānātitthiyasāvakā**ti puthutitthiyānaṃ sāvakā. **Chinditeti** hatthacchedādivasena chede. **Māriteti** māraṇe. **Na pāpaṃ samanupassatī**ti kiñci pāpaṃ atthīti na passati, paresaṇca tathā pavedeti. **Vissāsanti** vissatthabhāvaṃ. “Katakammānampi vipāko natthī”ti vadanto katapāpānaṃ akatapūñṇānaṃca vissatthataṃ nirāsaṅkataṃ janeti.

Tapojigucchāyāti tapasā acelavatādinā pāpato jigucchana, “pāpaṃ virājayāmā”ti acelavatādisamādānenāti attho. Tasmim hi samādāne tñitena saṃvarena saṃvutacitto samannāgato pihito ca nāma hotīti “**susaṃvutatto**”ti-ādi vuttaṃ. Cattāro yāma bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva **cātuyāmā**. Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyāṃ paṭhamo yāmo”ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkaṇoti āha “**cātuyāmena susaṃvuto**”ti, catukotthāseṇa saṃvarena suṭṭhu saṃvutoti attho. **Paṭikkhittasabbasītodakoti** paṭikkhittasabbasītudakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yuttoti** sabbappakāreṇa saṃvaralakkaṇena pāpavāraṇena samannāgato. **Dhutapāpoti** sabbena nijjaralakkaṇena pāpavāraṇenapi dhutapāpo. **Phuṭṭhoti** aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena vikkhepappattiyā kammakkhayalakkaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho, taṃ phusitvā tñhito. **Na niguhantoti** na niguhanaṇetu diṭṭhasute tatheva kathento.

Nānātitthiyānamyeva upaṭṭhākoti paravādīnaṃ sabbesaṃyeva titthiyānaṃ upaṭṭhāko, tesu sādharmaṇasena abhippasanno. **Koṭippattāti** mokkhādhigamena samaṇadhamme pattaḃbamariyādappattā.

Saha caritamattenāti sīhanādena saha vassakaraṇamattena. Sīhena sīhanādaṃ nadantena saheva siṅgālena attano siṅgālaravakaraṇamattena. **Kotthukoti** khuddakakotthu. **Āsaṅkitasamācāroti** attanā ca parehi ca āsaṅkitabbasamācāro. **Sappurisānanti** buddhādīnaṃ.

Tassāti vegabbharissa devaputtassa. **Sarīre anu-āvisīti** sarīre anupavisitvā viya āvisi. **Adhimuccīti** yathā gahitassa vasena cittaṃ na vattati, attano eva vase vattati, eva adhiṭṭhahi. **Āyuttāti** dassanena

saṃyuttā. **Pavivekiyanti** kappakavatthabhuñjanasenāsanehi pavivittabhāvaṃ. Tenāha “**te kirā**”ti-ādi. **Rūpe nivittā**ti cakkhurūpadhamme abhinivittā. Tenāha “**taṇhādittihī patiṭṭhitā**”ti. **Devalokapatthanakāmā**ti devalokasseva abhipatthanakāmā. Maraṇadhammatāya **mātiyā**. Tenāha “**mātiyāti maccā**”ti. **Paralokatthāyāti** parasampattibhāvāya lokassa atthāya.

Pabhāsavaṇṇāti pabhāya samānavaṇṇā. Kesam pabhāyāti āha “**candobhāsā**”ti-ādi. Sañjhārāgapatāsavaṇṇā indadhanupabhāsavaṇṇāti paccekaṃ yojanā. Āmo āmagandho etassa atthāti **āmisaṃ**. **Vadhāyāti** viddhamisitum. **Rūpāti** rūpāyatanādirūpidhammā.

Rājagahasamīpappavattīnaṃ **rājagahiyānaṃ**. “Seto”ti kelāsakūṭo adhippetoti āha “**setoti kelāso**”ti. Kenaci na ghaṭṭetīti **agham**, antalikkhanti āha “**aghagāmīnanti ākāsagāmīna**”ti¹. Udakaṃ dhīyati etthāti **udadhi**, mahādadhi. **Vipuloti** vepullapabbato. **Himavantapabbatānanti** himavantapabbatabhāgānaṃ. **Buddho seṭṭho** sīlasamādhipaṇṇāvimuttivimuttiñāṇadassanādīhi sabbaguṇehi.

Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Devaputtasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

1. Ākāsacārīnanti (Ka)

3. Kosalasamyutta

1. Paṭhamavagga

1. Daharasuttavaṇṇanā

112. **Bhagavatā saddhiṃ sammodīti** bhagavato guṇe ajānanto kosalarāja attano khattiyamānena kevalaṃ bhagavatā saddhiṃ sammodi. Paṭhamāgate hi satthari tassa sammoditākāraṃ dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. **Yathā khamanīyādīni pucchantoti** yathā bhagavā “kacci te mahārāja khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ”ti-ādinā tena raññā saddhiṃ paṭhamaṃ pavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi rājā bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodanaṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpaṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ”ti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirapabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyūṃ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkha-jīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro atthīti** tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā atthoveditabbo. Balavappattā **pītiyeva**. Taruṇāpīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato **sammodanīyanti** imaṃ pana atthaṃ dassento “**sammodituṃ yuttabhāvato**”ti-āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyaṃ”ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyaṃ**”ti vuttaṃ.

Suyyamānasukhatoti āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Adiṭṭhattāti upasaṅkamanavasena adiṭṭhattā. **Guṇāguṇavasenā**ti guṇavasena gambhīrabhāvaṃ vā aguṇavasena uttānabhāvaṃ vā. **Ovaṭṭikasāraṃ katvā**ti ovaṭṭikāya gahetabbasāravatthuṃ katvā. **Lokanissaraṇabhavokkantipaṇhanti** lokato nissaṭabhāvapaṇhañceva ādito bhavokkamanapaṇhañca. Satthu sammāsambuddhatāṃ pucchanto hi “kiṃ bhavaṃ gotamo sabbalokato nissaṭo, sabbasattehi ca jeṭṭho”ti pucchati nāma. Yathā hi satthu sammāsambuddhatāya lokato nissaṭatā viññāyati, evaṃ sabbasattehi jeṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvato. Svāyamattho **aggapasādasuttā**dihi¹ vibhāvetabbo. Kathaṃ pana sambuddhatā viññāyatīti? Aviparītadhammadesanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu**² vuttanayena veditabbo.

Rājā satthu aviparītadhammadesanaṃ ajānanto tato evassa sammāsambodhiṃ asaddahanto “vuḍḍhataresupi cirapabbajitesu sammāsambuddhabhāve alabbhamāne tabbiparīte kathaṃ labbheyyā”ti maññamāno “kiṃ pana bhavaṃ gotamo”ti-ādiṃ vakkhati. **Rājā attano laddhiyā na pucchati** attano sammukhā tehi asammāsambuddhabhāvasseva paṭiññātattā. Yasmā te musāvādītāya attano upaṭṭhākādīnaṃ “buddhā mayan”ti paṭijānimsu, tasmā vuttaṃ “**loke mahājanena gahitapaṭiññāvasena pucchati**”ti. Svāyamattho āgamissati. **Buddhasīhanādanti** buddhānaṃ eva āveṇikaṃ sihanādaṃ. Kāmaṃ maggañānapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññānaṃ, sambodhiñāṇe pana gahite taṃ atthato gahitameva hotīti vuttaṃ “**sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ sammāsambodhin**”ti.

Pabbajjūpagamanenāti yāya kāyaci pabbajjāya upagamanamattena samaṇā, na samitapāpatāya. **Jātivasenā**ti jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpatāya. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṃgho**ti pabbajitasamūhatāmattena saṃgho, na niyyānikadiṭṭhivissuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Etesaṃ atthī**ti etesaṃ sabbaññupaṭiññātānaṃ parivārabhūto atthi. **Svevā**ti pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana “pabbajitasamūhavasena saṃghino, gahaṭṭhasamūhavasena gaṇino”ti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṃghasaddassa niruḥhattā. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti acelakavatacarīyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭā**ti

1. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

saṅghī-ādibhāvena pakāsitā. **“Appicchā”**ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchataṃ dassetuṃ **“apicchatāya vatthampi na nivāsentī”**ti vuttaṃ. Na hi tesu sāsanikesu viya santagūṇaniguhāna appicchā labbhatīti. **Yasoti** kittisaddo. Taranti etena saṃsāroghanti evaṃ sammatattā titthaṃ vuccati laddhīti āha **“titthakarāti laddhikarā”**ti. **Sādhusammatāti** “sādhū”ti sammatā, na sādhūhi sammatāti āha **“santo -pa- puthujjanassā”**ti.

Kappakolāhalanti kappato kolāhalaṃ, “kappuṭṭhānaṃ bhavissatī”ti devaputtehi ugghositamahāsaddo. **Imeti** pūraṇadayo. **Buddhakolāhalanti** devatāhi ghositaṃ buddhakolāhalaṃ. **Payirupāsītvāti** purisasutiparamparāya sutvā. **Cintāmaṇivijjā** nāma paracittajānāpanavijjā. Sā **kevaṭṭasutte** “maṇikā”ti āgatā, **ādi**-saddena gandhārisambhavavijjādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha gandhāriyā vikubbanam dasseti. **Attabhāveti** sarīre. **Rājusmāti** rājatejo.

Sakkadhammoti anavajjadhammo nikkilesatā. **Idaṃ gahetvāti** idaṃ parammukhā “mayam buddhā”ti vatvā attano sammukhā “na mayam buddhā”ti tehi vuttavacanaṃ gahetvā. **Evamāhāti** “yepi te bho gotama -pa- navo ca pabbajjāyā”ti evaṃ avoca. **Attano paṭiññaṃ gahetvāti** “na mayam buddhā”ti tesam attano purato pavattitaṃ paṭiññaṃ gahetvā. Īdise ṭhāne kiṃ-saddo paṭisedhavācako hotīti vuttaṃ **“kinti paṭikkhepavacanan”**ti, kasmā paṭijānātīti attho.

Na uññātabbāti na garahitabbā. Garahattho hi ayaṃ u-saddo. “Daharo”ti adhikatattā vakkhamānattā ca **“khattiyoti rājakumāro”**ti vuttaṃ. Urasā gacchatīti **urago**, yo koci sappo, idha pana adhippetam dassetuṃ **“āsīviso”**ti āha. **Silavantaṃ pabbajitaṃ dasseti** sāmāññato “bhikkhū”ti vadanto. Idha pana yasmā “bhavampi no gotamo”ti-ādinā bhagavantaṃ uddissa kathaṃ samuṭṭhāpesi, tasmā bhagavā attānaṃ abbhantaraṃ akāsi. Yadipi viseso sāmāññajotanaṃ vibhāvito hoti, saṃsayupattidīpakam noti vuttaggahaṇaṃ pana taṃ paricchijjatīti. Tenāha **“desanākusalatāyā”**ti-ādi. Idāni avaññāparibhave payogato vibhāvetuṃ **“ettha cā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha acittikataṭākāravasena avaññāya pākāṭabhāvo, vambhanavasena paribhavassāti

adhippāyena kāyapayogavasena avaññā dassitā, vacīpayogavasena paribhavo, ubhayam pana ubhayatthāpi pabhedato gahitaṃ, avaññāparibhavānaṃ dvinnampi ubhayattha pariggaho. **Taṃ sabbampīti** taṃ avaññādi sabbampi. Catūsupi taṃ **na kātabbameva** sampati āyatiṇca anathāvahattā.

Tadatthadīpanāti tassa ādito vuttassa atthassa dīpanā. **Visesatthadīpanāti** tato visiṭṭhatthadīpanā. Khetānaṃ adhipatīti **khattiyoti** niruttinayena saddasiddhi veditabbā, khetato vivādā satte tāyatīti **khattiyoti** lokiyā kathayanti. “Mahāsammato, khattiyo, rājā”ti evamāgatesu imesu **dutiyam**. **Akkharanti** samaññā. Sā hi udayabbayābhāvato “na kadāci kharatīti akkharan”ti vuttā. Tenāha “**nāmagottaṃ na jīratī**”ti. **Jātisampannanti** sampannajātiṃ ativisuddhajātiṃ. **Tīṇi kulānīti** brāhmaṇavessasuddakulāni. **Atikkamitvāti** attano jātisampattiyā abhibhavitvā.

Kevalaṃ nāmapadaṃ vuttaṃ ākhyātapadaṃ apekkhatevāti āha “**ṭhānaṃ hīti kāraṇaṃ vijjati**”ti. **Uddhaṭṭadaṇḍenāti**¹ samantato ubbhatena daṇḍena sāsanena, **balavaṃ upakkamaṃ** garukaṃ rājāṇampi. **Taṃ khattiyam parivajjeyyāti** khattiyam avaññāparibhavakaraṇato vajjeyya. Tenāha “**na ghaṭṭeyyā**”ti.

Uragassa ca nānāvidhavaṇṇaggahaṇe² kāraṇaṃ vadati “**yena yena hī**”ti-ādinā. **Bahubhakkhanti** mahābhakkhaṃ sabbabhakkhakhādakaṃ. **Pāvakaṃ** sodhanatthena asuddhassapi dahanena. **Soti** maggo. Kaṇho vattanī imassāti **kaṇhavattanī**. **Mahanto** aggikkhandho hutvā. **Yāvabrahmalokappamāṇoti** kappavutṭhānakāle³ araṇṇe agginā gahite kālantare eva⁴ kaṭṭhatīṇarukkhādisambhavoti dassetuṃ “jāyanti tattha pāroha”ti pāliyaṃ vuttanti dassento “**tatthā**”ti-ādimāha.

Dahituṃ na sakkoti paccakkosanādinā. **Vinassanti** samaṇatejasā vināsītattā. “Na tassā”ti ettha na-kāraṃ “vindare”ti ettha ānetvā

1. Ubbhaka-āghātenāti (Ka)

3. Vuṭṭhānakālo viya (Ka)

2. Byāvaṭṭavaṇṇaggahaṇe (Ka)

4. Añña-aggihatakālantare (Ka)

sambandhitabbanti āha “**na vindantī**”ti. **Vatthumattāvasiṭṭhoti** ṭhānameva nesaṃ avasissati, sayam pana sabbaso saha dhanena vinassantīti attho.

“Sammadeva samācare”ti ettha yathā rājādīsu sammā samācareyya, tam vibhāgena dassento “**khattiyam tāvā**”ti-ādimāha. Tam suviññeyyameva. **Tisso kulasampattiyoti** khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālakulāni vadati. Pañca rūpībrahmaloke, cattāro arūpībrahmaloketi evam **nava brahmaloke** kammabhavavibhāgena, sesānaṃ gaṇanānaṃ upapattibhavavibhāgena.

Abhikkantanti ativiya kamanīyam. Sā panassā kantatā ativiya iṭṭhatāya manavaḍḍhanatāya sobhanatāyāti āha “**ati-iṭṭham atimanāpaṃ atisundaranti attho**”ti. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaniddeso, vacanaṃ pana bhagavato dhammadesanāti tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiya-padepi eseva nayo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā “esa maggo”ti evaṃ vatvā “gacchā”ti vadeyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyāti** ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ tassa ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ**, tato eva adhomukhabhāvena **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyāṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan**”ti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹. Sabbāpāyagāmi-maggo **kummaggo** “kucchito maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**”ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo paḍīpo na tathā ujjalo, yathā

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Etehi pariyāyehīti** etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi.

Pasannākāraṇti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ. **Ajjatāti** **ajjāti** padassa vaḍḍhanamattaṃ hettha **tā-saddo** yathā “devatā”ti. **Pāṇehi upetanti** pāṇehi saha saraṇaṃ upetaṃ. “Yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ gatameva maṃ dhāretū”ti āpāṇakoṭikaṃ attano saraṇagamaṇaṃ pavedeti. Tenāha “**yāva me**”ti-ādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Daharasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Purisasuttavaṇṇanā

113. **Purimasutteti** purimasuttadesanāyaṃ. Tattha hi upasaṅkamantavelāya satthu guṇe ajānanto kevalaṃ sammodanaṃ karoti. Desanaṃ sutvā pana satthu guṇe ñatvā saraṇaṅgatattā **idha** imasmim samāgame **abhivādesi** pañcapaṭiṭṭhitena vandi. Attānaṃ adhi **ajjhattaṃ**, avijahena attānaṃ adhikicca uddissa pavattadhammā ajjhattaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena, bhummatthe cetāṃ paccattavacanaṃ. Kāmañcāyaṃ ajjhattasaddo gocarajjhattavisayaajjhatta-ajjhattajjhattesu pavattati, te panettha na yujjantīti vuttaṃ “**niyakajjhattan**”ti, niyakasaṅkhāta-ajjhattadhammesūti attho. Tenāha “**attano santāne**”ti. **Lubbhanalakkhaṇoti** gijjhanalakkhaṇo, ārammaṇe dalhaggahaṇasabhāvoti attho. **Dussanalakkhaṇoti** kujjhanalakkhaṇo, byāpajjanasabhāvoti attho. **Muyhanalakkhaṇoti** aññāṇalakkhaṇo, ārammaṇe sabhāvasammohabhāvoti attho. **Viheṭhenti** atthanāsana-anatthuppadanehi vibādhenti. Tato eva yathā saggamaggesu na dissati, evaṃ karontīti āha “**nāsanti vināsentī**”ti. **Attani sambhūtāti** santāne nibbattā.

Purisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jarāmarāṇasuttavaṇṇanā

114. **Aññatra jarāmarāṇāti** jarāmarāṇena vinā. Jarāmarāṇavirahito jāto nāma atthi nu khoti pucchati. Pāḷiyaṃ **jātassāti** paccatte sāmivacanāṃ. **Mahāsālāti** iminā **ra-kārassa la-kāraṃ** katvā “mahāsālā”ti vuttanti dasseti yathā “puratthiyoti pulatthiyo”ti. **Mahāsārappattāti** mahantaṃ vibhavasāraṃ pattā. **Koṭisataṃ** dhanāṃ, ayameva vā pāṭho. “Kumbhaṃ nāma dasa ambaṇāni”ti vadanti. **Issarāti** vibhavissariyena issarā. **Suvaṇṇarajatabhājanādīnanti ādi-**saddena vatthaseyyāvasathādīṃ saṅgaṇhāti. Asādhāraṇadhanānaṃ nidhānagatatā “**anidhānagatassā**”ti vuttaṃ. **Tuṭṭhikaraṇassāti** pāsādasivikādisukhasādhanassa.

Ārakā kilesehīti niruttinayena saddasiddhimāha. **Ārakāti** ca sabbaso samucchinnattā tehi dūreti attho. Rāgādīnaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvato, anuttaradakkhiṇeyyatādipaccayā ca **araham**. Kāmañcāyaṃ saṃyuttavaṇṇanā¹, abhidhammanayo eva pana nippariyāyoti āha “**cattāro āsavā**”ti. **Brahmacariyavāsanti** maggabrahmacariyavāsāṃ. **Vuṭṭhāti** vuṭṭhavanto. **Catūhi maggehi karaṇīyanti** paccekāṃ catūhi maggehi kattabbaṃ pariññāpahānasacchi kiriyabhāvanābhisamayāṃ. Evaṃ gataṃ soḷasavidhaṃ hoti. Osāḍāpanatṭhena bhārā viyāti **bhārā**. Tenāha “**bhārā have pañcakkhandhā**”ti-ādi². Attapaṭibaddhatāya attano avijahanato paramatthadesanāya ca paramattho arahattaṃ. Kāmañcāyamatto sabbasamiddhisasantatipariyāpanno anavajjadhammo sambhavati akuppasabhāvā, aparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayo, na itaresūti “**arahattasaṅkhāto**”ti-ādi vuttaṃ.

Oraṃbhāgiyuddhambhāgiyavibhāgaṃ **dasavidhampi** bhavesu saṃyojanaṃ kilesakammavipākavaṭṭapaccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhatīti **bhavasamyojanaṃ**. Satipi hi aññesaṃ tappakkhiyabhāvena vinā saṃyojanāni tesāṃ tappaccayabhāvo atthi, bhavaniyāmo oraṃbhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitoti taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyāmo ca hoti, na ca upacchinnaṃsaṃyojanassa katānīpi kammāni bhavaṃ nibbattenti tesāṃeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo.

1. Suttasaṃvaṇṇanā (?)

2. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

Sammā kāraṇehi jānitvāti ñāyena dukkhādīsu so yathā jānitabbo, tathā jānitvā. Pubbakālakiriyāvimuttā hi aparakālakiriyā ca yathā sambhavati, taṃ dassetum **“maggapaññāyā”**ti-ādi vuttaṃ.

Bhijjanasabhāvo khaṇāyattattā. **Nikkhipitabbasabhāvo** maraṇadhammattā. Ayaṃ kāyo usmāyuvīññāpāgamo chaḍḍanīyadhammo, yasmim¹ yaṃ patiṭṭhitam, taṃ tassa santānagatavippayuttanti katvā vattabbataṃ arahatīti āha **“khīṇāsavassa hi ajīraṇadhammopi atthī”**ti-ādi. Tenāha bhagavā “imasmim ye va byāmaṃmatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokaṇca paññapemi lokasamudayaṇca lokanirodhaṇcā”ti-ādi². **Assa** khīṇāsavassa. “Jīraṇadhamman”ti yathāvuttaṃ ajīraṇadhammaṃ ṭhapetvā jīraṇadhammaṃ dassento **“tesaṃpāyaṃ kāyo bhedanadhammo”**ti evamāha. Jaraṃ pattasseva hissa bhedanānikkhipitabbatānīyate atthe suttadesanā pavattā. Atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. **Kira-**saddo anussavattho, tena anussavāgatoyamattho, na aṭṭhakathāgatoti dīpeti. Tenāha **“vadantī”**ti. Yenāyaṃ attho hetunā aṭṭhuppattiko, taṃ dassetum **“sivikasālāyaṃ nisīditvā kathitan”**ti vuttaṃ. “Viharati jetavane”ti nidānavacanena yathā na virujjhati, tathā veditabbaṃ. Nanu imassa suttassa pucchāvasiko nikkhepoti? Saccametaṃ, suttekadesaṃ pana sandhāya aṭṭhuppattikatāvacanāṃ. Keci pana “yānaṃ āruhitvā rājā āgato, rañño ārohanīyarathaṃ dassetvā vuttan”tipi vadanti.

Sarīre pheṇapiṇḍasame **kiṃ vattabbaṃ**. **Sabbhi saddhinti** sādhuhi saha pavedayanti. Na hi kadāci sādhuṇaṃ sādhuhi saha kattabbā honti, tasmā sīdanasabhāvānaṃ kilesānaṃ bhijjanappattattā nibbānaṃ sabbhīti vuccati. **Purimapadassāti** “sataṇca dhammo na jaraṃ upetī”ti padassa. **Kāraṇaṃ** dassento byatirekavasena. **Sataṃ dhammo** nibbānaṃ kilesehi saṃsīdanabhijjanasabhāvo na hoti, tasmā taṃ āgama **jaraṃ na upeti**. Kilesā pana tannimittakā, evamayaṃ vuttakāraṇato jaraṃ na upetīti. Tenāha **“idan”**ti-ādi. **Sundarādhivacanaṃ vā etaṃ “sabbhī”**ti padaṃ apāpatādīpanato,

1. Yena (Ka)

2. Saṃ 1. 61; Am 1. 357 piṭṭhesu.

sabbhi dhammabhūṭanti attho. Tenāha “virāgo tesaṃ aggamakkhāyati¹, na tena dhammena samatthi kiñci”ti² ca.

Jarāmarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Piyasuttavaṇṇanā

115. **Rahasi gatassāti** janasambādhato apakkantassa. **Nilīnassa** teneva janavivekena ekamantaṃ nisajjāya ekībhāvena paṭisallīnassa viya. Tenāha “ekībhūṭassā”ti. **Sabbaññubhāsitaṃ karonto āha** tassa vacanaṃ “evametan”ti sampaṭicchitvā tassa vacanaṃ tathāpaccanubhāsanto. Antakenādhippannattā eva khattavattthu hiraññasuvaṇṇādīmānusaṃ bhavaṃ jahato. **Anuganti** anugataṃ, tameva anugāmīti attho³. **Nicayanti** uparūpari vaḍḍhiyā nicitabhūtaṃ. **Samparāyikanti** samparāya hitaṃ.

Piyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attarakkhasuttavaṇṇanā

116. **Pidahananti** saṃyamaṇaṃ. **Kammaṭṭhabhedanā appattassāti** supinakālo viya pavattimattatāya kammaṭṭhavisesaṃ agatassa. **Kammasāti** akusalakammaṃ. **Samvaranti** saṃvarabhāvaṃ dasseti, itarassa pana saṃvarabhāvo purimehi tīti padehi dassitovāti. **Ottappampi gahitameva** tadavinābhāvato. Na hi pāpajigucchanaṃ pāpa-utrāsarahitaṃ, utrāso vā pāpajigucchanaṃ atthīti.

Attarakkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343; Aṃ 2. 30 piṭṭhe.

2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

3. Anugacchatīti anugaṃ, tameva anugāmī (Ka)

6. Appakasuttavaṇṇanā

117. Uḷārasaddo seṭṭhe bahuke ca dissatīti āha “**paṇīte ca bahuke cā**”ti. **Mānamajjanenā**ti mānavasena madappattiyā. **Atikkamanti** sādhumariyādavītikkamalakkhaṇaṃ dosaṃ¹. **Kūlo** pāso.

Appakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā

118. Yasmā kāmanimittaṃ satto sampajānamusā bhāsati, tasmā kāmā tassa paṭiṭṭhā paccayo kāraṇanti āha “**kāmahetū**”ti-ādi. **Bhadramukhasī**sena **viṭaṭubhaṃ** bhadropacārena upacaratīti attho. Vinicchayo karīyati etthāti **aḍḍakaraṇaṃ**, vinicchayaṭṭhānaṃ. **Khippanti** kūṭaṃ. Macchakhippantipi vaṭṭati. **Oḍḍitanti** oḍḍanavasena phalaṃ pāpitaṃ.

Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mallikāsuttavaṇṇanā

119. “**Kasmā pucchati**”ti pucchākāraṇaṃ codetvā samudayato paṭṭhāya dassetuṃ “**ayaṃ kira mallikā**”ti-ādi vuttaṃ. **Mālārāmaṃ gantvāti** attano pitu mālārāmaṃ rakkhaṇatthañceva avasesapupphaggahaṇatthañca gantvā. **Kāsigāmeti** Kāsiraṭṭhassa gāme. So kira gāmo mahākosalarājena attano dhītuyā paṭigharaṃ gacchantiyā pupphamūlatthāya dinno, taṇnimittaṃ. **Bhāgineyyena** ajātasattunā. **Tassāti** rañño pasenadissa. **Sāti** mallikā. **Nicattitunti** tassā dhammatāya nivattitum tassā vacanaṃ paṭikkhipitum. **Nevajjhagāti** vattamānatthe atītavacananti āha “**nādhigacchati**”ti. **Puthu attāti** tesaṃ sattānaṃ attā.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sādhumariyādalakkhaṇavacanānurūpattā (Ka)

9. Yaññasuttavaṇṇanā

120. **Thūṇanti** yaññūpatthambhaṃ. **Upanītāni** yaññaṃ yajitum ārambhāya. **Ettāvatāti** “idha bhante -pa- rudamānā parikammāni karontī”ti ettakena pāṭhena. **Sanniṭṭhānanti** “naṃ itthiṃ labhissāmi nu kho, na nu kho labhissāmi”ti nicchayaṃ avindanto na ñāyanto. **Pheṇuddehakanti** yathā yattha kuthite pheṇaṃ uddehati na upadhīyati, evaṃ anekavāraṃ pheṇaṃ utṭhāpetvā. **Taṃ divasanti** tasmiṃ rañña niddaṃ alabhitvā dukkhaseyyadivase. **Ālokaṃ oloketvāti** lohakumbhimukhavaṭṭisīse patte tatthe mahantaṃ ālokaṃ oloketvā. Attano vacanaṃ rañño pavattiñāpanatthaṃ. **Mahāsaddo udapādi** “evarūpaṃ yaññaṃ rājā kārapeti”ti. **Vattukāmo ahoṣi**, vattuṅca pana avisahanto “sa”iti vatvā lohakumbhiyaṃ nimuggo, imaṃ gāthaṃ vattukāmo ahoṣīti ayaṃ panettha sambandho. Esa nayo sesapadadvayepi. **Dhammabheriṃ carāpesuṃ** “koci kañci pāṇaṃ mā hanatū”ti. **So itthisāmiko puriso sotāpattiphale patiṭṭhahi** attano upanissayasampattiyaṃ satthu ca desanāvilāsaṃ sampattiyaṃ, rājā pana mahābodhinirujjhanasabhāvattā¹ kiñci viṣesaṃ nādhigacchi.

Saṅgahavatthūnīti lokassa saṅgahakāraṇāni. Nipphannasassato navabhāge kassakassa datvā raññaṃ ekabhāgaggahaṇaṃ **dasamabhāgaggahaṇaṃ**. Evaṃ kassakā haṭṭhatutṭhā sassāni sampādentīti āha “sassasampādane medhāvitāti attho”ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṃ jātāṃ. **Chamāsikanti** channaṃ channaṃ māsānaṃ pahonakaṃ. **Pāsetīti** pāsagate viya karoti. Vācāya piyassa piyakarassa kammaṃ **vācāpeyyaṃ**. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemāṃ**. **Nirabbudaṃ** coriyābhāvato. Iddhaṃ hi raṭṭhaṃ acoriyaṃ **niraggalaṃti** **vuccati** apārutagharabhāvato.

Uddhammūlakaṃ katvāti ummūlaṃ katvā. **Dvīhi pariyaññehīti** mahāyaññaṃ pubbhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaṇñehi. **Sattavīsati -pa- nassāti** sattavīsādhikānaṃ tiṇṇaṃ pasusatānaṃ dvāvīsatiyaṃ assādīhi ca saṭṭhi-adhikadvisata-āraññaṃ akapasūhi ca saddhiṃ sampiṇḍitānaṃ

1. Mahābodhininnajjhāsayaṭṭā (?)

pana navādhikachasatapasūnaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti—

“Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani.

Assamedhassa yaññaṃ, adhikāni navāpi cā”ti.

Sammanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsent**īti khipanti. **Samhārim**ehīti sakatēhi vahitabbehi yūpehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsāṃ yajanto bharassatinadīṭṭhāre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālābrāhmaṇā gatānugatigatā “ayaṃ tassa saggagamanamaggo”ti saññāya tattha sammāpāsayaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ “**nimuggokāsato pabhu**ti”ti. Ayūpo appakadivaso **yāgo**, sayūpo bahudivasāṃ sādheyyo **satrayāgo**. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappimadhūnaṃ **vājam**iti samañña, hiraññasuvaṇṇagomahimsādisattarasakadakkhiṇassa. Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthettha aggaṇanti **niragga**lo. Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātiyati. **Mahārambhā**ti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vividhā yattha haññare”ti vakkhamānattā “mahākiccā”ti attho vutto, idha “mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā”ti¹ādi vuttanti “bahupasughātakammā”ti attho vutto. **Nirārambhā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Anugataṃ kulanti **anukula**ṃ, kulānugatanti attho veditabbo. Tenāha “**yaṃ niccabhattādi -pa-attho**”ti.

Yaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bandhanasuttavaṇṇanā

121. **Idanti** “idha bhante”ti-ādikaṃ vacanaṃ. Te bhikkhū ārocesunti sambandho. **Tesū**ti tesu raññaṃ bandhāpitamanussesu. **Sukata**kāraṇanti² sukāraṇakiriyaṃ ārocesuṃ, na kevalaṃ tesaṃ manussānaṃ

1. Samārambhanti paresaṃ papañcavasena ajeḷakāti (Ka)

2. Katasukāraṇanti (Ka)

bandhāpitabhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**rañño kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhavaṅkoti** aṭṭhaṃso. **Antogharacārinoti** antepuravāsino.

Ukkaṭṭheti yuddhe. **Mantīsūti** guttamantīsu. **Akutūhalanti** saññataṃ. **Piyanti** piyāyitabbaṃ. **Annapānamhi** madhure abhutte uppanne. **Attheti** atthe kicce jāte. **Thiranti na kathenti** kāyabalamattena apanetuṃ sakkuṇeyyattā. **Suṭṭhu rattarattāti** ativiya rattā eva hutvā rattā. **Sārattenāti** sārabhāvena sārabhāvasaññāya. **Ohārinanti** heṭṭhā haraṇasīlanti āha “**catūsu apāyesu ākaḍḍhanakan**”ti. **Sithilanti** sithilākāraṃ, na pana sithilaṃ. Tenāha bhagavā “**duppamuñcan**”ti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

122. **Pubbārāmasaṅkhātetī** sāvatthinagarassa pubbadisāya katattā pubbārāmeti saṅkhaṃ gate. **Tatrāti** “migāramātuyā pāsāde”ti tasmim saṅkhittavacane. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya anukkamakathā. **Patthanam akāsi** tassa bhagavato aggupaṭṭhāyikaṃ ekaṃ upāsikaṃ disvā taṃ ṭhānantaraṃ ākaṅkanti. **Meṇḍakaputtassāti** meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Mātiṭṭhāne ṭhapesi** tassā upakāraṃ garubhāvañca disvā. **Tāya kārite pāsādeti** tāya mahā-upāsikāya mahālatāpasādhanam vissajjtvā navahi koṭṭhi karīsamatte bhūmibhāge kārite saḥassagabbhapaṭimaṇḍite pāsāde.

Parūḷhakacchāti parūḷhakacchalomā. Kamaṇḍalughaṭikādim **pabbajitaparikkhāraṃ**. **Naggabhogganissirikānanti** naggānañceva bhoggānañca nissirikānañca. Te hi anivatthavatthatāya naggā ceva, acelakavatādinā bhoggasarīratāya bhoggā, sobhārahitatāya nissirikā ca. **Attanā**

diṭṭhasutaṃ paṭicchādetvā na katheyyunti akāraṇametaṃ tesāṃ raññā payuttacarapurisabhāvato. **Evam kate pana** te “aññepi pabbajitā atthīti ayaṃ jānāti”ti maññeyyunti kohaññacitto evaṃ akāsīti sakkā viññātum. Tathā hi tenatthena aparitosamāno “**avicā**”ti-ādimāha.

Kāsikacandananti ujjalacandanāṃ. Taṃ kira vaṇṇavasena samujjalam hoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṇhataṃ karonti. Tenāha “**kāsikacandananti saṇhacandanā**”ti. **Vaṇṇagandhatthāyāti** vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvatthañca. **Vaṇṇagandhatthāyāti** chavirāgakaṇaṭthañceva sugandhatthāya ca. “Gihinā”ti-ādīhi padehi evaṃ pamādavihārinā tayā arahanto duviññeyyāti dasseti.

Samvāso nāma idha kālena upasaṅkamananti dassento “**upasaṅkamantenā**”ti āha. Kāyavācāhi asaṃyatenapi **saṃyatākāro**, asaṃvutindriyenapi **saṃvutindriyākāro**. **Pariggahessāmīti** vīmaṃsissāmi “parisuddhaṃ nu kho, no”ti. **Sappaññenāti** silapariggaṇhanapaññāya sappaññena. **Jānitum na sakkoti** sabhāvassa sato sīlassa anupadhāraṇato.

Kathanenāti aparāparaṃ kathanena. Tathā hi vakkhati “**ekaccassa hī**”ti-ādi. **Ariyavohāro**ti diṭṭhādilakkhaṇena voharito “diṭṭhaṃ adiṭṭhaṃ”ti-ādinā pavuttasaddavohāro. Tassa pana kāraṇameva gaṇhanto “**ettha cetanā**”ti-āha. Esa nayo **anariyavohārepi**. Paramatthato hi saccavācādayo musāvādādayo cetanālakkhaṇāti. **Paññattivohāro** tathā tathā voharitabbato. **Evamāha** “saṃvohārena kho mahārāja soceyyaṃ veditabban”ti.

Ñāṇathāmoti ñāṇaguṇabalaṃ, yena ṭhānupattikapāṭibhānādinā accāyikakiccekaraṇīyāni niṭṭhāpeti. **Samkathāyāti** atthavīmaṃsanavasena pavattāya sammākathāya. **Uppilavati** lahuabhāvato. **Heṭṭhācarakāti** avacarakā. Ye anupavisitvā paresaṃ rahassavīmaṃsanavasena pavattā, tesu ocarakavohāroti vuttaṃ “**carā hī**”ti-ādi.

Vaṇṇasaṇṭhānenāti vaṇṇena vā saṇṭhānena vā vaṇṇapokkharatāya vā saṇṭhānasampattiya vā. Sujāno pesalo vissaseti yojanā.

Lahukadassanenāti parittadassanena vijjukena viya. **Parikkhārabhāṇḍakenā**ti pabbajitaparikkhārabhūtena bhāṇḍakena. **Lohaḍḍhamāsoti** lohamayo upaḍḍhagghanakamāso.

Sattajaṭilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcarājasuttavaṇṇanā

123. **Rūpāti** rūpasāṅkhātā kāmagaṇā. Te pana nīlādivasena anekabhedabhinnāpi rūpāyatanattā cakkhuviññeyyatam¹ nātivattantīti āha “**nīlapītādibhedam rūpārammaṇam**”ti. To-saddopi dā-saddo viya kālatho hotīti āha “**yatoti yadā**”ti. Manam āpayati vaḍḍhetīti **manāpaṃ**, manoramam. **Manāpanipphattitanti** tassa puggalassa manasā piyāyitam, tassa aggabhāvena pariyantam paramam koṭim katvā pavattitanti attho. **Puggalamanāpanti** ārammaṇasabhāvaṃ acintetvā puggalassa vasena manāpabhāveneva iṭṭhatāya iṭṭhanti. **Sammutīti** samaññā. **Puggalamanāpaṃ nāma** saññāvīpallāsavasena viparīṭampi gaṇhāti itarasabhāvatoti āha “**yaṃ ekassa -pa- iṭṭham kantaṃ**”ti. Idāni tam jivhāviññeyyavasena yojetvā dassento “**paccantavāsīnaṃ**”ti-ādimāha. **Idam puggalamanāpanti** idam yathāvuttam jivhāviññeyyam viya aññampi evaṃjātikaṃ tena tena puggalena manāpanti gahetabbārammaṇam puggalamanāpaṃ nāma.

Loke paṭivibhattam natthi, vibhajitvā dassanena lokena madhurajātenapi paṭivibhattam katvā gahetuṃ na sakuṇeyyāti adhippāyo. Tenāha “**vibhajitvā pana dassetabban**”ti. **Dibbakappampīti** devalokapariyāpannasadisampi. **Amānāpaṃ upaṭṭhāti** ulārapaṇītārammaṇaparicayato. **Majjhimānam pana -pa- vibhajitabban** tesam manāpassa manāpato, amanāpassa amanāpato upaṭṭhānato. Tatthapi iṭṭhāniṭṭhaparicchedo nippariyāyato evaṃ veditabboti dassento āha “**tañca panetan**”ti-ādi. **Tañca panetaṃ** iṭṭhāniṭṭhabhūtam ārammaṇam kāmāvacarajavanesu akusalassa vasena

1. Cakkhuviññāṇāyatanam (Ka)

yebhuyyena pavattatīti katvā tattha “rajjati dussatī”ti akusalasseva pavatti dassitā. Sesakāmāvacarassapi vasena pavatti labbhateva. Tathā hi taṃ appaṭikūlepi paṭikūlākārato, paṭikūlepi appaṭikūlākārato pavattatīti.

Vipākacittam itthāniṭṭham paricchindati, na sakkā vipākam vañcetunti. Kusalakammam hi ekantato itthameva, akusalakammaṇa anitthameva, tasmā tattha uppajjamānam vipākacittam yathāsabhāvato pavattatīti.

Yam pana **sammohavinodaniyam** “kusalakammajam anittham nāma natthi”ti ettakameva vuttam, tam pana nidassanamattam datṭhabbam, tena sobhanam akusalakammajampi ekaccānam sattānam itthanti anuññātam siyā, kusalakammajam pana sabbesam itthamevāti vadanti. Tiracchānagatānam kesañci manussarūpam amanāpam, yato te disvāva palāyanti. Manussā ca devatānam rūpam disvā bhāyanti, tesampi vipākaviññānam tam rūpam ārabha kusalavipākameva uppajjati, tādissassa pana puññassa abhāvā na tesam tattha abhirati hotīti datṭhabbam. Kusalakammajassa pana anitthassa abhāvo viya akusalakammajassa sobhanassa itthassa abhāvo vattabbo. Hatthi-ādīnampi hi akusalakammajam manussānam akusalavipākasēva ārammaṇam, kusalakammajam pana pavatte samuṭṭhitam kusalavipākassa, itthārammaṇena vomissakattā appakam akusalakammajam bahulam akusalavipākuppattiyā kāraṇam na bhavissatīti sakkā vuttum. Idāni tameva vipākavasena itthāniṭṭhārammaṇavavatthānam vibhāvetum “**kiñcāpi hī**”ti-ādī vuttam. Tayidaṃ sammutimanāpasamvibhāgattam vuttam, idha pana na tathā vibhattanti āha “**bhāgavā panā**”ti-ādī.

So upāsako candanaṅgalagāme jātattā “**candanaṅgaliko**”ti paññāyati. “Candanavilāso”ti keci. Tassa upāsakassa paṭibhānam udapādīti yojanā. Te rājāno hatappabhe hatasobhe disvāti sambandho. **Udakābhisitteti** udakena abhisinācīte. **Āṅgāre viyāti** āṅgarakkhaṇe viya.

Kālassevāti pageva. **Avigatagandham** taṅkhaṇavikasitatāya. **Īdisam vacananti** “acchādesī”ti evarūpam vacananti.

Pañcarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Doṇapākasuttavaṇṇanā

124. “Doṇapākakuran”ti ettha vibhattilopam katvā niddesoti āha “doṇapākam kuran”ti. Doṇassāti catunnam ālhakānam, soḷasanālīnanti attho. Tadupiyan ti tadanurūpam¹, tassa vuttaparimāṇassa anucchavikanti attho. Pubbeti taṇdivasato purimataradivasesu. Balavāti mahā.

Bhattapariḷāhoti bhattasammadahetuko. Assa² rañño ubhosu passesu gahitatālavanṭā bījanti yamakātālavanṭehi. Phāsuvihāranti bhojane mattaññutāya laddhabbasukhavihāram. Bhojanamattaññū hi sukhavihāro hoti. Tenāha “tanukassa bhavanti vedanā, saṇikam jīrati āyu pālayan”ti.

Tanukassāti tanukā assa puggalassa bhuttapaccayā visabhāgavedanā na hotīti attho. Saṇikanti mandam mudukam, aparissayamevāti attho. Jīratīti paribhuttāhāro paccati. Āyu pālayanti nirodho avedano jīvitam rakkhanto. Atha vā saṇikam jīratīti so bhojane mattaññū puggalo parimitāhāratāya saṇikam cirena jīrati jaram pāpuṇāti jīvitam pāleno.

Pariyāpuṇitvāti ettha yathā sabbam so pariyāpuṇi, tato parañca yathā paṭipajji, tam dassetuṃ “raññā saddhin”ti-ādi vuttam. Tāvatake taṇḍule hāreyyāsi tadupiyañca byañjananti ānetvā sambandho.

Purisabhāgo esāti majjhimena purisena bhuñjitabbabhāgo eso, yadidaṃ nālīkodanamattam. Sallikhitasarīratīti bhamam āropetvā ullikhitassa viya sabbapariḷāhavūpasamassa puthulatāpagatasarīrassa. Sīlam samparāyikatthoti vuttam, kuto panettha sīlanti āha “bhojane”ti-ādi. Sīlaṅgam nāma hotīti catupārisuddhisīlassa avayavo eko bhāgo hoti.

Doṇapākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Thadupamāṇam (Ka)

2. Ato (Ka)

4. Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā

125. Vedena ñāṇena īhati iriyatīti **vedehi**, kosalarājabhaginī ajātasattuno mātā, sā kira sampajaññajāti-akā. Tenāha “**paṇḍitādivacanan**”ti. Cattāri aṅgāni etissanti **caturaṅginī**. **Dvinnam rajjānanti** kāsikarajjamagadharajjānam antare, so pana gāmo kāsikarajjo.

Pāpāti lāmakā nihīnācārā. Mejjati siniyhatīti metti, sā etesu atthīti **mittā**. Saha ayanti pavattantīti **sahāyā**. **Sampavaṅkanti** suṭṭhu onatam. **Jayakāraṇam disvā āha**, tathā hi “ajja imam rattim dukkham seti”ti kālaparicchedavasena vuttam. Verighāto nāma veri puggale satīti āha “**veripuggalam labhati**”ti.

Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā

126. **Suṇāthāti** “vatvā”ti¹ vacanaseso. **Upakappatīti** sambhavati. **Sayham hotīti** kātum sakkā hoti. “Yadā caññe”ti ca-kāro nipātamattanti āha “**yadā aññe**”ti. **Vilumpantīti** vināsam acchindanam karonti. **Vilumpīyatīti** viluttapasasantakassa asakattā puggalo diṭṭhadhammikam kammaphalam paṭisamvedento viya sayampi parena vilumpīyati, dhanajānim pāpuṇāti. “**Kāraṇam**”ti hi **maññatīti** pāpakiriyaṃ attano hitāvaham kāraṇam katvā maññati. **Jayanto puggalo**, “idaṃ nāma jinamī”ti maññamāno sayampi tato parājayaṃ pāpuṇāti. **Ghaṭṭetāranti** pāpakammavipākam. **Kammavivaṭṭenāti** kammaṃ vivaṭṭanena, paccayalābhena laddhāvasarena vivaṭṭetvā vigamitena kammenāti attho.

Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vakkhatīti (Ka)

6. Mallikāsuttavaṇṇanā

127. **Ekaccā**ti paṇḍitā sapaññā. **Seyyā**ti varā. Gāthāsukhattham saṃsarasaddalopaṃ katvā “sāsudevā”ti vuttanti āha “**sassusasuradevatā**”ti. **Disājetṭhakā**ti catūsupi disāsu jetṭhakaśisena hi lokaṃ vadati. **Tādisāyā**ti tathārūpāya medhāvitādiguṇavuttiyā. **Subharyāyā**ti sukhettabhūtāya sundarittthiyāti attho.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appamādasuttavaṇṇanā

128. **Samadhigga**yhāti sammā ativiya gahetvā, ñāyena visesato gaṇhitvā. **Kārāpaka-appamādoti** tiṇṇaṃ puññakiriyavattthūnaṃ pavattaka-appamādo. **Samavadhānanti** samavarodham antogadham. **Upakkhepanti** bahi ahutvā pakkhipitabbatam. **Sesapadajātāni viya ava -pa- dhammā** sappadesattā. **Appamāde samodhānaṃ gacchanti** tassa nippadesattā. **Aggaṃ setṭhaṃ** mahantaṃ **sesadhammānaṃ appamādo**. **Paṭilābhakatṭhenā**ti adhigama hetutāya. **Lokiyopi samānoti** kāmāvacaropi samāno. Mahaggatānuttarānaṃ pubbabhāge pavatta-appamādo hi idhādhippeto.

Pasaṃsanti paṇḍitāti yojanā. Appamādassa pāsaṃsabhāve ekantato kattabbatāya pana “**etānī**”ti-ādina kārāṇaṃ āha. Imissā yojanāya “puññakiriyāsū”ti padassa “appamatto”ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti, tasmā āyu-ādini patthayantena appamādova kātabboti. Duttiyayojanāya pana paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Kattha? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Appamattoti-ādi. Tenāha “**yasmā -pa- attho**”ti. **Atthapaṭilābhāti** diṭṭhadhammikādi hitapaṭilābhā.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā

129. Sīlādiḡuṇasamannāgato kalyāṇo bhaddako mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa dhammo **kalyāṇamittasseva svākhāto nāma hoti** sutvā kattabbakiccassa sādhanato. Tenāha “**atthaṃ pūreti**”ti. Itarassāti pāpamittassa. **Tenā**ti atthapūraṇena. **Etanti** “so ca kho kalyāṇamittassā”ti etaṃ vacanaṃ. **Desanāddhammoti** pariyattidhammo. So hi kalyāṇamittato paccakkhato laddhabbo, itare tadupanissayā paccattapurisakārehi, tena laddhabbo kalyāṇamittoti evamattho gahetabbo. Sāvakabodhisattavasena hesā desanā āgatā. Na hi sesabodhisattānaṃ paropadesena payojanaṃ atthi.

Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittatoti brahmacariyaṃ carantassa upaḍḍhagūṇo kalyāṇamittato laddhabbo. **Upaḍḍhaṃ paccattapurisakāratoti** itaraṃ upaḍḍhaṃ ñāṇaṃ paṭipajjantassa attano purisakārato. Lokepi pakaṭṭoyamattho “ācariyato upaḍḍhaṃ, paccattapurisakārato upaḍḍhaṃ laddhabbā tevijjajā”ti, tasmā thero tathā cintesi. **Nippadesanti** anavasesato. **Tatoti** kalyāṇamittato. **Upaḍḍhaṃ āgacchatīti** upaḍḍhagūṇo paṭipajjantaṃ upagacchati. **Bahūhi** purisehi. **Vinibbhogo** vivecanaṃ **natthi** ekajjhaṃ atthassa vivecetum asakkuṇeyyattā. **Esāti** paratoghosa paccattapurisakārato ca sijjhamāno attho. **Ettakanti** ettako bhāgo. Yadi na sakkā laddhum, atha kasmā upaḍḍhanti vuttanti āha “**kalyāṇamittatāyā**”ti-ādi. Sammādiṭṭhi-ādīsu **na sakkā laddhum**. Asakkuṇeyye sakalampi na sambhavati paratoghosa mattena tesaṃ asijjhanato, padhānahetubhāvadīpanatthaṃ na “**sakalamevā**”ti vuttaṃ. **Pubbabhāga paṭilābhaṅganti** pubbabhāge paṭiladdhabbakāraṇaṃ kalyāṇamittassa upadesena vinā tena uttari visesato aladdhabbato. **Atthatoti** paramatthato. “**Kalyāṇamittaṃ -pa- cattāro khandhā**”ti vatvā sutvāti attho. Te pana sīlādayo saṅkhārakkhandhapaṇṇāpanti āha “**saṅkhārakkhandhotipi vadantiyevā**”ti.

Māhevanti mā aha evanti chedo, ahāti nipātamattaṃ, māti paṭisedhe nipāto. Tenāha “**mā evaṃ abhaṇī**”ti. “Māhevaṃ

ānandā”ti vadato bhagavato imasmiṃ ṭhāne tādisassa nāma te ānanda kalyāṇamittaguṇe sevato vattum yuttam ayāthāvatoti dhammabhaṇḍāgārikassa yathābhūtaguṇakittanamukhena paṭikkhepo yuttoti dassento **“bahussuto”**ti-ādimāha. **Idanti** idaṃ vacanam bhagavā āhāti sambandho. **Sakalameva hīti** ettha **hi**-saddo hetu-attho. Tena **“māhevan”**ti tassa paṭikkhepassa kāraṇam jotitam, na sarūpato vuttam. **“Kalyāṇamittassetan”**ti-ādinā pana taṃ sarūpato dassitanti āha **“idāni -pa-ādimāha”**ti. **Paṭikaṅkhitabbanti** icchanaṭṭhena pāṭikaṅkhitabban, na paṭikaṅkhānimittenāti āha **“avassambhāvīti attho”**ti.

Idhāti antogadhāvadhāraṇapadam, idhevāti attho. Imasmiṃyeva hi sāsane ariyamaggabhāvanā, na aññattha. **Ādipadānamyevāti** tasmiṃ tasmiṃ vākye ādito eva vuttasammādiṭṭhi-ādipadānamyeva. **Sammādasanakkhaṇāti** catunnam ariyasaccānam pariññābhisamayādivasena sammadeva dassanasabhāvā. **Sammā-abhiropanalakkhaṇoti** nibbānasāṅkhāte ārammaṇe sampayuttadhamme sammadeva āropanasabhāvo. **Sammāpariggahaṇalakkhaṇāti** musāvādādānām viśamvādanādikiccatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvena sampayuttadhamme sammāvācāpaccayam subhāsitasotāraṇa puggalam pariggaṇhātīti¹ **sammāpariggahaṇalakkhaṇā**. Yathā kāyikakiriyā kiñci kattabban samuṭṭhāpeti, sayaṇa samuṭṭhahanam ghaṭanam hoti, tathā **sammākammanta** saṅkhātā viratipīti **samuṭṭhāpanalakkhaṇā** datṭhabbā, sampayuttadhammānam vā ukkhipanam **samuṭṭhāpanam** kāyikakiriyāya bhārukkhipanam viya Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā, jīvitappavattiyā² ājīvasseva vā suddhi vodānam³. Yathā uppannuppannānam vajjānam dhammena pahānānuppāda-atthalābhādhāparivuḍḍhi hoti, evam sampayuttānam paggaṇasabhāvoti **sammāpaggaḥalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attagāhānaṇa vidhamanavasena sammāpatiṭṭhānasabhāvāti⁴ **sammā-upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati**. Sampayuttadhammānam sammā samādahanam ekaggatākaraṇam sabhāvo etassāti **sammāsamādhānalakkhaṇo sammāsamādhi**. **Tīṇi kiccāni honti**

1. Pariggaṇhantī pavattatīti (Ka)

3. Sodhanam vodāpanam (Ka)

2. Jīvitindriyappavattiyā (Ka)

4. Sammāpadhānasabhāvāti (Ka)

paṭipakkhadhammesu, ārammaṇadhammesu, sampayuttadhammesu ca ekasminyeva khaṇe pavattivisesabhūtāni. Idāni tāni sarūpato dassetuṃ **“seyyathidan”**ti-ādi vuttaṃ. **Saddhinti** iminā **“aññehi”**ti vuttakilesā micchādiṭṭhiyā saha ekaṭṭhā vā anekaṭṭhā vāti dasseti. **Pajahati** pahāya nam paṭivijjhati. **Nirodhanti** nibbānaṃ **ārammaṇaṃ karoti** sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhati.

Na kevalaṃ maggadhammā vuttanayeneva, atha kho aparenaṇi nayena veditabbāti dassento **“apicā”**ti-ādimāha. **Nānākhaṇā** punappunaṃ uppajjanato. **Nānārammaṇā** aniccānupassanādibhāvato. **Ekakkhaṇā** sakideva uppajjanato. **Ekārammaṇā** nibbānavisayattā. **Cattāri nāmāni labhati** pariññābhisamayādivasena pavattiyā. **Tiṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādīnaṃ pahānavasena pavattiyā. Paṭipakkhapahānavasena hissa nāmattayalābho. Esa nayo sesesupi. **Viratiyopi honti cetanāyopi** pubbabhāgepi vikkhambhanavasena pavattanato. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** paṭipakkhasamucchinanassa maggakiccattā. Na hi cetanā maggasabhāvā. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenā**ti catubbidhasammappadhānacatubbidhasatipaṭṭhānavasena **cattāri nāmāni labhati** anuppannākusalānuppādanādīnaṃ kusalanāṇca vaḍḍhanato. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepī**ti yathā pubbabhāge paṭhamajjhānādivasena nānā, evaṃ maggakkhaṇepi. Na hi ekopi ca maggasamādhī paṭhamajjhānasamādhī-ādināmāni labhati sammādiṭṭhi-ādināṃ viya kiccavasena bhedaḥbhāvato. Tenāha **“maggakkhaṇepi sammāsamādhīyevā”**ti.

Ñatvā ñātabbāti sambandho. Vuddhi nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha **“punappunaṃ janetī”**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivaḍḍaṃ pāpento nibbattetī. **Vivittatī**ti vivittabhāvo. So hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayampi idha vivittabhāvasāmaññena **“vivittatā”**ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya viviccanakiriyāya¹ samaṅgi dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato vivittasabhāvātāya. Tattha yasmim dhammapuñje sammādiṭṭhi pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasāṅkhātāṃ nissāyeva pavattati, itaraṃ pana taṃninnatātāṃārammaṇatāhīti vuttaṃ **“vivekaṃ nissitaṃ, viveke vā nissitaṃ”**ti.

1. Vivekasāṅkhātāya (Ka)

Yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekajan”ti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavattā sammādiṭṭhi “vivekanissitā”ti daṭṭhabbā. Nissayo ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi tāsāṃ pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādo”ti ettha paccayānaṃ samuppādanāṃ viya abhinnadhammādhārā nissayabhāvanā sambhavanti¹. Tassa tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitānaṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitāya avacanaṃ ariyamaggabhāvanāya vuccamānattā. Bhāvitamaggassa hi ye sacchikātabbā dhammā, tesāṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti mahanta-ajjhāsayato. Yadihi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ suṭṭhu disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayatō nissaraṇavivekanissito hoti uṇhātibhūtaṃ puggalassa sītaninnacittatā viya. Keci pana “yathā sabhāvato, yathā ajjhāsayatō nissaraṇavivekanissitā, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitāpi siyā”ti vadanti. Yadaggena hi nibbānaninnatā siyā, tadaggena phalaninnatāpi siyā “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja vihareyyan”ti ajjhāsayasamattiyā bhāvato. Yasmā pahānavinayo viya rāganirodhōpi idhādhippetavivekena atthato nibbisiṭṭho, tasmā vuttaṃ **“esa nayo virāganissitādīsū”**ti. Tenāha “vivekatthā eva hi virāgādayo”ti.

Vossaggasaddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanaṃ hi pahānaṃ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavatti ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe taṃninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvataṃ vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha **“tattha pariccāgavossaggo”**ti-ādi. **Ayaṃ sammādiṭṭhī**ti ayaṃ missakavasena vuttā sammādiṭṭhi. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgappahānasamucchedappahānapakārena taṃninnatadārammaṇakaraṇappakārena ca.

Pubbe vāsoggavacanasseva atthassa vuttattā āha **“sakalena vacanenā”**ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **“paripaccantaṃ paripakkañcā”**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese

1. Yassa bhāvanā sambhavanti (Ka)

pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha “**ayan**”ti-ādi. **Esa nayoti** yvāyaṃ nayo “vivekanissitan”ti-ādinā sammādiṭṭhiyaṃ vutto, sesesu sammāsaṅkappādīsupi eśeva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho.

Paṭiccāti nissāya. **Jāṭisabhāvāti** jāyanasabhāvā. **Sakaloti** anavaseso, sabboti attho. Na koci maggo sāvaseso hutvā sambhavati. Heṭṭhime magge uppanne uparimo uppanno eva nāma anantarāyena uppajjanato. **Vavassaggattheti** vacasāyatthe. **Vaṇṇayantīti** guṇavaṇṇanavasena vitthārenti.

Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-aputtakasuttavaṇṇanā

130. Diva-saddo divā-saddo viya divasapariyāyo, tasmā visesanabhāvena vuccamāno diva-saddo atthavisesaṃ dīpetīti āha “**divasassa divā**”ti-ādi. Saṃ vuccati dhanam, tassa patīti sampati, dhanasāmiko, tassa hitāvahattā **sāpateyyanti** āha “**sāpateyyanti dhanan**”ti. Tassa gehe katakatabhaṇḍassa atibahubhāvato vimhayappatto rājā “**ko pana vādo**”ti āha. **Kāḷalohaṃ** nāma ayophalaṃ. Kacchapādirūpehipi sovaṇṇādīni ṭhapenti. **Sakuṇḍakabhattachanti** sakuṇḍehi vā sathusehi vā pakkabhattaṃ. Bilaṅgaṃ vuccati dhañṇabilaṅgaṃ, āraṇālantipi vuccati, taṃ dutiyaṃ assāti **bilaṅgadutiyaṃ**. Tañhi kaṇḍito nibbattattā **kaṇḍjikaṃ** nāma. Tīti pakkhehi vatthakhaṇḍhehi katanivāsaṇaṃ **tipakkhavasanaṃ**. Tenāha “**tīṇi -pa-nivāsanaṃ**”ti.

Asanto nīco purisoti **asappurisoti** āha “**lāmakapuriso**”ti. Kammassa nibbattabhāvena otaraṇatāya phalaṃ aggaṃ nāma, uparibhūmigatattā uddhaṃ aggaṃ assāti **uddhaggikaṃ**. **Dakkhiṇanti** dānamāha. Saggo nāma kāmabhavūpapattibhavo, tassa nibbattanato “**saggassa hitā**”ti vuttaṃ. **Tatrupapattijananatoti** tatra upapattiyā jananato, uppādanatoti attho.

Setaṃ udakaṃ etissāti **setodakā**. So yena bhāvena yattha pākaṭataro hutvā dissati, taṃ dassetuṃ “**vīcīnaṃ bhinnaṭṭhāne**”ti āha.
 Sukhotaraṇaṭṭhānatāya kaddamādidosavirahato ca **sundaratitthā**. **Taṃ apeyyamānanti** taṃ udakaṃ kenaci aparibhuñjiyamānaṃ. **Attanā kattabbakiccakaroti** attanā kātabbakammasaṅkhātakiccakaro,
 paribhogavasena ceva saṅghetabbasaṅgaṇhanavasena ca niyojakoti attho.
Kusalakiccakaroti attanā kātabbapuñṇakaro.

Paṭhama-aputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-aputtakasuttavaṇṇanā

131. **Piṇḍapātenā**ti sahayoge karaṇavacanaṃ. Paṭipādanaṃ tena saha yojananti āha “**piṇḍapātena saddhiṃ saṃyojesi, piṇḍapātaṃ adāsīti attho**”ti.
 “Paṇītabhojanaṃ bhuñjitvā”ti vuttaṃ, pāliyaṃ pana “kaṇājakam bhuñjati bilaṅgadutiyaṃ”ti. Taṃ taṃ pavattitaṃ yebhuyyavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Idāni “imassa seṭṭhissa kassaci samaṇassa vā brāhmaṇassa vā dethā”ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, yasmā paccekabuddhā nāma attano guṇānubhāvehi loke pākaṭā sañjātā eva honti, tasmā seṭṭhibhāriyāya “na yassa vā tassa vā”ti-ādi cintitaṃ. Tathā hi tesam dentāpi sakkaccaṃ yebhuyyena paṇītaṃ eva denti. **Nāsāpuṭaṃ pahari** attano ānubhāvena. **So luddhatāya** “bahu vata dhaññaṃ mamassā”ti **cittaṃ saṃyametuṃ** sandhāretuṃ **asakkonto**.

Vippaṭisāruruppanākāraṃ dassetuṃ “**varametan**”ti-ādi vuttaṃ. “Imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehi”ti vadato na ekāya eva javanavīthiyā vasena atthasiddhi, atha kho tattha ādito pavattajavanavāropi atthi majjhe pavattajavanavāropi, taṃ sandhāyāha “**pubbapacchimacetanāvasenā**”ti. **Ekā cetanā dve paṭisandhiyo na detīti** ettha sāketapañhasena nicchayo veditabbo. Cuddasannaṃ cetanānaṃ pubbe puretaraṃ katattā **purāṇaṃ**.

Parigayhatīti **pariggahoti** āha “**pariggahitaṃ vatthun**”ti. Anvāya upanissāya jīvantīti **anujīvino**. **Sabbametanti** dhanadhaññādisabbaṃ etaṃ yathāvuttapariggahavatthum. **Nikkhippagāminanti** nikkhipitabbatāgāmināṃ. Nikkhipitabbasabhāvaṃ hotīti āha “**nikkhippasabhāvan**”ti. Pahāya gamanīyanti ayamettha atthoti āha “**pariccajitabbasabhāvamevā**”ti.

Dutiya-aputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Titiyavagga

1. Puggalasuttavaṇṇanā

132. “Nīce kule paccājāto”ti-ādi appakāsanabhāvena tamatīti¹ **tamo**, tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati, tamyogato puggalassa tabbohāro yathā “maccherayogato macchero”ti. Tasmā **tamoti** appakāsanabhāvena tamo tamabhūto andhakāro viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkaṇaṃ tamameva paramparato ayanāṃ gati niṭṭhā etassāti **tamaparāyaṇo**, tamaparāsaṇataṃ vā pattoti attho. Ñāyenapi tamaggahaṇena khandhatamova kathito, na andhakāratamo. Khandhatamoti ca sampattirahitā khandhapavattiyeva daṭṭhabbā. “Ucce kule paccājāto”ti-ādi pakāsanabhāvena jotetīti **joti**, tena jotinā yuttoti-ādi sabbaṃ tame vuttanayeneva veditabbaṃ. **Itare dve**ti jotitamaparāyaṇo jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādikehi peḷādikārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena hananakaraṇato **rathakārā** cammakārā vuttā. “Pu”iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā**, pupphachaddakā. **Dubbanoti** virūpo.

1. Tamo viyāti (Ka)

Okoṭimakoṭi ārohaḥbhāvena heṭṭhimakoṭiko, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇaṭi nimilatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanam ekena akkhiṇā dvīhipi vāti āha “**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**”ti¹. Kuṇanam kuṇo, hatthavekallam, so etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasampī**”ti. Padīpe padīpane etabbam netabbanti **padīpeyyam**, telakapallādi-upakaraṇam. **Vuttanti** aṭṭhakathāyaṃ vuttam.

Āgamanavipattīti āgamanatṭhānavasena vipatti āgamo etthāti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattīti** paṭhamuppannapaccayavasena vipatti. Caṇḍālādisabhāvā² hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayā, paṭhamuppatrickā vā paccayā, tehevassa vipatti eva, na sampatti. **Pavattapaccayavipattīti** pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo hoti. **Ājīvupāyavipattīti** ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikam pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaḍḍakasilākoṭṭanādikammaṃ pana katvā jīvikam pavatteti. Tenāha “**kasiravuttike**”ti. **Attabhāvavipattīti** upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogoti** kāyikacetasikadukkhuppatrickā paccayasamodhānam. **Sukhakāraṇavipattīti** sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattīti** upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**.

Dasati akkosavatthūhīti lakkhaṇavacanam etaṃ yathā “yadi me byādhitā honti, dātabbamidamosadhan”ti, tasmā dasahi akkosavatthūhi, tattha vā yena kenaci paribhāsati attho. **Ekaggacittoti** dānam dātuṃ apekkhitatāya samāhitacitto.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vāti (Ka)

2. Caṇḍālādibhāvā (?)

2. Ayyikāsuttavaṇṇanā

133. **Jarājīṇṇā**ti jarāya jīṇṇā. Tena pākaṭajārāya matthakappattimāha. **Vayovuḍḍhā**ti vayasā vuḍḍhā. Tena pacchimavayassa osakkasampavattim vadati. **Jātimahallikā**ti jātimahattagatā. **Cirakālaṃ atikkantā**ti dve tayo rājaparivaṭṭe vītivattā. Vayo-saddo sādharmaṇavacanopi jīṇṇasaddasannidhānato osānavayaṃ eva vadatīti āha “**pacchimavayaṃ sampattā**”ti. **Ayyikā**ti mātāmahiṃ sandhāya vadati. Hatthī eva ratanabhūto **hatthiratananti** āha “**satasahassagghanakenā**”ti-ādi. **Sabbāni tānī**ti kumbhakārabhājanāti, tehi saddhiṃ sattasantānassa pamāṇaṃ dassento “**tesu hī**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Ayyikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Issattasuttavaṇṇanā

135. **Aṭṭhuppattikoti** ettha kā assa aṭṭhuppatti? Titthiyānaṃ bhagavato bhikkhusaṃghassa ca alābhāya ayasāya parisakkanāṃ. Taṃ vitthārato dassetuṃ “**bhagavato kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Yathā taṃ sabbadisāsu yamakamahāmegho uṭṭhihitvā mahā-oghaṃ viya sabbā pāramiyo “imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimsu. Tato tato annapānayanavattamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kaḥaṃ bhagavā, kaḥaṃ devadevo narāsabho lokanātho”ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamaṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anuvattanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ **khandhake**¹ tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṃghassapi. Vuttampi “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara -pa-parikkhārānaṃ, bhikkhusaṃghopi kho”ti-ādi², tathā “yāvatā kho cunda

1. Vi 3. 314 piṭṭhe.

2. Khu 1. 128 piṭṭhe Udāne.

etarahi saṃgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ cunda aññaṃ ekaṃ
saṃghampi ekaṃ gaṇampi samanupassāmi evaṃ lābhaggaṃ yasaggappattaṃ,
yatharivāyaṃ cunda bhikkhusaṃgho”ti¹. **Evanti** idāni vuccamānākārena.
Nijjhattinti saññattim. **Nanti** kathaṃ.

Evaṃ pucchitum ayuttam titthiyānaṃ kathā mahājanasannipāte
niyyātita hotīti. **Tasmim dātabbā**, cittappasādamattena dentepi hi puññaṃ
pavaḍḍhati. **Ārocitaṃ** attanoti adhippāyo. **Bhagavā**ti satthu āmantanaṃ.
Cittaṃ nāma yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ **nigaṇṭhā -pa- pasīdati**
pasannassāti adhippāyo. Pubbe avisesato deyyadhammassa dātabbaṭṭhānaṃ
nāma pucchitaṃ, idāni tassa mahapphalabhāvakaro dakkhiṇeyyavisesoti āha
“**aññaṃ tayā paṭhamaṃ pucchitaṃ, aññaṃ pacchā**”ti. **Sallakkhehi etaṃ**,
pacchimaṃ purimena saddhim ānehīti adhippāyo. Pucchitassa nāma
pañhassa kathaṃ mayhameva bhāro. **Samupabyūḥ**hoti ekato senāya
rāsivasena sampiṇḍitoti attho. Tenāha “**rāsibhūto**”ti. **Asikkhitoti**
sattaṭṭhasaṃvaccharāni dhanusippe na sikkhito. Dhanusippari sikkhitvāpi
koci katahattho na hoti, ayaṃ pana asikkhito na katahattho,
poṇkhānupoṇkhābhāvoyeva byāmamuttibandho.
Tiṇapuñjamattikāpuñjādīsūti ādi-saddena
paṃsupuñjavālukaṃ puñjasārapphalaka-ayoghanādike saṅgaṇhāti.
Akataparicayoti tesāṃ santikā vijjhanatṭhena akataparicayo.
Rājarājamahāmattādike upecca asanaṃ upāsanaṃ, na kataṃ upāsanaṃ
etenāti **akatūpāsano**. Asikkhitatādinaṃ bhīrubhāvena vā kāyassa chambhanaṃ
saṅkamaṇaṃ uttāso etassa atthīti chambhīti āha “**pavedhitakāyo**”ti.

Dakkhiṇeyyatāya adhippetattā “**arahattamaggena kāmacchando pahīno
hoti**”ti āha. Accantappahānassa icchitattā **tatiyeneva kukkuccaṃ pahīnaṃ
hoti** paṭighasampayogaṃ. Asekkhassa ayanti **asekkhaṃ**, sīlakkhandho.
Tayidaṃ na aggaphalaṃ sīlameva adhippetam, atha kho yaṃ kiñci
asekkhasantāne pavattam sīlaṃ, lokuttaro eva na adhippeto sikkhāya jātattā,
evaṃ vimuttikkhandhopīti. Sekkhassa esoti vā, apariyositasikkhattā
sayameva sikkhatīti vā sekkho, catūsu

maggesu heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sīlakkhandho. Upari sikkhitabbābhāvato **asekkho**. Vuḍḍhippatto sekkhoti **asekkho**. Aggaphalabhūto sīlakkhandho vucceyya, aṭṭhakathāyaṃ pana vipassakassa sīlassa adhippetattā tathā attho vutto. **Sabbatthā**ti “asekkhenā”ti-ādīsu. Ettha ca yathā sīlasamādhipaññākkhandhā missakā adhippetā, evaṃ vimuttikkhandhāpīti tadaṅgavimutti-ādayopi veditabbā, na paṭippassaddhivimutti eva.

Yena sippena issāso hoti, taṃ **issattanti** āha “**ususippan**”ti. Yassā vāyodhātuyā vasena sarīraṃ sañjātathāmaṃ hoti, taṃ balapaccayaṃ sandhāyāha “**balam nāma vāyodhātū**”ti. Samappavattito hi visamappavattinivāradhātu balaṃ¹ nāma, tena tato aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi.

Yasmā arahā eva ekantato sorato, tassa bhāvo **soraccanti** āha “**soraccanti arahattan**”ti. **Ete dveti** khanti soraccanti ete dve dhammā. Pāṇīyaṃ pivanti etthāti **papā**, yo koci jalāsayo yaṃ kiñci pāṇīyaṭṭhānanti āha “**caturassapokkharāṇī-ādīni**”ti. Udaḁavikūlādīsu kamanti atikkamanti etehīti **saṅkamanāni**, setu-ādīni. Setukaraṇayuttaṭṭhāne setuṃ, caṅkamanakaraṇayuttaṭṭhāne caṅkamaṇaṃ, maggakaraṇayuttaṭṭhāne maggaṃ kareyyāti ayamettha adhippāyo. Tenāha “**paṇṇāsā**”ti-ādi.

Bhikkhācāravattanti ariyāṇaṃ hitaṃ vattaṭṭipattim. **Dentopīti** pi-saddena akhīṇāsavassa dentopīti imamatthaṃ dasseti yassa kassacipi dentenapi kammaphalaṃ saddahitvā vipasannacitteneva dātabbattā. **Thanayanti** idaṃ tassa mahāmeghabhāvadassanaṃ. Yo hi mahāvassaṃ vassati, so gajjanto vijjummālaṃ vissajjento pavassati. **Abhisāṅkharitvā samodhānetvā**ti khādanīyassa vividhajātiyāni sampiṇḁetvā. Tenāha “**rāsim katvā**”ti.

Pakiraṇaṃ nāma vikiraṇampi hoti anekatthattā dhātūnanti āha “**vikiratī**”ti². **Pakiranto viya vā dānaṃ detīti** iminā guṇakhetameva apariyesitvā karuṇākhettepi mahādānaṃ pavattetīti dasseti. Tena

1. Bāhubalaṃ (Ka)

2. Viciratīti (Ka)

“pakiretī”ti vadantena bhagavatā aṭṭhuppattiyam āgatatitthiyavādena appaṭisedhitatāpi dīpitā hoti. **Puññadhārā**ti puññamayadhārā puññābhisandā. **Sinehayantī**ti thūladhārenapi sinehena siniddham karontī. **Kiledayantī**ti allabhāvaṃ pāpayantī. Yathāyaṃ puññadhārā dātāraṃ anto sineheti pūreti abhisandeti, evaṃ paṭiggāhakānampi anto sineheti pūreti abhisandeti. Tenevāha “dadam piyo hoti bhajanti naṃ bahū”ti-ādi¹. Evaṃ santepi “dātāraṃ abhivassatī”ti vuttattā aṭṭhakathāyaṃ dāyakavaseneva “**sineheti**”ti vuttam, yasmā vā paṭiggāhakassa sinehuppatti āmisaniissitāti dāyakavaseneva vuttam.

Issattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatūpamasuttavaṇṇanā

136. **Khattiya**ti abhisekappattā. Issariyamado **kāmagedho**. Pathavimaṇḍalassa mahantatā taṃnivāsinam anuyantatāti sabbamidam yathicchitassa rājakiccassa sukhena samijjhanassa kāraṇakittanam. Yādise rājakicce ussukkam āpanno, tam vitthārato dassetuṃ “**esa kirā**”ti-ādi vuttam. **Antaragamanānī**ti tiṇṇam nirantaragamanānam antarantarā gamanāni. **Corā cintayimsū**ti eko antarabhogiko rājāparādhiko pañcasatamanussaparivāro coriyam karonto vicarati, te sandhāya vuttam.

“Ayuttam te katan”ti sacāham vakkhāmīti yojanā. **Dhuravihāreti** ratassa dhuraṃ viya nagarassa dhurabhūte vihāre. **Santhambhitunti** vissāsabhāvena upaṭṭhātum. **Saddhāyikoti** saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha “**saddhātabbo**”ti. **Paccayikoti** pattiyaṃyitabbo. **Abbhasamam** puthulabhāvena. **Nippothentoti** nimmaddento. **Sanhakaraṇīyam** atisaṇham **pisanto** nisadapoto viya pisanto.

Dhammacariyati ādittampi sīsam celañca ajjuhekkhitvā sammāpaṭipatti eva kātabbā tassā eva paraloke paṭiṭṭhābhāvato. **Ācikkhāmīti** kathemi, kathento ca yathā tamattham sammadeva rājā jānāti, evam

1. Am 2. 34 piṭṭhe.

jānāpemi. **Nipphatti** yuddhena kātabba-atthasiddhi. Visinoti bandhati yathādhippetaṃ cittaṃ etenāti **visayo**, samatthabhāvo. **Mantasampannā**ti sampannarājamantā **Mahā-amaccā**ti mahosadhādisadisā nītisatthachekā amaccapurisā. **Upalāpetunti** paresaṃ antare virodhatthaṃ saṅgaṇhituṃ.

Dveyeva pabbatāti pabbatasadisā dveyeva gahitā. **Rājovādeti** rājovādasutte. **Āgatāva** tattantiyā¹ anurūpatthaṃ. **Vilumpamānā**ti iti-saddo ādi-attho. **Vipattī**ti bhogaparihānādivināso. **Hatthiyuddhādīhi jarāmaraññaṃ jinituṃ na sakkā** sattassa avisayabhāvato. Yena pana jinituṃ sakkā, taṃ dassento bhagavā “**buddhe -pa- nivesaye**”ti āha. Ratanattaye hi saddhā nivīṭṭhā mūlajātā patiṭṭhitā ekantato jarāmarañnavijayāya hoti. Tenāha “**tasmā saddhan**”ti.

Pabbatūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Kosalasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

4. Mārasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tapokammasuttavaṇṇanā

137. Uruvelāya saṃīpe gāmo uruvelagāmo, taṃ **uruvelagāmaṃ**. Abhimukhabhāvena sammadeva sabbadhamme Bujjhatīti abhisambodhi, sabbaññutaññānaṃ, tena samannāgatattā ca bhagavā **abhisambuddho**ti vuccati. Tassa pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi, idha pana sattāhabbhantarameva adhippetanti āha “**abhisambuddho hutvā antosattāhasmimīyevā**”ti. Asukhabhāvena aññehi kātum asakkuṇeyyattā dukkaraṃ karotīti dukkarakāro, so eva itthiliṅgavasena **dukkarakārikā**. Tāya mutto vatamhīti cintesi. Yadi evaṃ kasmā taṃ lokanātho chabbassāni samanuyuñjati? Kammapīlītavasena. Vuttaṃ hetarṃ **apadāne**¹—

“Avacāhaṃ jotipālo, sugataṃ kassapaṃ tadā.

Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acarim dukkaraṃ bahuṃ.

Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇim.

Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇim bodhimuttamaṃ.

Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārīti”ti.

Māretīti vibādheti. Vipatti-ādisaṃyojanaṃ hi sādhuṇaṃ paramatthato maraṇaṃ saccapaṭivedhamāraṇattā. Pāpatarattā pāpatamoti **pāpimā**. Sā cassa pāpatamatā pāpavuttitāyāti āha “**pāpe niyutto**”ti. **Adhipatī**ti kāmādhīpati. Appahīnakāmarāge attano vase vattetīti **vasavattī**. Tesaṃyeva kusalakammānaṃ antaṃ karotīti **antako**. Vaṭṭadukkhato aparimuttapaccayattā **namuci**. Mattānaṃ pamattānaṃ bandhūti **pamattabandhu**.

1. Khu 3. 349 piṭṭhe.

Tapokammāti attakilamathānuyogato. **Aparaddho**ti virajjhasi. “Aparādhō”tipi atthi, soyeva attho. Kāyakilamatham anuyuñjanto yebhuyyena amaratthāya anuyuñjati, so ca kammavādīhi anuyuñjiyamāno devatthāya siyāti āha “**amarabhāvatthāyā**”ti. **Sabbaṃ tapanti** sabbaṃ attaparitāpanaṃ. **Atthāvahaṃ na bhavati** bodhiyā anupāyattā. **Kiñcassāti** kiñci siyāti attho. **Phiyārittaṃva dhammanī**ti dhammaṃ vuccati vaṇṇu¹, so idha “dhamman”ti vutto, dhammani vaṇṇupadeseti² attho. Tenāha “**araññe**”ti. Ubhosu passesu phiyāhi **ākaddheyya ceva** arittehi **uppiḷeyya ca**.

Sammāvācākammantājīvā gahitā maggasilassa adhippetattā. Samādhino hi gahaṇena **sammāvāyāmasatisamādhayo gahitā** upakārabhāvato. **Paññāyāti** etthāpi eseva nayo. Bujjhati etenāti **bodho**, maggoti āha “**bodhāyāti maggatthāyā**”ti. Kathaṃ pana maggaṃ maggatthāya bhāvetīti āha “**yathā hī**”ti-ādi. Tena yathā yāgupacanārambho yāvadeva yāgu-attho, evaṃ maggabhāvanārambho maggādhigamattāyāti dasseti. Ārambhoti ca ariyamaggabhāvanāya bandhāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana “magganti ariyamaggaṃ, bodhāyāti arahattasambodhāya, evaṃ katvā ‘pattosmi paramasuddhin’ti idampi vacanaṃ samatthitan”ti vadanti, apare pana “sabbaññutaññāpasambodhāyāti. So hi sabbasmāpi bodhito uttaritaro”ti. **Nihato** nibbisevanabhāvaṃ pāpito. Tenāha “**parājito**”ti.

Tapokammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Hatthirājavāṇṇasuttavaṇṇanā

138. **Andhabhāvakāra**keti pacurajanassa cakkhuviññāṇupattinivāraṇena andhabhāvakārake. **Mahātame**ti mahati tamasi. **Pāsāṇaphalake mahācīvaraṃ sīse** ṭhapetvāti etena taṃ phalakaṃ apassāya nisinnoti

1. Paṇṇo (Ka) “maru, dhandhani” iti dve samānatthā (Amarakosa 11. 5) vaṇṇusaddo ca maruvācako.

2. Paṇṇapasavaneti (Ka)

dasseti. **Padhānanti** bhāvanam. **Pariggaṇhamānoti** sabbaso gaṇhanto avissajjento, bhāvanam anuyuñjanto anupubbasaṃpattiyo phalasaṃpattiṇca manasikarontoti attho. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. **Ariṭṭhakoti** ariṭṭhakavaṇṇo. Tenāha “**kāḷako**”ti.

Dīghamaddhānanti cirataram kalam. **Sam̐saranti** āsādanādhippāyena sañjaranto, alam tuyham etena nippayojananti adhippāyo. Na hi tena mārassa kāci atthasiddhīti.

Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Subhasuttavaṇṇanā

139. **Susaṃvutāti** maggasaṃvarena suṭṭhu saṃvutā. **Supihitāti** suṭṭhu pihitā. **Vasānugāti** kāyādidvārasānugā vasavattino na honti. **Baddhacarāti** paṭibaddhacariyāti.

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā

140. **Upāyamanasikārenāti** aniccādīsu aniccādito manasikaraṇena. **Upāyavīriyenāti** anuppannākusalānam anuppādanāya vidhinā pavattavīriyena. **Kāraṇavīriyenāti** anuppannānuppādanādi-atthassa kāraṇabhūtena vīriyena. Anuppannapāpakānuppādanādi-atthāni hi vīriyāni yadattham¹ honti, tam attham sādheṇtiyevāti etassa atthassa dīpako **sammā-saddo**. Yonisosammāsaddena hi upāyakāraṇatthadīpakatam sandhāya “**upāyavīriyena kāraṇavīriyenā**”ti vuttam. **Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesena. Mārena “mayham kho bhikkhave”ti-ādikam bhagavato vacanam sutvā vuttam “**arahattam patvāpi na tussati**”ti-ādi.

1. Anuppannapāpakānuppādanādi-atthāti gahitā te tatheva (?)

Kilesapāsenāti kilesamārassa upāyabhūtena. Kilesamāro hi satte kāmagaṇapāsehi nibandhati, na pana sayameva. Tenāha “**ye dibbā kāmagaṇasaṅkhātā**”ti-ādi. **Mārabandhaneti** kilesamārassa bandhanaṭṭhāne, bhavacāraleti attho. **Na me samaṇa mokkhasī**ti idaṃ māro “anuttarā vimutti anupattā, vimuttā sabbapāsehi”ti ca bhagavato vacanaṃ asaddahanto vadati¹. Saddahantopi vā “evamayaṃ paresaṃ sattānaṃ mokkhāya ussāhaṃ na kareyyā”ti attano kohaṇṇe ṭhatvā vadati.

Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā

141. **Anupubbagamanacārikanti** gāmanigamarājadhānīsu anukkamena gamanasāṅkhātāṃ cārikaṃ. **Evam hi gatesūti** evaṃ tumhesu bahūsu ekajjhaṃ gatesu.

Ādimhi kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**, tathā sesesu. **Sāsanassa ādi sīlaṃ** mūlakattā. Tassa **samathādayo majjhaṃ** sāsanasampattiyaṃ vemajjhābhāvato. **Phalanibbānāni pariyosānaṃ** tadadhighamato uttari karaṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha “**sīlasamādhayo vā ādī**”ti. Yasmā paññā anubodhapaṭivedhavasena duvidhā, tasmā tadubhayaṃ gaṇhanto “**vipassanāmaggā pariyosānaṃ**”ti. Phalaggahaṇena hi² sa-upādisesanibbānaṃ gayhati, itarena itaraṃ, tadubhayavasena paṭipattiyaṃ osānanti āha “**phalanibbānāni pariyosānaṃ**”ti. “Tasmātiha tvaṃ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu, ko cādi kusalanāṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā”ti³ vacanato sīladiṭṭhujukatāya matthakabhūtā vipassanā, tadadhiṭṭhānā sīlasamādhīti

1. Asaddahantova ussāhaṃ kareyyāti (Ka)

2. Vā (Sārattha-Ṭī 1. 325 piṭṭhe.)

3. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

ime tassa sāsanaṃ mūlanti āha “**sīlasamādhivipassanā vā ādi**”ti. Sesam vuttanayameva.

Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnam viya katvā dassento “**catuppadikagāthāya tāva paṭhamapādo**”ti-ādimāha.

Pañcapadachappadānam gāthānam ādipariyosānaggahaṇena itare dutiyādayo tayo cattāro vā majjhanti avuttasiddhamevāti na vuttam.

Ekānusandhikasuttassāti idam bahuvibhāgam yathānusandhinā ekānusandhikam suttaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teyeva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhanti. **Nidānanti** kāladesakaparisādi-apadisanalakkhaṇādikato attho. **Idamavocāti iti**-saddo ādi-attho. Tena tadavasesanigamanapāliṃ saṅgaṇhāti. **Anekānusandhikassa** saha nidānena paṭhamo anusandhi ādi, saha nigamanena pacchimo pariyosānam, itarena majjhanti ādimajjhapariyosānāni veditabbāni.

Sāttakanti atthasampattiyaṃ sāttakam katvā. **Sabyañjananti** byañjanasampattiyaṃ sabyañjanam. Sampatti ca nāma paripuṇṇabyañjanatāti āha “**byañjanehi -pa- desetā**”ti. **Sakalaparipuṇṇanti** sabbaso paripuṇṇam sīlādipaṇcadhammakhandhapāripūriyā. **Nirupakkilesam** diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. Avisesato tisso sikkhā sakale sāsane bhavanti.

Dhammoti pana brahmacariyam vā sandhāya vuttaṃ “katamesānam kho bhante buddhānam bhagavantānam brahmacariyam ciraṭṭhitikam ahoṣi”ti-ādīsu¹ viya. **Dukūlasāṇiyā paṭicchānnā viya**, na tu pākāraselādipaṭicchannā viya. Tena dhammaniruttiyaṃ sakalakilesānam pahānānubhāvaṃ vadati.

Alābhaparihāniyā, na laddhaparihāniyā. **Adḍhuddhānīti** pañcasatādhikāni tīṇi pāṭihāriyasahassāni. **Sātanti** sukham.

Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 1. 8 piṭṭhe.

6. Sappasuttavaṇṇanā

142. **Surākārakānanti** piṭṭhasurāyojanakānaṃ. Kosalānaṃ issaroti Kosalo, Kosalarājassa ayanti **kosalikā**. **Paribhogapātīti** bhattaparibhojanatthāya pāti paribhogapāti. **Kammāruddhanapaṇāliyāti** kammāruddhanapaṇālimukhe. **Dhamamānāyāti** dhamiyamānāya. Taṃ pana yasmā bhastavātehi pūritaṃ nāma hoti, tasmā “**bhastavātena pūriyamānāyā**”ti vuttaṃ. **Niyāmbabhūmiyanti** bhagavato paṭisallānatthāne **sañcarantaṃ** māraṃ maṃsacakkhunāva **disvā**. Tenāha “**vijjulatālokenā**”ti.

Seyyatthāyāti seyyānisamsāya. Tenāha “**ṭhassāmī**”ti-ādi. **Attasaññatoti** attabhāvena saṃyato. Tenāha “**saṃyatattabhāvo**”ti. **Taṃsaṇṭhitassāti** tasmim hatthapādakukkuccarahite buddhamunismim avatṭhitassa. **Vossajja careyya tattha** soti iminā bhagavā taṃ byākaramāno vibhimsitā buddhānaṃ kim karissati bhayābhāvato, kevalaṃ pana anaṭṭhavalikaṃ uppīlento viya tvameva āyāsaṃ āpajjissasīti māraṃ santaṃjeti.

Bheravāti avītarāgānaṃ bhayanajakā. **Tatthāti** taṃnimittaṃ. **Phaleyyāti** bhijjeyya. **Sattisallanti** sattisaṅkhātāṃ puthusallaṃ. **Urasmim cārayeyyūnti** phāsum vijjhitum ṭhapeyyum uggireyyum¹. **Khandhupadhīsūti** khandhasaṅkhātesu upadhīsu. **Tānaṃ karonti nāmāti** tato bhayanimitato attano tānaṃ karonti nāma.

Sappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Supatisuttavaṇṇanā

143. **Utugāhāpanatthaṃ dhovivā**, na rajojallavikkhālanatthaṃ. Tenāha “**buddhānaṃ panā**”ti-ādi. **Dhotapāḍake geheti** dhotapāḍehi akkamitabbake. **Vatthabhedo nāma natthi** dhammassāmibhāvato.

1. Urasmim cāreyyāti phāsu vijjhitum labheyyanti gireyya (Ka)

Vattasīse thatvā dhovanti aññesaṃ diṭṭhānugati-āpajjanatthaṃ. **Soppapariggāhakenā**ti ettha **soppan** nāma niddāya antarantarā pavattakiriyaamayacittappavattirahitā nirantarabhavaṅgasantatīti taṃ sabhāvato payojanato kālaparicchedato pariggāhakaṃ upariniddesasatisampajaññaṃ sandhāya vuttaṃ “**soppapariggāhakena satisampajañña**”ti. Keci pana “niddā soppanā”ti vadanti, taṃ bhagavato soppanṃ hīlento vadati.

Kim nūti ettha **kinti** hetunissakke paccattavacananti āha “**kasmā nu supasī**”ti. **Dubbhago** vuccati nissiriko bhinnabhago, so pana matasadiso visaññisadiso ca hotīti āha “**mato viya visaññī viya cā**”ti.

Ādināti ādi-saddena “bāhirassa upādāya aṭṭhārasā”ti-ādinā¹ āgataṃ taṇhākoṭṭhāsaṃ saṅgaṇhāti. **Tattha tattha visattatāyā**ti tasmim tasmim ārammaṇe visesato āsatta bhāvena. Visassa dukkhanibbattakakamassa hetubhāvato **visamūlatā**, visaṃ vā dukkhadukkhādibhūbhavedanā mūlaṃ etassāti **visamūlā**, taṇhā. Tassa rūpādikassa dukkhassa paribhogō, na amatassāti **visaparibhogatā**. **Katthaci netunti** katthaci bhavē sabbathā netum. **Parikkhayā**ti sabbaso khīṇattā. **Tuyhaṃ kim etthāti** sabbupadhiparikkhayā suddhassa mama paṭipattiyaṃ tuyhaṃ kim ujjhāyaṇaṃ, kevalaṃ vighātoyeva teti dasseti.

Supatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandatisuttavaṇṇanā

144. Aṭṭhamāṃ uttānatthameva.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 362 piṭṭhe.

9. Paṭhama-āyusuttavaṇṇanā

145. **Paṇṇāsaṃ vā vassāni jīvati** vassasatato upari seyyathāpi thero anuruddho. **Saṭṭhi vā vassāni** seyyathāpi thero bākulo. Paṭiharitvā paccanīkabhāve sātāṃ sukhāṃ etassāti paccanīkasāto, tabbhāvo **paccanīkasātātā**, tāya. **Abhibhavitvā abhāsi** paṭivacanāṃ jānamānova.

Na hīleyya na jiguccheyya. **Evanti** so dārako viya kiñci acintento sappuriso careyya, evaṃ hissa cittadukkhāṃ na hotīti adhippāyo. **Pajjalitasīso viya careyyāti** yathā pajjalitasīso puriso aññaṃ kiñci akatvā tasseva vūpasamāya vāyameyya, evaṃ sappuriso āyuraṃ parittanti ñatvā teneva nayena sabbasaṅkhāragatāṃ aniccaṃ, aniccattā eva dukkhāṃ, anattāti vipassanampi otarivā taṃ ussukkāpentopi saṅkhāravigamāya careyya paṭipajjeyya.

Paṭhama-āyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-āyusuttavaṇṇanā

146. **Nemīvāti** nemisīsena cakkāṃ vadati. **Kubbaraṃ anupariyāyatīti** kubbaraṃ anuparivattati. Tathābhūto pana so taṃ ajahantovāti āha “**na vijahatī**”ti. **Āyu anupariyāyatīti** maccānaṃ āyu gatampi paccāgacchatīti¹ bhagavato paṭāṇi hutvā vadati, bhagavā pana taṃ abhibhavitvā “accayanti ahorattā”ti-ādinā āyuno accayagamanamaraṇatāmyeva² pavedesi.

Dutiya-āyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Maccāṃ gacchatīti (Ka)

2. Apaccayagamanamaraṇatāmyeva (Ka)

2. Dutiyavagga

1. Pāsāṇasuttavaṇṇanā

147. **Pavijjhīti** pabbataṃ sabbato pavattento tato tato nissajji. **Sakalanti** sabbabhāgavantam, nissesanti attho.

Pāsāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kinnusīhasuttavaṇṇanā

148. **Vicakkhukammāyāti** vicakkhubhāvakāmatāya. Yathā sā bhagavato desiyamānaṃ dhammaṃ attano paññācakkhunā na passituṃ sakkoti, evaṃ kātuṃ kāmatāya. Tenāha “**parisāyā**”ti-ādi. **Vināsetuṃ na sakkoti** bheravārammaṇe bhāyanasseva abhāvato. **Dasabalappattāti** dasahi balehi samannāgatā.

Kinnusīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sakalikasuttavaṇṇanā

149. **Mandabhāvenāti** jaḷabhāvena. **Momūhabhāvenāti** mahāmūḷhatāya. **Kabbakaraṇena** mattoti kabbakiriyaṇasutatādivasena matto kabbam katvā. **Kimidaṃ soppasevāti** idaṃ tava soppaṃ kimatthaṃ, purisena nāma purisattakarena bhavitabbaṃ, na soppatiyeva. **Atthaṃ samāgantvāti** paramatthaṃ nibbānaṃ sammā āgantvā adhigantvā. **Asaṅga -pa- natthi** sabbaso siddhatthabhāvato. **Jaggantoti** jāgaranto¹ puriso viya. **Na bhāyāmi** bhayaHetūnaṃ abhāvā. **Nānutapanti** sabbattha sabbadāpi viṣaṭṭhabhāvato. **Māmanti** mamaṃ. Gāthāsukhatthaṃ hi dīghaṃ katvā vuttaṃ. **Ṭhitattāti** uddesaparipucchāya paricchijjattā. **Hāninti** kassaci jāniṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Otaranto (Ka)

4. Patirūpasuttavaṇṇanā

150. Anurujjhati etenāti anurodho, rāgo. Virujjhati etenāti virodho, paṭigho. Tesu **anurodhavirodhesu** tannimittam **sajjati nāma** saṅgam karoti nāma, anurodhavirodhuppādanameva cettha sajjanam. **Yadaññamanusāsati** yam aññesam anusāsanam, tam tesam hitesanam anukampanam, tasmā anukampake hitesake sammāsambuddhe anurodhavirodhe āropetvā vikampanattham¹ micchā vadasīti.

Patirūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānasasuttavaṇṇanā

151. **Ākāse caranteti** pañcābhiññe sandhāya vadati. Antalikkhe carantepi kiccasāadhanato **antalikkhacaro**. Manasi jātoti **mānaso**. Tam pana manasantānasampayuttatāyāti āha “**manasampayutto**”ti.

Mānasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pattasuttavaṇṇanā

152. Pañcannam upādānakkhandhānam lakkhaṇādīni ceva samudayañca assādādīnavanissaraṇāni ca gahetvā sammā tesam lakkhaṇādīnam gahaṇam hotīti āha “**pañca upādānakkhandhe ādiyitvā**”ti. Rupanavediyanasañjānana-abhisankharaṇavijānanāni **khandhānam sabhāvalakkhaṇāni**. **Ādi**-saddena rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni ceva samudayādīni ca saṅgaṇhāti. **Dasseti** paccakkhato dasseti, hatthāmalakam viya pākāṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpeti** te dhamme manasā anupekkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe karonto uggaṇhāpeti. **Samādānamhī**ti tattha atthassa sammadeva ādiyane² khandhānañca sammasanavasena aññadhammavasena samādiyane³. **Paṭividdhagūṇenā**ti tāya desanāya, tam nissāya paccattapurisakārena ca tesam

1. Anukampanattham (?)

2. Ādiyite (Ka)

3. Sammādiyate (Ka)

paṭividdhaguṇena. **Jotāpetī**ti tesam cittasantānam
 assaddhiyādikilesamalavidhamanena pabhassaram karoti. **Aṭṭhim katvā**
 tāya desanāya pāpetabham attham payojanam dāham katvā. Tenāha “**ayam**
no”ti-ādi. **Kammakārakacittam** nāma otaraṇacittam.
 “Yonisomanasikārapubbakam vipassanācittan”ti keci. **Ohitasotā**ti
 anaññavihitatāya dhammassavanāya appitasotā, tato eva tadattham
ṭhapitasotā.

Ete rūpādayo khandhe¹ **yañca saṅkhataṃ** samiddhapaccayehi kataṃ,
 tañca “eso aham na homi, etaṃ mayham na hotī”ti passantoti yojanā.
 Khemo attāti khemattā, taṃ **khemattaṃ**. Tenāha “**khemibhūtaṃ**
attabhāvan”ti. **Pariyesamānā** mārasenā.

Pattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā

153. Sañjāyati etasmāti sañjāti, so eva sampayuttadhammo samosarati
 etthāti samosaraṇam, so eva attho, tena **sañjātisamosaraṇaṭṭhena**.
Bhayabheravaṃ saddanti bhāyati etasmāti **bhayaṃ**, tadeva yassa kassaci
 bheravāvahattā² **bheravaṃ**, devādisaddanti attho. Vigatavalāhake deve
 uppātavasena uppajjanakasaddo **devadundubhi**. Asanipātādisaddo
asanipātasaddo. **Undrīyatī**ti viparivattati. **Loko adhimucchitoti**
 atithaddhakāyo viya muccham āpanno. **Mārassāti** kilesamārassa.
Ṭhānabhūtanti pavattiṭṭhānabhūtaṃ.

Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍasuttavaṇṇanā

154. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim ñātimittakule. **Pāhunakānī**ti
 pahitabbapaṇṇākārāni. **Āgantukapaṇṇākārānī**ti āgantukānaṃ

1. Ete rūpādayo tayo khandhā (Aṭṭhakathāyam)

2. Virāgāvahattā (Ka)

upagatānaṃ dātabbapaṇṇākārāni. **Sayaṃcaradivaseti** kumārakānañca kumārikānañca sayāṃ attanā caritabbachaṇḍadivase. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento “**samavayajātigottā**”ti-ādimāha.

Samavayasamajātikasamagottāti paccekaṃ sama-saddo yojetabbo, gottasamatā ca āvāhavivāhayogyatāvasena daṭṭhabbā, na ekagottatāvasena. **Tato tato** gāmato. **Aññasmim** dātabbe asati. Chaṇavasena pahīnitum sampāditam pūvaṃ **chaṇapūvaṃ**. **Tāsaṃ sampattiyāti** tāsaṃ dānaṃ dhammassavanañcāti tassā duvidhāyapi sampattiyā.

Ñāṇaṃ nāma āvajjanapubbakaṃ, tasmā ajānaṇassa “anāvajjanatāyā”ti kāraṇaṃ vatvā sesakāraṇaṃ vadanto “**buddhānaṃ**”ti-ādimāha.

Upacārabhedanti buddhaṃ ditvā manussehi kātabba-upacārassa bhinḍanaṃ. **Bhinditunti** vidhamitum.

Bhagavā panāti pana-saddo visesatthajotako. Tena na kevalaṃ bhagavā uppaṇḍanaṃ pariharanto taṃ gāmaṃ na puna pāvīsi, atha kho māraṃ anukampantoti idaṃ visesaṃ joteti.

Janesīti apuññaṃ janesi, janento ca yathā tato āyatiṃ thirataṃ mahantaṃ dukkhaṃ nipphajjissati, evaṃ nipphādesi. **Āsajja nanti** ettha **nanti** nipātamatthaṃ. Kiñcati maddati abhibhavatīti kiñcananti āha “**madditum samatthan**”ti.

Piṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kassakasuttavaṇṇanā

155. **Nibbānaṃ apadisitvāti** nibbānaṃ nissāya nibbānaguṇe ārabbhāti attho. **Haṭaḥaṭakesoti** ito cito ca vikiṇṇattā ākulākulakeso.

Cakkhusamphassaviññāṇāyatananti ettha yathā cakkhuggahaṇena phasso visesito, tena eva viññāṇāyatanam. Tathā sati cakkhuviññāṇassa ca gahaṇaṃ āpajjeyyāti. Nanu cettha cakkhuggahaṇena visesitattā cakkhudvārikānaṃ sabbesaṃ viññāṇānaṃ gahaṇanti? Saccametam, tañca kho paṭhamena cakkhuggahaṇenāti nāyaṃ doso. **Bhavaṅgacittanti** āvajjanāya

anantarapaccayabhūtameva adhippetanti niyametvā dassetuṃ
“sāvajjanakan”ti vuttaṃ, tasmā **tadārammaṇampī**ti javanacittena saha
 tadārammaṇacittampi. **“Viññāṇāyatanan”**ti ca vutte nimmalameva.

“Cakkhū”ti avisesato vuttattā pana mārassa ayampi attho āpannoti
 dassetuṃ **“yaṃ loke”**ti-ādi vuttaṃ. **Upakkavipakkanti** cakkhupākarogena
 upari heṭṭhā ca sabbaso pakkam kuthitaṃ. **Eseva nayoti** iminā yaṃ loke
 kuṭṭhakilāsagaṇḍakacchu-ādīhi upaddutaṃ vaṇapīlakādivasena
 paggharantaṃ asuciṃ antamaso paramajeguccharūpampi, sabbaṃ taṃ
 taveva hotūti evamādiṃ apadisati.

Yaṃ bhaṇḍakanti hiraññasuvaṇṇādikhettavatthādi-upakaraṇaṃ
 gahaṭṭhā, pabbajitā ca yaṃ pattacīvarādiṃ **“mama idan”**ti abhinivisantāva
 vadanti, **etesu** pariggahatthesu ca tesaṃ pariggāhakupuggalesu ca te **cittaṃ**
yadi atthi, tāni ārabba tava cittaṃ yadi bhavati, evaṃ tvaṃ tattha baddho
 eva hosīti attho. Tenāha **“na me samaṇa makkhasī”**ti.

Yaṃ bhaṇḍakaṃ vadantīti yathāvuttaṃ upakaraṇaṃ loke bahujaṇā
“mama idan”ti vadanti. **Na taṃ mayhanti** taṃ mayhaṃ na hoti, na tattha
 mama taṇhāvasena mamanti natthi. **Na te ahanti** ye puggalā ettha baddhā,
 tepi ahaṃ na homi, tattha me diṭṭhibaddho natthi. **Na me maggampi**
dakkhasīti evaṃ sabbaso baddhābhāvena muttassa me gatamaggampi māra
 tvaṃ na dakkhasi na passissasi, ye bhavādayo tuyhaṃ visayā, tesu
 bhavayonigati-ādīsu mayhaṃ gatamaggaṃ na passissasi bhavanissaṭṭhattāti.

Kassakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rajjasuttavaṇṇanā

156. **Ahananti** karaṇe paccattavacananti āha **“ahanantenā”**ti paccatte
 eva vā paccattavacanam, **“ahananto hutvā”**ti vacanasesena bhavitabbanti
 adhippāyo. Sesapadesupi eseve nayo. **Ajinanti**

antogadhahetu-atthaṃ vadatīti āha “**parassa dhanajānīm akarontenā**”ti.

Akārāpentenāti parassa dhanajānīm akārentena. **Asocantenā**ti bhogabyasanādivasena paraṃ asocantena. Kasmā bhagavā evaṃ cintesīti tatha kāraṇamāha “**itī**”ti-ādinā. **Rajje vijite daṇḍakarapīliteti** dhanadaṇḍhādidaṇḍhena ceva balinā ca bādhite.

Ijghanakakoṭṭhāsāti cetovasibhāvādikassa sādhanakakoṭṭhāsā. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena anubrūhitā. **Punappunam katā**ti bhāvanāya bahulikaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānanti** yathā yuttānaṃ ājāññarathānaṃ sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathārucipavattitaṃ gamitā. **Patitṭhatṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthukatā**ti sabbaso upakkilesasodhanena iddhivisayatāya patiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Avijahitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya na jahāpitā. **Niccānubaddhā**ti tato eva niccaṃ anubaddhā viya katā. **Suparicitā**ti suṭṭhusabbabhāgena bhāvanānupacayaṃ gamitā. **Avirādhitavedhihattho viyā**ti avirajjhanabhāvena virajjhanahattho viya. **Suṭṭhu samāraddhā**ti bhāvanā-uppattiyā sammadeva sampādītā. **Cindeyyā**ti atthuddhārasena cinteyya.

Pabbatassāti pabbato assa. Pabbato assāti **pabbato bhaveyya**. Kīdisassāti āha “**suvanṇassā**”ti-ādi. **Jātarūpassā**ti ātaparūpasampannassa. **Dvikkhattumpi tāva mahantoti** yattako so pabbato hoti, dvikkhattuṃ tattako. **Ekassā**ti ekassapi puggalassa **nālaṃ na pariyatto** taṇhāya duppūraṇabhāvā. **Evaṃ jānantoti** evaṃ taṇhāya duppūraṇabhāvādinavataṃ jānanto. **Samaṃ ca reyyā**ti paravatthuparāmāsādiṃ vihāya kāyādihi samameva paṭipajjeyya.

Dukkhaṃ taṇhānidānaṃ, taṇhā kāmaguṇanidānā, tasmā dukkhassa taṇhāpaccaya kāmaguṇanidānattaṃ vuttaṃ. **Tanti dukkhaṃ. Yatonidānaṃ hotī**ti yaṃnidānaṃ yaṃkāraṇaṃ taṃ pavattati. **Evaṃ yo adakkhī**ti yo pariññātavatthuko evaṃ dukkhaṃ tassa nidānabhūte kāmaguṇe ca tathato paññācakkhunā passi. **Kena kāraṇena nameyya**, taṃ kāraṇaṃ natthīti attho. **Kāmaguṇa-upadhinti** kāmaguṇasaṅkhātāṃ upadhiṃ. Sajjati etthāti **saṅgo eso, lagganametanti**

evaṃ viditvā. Tameva kāmābhibhūto nappaṭiseveyya na laggeyyāti evaṃ **vinayāya** vūpasamāya sikkheyyāti.

Rajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Sambahulasuttavaṇṇanā

157. **Jaṭācumbaṭakenā**ti sīse paṭimukkena jaṭākalāpena. Apariggahabrāhmaṇapabbajitā hi jaṭāya uñchācariyaṃ caranti. **Udumbaradaṇḍaṃ** hi attaguttatthāya gahitaṃ tesaṃ appicchabhāvappakāsaṇaṃ. Tenāha “**appicchabhāvappakāsanatthan**”ti. **Sīsaṃ okampetvā**ti ettha ativiya sīsassa okampitabhāvaṃ dassetuṃ “**hanukena uraṃ paharanto adhonataṃ katvā**”ti vuttaṃ. **Jivhaṃ nīharitvā**ti lambanacālanavasena mukhato nikkhāmetvā. Tenāha “**uddhan**”ti-ādi. **Tisākhanti** tibhaṅgabhakuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṃ**. Tenāha “**nalāṭe utṭhitaṃ valittayan**”ti, tibhaṅgavalikaṃ nalāṭe katvāti attho. **Attanova teleti** attanova pāpakammanibbattake tele, pacitabbatṭhānageheti adhippāyo.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samiddhisuttavaṇṇanā

185. **Mayhaṃ lābhā**ti evarūpassa nāma sammāsambuddhassa satthussa paṭilābho, evarūpassa ca nāma niyyānikassa saddhammassa paṭilābho, evarūpānaṃ suppaṭipannānaṃ sabrahmacārīnaṃ paṭilābho, ete mayhaṃ suladdhalābhā. **Mayhaṃ suladdhanti** yañcetaṃ mama niyyānikasāsane pabbajjā upasampadā, tasmīṃ ca abhiraṭṭi sabbañcetaṃ mayā suladdhaṃ. Yathā panassa evaṃ cetaso parivitaṃ uppanno, taṃ dassetuṃ “**so kirā**”ti-ādi vuttaṃ.

Caritānurūpavasena gahitaṃ **mūlakammaṭṭhānaṃ**. **Pāsādikanti** pasādāvahaṃ. **Evamahosīti** “lābhā vata me”ti-ādina evaṃ parivitaṃ ahosi. **Nisinnasadisoti** nisinna viya. **Tasmiṃyeva** **ṭhāneti** yasmiṃ ṭhāne nisinnaṃ māro upasaṅkama, tasmiṃyeva ṭhāne. **Tassāti** samiddhittherassa. **Kammaṭṭhānaṃ sappāyanti** kammaṭṭhānabhāvanāya anuyuñjanaṃ sappāyaṃ upakārāvahaṃ bhavissati.

Mayhanti mayā. Sati ca paññā ca **satipaññā**, tā ariyamaggena jānanasamatthanabhāvena avabuddhā. Thero kira tadā vipassanaṃ ussukkāpesi. **Kāmaṃti** yathāruci. Keci “kāma karassūti āyasmato ‘kāma’ti māraṃ ālapanan”ti vadanti. **Vibhimsakārahānīti** bhayānakārahāni. **Rūpānīti** vipakārāni. Vipakāratthopi hi rūpasaddo “rūpaṃ dasseti anappakan”ti-ādīsu viya. **Na kampessasīti** samaṇadhammakaraṇato na calissasi.

Samiddhiyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Godhikasuttavaṇṇanā

159. **Pabbatassa** passeti pabbatapāde upaccakāyaṃ. Samaye samaye laddhattā **sāmayikaṃ**. Tenāha “**appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccatī**”ti. Lokiyavimutti hi anaccantapahāyitāya samayavimutti nāma, lokuttaravimutti accantapahāyitāya asamayavimutti. Tāhi¹ samannāgatā “samayavimuttā, asamayavimuttā”ti ca vuccanti. **Yāva** paṭhamajjhānanibbattaṃ, tāva **kasmā parihāyīti** attho. **Sābādhattāti** sarogattā. **Vātapittasemhavasenāti** kadāci vātapittavasena kadāci vātasemhavasena ubhinnaṃ sannipātavasena. **Anusāyikoti** kāyaṃ anugantvā sayito, yāpyāmayabhāvena ṭhitoti attho. **Samādhissāti** samādhibhāvanāya. **Upakāradhamme** utubhojanādiṃ. **Pūretunti** samodhānetuṃ. **Parihāyīti** sarīrassa akallabhāvato.

1. Tāya hi (Ka)

Āhareyyanti jīvitaharaṇatthāya upaneyyaṃ. **Nibaddhā gati hoti** kevalaṃ brahmalokūpapattito, na sotāpannādīnaṃ viya paricchinnaabhāvena. Tenāha “**brahmaloke nibbattati**”ti.

Jalamānāti samuṭṭhitaniyata-iddhiyā
anaññasādhāraṇaparivārasampattiya ca sadevake loke jalamāna.
Māṃsacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhu paññācakkhu samantacakkhūti
pañcahi cakkhūhi **cakkhuma**. **Ānubhāvadharāti**
acinteyyāparimeyyabuddhānubhāvasampannā. Ānubhāvapariyāyopi hi juti-
saddo hoti “iddhijutibalavīriyūpapatti”ti-ādīsu¹ viya. Anavasesato mānaṃ
siyati samucchindaṭṭi aggamaggo **mānasam**. Tannibbattaṇa pana arahattassa
mānasatā daṭṭhabbā. **Silādīnī**ti anuttarasīlādīni. **Sikkhamānoti** sikkhāni
bhāvento attano santāne uppādentō, na cittabhāvanā. Tenāha “**sakaraṇīyo**”ti.
Janeti sattassa kāye, sadevake loketi attho. **Vissutāti** anaññasādhāraṇehi
sīlādiguṇehi vissuta.

Vedanaṃ vikkhambhetvāti uppannaṃ dukkhavedanaṃ paṭicca
uppanna-attakilamathaṃ anuppādanavasena vikkhambhetvā **taṃyeva**
vedanaṃ pariggahetvā pavattavipassanā vīthimeva otarati katvā
mūlakammaṭṭhānanti vuttaṃ. “**Samasīsī hutvā parinibbāyī**”ti vatvā tassa
pabhedanā vibhajitvā idhādhīpetanā dassetuṃ “**samasīsī nāma tividho**
hoti”ti-ādīmāha. Iriyāpathavasena samasīsī **iriyāpathasamasīsī**. Esa nayo
sesadvayepi.

Iriyāpathakopanañcāti iriyāpathehi asamāyogo. **Ekappahārenevāti**
ekavelāyameva. **Parinibbānavasenāti** anupādisesaparinibbānavasena, na
kilesakkhayamattena. **Etthāti** etesu dvīsu nāyesu. Evaṃ sati teneva
iriyāpathena vipassanaṃ paṭṭhapetvā teneva iriyāpathena, ekasmiṃ
antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena
parinibbāyantaṃ khīṇāsavā bahavopi samasīsino² eva sambhaveyyuṃ, tasmā
vuttanayeneva attho veditabbo.

1. Khu 6. 303, 304 piṭṭhesu.

2. Jīvitasamasīsino (Ka)

Sīsaṃ cettha terasa—palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasītaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho¹, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti. Imesu terasasu sīsesu palibodhasīsaṃ pavattisīsaṃ pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsaṃ pariyādayakāni, pariyādayakaphalaṃ gocarasīsaṃ. Taṃ hi visayaṃ phalaṃ vimokkho, pariyādayakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto² nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādayakaphalārammaṇānaṃ³ saha viya saṃsiddhaṃ dassanena samasītibhāvaṃ dassetuṃ paṭisambhidāyaṃ terasa sīsāni vuttāni, idha pana “apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānaṃ hoti jīvitapariyādānaṃ”⁴ vacanato tesu kilesapavattasīsaṃ nameva vasena yojanaṃ karonto **“ettha ca pavattisīsaṃ”**ti-ādimāha.

Tattha pavattisīsaṃ pavattato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **“pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ khepeti”**ti-āha. Kilesapariyādānaṃ pana maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti”⁵ vacanato paccavekkhaṇaṇaṃ parisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti, taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanaṃ hoti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānaṃ jīvitapariyādānaṃ apubbācarimatā veditabbāti dassento **“dvinnam cittānaṃ ekato uppādo natthi”**ti-ādimāha. **Dvinnam cittānaṃ**ti cuticittamaggacittānaṃ. Tanti paccavekkhaṇaṃ paripuṇṇajavanacittānaṃ sattakkhattuṃ pavattiyā, aparipuṇṇānaṃ vā pañcakkhattuṃ pavattiyā. Kiñcāpi **“eko vā dve vā”**ti vuttaṃ⁶ yathā **“ekaṃ vā dve vā tadārammaṇacittāni”**ti, heṭṭhimantena pana dve pavattanti.

1. Ariyaphalaṃ (Ka)

2. Asaṅkhāravivekabhūto (Ka)

3. Pariyādayakaphalārammaṇena (Ka)

4. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

5. Ma 1. 47; Saṃ 2. 18 piṭṭhesu.

6. Kiñcāpi eko vā dve vāti vuttaṃ, taṃ khīṇāsavavasena vuttaṃ (Ka)

Uppāṭetvāti uddharitvāti attho. **Anupādisesenā**ti anupādisesanibbānena.

Dhūmāyitattanti dhūmassa viya ayitabhāvaṃ pavatti-ākāraṃ.

Dhūmasadisā valāhakā **dhūmavalāhakā**, timiravalāhakā, ye mahikā “timiran”ti vuccanti. **Appatiṭṭhitenā**ti patiṭṭhaṃ alabhantena.

Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanāṃ, anuppattidhammenāti attho. Sati hi uppāde patiṭṭhitaṃ nāma siyā, aṭṭhakathāyaṃ pana yadeva tassa viññāṇassa appatiṭṭhānakāraṇaṃ, tadeva parinibbānakāraṇanti vuttaṃ “**appatiṭṭhitakāraṇā**”ti.

Sokena phuṭṭhassāti “aphalo vata me vāyāmo jāto”ti sokena abhibhūtaṃ. **Abhassathā**ti balavasokābhitunnassa satisammosā sithilaṃ gahitā bhassi patitā sā kacchā.

Gomikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā

160. Yasmā kapilavatthuto nikkhantakālato paṭṭhāya māro otārāpekkho lokanāthaṃ anubandhituṃ āradddho, tasmā vuttaṃ “**pure bodhiyā chabbassānī**”ti. **Atigahetvā**ti anugantvā tassa yathāruci paṭipattiṃ anuvatto viya hutvā.

Avajjhāyanti pajjhāyanti. **Jito** vittaparājito asi nu. **Pamāṇātikkanti** garutaraṃ.

Khanitvā ummūletvā. Kāmāsavādīni pajahanto **anāsavo**.

Pehīti apehi. **Pāragāminoti** pāraṅgamanasīlā. Tekāliko ayaṃ gāmi-saddoti āha “**yepī**”ti-ādi.

Māravisūkānīti mārakaṇṭakāni kaṇṭakasadisāni mārassa durācārāni. **Viruddhasevitāni** virodhavasena tāsāmyeva vevacanāni. Tāni sarūpato dassetuṃ “**appamāyū**”ti-ādi vuttaṃ. **Nibbejanīyā**ti nibbedadāyikā. **Ukkaṇṭhānīyā**ti ukkaṇṭhāvahā.

Vikappavasena veditabbo opammaparikappavisayattā tassa kiriyāpadassa. Tenāha “**anuparigaccheyyā**”ti. **Etthāti** etasmiṃ medavaṇṇavatthusmiṃ. **Mudunti** mudumadhurasāṃ **vindeyyāma** paṭilabheyyāma. **Assādoti** assādetabbo.

Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Māradhītusuttavaṇṇanā

161. **Cintesīti** sokavasiko hutvā cintayī. **Gaṇikārahattiniyoti** dīpakakareṇuyo. **Ekasataṃ ekasanti** ekasataṃ ekasataṃ paccekaṃ sataṃ satanti attho. Tenāha “**ekekaṃ sataṃ sataṃ katvā**”ti. **Kumārivaṇṇasanti** kumārithīnaṃ attabhāvānaṃ sataṃ. Tā kira paṭhamāṃ kaññārūpena attānaṃ dassesuṃ. Anupagatapupphānaṃ hi samaññā kaññāti. Puna yathāvuttakumārīrūpena upagatapupphā hi kumārī. Puna vadhukārūpena. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**avijātavaṇṇasatan**”ti. Tatiyavāre yuvatirūpena. Vijātā hi itthī anatikkantamajjhimavayā yuvatī. Ettāvata bālā taruṇī porīti¹ tividhāsu itthīsu purimā dve dassitā, pariyosānavāresu manussajātikānaṃ anussitthiyova ruccantīti tena manussarūpena tā attānaṃ dassesuṃ.

Atthassa pattinti ekantato hitānuppattim. **Hadayassa santinti** paramacittūpasamaṃ. **Kilesasenanti** kāmagaṇasaṅkhātāṃ paṭhamāṃ kilesasenaṃ. Sā hi kilesasenaṃ accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabba-icchitabbarūpabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Eko ahaṃ jhāyantoti** gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo ahaṃ lakkhaṇūpanijjhānena nijjhāyanto. **Anubujjhinti** anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhim paṭibujjhim. **Tasmāti** yathāvuttavivekasukhasamadhigamanimittāṃ. **Akaraṇenāti** mittasanthavassa akaraṇena. **Sakkhīti** sakkhibhāvo.

1. Porī vuddhā itthī (Ka)

Katamena vihārenāti jhānasamāpattīnaṃ katamena vihārena. Idha dutiyapadassa attho vissajjanagāthāvaṇṇanāyamepa āvi bhavissati. Anāmantena **“taṃ puggalan”**ti sammukhā ʈhitampi bhagavantam asammukhā viya katvā vadati, katham tvanti attho.

“Avitakkajhāyī”ti vakkhamānattā ayamevettha kāyapassaddhi veditabbāti āha **“catutthajjhānena assāsapassāsakāyassa passaddhattā passaddhakāyo”**ti. Puññābhisaṅkhārādike **kammābhisaṅkhāre**. Kāmālayādīnaṃ abhāvato **anālayo**. **Na saratī**ti na savati. Rāgavasena hi sattā saṃsāramanusavanti. **Na thinoti** na thinamiddhacitto. Mohavasena hi sattā thinamiddham āpajjantīti. **Diyaḍḍhakilesasahassanti khuddakavatthuvibhaṅge**¹ āgatesu aṭṭhasu kilesasatesu aṭṭhasatam taṇhāvicarītāni apanetvā sesā paññāsādhikam satam kilesā, te **brahmajāle**² āgatahi dvāsaṭṭhiyā diṭṭhihi saha pañcapaññāsādhikam sattasatam hoti, tā ca uppannānuppannabhāvena diguṇitā diyaḍḍhakilesasahassam dasādhikam hoti, tam appakam pana ūnamadhikam vā gaṇanupagam na hotīti “diyaḍḍhalikesasahassan”ti vuttam. Itaresam atītādibhāvāmasanato aggahaṇam pahānassa adhippetattā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **abhidhammaṭīkāyam**³ vuttanayena veditabbo. **Paṭhamapadenā**ti “na kuppatī”ti iminā padena. **Dutiyenā**ti “na saratī”ti padena. **Tatiyenā**ti “na thino”ti padena. **Nīvaraṇappahānena khīṇāsavataṃ dasseti**, anavasesato nīvaraṇānaṃ accantappahānaṃ adhippetam.

Pañcadvārikakilesogham tiṇṇoti channaṃ dvārānaṃ vasena pavattanakilesogham taritvā ʈhito. Kāmoghadiṭṭhohghabhavoghaṭṭhakilesabhāvato **“pañcoghaggaṇena vā pañcorambhāgiyāni saññojanāni veditabbāni”**ti āha. Rūparāgādayo visesato na pañcadvārikāti vuttam **“chaṭṭhaggaṇena pañcuddhambhāgiyāni veditabbāni”**ti.

Maccurājassāti sambandhe sāmivacananti dassento **“maccurājassa hatthato”**ti āha. **Nayamānānanti** anādare sāmivacananti katvā vuttam **“nayamānesū”**ti.

1. Abhi 2. 362, 414 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 12 piṭṭhe.

3. Anuṭī 1. 19 piṭṭhe.

Ūhaccāti buddhaṃ nissāya. “**Idamavocā**”ti **desanaṃ niṭṭhāpetvā**ti etena saṃyuttesu ayaṃ nigamanapāḷi, heṭṭhā anāgatanayattā pana kesuci potthakesu na likhīyatīti dasseti. **Daddallamānā**ti jajjakārassa hi daddakāraṃ katvā niddeso. Tenāha “**ativiya jalamānā**”ti. **Nīharī**ti tāsāṃ kāyavacīvikāraṃ na manasikaronto tiṇāyapi amaññaṃānānova anapekkheneva nīhari. **Phalato bhaṭṭhanti** phalasipāṭikato bhaṭṭhaṃ. Kuṇḍatiṇādigacchatūlaṃ **poṭakitūlaṃ**.

Māradhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Mārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhikkhunīsamyutta

1. Ālavikāsuttavaṇṇanā

162. **Ālavīyaṃ jātāti** ālavīyaṃ vijāyitvā saṃvaḍḍhamānā. Tenāha “**Ālavinagaratoyeva ca nikkhamma pabbajitā**”ti. **Dhanaṃ samādapetvāti** cetiyassa rājā ekaṃ mukhaṃ, rājaputto ekaṃ, amaccānaṃ jeṭṭhako hutvā senāpati ekaṃ, janapadānaṃ jeṭṭhako hutvā seṭṭhi ekanti evaṃ catūsu mukhesu navakamme kayiramāne seṭṭhinā gahitamukhe kamme oliyamāne eko upāsako ariyasāvako pañca sakaṭasatāni yojāpetvā janapadaṃ gantvā “yo yaṃ dātuṃ ussahati hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā sattavidharatanaṃ vā haritālaṃ vā manosilaṃ vā, so dhaṇaṃ detū”ti samādapetvā yathāladdhaṃ paṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ pesetvā “navakammaṃ niṭṭhitaṃ”ti sutvā ekakaṃ āgacchantaṃ antarāmagge corā palibundhitvā tato kiñcipi dhaṇaṃ alabhantā “sace naṃ muñcissāma, anattaṃ no kareyyā”ti jīvitaṃ voropesuṃ, anaparādhe ariyasāvake aparādhakā te corā andhā jātā, tasmā taṃ ṭhānaṃ “andhavananaṃ”ti paññāyitthāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Khīṇāsavānaṃ tasmā yattha katthaci cittaviveko hotiyeva upadhivivekassa siddhattā, tasmā “**kāyavivekatthini**”ti vuttaṃ.

Nissaraṇanti nibbānaṃ sabbasaṅkhatassa nissaṭattā.

Paccavekkhaṇaṇāṇenati paccavekkhaṇaṇāṇena¹, pageva maggaphalaṇāṇehīti adhippāyo. **Nibbānapadanti** nibbānaṃ saṅkhatāṃ dhammakotṭhāsaṃ.

Vinivijjhanatṭhenāti hadayaṃ vinividdhena hadayaṃhi vijjhāyitvā dukkhuppādanena khandhānaṃ ete pañca kāmā sattisūlasadisā².

Adhikutṭṭhanabhaṇḍikāti āghātanaghaṭikā.

Ālavikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Somāsuttavaṇṇanā

163. **Ṭhānanti** issariyaṭṭhānaṃ visayaṃ jhantaṃ. **Duppasahaṃ** akampiyyabhāvattā. **Dvaṅgulapaññāyāti** ettha itthiyo hi daharakumārīkākālato

1. Paccavekkhaṇaṇāyena (Ka)

2. Khandhānaṃ ekaṃ saṅkharitvā sattisaranti (Ka)

paṭṭhāya odanapacanavidhiṃ anuṭṭhantiyo ukkhaliyaṃ udakaṃ tāpetvā taṇḍule pakkhipitvā attano buddhiyā tesam pākakālappamāṇaṃ paricchinditum tāni dabbhiyā uddharitvāpi vaṇṇasaṇṭhānaggahaṇamattena pakkāpakkabhāvaṃ jānitum na sakkonti, kevalaṃ pana dvīhi aṅgulīhi uppīḷitakāle eva jānanti, tasmā dvīhaṅgulikehi dubbalapaññattā “dvaṅgulapaññā”ti vuccanti. Phalasamāpattiñāṇappavattikittanena catūsu saccesu asammohavihāro dīpito hotīti āha **“ñāṇamhi vattamānamhīti phalasamāpattiñāṇe pavattamāne”**ti. Vipassantassāti asammohapaṭivedhato visesena passantassa khandhapañcakameva saccābhisamayato pubbabhāge vipassantassa. **Aññaṃ vā**ti itthipurisato aññaṃ vā kiñci vatthum. “Ahaṃ asmi”ti mānadiṭṭhigāhataṇhāgāhavasena gahitavatthusmimyevāti āha **“ahaṃ asmīti taṇhāmānadiṭṭhivasenā”**ti.

Somāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kisāgotamīsuttavaṇṇanā

164. “Kisāgotamī”ti ettha kā panāyaṃ kisāgotamī, kissa ayaṃ bhikkhunī hutvā samaṇadhammaṃ matthakaṃ pāpesīti tamatthaṃ vibhāvetum **“pubbe kirā”**ti-ādimāraddhaṃ. **Aṅgārāvā**ti addāriṭṭhakavaṇṇa-aṅgārā eva jātā. **Dārusākanti** addhamāsakena dārum sākañca āharissāmīti antarāpaṇe antaravīthimgatā.

Siddhatthakanti sāsapaṃ. **Sālāyanti**, anāthasālāyaṃ. **Khuraggeyevāti** khurasikhe eva, kesorohanakkhaṇe evāti attho.

Ekamāsīti ettha **ma-kāro** padasandhikaro. Saṃhitāvasena ca purimapade vā rassattaṃ, parapade vā dīghattanti āha **“ekā āsī”**ti.

Bhāvanapumsakametaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti-ādīsu viya. **Puttamaraṇaṃ antaṃ atītaṃ** idāni puttamaraṇassa abhāvato. Tenāvāha **“puttamaraṇaṃ nāma natthī”**ti. **Purisaṃ gavesitunti** yathā mayhaṃ purisagavesanā nāma sabbaso natthi, tathā eva puttagavesanāpi natthi, tasmā me puttamaraṇaṃ etadantaṃ, sabbesu khandhādīsu bhavādīsu ca taṇhānandiyā abhāvakathanena sabbasattesu taṇhā

sabbaso visositā, tassāyeva kāraka-avijjākkhandho padālitoti attano nikkilesataṃ pavedentī therī sīhanādaṃ nadīti.

Kisāgotamīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vijayāsuttavaṇṇanā

165. Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṃ, pañcaṅgameva pañcaṅgikaṃ, tena **pañcaṅgikena**. **Ātanti**-ādīsu **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bheri-ādīsu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitaṃ** nāma tantibaddhavīṇādi. **Susiraṃ** vaṃsādi. **Ghanaṃ** sammādi. Tata-ādivisesopi¹ ātatamevāti “cammapariyonaddhesū”ti visesanaṃ. Ekatalaṃ kumbhathūṇadaddarādi. Ubhayatalaṃ bherimudiṅgādi. Cammapariyonaddhaṃ sesaṃ tantibaddhaṃ² sabbaṃ ātatavitaṃ nāma, gomukhī-ādīnampi³ ettheva saṅgaho daṭṭhabbo, **vaṃsādīti ādi**-saddena saṅkhasiṅgānampi saṅgaho. Sammatālakasatālasilātālasalākataṭādi sammādi nāma. Tattha **sammataṭālaṃ** nāma daṇḍamayataṭālaṃ, kaṃsamayataṭālaṃ **kaṃsatālaṃ**, silāyaṃ ayopattena ca tāḷanataṭālaṃ. **Sabbe** kāmagaṇe. **Uggharitaṭṭhena**ti upari gharaṇena ca vissandanena ca. **Evanti** “iminā pūtikāyena”ti. **Arūpaṭṭhāyino**ti sattādhiṭṭhānenāyaṃ dhammadesanāti āha “**sabbatthāti sabbesu rūpārūpabhavesū**”ti. **Tesaṃ dvinnarūpārūpabhavānaṃ** gahitattā. Bhavabhāvasāmaññaṭo, tadadhiṭṭhānato **gahite kāmabhava**. **Avijjātaṃ vihato** aggamaggena samugghātittattā.

Vijayāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mahatī-ādī vīṇāvisesopi (Ma-Ṭī 2 Cūḷaṇḍasāṅkhasuttasutta), mahatīvīṇāvisesopi (Am-Ṭī 2 Aṭṭhakanipāta-sattamavagge)

2. Kosānaddhaṃ (Ka)

3. Kemuttika-ādīnampi (Ka), gomudādīnampi (Ma-Ṭī 2 Cūḷaṇḍasāṅkhasuttasutta), “gomukha (pulliṅga) gomukhī (itthiliṅga) vādyaviseso” iti sakkata-pākatābhidhānesu.

5. Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā

166. **Aggato paṭṭhāyā**ti sabba-aggato pabhuti yāva mūlā antarāyuttam sammadeva pupphitam sālārakkham. Vaṇṇadhātusīsena vaṇṇadhātusampannam dutiyam bhikkhunim vadatīti āha “**tayā sadisā aññā bhikkhunī natthī**”ti. Pakhumasīsena akkhibhaṇḍam vuccatīti āha “**pakhumantarikāyanti dvinnam akkhīnam majjhe**”ti. Nāsavaṃseti nāsavaṃsamūle. “**Na passasī**”ti vatvā adassane kāraṇam āha “**vasībhūtamhī**”ti.

Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Cālāsuttavaṇṇanā

167. **Idanti** idam dassanam. **Gāhāpesī**ti samādāpesi “jātim mā rocā”ti. **Aññanti** bandhavadhato aññam chedanādīm. **Nivesesī**ti pavisāpesi.

Cālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upacālāsuttavaṇṇanā

168. **Punappunam -pa-** āgacchanti kāraṇassa asamūhatattā. **Santāpito** kilesasantāpehi. **Agatī**ti avisayo.

Upacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhātā.

8. Sīsupacālāsuttavaṇṇanā

169. **Samaṇisadisā**ti samaṇalingassa dhāraṇena samaṇisadisā, kassacipi pāsaṇḍassa aruccanato monamaggassa appaṭipajjanato tava samaṇibhāvam nānupassāmīti adhippāyo. **Pāsam** deṇṭīti pāsam sajjenti,

yathā tattha diṭṭhipāse sattānaṃ cittaṃ paṭimukkaṃ hoti, evaṃ sajjentīti¹ attho. Tathābhūtā ca te sattānaṃ citte khittā viya hontīti āha “**cittesu diṭṭhipāsaṃ khipantīti attho**”ti. **Pāse mocetīti** diṭṭhipāse sattānaṃ cittasantānato nīharati dhammasudhammatāya. **Tasmāti** pāsamocanato pāsaṇḍoti na vuccanti. “**Ito bahiddhāyeva pāsaṇḍhā hontī**”ti vuttassa atthassa nigamanam. Evañca katvā sabbe pi bāhirakasamaye sandhāya **cūlasīhanādasutte** “channavuti pāsaṇḍā”ti vuttaṃ. **Pasīdantīti** diṭṭhipaṅke saṃsārapaṅke ca pakārehi agādhā osīdanti.

Abhibhavitvāti sabbasaṃkilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā. **Ajitoti** ajini avijayattā. Sabbāni akusalakammāni kusalakammāni ca khīṇāni etthāti **sabbakammakkhayo**, arahattaṃ. Upadhayo sammadeva khīyanti etthāti **upadhisāṅkhayo**, nibbānaṃ.

Sīsipacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Selābhuttavaṇṇanā

170. **Kenidaṃ pakataṃ bimbanti** idaṃ attabhāvasaññitaṃ bimbaṃ brahmāvisaṇupurisapajāpati-ādīsu kena kataṃ nimmitaṃ nibbattitanti kattabbamohaṃ nāma kātukāmo pucchati. **Aghanti** aghavatthu. Tenāha “**dukkhapatiṭṭhānattā**”ti. **Hetunirodhenāti** taṇhāsāṅkhatassa hetuno anuppādanirodhena. **Paccayavekallenāti** tadavasiṭṭhakilesābhisaṅkhārādipaccayassa vekallabhāvena, apaccayabhāvūpagamanenāti attho.

Selāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vajirāsuttavaṇṇanā

171. **Suddhasaṅkhārāpuñceti** rūpārūpavibhāge kilesasaṅkhārasamūhe. **Paramatthatoti** sabhāvena. Yathā na hi sattasaññitasāṅkhārāpuñjo nāma

1. Khipantīti (Ka)

paramatthato upalabbhati, evaṃ tabbinimutto nāma koci na upalabbhati avijjamānattā. **Vijjamānesūti** yathāpaccayasampattiyaṃ labbhamānesu. **Tenākārenāti** itthipurisādi-ākārena. **Vavatthitesūti** paccekam paccayavisesasamuṭṭhitam saṇṭhānavisesam upādāya “puriso hatthī asso”ti-ādinā abhisaṅgato pavattesu. **Sammutīti** sattoti vohāro. Tenāha “**samaññāmattamevā**”ti. **Pañcakkhandhadukkhanti** pañcakkhandhasaññitam dukkham. Vuttam hetam bhagavatā “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti¹. **Añño neva sambhoti** yathāvuttadukkhato aññassa saṅkhatadhammassa abhāvato. **Na nirujjhatīti** tato aññam na nirujjhati, uppādato hoti nirodhoti.

Vajirāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Bhikkhunīsaṃyuttavaṇṇanāya

Līnatthappakāsanā samattā.

1. Di 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhesu.

6. Brahmasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

2. Brahmāyācanasuttavaṇṇanā

172. **Parivitaḅko uḁapāḁī**ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇahetuko dhammadesanāya appossukko uppajji. Ayaṃ parivitaḅko kasmā uḁapāḁi. Kattha ca uḁapāḁī taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “**sabbabuddhānaṃ**”ti-ādi āraḁḁhaṃ. Tattha **āciṇṇasaṃāciṇṇoti** ācarito ceva ācaranteḁi ca sammadeva ācaritoti attho. Etena ayaṃ parivitaḅko sabbabuddhānaṃ paṭhamābhisambodhiyaṃ uppajjatevāti ayamettha dhammatāti dasseti. Tattha **aṭṭhame sattāheti** idaṃ sattamasattāhato paraṃ sattāhabbhantare uppannattā vuttaṃ, na pana itaresaṃ viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa pavattitassa sabbhāvā. **Sapaccaggheti** mahagghe. “Paccagghe”ti vā pāṭho, abhinaveti attho. **Selamayeti** muggavaṇṇasilāmaye.

Paṭividdhoti sayambhuñāṇena “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yāthāvato avabuddhoti attho. **Dhammoti catusaccadhammo** tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḁasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhāreḁi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha “**uttānapaṭikkhepavacanametanaṃ**”ti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato visesato ca passituṃ na sakkāti āha “**gambhīrattāva duḁḁaso**”ti. **Dukkheṇa ḁaṭṭhabboti** kiccheṇa kenaci kadācideva ḁaṭṭhabbo. Yaṃ pana ḁaṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhanako kadāci natthīti āha “**duḁḁasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti¹ suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḁhatāya **nibbuto**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ

nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṇaṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Tattha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇaṇcāti santārammaṇaṃ, anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃca abhāvato santo. Nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto. Santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttan**”ti. Uttamañāṇassa visayattā **na takkena avacaritabbo**. Tato eva nipuṇaṇāṇagocaratāya saṃhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā yathāvuttehi paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Āliyaṇti abhiramitaḥḥatṭhena sevīyaṇtīti **ālayā**, pañca kāmagaṇā. Ālayanti allīyaṇti abhiramaṇavasena sevanti **ālayā**, taṇhāvicarītāni. **Ramanti**ti ratim vindanti kīḷanti laḷinti. **Ālayaratāti** ālayaniratā.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃ sandhāya, atthako pana ṭhānanti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti hi **ṭhānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayā idappaccayā, avijjādayo. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā “devo eva devatā”. Idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**. Tena paramatthapaccayalakkaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhā vito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ, etaṃ adhivacanan**”ti. Saṅkhārādīnaṃ paccayā saṅkhārādipaccayā, avijjādayo. Tesāṃ “**saṅkhārādipaccayānaṃ**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena veditabbo. **Sabbasaṅkhārasamathoti ādi sabbanti** sabbasaṅkhārasamathādi-abhidheyyaṃ sabbāṃ atthato nibbānameva. Idāni assa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. **Sammanti**ti paṭippassaddhivūpasamavasena² sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantaṃ nāma honti āha “**vūpasammanti**”ti.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 228 piṭṭhe.

2. Appaṭisandhikavūpasamavasena (Ka)

Etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisamutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo aṭṭhakathāyaṃ vuttho eva. Sesapadesupi eseva nayo.

Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi**, khandhādayo. **Paṭinissatṭhāti** samucchedavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha “kilesarāgā”ti adhippetā, na lobhaviśesā eva cittassa pariḷāhabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇatan”ti¹. **Virajjantīti** palujjanti vikkhambhanato sabbaso tena visamuyuttabhāvato. **Sabbaṃ dukkhanti** jarāmaraṇādibhedanā sabbāṃ vaṭṭadukkhāṃ. **Bhavena bhavanti** tena tena bhavena bhavantaraṃ bhavanikantibhāvena saṃsibbati. **Phalena vā saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatīṃ punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciraṇisaṃjācirabhāsanēhi piṭṭhi-āgilāyanatālugaḷasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā, sā ca kho desanāya atthamajānantānaṃ apaṭipajjantānaṃca vasena, jānantānaṃ pana paṭipajjantānaṃca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamoyeva. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī”ti². Tenevāha “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**”ti. **Ubhayanti** cittakilamatho cittavihesā cāti ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūle eva samucchinnaṃ. **Anubrūhanaṃ**³ sampiṇḍanaṃ. **Soti** apissūti nipāto. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā**, vuddhi-atthopi hi a-kāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti. Kappānaṃ sataḥassanā cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhiḡatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā gāthātthassa ca acchariyatā tassa vuddhippattīti veditabbāṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesunti** upaṭṭhahimsu. Upaṭṭhānaṃ vitakketabbatāvāti āha “**parivittakkayitabbataṃ pāpuṇimsū**”ti.

1. Vi 1. 174 piṭṭhe.

2. Khu 1. 86 piṭṭhe Udāne.

3. Anuggahanaṃ (Ka)

Yadi sukhāpaṭipadāva, katham kicchatāti āha “**pāramīpūraṇakāle panā**”ti-ādi. **Evamādīni** duppariccajāni dentassa. **Ha**-iti vā byattanti etasmim atthe nipāto. “Ekamsatthe”ti keci. Ha byattam, ekamsena vā alam nippayojanam evam kicchena adhigatassa pakāsituṃ desitunti yojanā. **Halanti** vā alanti iminā samānatthapadam “halanti vadāmī”ti-ādīsu viya. **Rāgadosaphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca phuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgadoseti anubandhehi.

Niccādīnanti niccādīnam catunnam vipallāsānam. **Evamgātanti** evam aniccanti-ādinā ākārena pavattam bujjhitabbam. Kāmarāgarattā ca bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutacittatāya diṭṭhirāgarattā viparītābhīnivesena na **dakkhanti** yāthāvato dhammam na paṭivijjhissanti. **Sabhāvenāti** aviparītasabhāvena. **Evam gāhāpetunti** aniccanti-ādinā sabhāvena yāthāvato dhammam jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesam sammūḷhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**”ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇam vibhāvetuṃ “**kasmā panā**”ti-ādinā sayameva codanam samuṭṭhāpeti. **Aññāta vesenāti** imassa bhagavato sāvaka bhāvūpagamanena aññāta vesena. “Aññātaratāpasavesenā”ti keci, so panassa arahattādhigamaneneva vigaccheyya. Tividham kāraṇam appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca bhagavato sātisaṇṇam gāravanti tam dassetuṃ “**tassa hi**”ti-ādi āraddham. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayokilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesam balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisam adhibhavitvā ajjhottharivā nayabyasanam āpādentā anekasatayojanāyā mavitthāram sunicitam ghanasannivesam kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrapabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyatam pana dassetuṃ “**athassā**”ti-ādi vuttam. Tattha ca anto amattatāya **kañjiyapuṇṇā lābu**, cirapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi**, snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā**, telamissitatāya **añjanamakkhita hattho** dubbisodhanīyā vuttā, hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasamkilesa eva pana

dubbisodhanī-ayataro anādikālikattā arūpanissitattā ca. Tenāha “**atisaṃkiliṭṭhā**”ti.

Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva. Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena ñāṇena visadabhāvaṃ āpannena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ. So garuṭṭhāniyānaṃ ajjesanahetukoti paṇālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanānimittanti taṃ dassento “**apicā**”ti-ādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṃ dassento “**paññāmaye**”ti-ādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha atthoveditabbo. **Assavanatāti** “sayāṃ abhiññā”ti-ādīsu viya karaṇe paccattavacananti āha “**assavanatāyā**”ti. **Dasapuññakiriyavasenā**ti dānādidasavidhapuññakiriyavatthūnaṃ vasena. Tenāha “**katādhikārā**”ti-ādi. **Papañcasūdaniyaṃ**¹ pana “dvādasapuññakiriyavasenā”ti vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamanaparahitaparīṇāmanādipakkhipanavasena vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākavi-ādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayāṃpaṭibhānaṃ cintito. Te kira buddhakolāhalānussavena² sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcentā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kañci adhammameva “dhammo”ti dīpesuṃ. Tenāha “**te hi puretaraṃ uppajjitvā**”ti-ādi. **Apāpuretanti** etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānamahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha “**sele yathā pabbatamuddhanī**”ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho,

1. Ma-Ṭṭha 2. 83 piṭṭhe.

2. Buddhakolāhalena saṃghuṭṭhena (Ka)

sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddoti vuttaṃ **“paññāmayan”**ti. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme āgatā. Tathā cāha—

“Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajam.

Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhaṭi”¹.

Yathā hīti-ādīsu yathā ca pabbate ṭhatvā andhakāre heṭṭhā olokentassa purisassa khettakedārapālikuṭikāyo tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato, kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati samujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādamāruyha sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpātham nāgacchanti akatakalāyāṇā sattā, ñāṇagginā anujjalabhāvato anuḷārabhāvato ca rattim khittā sarā viya honti, katakalāyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ṭhitāpi bhagavato āpātham āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato uḷārasantānatāya himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Garuṭṭhānīyaṃ payirupāsītvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **“ajjhesananti yācanan”**ti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “buddhacakkhū”ti vuccatīti āha **“imesaṃ hi dvinnam ñāṇanam ‘buddhacakkhū’ti nāman”**ti. **Tiṇṇam maggañāṇananti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇam gammañāṇanam “dhammacakkhū”ti nāman catusaccadhammadassanamattabhāvato². Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇam pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti “dhammacakkhū”ti na vuccati, yato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenāti** “apparajakkhajātikā”ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **“apparajakkhā”**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **“mahārajakkhā”**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākārāti** saddahanādippakāre vadati. **Sundarāti** kalyāṇā. **Sammohavinodaniyam**³ pana “yesaṃ āsayādayo

1. Khu 1. 17 piṭṭhe Dhammapade.

2. Sabbadhammadassanasamatthabhāvato (Ka)

3. Abhi-Ṭṭhe 2. 440 piṭṭhe.

koṭṭhāsā sundarā, te svākārā”ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandatīti daṭṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paralokanti** samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvaham vajjam viya bhayato passitabbanti vuttaṃ, “**paralokañceva vajjañca bhayato passantī**”ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo paralokoti vuttaṃ “**para -pa-passantī**”ti.

Ayaṃ panettha pālīti ettha “apparajakkhā”ti padānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhanaṃ pālī. Saddhādīnaṃ hi vimuttapariṇāmadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāve sati hoti, tesaṃja balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāveti vimuttipariṇāmadhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhā mahārajakkhāti-ādayo pāliyaṃ¹ vibhajitvā dassitā “saddho puggalo apparajakkho”ti-ādinaṃ. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**, sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti bhavati etenāti **sampattisambhavaloko**, sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhāto upapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**. Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**eko loko**”ti-ādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā sabbe lujjanaṭṭhena lokoti. Tattha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**ti-ādisupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā.

Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarहितānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo

1. Khu 9. 116 piṭṭhe.

aṭṭha lokadhammā. Dasāyatanānīti dasa rūpāyatanāni. Sesam suviññeyyameva. Vivaṭṭajjhāsayaassa adhippetattā tassa ca sabbam tebhumakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttam **“sabbe abhisankhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā”**ti.

Apparajakkhatādīsu pañcasu dukesu ekekasmim dasa dasa katvā **“paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī”**ti vuttam. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnam indriyānam paropariyattam jānātīti katvā tathā vuttam. Ettha ca apparajakkhādibhādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**, uppalagacchopi jalāsayaopi ca. Idha pana jalāsayo adhippetoti āha **“uppalavane”**ti. Yāni hi udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīni. **Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā **“aññānīpi”**ti-ādinā dassitāni.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭanam nāma ñāṇugghaṭanam, ñāṇena ugghaṭitamatteneva jānātīti attho. Vipañcitam vitthāritameva attham jānātīti **vipañcitaññū**. Niddesādīhi dhammābhisamayāya netabboti **neyyo**. Pajjati attho etenāti padam, pajjate ñāyateti vā padam, tadattho. Padam paramam etassa, na saccābhisambodhoti **padaparamo**.

Udāhaṭavelāyāti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhim abhisamayo. **Ayam vuccatīti** ayam “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇam pesetvā arahattam gaṇhitum samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. **Ayam vuccatīti** saṃkhittena mātikam ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattam pāpuṇitum samattho puggalo “vipañcitaññū”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** attham paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānam vā vipassanam vā nibbattetum na sakkoti. **Ayam vuccati padaparamoti** ayam puggalo chabbidham byañjanapadam chabbidham atthapadanti idam padameva paramam assāti padaparamoti vuccatīti attho.

Vāsanā hotīti desanā phalavohārena vāsanā hotīti vuttā. Na hi kāci buddhānaṃ desanā niratthakā. **Yeti** ye duvidhe puggale. Vibhaṅge **kammāvaraṇenāti** pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhāti** buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikāti** kattukamyatāchandarāhitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya¹ parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuñṇāyapi yassa bhavaṅgacalanāṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ maggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenāti** ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. **Rāgacaritādi** ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **Paramatthadīpaniyaṃ Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**² vuttanayena veditabbaṃ.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo **vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuñṇāna adhiḡatattā. **Saddhaṃ pamuñcantūti** attano saddhaṃ dhammasamapaṭicchanayogyaṃ katvā vissajjentu, saddahanākārena naṃ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṃ na bhāsim** na bhāsissāmīti cintesiṃ.

Satthu santikaṃ upagatānaṃ devānaṃ brahmāṇaṃ tassa purato antaradhānaṃ nāma atīṭṭhananti āha “**sakaṭṭhānameva gato**”ti. Saddhindriyādi sammādiṭṭhi-ādiko dhammo eva vineyyasantāne pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā **cakkanti** āṇā. **Dhammanti** desanā. Atha vā atthadhammato anapetattā dhammaṇca aṃ pavattanaṭṭhena cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammaṇca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkaṇca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakkaṃ”ti-ādī³. **Pavattesi**ti paṭṭhapesi.

Brahmāyācanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Gabbhapaññāya (Ka) 2. Visuddhi-Ṭī 1. 121 piṭṭhe. 3. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

2. Gāraṇasuttavaṇṇanā

173. **Ayaṃ vitakkoti** ayaṃ “kintāhaṃ vihareyyaṃ”ti evaṃ pavattitavitakko. **aññasmini** parasmim. Attā na hotīti hi añño, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhāniyo. Tenāha “**kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā**”ti. Patissavati garuno “āmā”ti sampaṭicchati patisso, na patissoti **appatisso**. **Patissayarahito** garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi avayavena viggaho samudāyo samāsatto.

Sadevakaggahaṇena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā, samārakaggahaṇena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. Sabrahmakavacanena brahmakāyikā dibrahmaggaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. “Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā”ti sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ apaccatthikānaṃ asamitapāpānaṃ abāhitapāpānaṃ ca samaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevake”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ. “Salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ. Devabhāvasāmaññena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesāṃ labbhamānavisesadassanatthaṃ visuṃ gahaṇanti dassento “**māro nāmā**”ti-ādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha “**sabbesaṃ**”ti. **Uparīti** uparibhāve. **Brahmāti** dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha “**dasahi aṅgulīhi**”ti-ādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha “**ekanikāyādivasenā**”ti.

Vatthuvijjādīti ādi-saddena vijjāṭṭhānāni saṅgahitāni. Yathāsakaṃ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo. Tassā **pajāya**. **Sadevamanussāyāti** vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇaṃ ca datṭhabbaṃ. Evaṃ bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** “lokīyanti ettha

kammakammaphalānī”ti katvā, **pajāvasena** “hetupaccayehi pajāyati”ti katvā. **Sīlasampannataranti** ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā “sampannaṃ sālīkedāraṇ”ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**adhikataranti attho**”ti. Paripuṇṇampi “adhikataran”ti vattabbatamarahati. **Sesesūti** “samādhisampannataran”ti-ādīsu.

Kāraṇanti-ādīsu **kāraṇanti** yuttim. **Atthanti** aviparītattham. **Vuḍḍhinti** abhivuḍḍhinimittam.

Iminā vacanenāti imasmiṃ sutte anantaram vuttavacanena. Na kevalam imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento “**na me ācariyo atthi**”ti-ādīmāha. Ettha yaṃ vattabbam, taṃ **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya**² vuttameva. **Saranti** karaṇe etaṃ paccattavacananti āha “**sarantenā**”ti, **saranti** vā saraṇahetūti attho.

Gāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmadevasuttavaṇṇanā

174. **Ekakoti** vivekaṭṭhitatāya nissaṭo. Gaṇasaṅgaṇikābhāvo tassānena dīpito, kilesasaṅgaṇikābhāvo pana “**appamatto**”ti-ādīhi pakāsito. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Sammadevā**ti ñāyeneva. So pana yadi āgamanato paṭṭhāya labbhati, vattabbameva natthi, atha paṭipadārambhato paṭṭhāya labbhati, evampi vaṭṭatevāti dassetuṃ “**yathā vā tathā vā**”ti-ādī vuttam. Aggamaggādhigamena asammohapaṭivedhassa sikhāppattattā maggadhammesu viya phaladhammesu sātisayo asammohoti “sayam abhiññā”ti vuttanti āha “**sāmaṃ jānitvā**”ti. Yathā jānanā panassa sacchikaraṇam attapaccakkhakiriyāti “sacchikatvā”ti vuttanti āha “**paccakkham katvā**”ti. Tathā sacchikiriyā cassa vipassanāpaṭilābhoti “upasampajjā”ti vuttanti āha “**paṭilabhitvā**”ti. **Etenā**ti “khīṇā jātī”ti-ādivacanena.

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

2. Dī-Ṭṭha 3. 87, 88 piṭṭhesu.

Jāti khīṇāti ettha jātisīsenā tabbikāravanto khandhā vuttā. **Pubbeva khīṇattā**ti maggādhigamanato pageva atītabhāveneva khīṇattā. **Tattha** anāgatesu. **Vāyāmābhāvatoti** avijjamānattā. Anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena¹ vuttaṃ. **Na paccuppannā vijjamānattā**ti saṃkiliṭṭhā ca maggabhāvanāti siyāti vacanaseso. Yathā ajātaḥphalataruṇarukkhamūle chinne āyati-uppajjanārahāni phalāni chedanapaccayā anuppajjamānāni naṭṭhāni nāma honti, evameva bhāvanāya asati uppajjanārahā kilesā tappaccayā jāti ca maggabhāvanāya sati na uppajjamānā pahīnāti vuccantīti imamatthaṃ dasseti “**maggassa panā**”ti-ādinā. **Anuppādadhammatāṃ āpajjanena** nāṇena khīṇarāgavasena.

Soḷasakiccabhāvāyāti soḷasakiccatāya, soḷasavidhassa vā kiccassa bhāvāya uppādanāya. Pāliyaṃ **sapadānanti** sapadānacāro vutto bhāvanapumsakaniddesenāti āha “**sapadānacāran**”ti. **Anukkammāti** anatikkamitvā. **Āhutipiṇḍanti** juhitaḥbapiṇḍaṃ, juhanavasena aggimhi pakkhipitaḥbapāyāsapiṇḍanti adhippāyo. **Bhūtabalikammanti** tathā pakkhipitvā balikammakaraṇaṃ. **Haritupalittanti** allagomayena kataparibhaṇḍaṃ. **Vanamālaparikkhittanti** manoharāhi vanapupphamālāhi parikkhittaṃ. **Dhūmakatacchūti** dhūmapānaṃ. **Sīlagandhanti** sīlaṃ paṭicca uppannakittigandhaṃ. **Ghāyamānassāti** upagataṃ gaṇhantassa.

Imamhā ṭhānāti imasmā manussānaṃ vasaṇaṭṭhānā, mahāpathavitalatoti adhippāyo. **Sabbahetṭhimoti** brahmapārisajjānaṃ vā sabrahmalokamāha. **Brahmapatho nāma cattāri kusalaṭṭhānāni** brahmalokamaggabhāvato. **Jīvitapatho nāma** jīvitapavatti-upāyabhāvato. “Bhuñjatu bhavaṃ mahābrahmā”ti vacanaṃ sandhāyāha “**kiṃ jappasī**”ti-ādi. **Tiṇabījānīti** sālitaṇḍulādīni. **Goyūsanti** khīraṃ jigucchanto vadati. Ayampi attho “netādiso brahmabhakkho”ti vadantena dīpitoti.

Atidevapattopi pañcakhandhūpadhīnaṃ atthitāya kilesūpadhi-ādināmyeva virahitabhāvo gahito. Aññaṭṭha hi bhāvapaccayaṃ tadattho viññāyatīti āha “**atidevabhāvaṃ patto**”ti. Yasmā brahmānopi devagatipariyāpannattā devā eva, tasmā vuttaṃ “**atibrahmabhāvaṃ patto**”ti.

Attānaṃ bhāvetvāti silādihi guṇehi attānaṃ vadḍhetvā paribrūhitvā
 ʈhito.

Puthujjanā tasā taṇhāmānadiṭṭhiparittāsavasena tāsanaṭo. **Khīṇāsavā
 thāvarā nāma** sabbaso gatīsu saṇcaraṇabhāvato. Tathā hi catunnaṃ
 saccānaṃ sabbaso adiṭṭhattā bhavadāyajjassa taṇhādāsabyassa¹ bhāvato
 ekaccāsu gatīsu saṇcaraṇasabhāvato sekkhā thāvarā na honti. **Bhajaṃānā**ti
 bhajāpiyamānā. **Thāvarapakkhameva bhajanti** sabbasetṭhapakkhaṃ
 ekantaṇapaṭṭhaṃ bhajaṃānabhāvaṃ upādāya.

Pahīnakilesa khīṇāsavo **viseno**. Sukhaṃ āyati sukhāyati, tassa kāraṃ
sukhāyatikaṃ.

Brahmadevasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bakabrahmasuttavaṇṇanā

175. “Sassato atto ca loko cā”ti evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi**. **Saha
 kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena². **Brahmaṭṭhānanti** attano
 brahmavattuma. **Aniccaṃ “niccaṃ”ti vadati** aniccatāya attano
 apaññāyamānattā. **Thiranti** daḷhaṃ, vināsābhāvato sārabhūṭanti attho.
 Uppādavipariṇāmaṇabhāvato **sadā vijjamaṇaṃ**. **Kevalanti** paripuṇṇaṃ. Tenāha
 “**akhaṇḍaṇ**”ti. **Kevalanti** vā jāti-ādihi asammaṣṣaṃ, virahitanti adhippāyo.
 Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ**. **Koci jāyanaṭo -pa-
 upapajjanaṭo vā natthi** niccabhāvato ʈhānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ.
 Niccabhāvaṃ hi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyoti**
 dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi
 asaṇṇasuddhāvāsārubbhāvā. **Nibbānanti** vā ettha **iti**-saddo ādi-attho, na
 parisamāpanattho, tasmā “sabbaṃ”ti iminā “asaṇṇa -pa- bhavā”ti vuttaṃ
 saṅgaṇhāti. **Paṭibāhatī**ti santamaṃ eva samānaṃ ajānantova “natthi”ti
 paṭikkhipati. **Eke** uttaravihāravāsīno.

1. Taṇhādāsassa (Ka)

2. Brahmagattena (Ka)

Heṭṭhūpapattikoti heṭṭhā bhūmīsu uppanna-upapattiko. Idāni tamatthaṃ vivarituṃ “**anuppanne**”ti-ādi vuttaṃ. **Heṭṭhūpapattikaṃ katvā**ti yathāṭṭhitabhūmito heṭṭhā tatiyajjhānabhūmiyaṃ upapattijhānaṃ katvā, na uparijhānassa viya patthanāmattanti adhippāyo. **Paṭhamakāle**ti tasmiṃ bhava paṭhamakāle. **Aññāsi** āsannabhāvato. **Ubhayanti** taṃ taṃ attanā katakammañceva nibbattaṭṭhānañcāti ubhayaṃ. **Pamussitvā** nibbattiṃ anupadhārento.

Avijjāya gatoti avijjāya saha pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanāṃ. Tenāha “**samannāgato**”ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato **andhībhūto**, andhabhāvaṃ āpannoti attho. Anāgate saddo hotāyaṃ “**vakkhati**”ti yatrasaddapayogena, attho pana vattamānakāliko. Tenāha “**bhaṇati**”ti. Tenāha “**yatrā**”ti-ādi.

Maggacoroti maggaparibundhakacoro. **Santajjiyamānoti** “avijjāgato vata bho bako brahmā”ti-ādinā santajjiyamāno. **Satiṃ labhivā**ti teneva santajjanena yoniso ummujiṭvā purimajātivisayaṃ satiṃ labhivā. **Nippīlitukāmoti**¹ ghaṃsetukāmo dosāṃ dassetukāmo “idaṃ passa yāvañca te aparaddhan”ti. **Puññakammā**ti puññakārino. **Vedehi** ñāñehi **gatattā** pavattattā. **Antimā brahmupapattī**ti sabbapacchimā brahmabhāvappatti. **Asmābhijappantī**ti asme abhijappanti. Āyuvaṇṇādivasena brūhitaguṇattā **brahmā**. Aññehi mahantā brahmā **mahābrahmā**. **Abhibhūti** taṃ brahmalokaṃ, jeṭṭhakabhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Anabhibhūtoti** aññehi na abhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacanametāṃ. Dassanavasena **daso**, sabbaṃ passatīti adhippāyo. **Vasavattī**ti sabbajanaṃ vase vatteti. **Issaroti** loke issaro **kattā nimmātā**ti lokassa kattā nimmātā. **Seṭṭho sajītā**ti ayaṃ lokassa uttamo saṃvibhajitā ca. **Vasī pitā bhūtabhabyānanti** āciṇṇavasittā vasī, ayaṃ pitā bhūtānaṃ nibbattānaṃ bhabyānaṃ sambhavesīnanti **patthenti** vikatthenti **pihenti** mānenti.

1. Nippesituka moti (Ka)

Etanti viparītasāññāvasena “idaṃ niccaṃ idaṃ dhuvaṃ idaṃ sassatan”ti-ādinā vuttaṃ etaṃ appaṃ parittakanti taṃ bhagavā paricchinditvā dasseti. Taṃ pana “ekasmiṃ kosalake tilavāhe vassasate vassasate ekekatiluddhāre kayiramāne tilāni parikkhayaṃ gacchanti, na tveva abbude āyū”ti evaṃ vutto abbudo, taṃvasena vīsatiḡuṇaṃ nirabbudo, tesaṃ nirabbudānaṃ vasena nirabbudasatasahassaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana padume āyuno vassagaṇaṇā imasmiṃyeva saṃyutte parato āgamissati. **Anantadassī**ti anantassa ñeyyassa anavasesato dassī. **Vatasīlavattanti** samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasīlavasena samāciṇṇattā sīlavattaṃ. Taṃ pana ekamevāti āha “**sīlamevā**”ti.

Apā yesīti ettha yadā so pipāsīte manusse pāṇīyaṃ pāyesi, taṃ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ “**tatrā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Pubbeti** purimajātiyaṃ. Esa brahmā “jarāmarañassa antaṃ karissāmī”ti ajjhāsaya vasena jhānaṃ nibbattetvā brahmaloke nibbatti, so tatha nibbānasaññī ahoṣi. **Jhānaratīyā vītināmetīti** tadā tassā kiriyāya avicchedato pavattiṃ upādāya vattamānapayogo. Rattandhakāre purato purato gacchantassa sakaṭassa anussaraṇavasena gacchantānaṃ sakaṭānaṃ nivattanaṃ hotīti “**sabbasakaṭāni taye va nivattitvā**”ti vuttaṃ.

Kammasajjāti yuddhasajjā. **Vilopanti** viluttabhaṇḍhaṃ. **Ḃṇikūlasminti** ettha “panihatāya niccagaṅgāya nāmaṃ”ti keci. “Ḃṇimigabahulatāya so gaṅgāya tīrappadeso Ḃṇikūlanti vuttan”ti apare. **Gaṅgeyyakoti** gaṅgāsannivāsī.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha “**antevāsiko**”ti. **Yasmā buddho** Sabbaññū, tasmā aññāsi, idha mayhaṃ pamuṭṭhaṇca¹ sabbhaṃ jānāsīti adhippāyo. **Sabbhaṃ brahmalokaṃ obhāsayaṃto** sabbampimaṃ brahmalokaṃ bhagavā obhāsaṃ abhibhavitvā anaññasādhāraṇaṃ attano obhāsaṃ obhāsento tiṭṭhati.

Bakabrahmasuttavaṇṇaṇā niṭṭhitā.

1. Āyuṇja (Ka)

5. Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā

176. **Tejokasiṇaparikammaṃ katvāti** “tejokasiṇaparikammajjhānaṃ samāpajjissāmī”ti cittuppādo evettha tejokasiṇaparikammaṃ. Na hi buddhānaṃ aññesaṃ viya tattha jhānasamāpajjanena parikamma-papañco atthi sabbattheva ciṇṇavasībhāvassa paramukkaṃsabhāvappattatā. Tassa kira brahmuno “yathāhaṃ evaṃ mahānubhāvo añño natthi”ti laddhi, yaṃ sandhāya vuttaṃ “natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā”ti. Bhagavā tassa taṃ laddhiṃ vissajjeto tejjodhātuṃ samāpajjitvā tassa upari ākāse nisīdi. Tena vuttaṃ **“tejjodhātuṃ -pa- tathāgataṃ disvā”**ti. Atthivedhaṃ viya vijjhitaṃ **atthivedhī**, yathā atthiṃ vijjhivā atthimiṇaṃ āhacca tiṭṭhati, evaṃ vijjhitaṃ attho. Ayaṃ pana atthivedhi viya **atthivedhī**, yathā so laddhiṃ vissajjeti, evaṃ paṭipajjitabboti attho. **Sesānanti** mahākassapa-mahākappina-anuruddhattherānaṃ.

Aññabrahmasarīravimānālāṅkāradīnaṃ pabhāti brāhmaṇaṃ sarīrapabhā vimānapabhā alāṅkāravatthādīnaṃ pabhāti imasmiṃ brahmaloke imā sabbā pabhā attano pabhassarabhāvena abhibhavantaṃ. **Natthi me sāti** idāni me sā diṭṭhi natthi, “natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā”ti ayaṃ laddhi natthi. Tenāha **“tatrāssa -pa- pahīnā”**ti. **Etthāti** etasmiṃ samāgame. Yathā tassa brahmuno sabbaso diṭṭhigataṃ vimuccati dhammacakkhu uppajjati, evaṃ **mahantaṃ dhammadesanaṃ desesi**.

“Ajjāpi te āvuso”ti-ādina vuttena **tattakeneva**. **Sarūpena vuttāti** paṭhamena pādena catasso, dutiyena ekanti evaṃ pañca abhiññā sarūpena vuttā. Kasmā ettha dibbasotaṃ nāgatanti āha **“tāsaṃ vasena āgatamevā”**ti. Yena imā lokuttarā abhiññā adhigatā, na tassa dibbasotasampādanaṃ bhāriyaṃ paṭipakkhavigamena sukheneva ijjhanato.

Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Brahmāloka-suttavaṇṇanā

177. **Paccekaṃ dvārabāhanti**¹ paccekaṃ dvārabāhaṃ. Pacceka-saddo cetha āvuttivasena veditabbo “paccekaṃ paccekan”ti āha “**ekeko ekekan**”ti. Tesu hi eko paccekabrahmā gandhakuṭiyā ekadvārabāhaṃ nissāya ṭhito, aparo aññaṃ. **Paccekabrahmā**ti ca ekacārī brahmā, na parisacārī brahmāti attho. Samiddhi nāma sagge sukhupakaraṇehi, brahmānaṃca jhānaṃ sukhupakaraṇanti **jhānasukhena samiddhoti**. Sampattiyā vepullappattatā brahmānaṃca abhiññāguṇehi vepullappattitī āha “**phītoti abhiññāpupphehi supupphito**”ti. **Asahantoti** nasahanto narocento.

Satapadanti satasaddo. **Rūpavasenāti** rūpasaddavasena, rūpasaddena saddhinti attho. Tathā **pantivāsenāti** etthāpi. **Ekacceti** eke migārī, tesam byagghinisārūpakānaṃ pañcasatānīti attho. “**Kassa aññassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī**”ti vimānasampattiyā vimhayakkhiko ahaṅkāravasena vadati. Raṇanti nindanti etehīti **raṇā**, dosā. Virodhipaccayasannipāte vikāruppattiruppanaṃ rūpassa pavedhananti āha “**sītādīhi ca niccaṃ pavedhitaṇ**”ti. **Sumedho** sundarapañño **so satthā rūpe na ramati**, kiṃ pana mandapañño rūpe saraṇaṃca pavedhitaṃca apassanto ramaṣīti adhippāyo.

Brahmāloka-suttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kokālikasuttavaṇṇanā

178. Pamāṇakarānaṃ rāgādīnaṃ abhāvato khīṇāsavo rāgādivasena na sakkā imaṃ pamātunti **appameyyo**, appameyyāni vā cattāri ariyasaccāni vijjhitvā ṭhitattā pamitaṃ pameyyaṃ tassa kato parimeyyo natthi. Tenāha “**khīṇāsavo -pa- dīpeti**”ti. **Tanti** khīṇāsavaṃ. **Pametuṃ** randhagavesī hutvā vajjato paricchindituṃ. Yathāsabhāvato tassa minane nihīnapaññatāya **avakujjapaññaṃ**.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paccekadvārabāhanti (Ka)

8. Katamodakatissasuttavaṇṇanā

179. Kimkusalaḡavesitāya “kiṃ kusalaṃ akusalaṃ”ti-ādinā kinti suṇāti etāyāti **kissa vā vuccati paññā**.

Katamodakatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Turūbrahmasuttavaṇṇanā

180. Ābādho etassa atthīti **ābādhiko**. **Anantarassutteti** anāgatānantare sutte. **Varāko**ti anuggahavacanameva, na nipariyāyena vuttavacanam. **Piyasīlā**ti iminā etasmiṃ atthe niruttinayena “pesalā”ti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnī**ti byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattakanti** yaṃ tvaṃ bhagavato vacanam aññathā karosi, tattakam **tayā aparaddham**, tassa pamāṇam natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma kāmaccchandabyāpādā pahīnā honti, tvañca diṭṭho¹ kāmaccchandabyāpādasena idhāgato, tasmā yāva te idaṃ aparaddhanti ayamevettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhinimitto. **Gilaviso viya** viṣaṃ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭṭhārisadisā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamattheti** arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** Sunakkhatto viya acelam korakkhattiyam. **Yo** aggasāvako viya **pasamsitabbo khīṇāsavo**, tam “dussīlo ayan”ti yo vā vadati. **Samakova vipāko**ti pasamsiyanindā vijjamānaguṇaparidhamśanavasena pavattā yāva mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā, tāva nindiyapasamsāpi mahāsāvajjatāya samavipākā tattha avijjamānaguṇasamāropanena attano paresam micchāpaṭipattihetubhāvato pasamsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi ayaṃ pure samaṇagārayho hoti, pageva duppaṭipannaduppaṭipannoti samam karontīti.

Sakenāti attano sāpateyyena. **Ayam appamattako aparādh**o diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayam mahantataro kali** katūpacitassa samparāyikattā appatikārattā ca.

“Nirabbudo”ti gaṇanāviseso ekoti āha **“nirabbudagaṇanāyā”**ti, sabhasahassaṃ nirabbudānanti attho. Nirabbudaparigaṇanaṃ pana heṭṭhā vuttameva. **Yamariyagarahī nirayaṃ upetīti** ettha yathāvuttaṃ āyuppaṃāṇaṃ pākātikena¹ ariyūpavādinā vuttanti veditabbaṃ. “Aggasāvakānaṃ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantatarā evā”ti vadanti.

Turūbrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kokālikasuttavaṇṇanā

181. Dve kokālikanāmakā bhikkhū, tato idha adhippetarṃ niddhāretvā dassetuṃ **“ko ayaṃ kokāliko”**ti pucchā. Suttassa aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ **“kasmā ca upasaṅkami”**ti pucchā. **Ayaṃ kirāti**-ādi yathākkamaṃ tasmaṃ vissajjanaṃ. Vivekavāsaṃ vasitukāmatā appicchatāya ca **mā kassaci -pa-vasiṃsu**.

Pakkamissantīti āghātaṃ uppādesi attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṃghassa niyyādayiṃsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adīpitattā. **Pubbepi -pa- maññeti** iminā therānaṃ kohaṇṇe ṭhitabhāvaṃ ākaṅkati avaṇe vaṇaṃ passanto viya, suddhe ādāsatale lekhaṃ uṭṭhāpento viya ca.

Aparajjhivāti bhagavato sammukhā **“pāpabhikkhū jātā”**ti vatvā. **Mahāsāvajjabhāvadassanattanti** mahato anattassa uppādabhāvappakāsanattamaṃ. Saddhāyituṃ arahatīti **saddhāyikoti** āha **“saddhāya ākaro pasādāvaho”**ti. Pavattasaddhāyiko vāti atthoti āha **“saddhātabbavacano”**ti.

Pīlakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhiṃ bhindati, imā pana paṭhamāṇyeva aṭṭhiṃ bhinditvā uggatā. **Taruṇabeluvamattiyoti** taruṇabillaphalamattiyo. **Visagilitoti** khittapaharaṇo. Taṅca baḷisaṃ visasamaññā loke. **“Ārakkhadevatānaṃ sutvā”**ti padaṃ ānetvā sambandho.

Magadharatthe saṃvohārato **māgadhako patto**, tena. Tilasakaṭaṃ **tilavā**hoti vutto. **Paccitabbatṭhānassāti** nirayadukkhena paccitabbapadesassa. **Etam** “abbudo”ti nāmaṃ.

Vassagaṇanāti ekato paṭṭhāya dasagaṇitaṃ abbuda-āyumi, tato param vīsatiḡaṇaṃ nirabbudādīsū vassagaṇanā veditabbā. **Sabbatṭhāti** ababādīsū Padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Eseva nayoti** heṭṭhimato uparimassa uparimassa vīsatiḡaṇataṃ atidisati.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā

182. **Porāṇakattāti** nibbattitvā cirakālattā. Jātattā jano, taṃ ito **janeto**, tasmim. **Khattiyo seṭṭho** lokamariyādaparipālanādinā sammāpaṭipattiyaṃ sattānaṃ niyojanena bahukārattā. So hi pare tathā paṭipādentō sayampi tattha paṭiṭṭhitoyeva hotīti seṭṭho vutto. Paṭipakkhaviḡjhanaṭṭhena pubbenivāsādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena **viḡjāti**. Saddhāhirottappabāhusaccavīriyasatipaṇṇāti ime **satta saddhammā**. Caranti agatapubbaṃ disaṃ etehīti **caraṇāni**, sīlādayo pannarasa dhammā.

Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadattasuttavaṇṇanā

183. Appaṇṇatte eva sikkhāpade chejjagāmikammassa katattā salīḡgeneva ca ṭhitattā “devadatto sāsano pakkanto”ti na vattabboti **acirapakkanteti** ettha “sāsano pakkante”ti avatvā

“**veḷuvanato gayāsisaṃ gate**”ti vuttaṃ. Pakatatto hi bhikkhusaṃghaṃ bhindeyya, na apakatattoti. **Valavāyāti** vaḷavāya kucchiyaṃ jātaṃ.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Andhakavindasuttavaṇṇanā

184. **Janatanti** janānaṃ saṃūhaṃ, janasañcaraṇaṭṭhānanti attho. **Manussānaṃ anupacāreti** yattake kasaṇādikiccaṃ karontānaṃ sañcāro hoti, etthaṃ atikkamitvā anupacāre. **Saṃyojanavippamokkhoti** saṃyojanavimokkahaṇetu¹. Vivekaratiṃ pavivekasukhājñhānaṃ alabhanto. **Cittānurakkhaṇatthanti** pubbe maṃ manussā “araññavāsena pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo”ti maññimsu, idāni gāmaṇṭe vasaṇtaṃ disvā gaṇasaṅgaṇikāya nivuṭṭhoti appasādaṃ āpajjissanti. Yadi pi me idha abhirati natthi, evaṃ sante pi idheva vasiṇṇāmi vikkhittacittena hutvā na vasiṇṇaṃ, ko attho cittavaṇṇaṃ gantvāti adhippāyo. **Satipaṭṭhānaparāyaṇoti** satipaṭṭhānabhāvanārato. Evaṃ hissa gaṇavāsopi pāsāṃso vivekavāsena viṇā samaṇakiccassa asijjhanato.

Paṭṭabhayato pamutto ajjhāsayaṇasena adhippāyo.

Nisīdi tattha bhikkhūti iminā sattūpaladdhiyā anissitattā yathāruciyā tesāṃ nisajjaṃ dasseti. Tenāha “**iminā**”ti-ādi.

Iminā ca iminā ca ākārena jātanti na anussavadassanaṃmetāṃ, na anussavaggahaṇaṃ. Takkahetu nayahetu vā na vadāmi yojanā. Piṭakaṃ gantha sampadīyati etassāti **piṭakasampadānaṃ**, ganthassa uggaṇṇhanato tena piṭakassa uggaṇṇhanakabhāvena, kenaci ganthānusārena evaṃ na vadāmi attho. Brahmaṇṇa seṭṭhassa dhammaṇṇa cariyaṃ vācasikaṃ pavattatīti **brahmacarīyaṃ**, dhammaṇṇaṇṇa. Bhāvitena maraṇassa sabbaso bhāgena vipphāṇena **marāṇapariccāgīnaṃ**. Te ca khīṇajātikāti āha “**khīṇāsavānaṃ**”ti.

1. Saṃyojanavippamukhāti saṃyojanavimukhahaṇetu (Ka)

Dasadhā dasāti dasakkhattuṃ dasa. **Aññanti** pañcasatādhikasahassato aññaṃ. **Puññabhāginoti** vivaṭṭanissitapuññaṃ bhāgino tassā desanāya ettakā sattā jātāti gaṇetuṃ ahaṃ na sakkomīti dasseti. **Brahmadhammadesananti** brahmunā vuttaṃ āha.

Andhakavindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aruṇavatīsuttavaṇṇanā

185. **Abhibhū sambhavoti** tesaṃ dvinnāṃ mahātherānaṃ nāmāni. Tesaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “**tesū**”ti-ādi vuttaṃ. Ete dve tassa bhagavato aggasāvakāti dasseti. **Avajjhāyantīti** heṭṭhā katvā cintenti. **Khiyyanti** taṃ lāmakato cintetabbataṃ pāpenti pāpakataṃ karonti. **Vitthārayantīti** tameva lāmakato cintetabbataṃ vepullaṃ pāpentā. Sabbe pāsaṇḍā attano attano samaye siddhante sabbe devamanussā attano attano samaye paṭilābhe paṭiladdha-atthe purisakāraṃ vaṇṇayantīti yojanā.

Ārambhavīriyanti maccusenāsāṅkhātakilesadhunane ārambhavīriyaṃ, yā “ārambhadhātū”ti vuccati. **Nikkamavīriyanti** kosajjapaṭipakkhabhūtaṃ vīriyaṃ, yā “nikkamadhātū”ti vuccati. **Payogaṃ karoṭhāti** paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ bhāvanātiyogaṃ pavattethāti attho. Tenāha “**parakkamathā**”ti. **Kilesasenā** nāma rāgādikilesasamūho, so maraṇapaccayabhāvato “maccuno senā”ti vuccati. Taṃ hi sandhāya vuttaṃ “mahāsenena maccunā”ti¹. Khandhānaṃ paṭhamābhiniḍḍhanti **jāti**, tadanāṃ pana tesaṃ paṭipāṭi pavattaṃ **samsāro**ti adhippāyenāha “**jātiṇca samsāraṇca**”ti. Yasmā “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti-ādīsu tasmim tasmim bhava ādānanikkhepaparicchinnaḥkhandhappavatti “jāti”ti vuccati, sā eva yāva parinibbānā aparāparaṃ pavattamāno samsāro “ito cito samsaraṇaṃ”ti katvā, tasmā āha “**jātiśāṅkhātāṃ vā samsāraṇaṃ**”ti. **Paricchedanti** pariyośanaṃ. Obhāsaṃ pharīti sambandho. **Ālokaṭṭhāneti**

1. Ma 3. 226, 228, 229 piṭṭhesu.

attanā kata-ālokaṭṭhāne. **Ālokakiccaṃ natthī**ti andhakāraṭṭhāne
 ālokadassanaṃ viya ālokaṭṭhāne ālokadassanakiccaṃ natthi, tasmā tesam
 sattānaṃ “kiṃ āloko ayaṃ, kassa nu kho ayaṃ āloko”ti **vicinantānaṃ**
 cintentānaṃ. **Sabbeti** sahasasilokadhātuyaṃ sabbe devamanussā. **Osaṭāya**
parisāyāti dhammassavanatthaṃ sabbosaṭāya paricitaparicchinnāya parisāya.
Saddaṃ suṇimsūti na kevalaṃ saddameva suṇimsu, atha kho atthopīti
 yathādhippeto tesam pakatisavanupacāre viya pākaṭo ahosi,
 tisahasasilokadhāturaṃ viññāpesīti.

Aruṇavatīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parinibbānasuttavaṇṇanā

186. **Evaṃ taṃ kusiṇārāya hotī**ti yathā anurādhapurassa thūpārāmo
 dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusiṇārāda
 dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmā**ti yasmā nagaraṃ pavisitukāmā
 uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattananti** vuccati, tasmā.
Tanti sālapanṭibhāvena ṭhitam sālavanaṃ. **Antarenā**ti vemajjhe.
 Appamajjanaṃ **appamādo**, so pana atthato ñāṇūpasamhitā sati. Yasmā tattha
 satiyā byāpāro sātisaṃyo, tasmā “**sati-avippavāsenā**”ti vuttaṃ.
Appamādapadeyeva pakkhipitvā abhāsi atthato tassa sakalassa
 buddhavacanassa saṅgaṇhanato.

Jhānādīsu citte ca paramukkaṃsagatavasābhāvatāya “ettake kāle ettakā
 samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmi”ti kālaparicchedaṃ katvā
 samāpattisamāpajjanaṃ **parinibbānaparikammanti** adhippetam. **Theroti**
 anuruddhatthero.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasatṭhiyā jhānānaṃ samāpannakathāti
 saṅkhepakathā eva. Kasmā? Yasmā bhagavā tadā devasikaṃ
 vaḷaṇjanasamāpattiyo sabbāpi aparihāpetvā. Samāpajji egāti dassento
 “**nibbānapuram pavisanto**”ti-ādimāha. **Catuvīsati -pa-** pavisitvāti ettha keci
 tāva

āhu “bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva phalasamāpattiṃ samāpajjati, tasmā tadāpi catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati. Vuttaṃ hetuṃ bhagavato ‘tathāgataṃ bhikkhave arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti khemo ca vitakko paviveko ca vitakko’ti¹. Khemo hi vitakko bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuco matthakappatto samāpattisu vasībhaṃvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇe²heva² ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ nirodhasamāpatti arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetaṃ samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhattanti evaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇṇanakakasiṇasamāpattiyo”ti.

Apare panāhu “yaṃ taṃ bhagavato abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādaṅgamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhanta yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antaranarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ nisitaṃ karoti, evamevaṃ nisānasilāsadiṣiyo samāpattiyo antaranarā samāpajjitvā ñāṇassa tikkhavisadabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgesu lakkhakoṭisamāpattisamāpajjanavasena sammasanañāṇaṃ pavatteti, tadanusārena bhagavā buddhabhūtopi anulomapaṭilomato paṭiccasamuppādaṅgamukhena vipassanāvasena divase divase lakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo pavisitvā’ti”.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyena nānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato. Yasmā sabbapacchimam bhavaṅgacittaṃ tato

1. Khu 1. 216 piṭṭhe Itivuttake.

2. Samāpattijavanāni pañcacittakkhaṇikeheva (Ka) Dī-Ṭī 3 Sampasādanīyasutte nidānavatthuvaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

tato cavanato “cutī”ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva bhagavā, atha kho sabbehi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṃ “**ye hi kecī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dukkhasaccenā**ti dukkhasaccapariyāpanna cuticittena **kālaṃ** kālakiriyaṃ **karonti** pāpuṇanti, kālagamanato vā karonti peccāti.

Paṭibhāgapuggalavirahito sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito. Saṅkhārā vūpasammanti etthāti **vūpasamoti** evaṃ saṅkhātaṃ ñātaṃ kathitaṃ nibbānameva sukhanti. **Lomahaṃsanakoti** lomānaṃ haṭṭhabhāvāpādano. **Bhirisaṇakoti** avītarāgānaṃ bhayaajanako **āsi** ahosi. **Sabbākāravaraguṇūpeteti** sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgate. **Asaṅkuṭitenā**ti akuṭitena vipphārikābhāvato. **Suvikasitenevāti** pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena. **Vedanaṃ adhivāsesi** sabhāvasamudayādito suṭṭhu paññātattā. **Anāvaraṇavimokkho sabbaso** nibbidabhāvo. Tenāha “**apaññattibhāvūpagamo**”ti. **Pajjotanibbānasadisoti** padīpassa nibbānasadisoti tattha vilīyitvā avaṭṭhānābhāvato.

Parinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Brahmasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Brāhmaṇasaṃyutta

1. Arahantavagga

1. Dhanañjānīsuttavaṇṇanā

187. **Dhanañjānigottā**ti ettha pubbapurisato āgatassa kulavaṃsassa nāmābhiddhānasāṅkhātaraṃ gaṃ tāyatīti gottam. (Kim pana tanti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbam)¹. Dhanañjānigottam etissanti **dhanañjānigottā**. Tassā udānassa kāraṇaṃ pucchitvā ādito paṭṭhāya vibhāvetum “**so kirā**”ti-ādi vuttam. Nānārasabhojanaṃ detīti yojanā. Pañcagorasasampāditaṃ sālibhattam sūpasākabyañjanaṃ nānārasaṃ brahmaṇabhojanaṃ. **Maṇḍalaggakhagganti** maṇḍalaggasaṅkhātaraṃ khaggaṃ. Duvidho hi khaggo maṇḍalaggo dīghaggoti. Tattha yassa aggo maṇḍalākārena t̥hito, so maṇḍalaggo. Yassa pana asiputtikā viya dīgho, so dīghaggo.

Sāsanāti anusāsanā. “Namo -pa- sambuddhassā”ti evaṃ vuttā **pañcapadikagāthā**. Satthusāsane hi lokiyacchandaṃ anapekkhitvā eṣā pañcapadikagāthāti daṭṭhabbā. **Okkāvaradharā**ti pubbapurisasāṅkhātaraṃ ukkākavaṃsavaradhārikā. **Sakkā**ti sakkuṇeyyam.

Evanti “sace me aṅgamaṅgānī”ti-ādinā iminā pakārena. “Pañca gāthāsātāni pana aṭṭhakathaṃ āruḥhāni, idha pana dve eva uddhaṭṭā”ti vadanti. **Pahariturū vā**ti ekavārampi hatthena vā pādena vā paharitumpi parāmasitumpi asakkontoti attho. So hi tassā ariyasāvikāya ānubhāvena attano sāmattihiyena vase vattāpanatthaṃ santajjitvāpi tadanuvattanto nibbiso ahosi. Tenāha “**bhotī**”ti-ādi.

Tassa brāhmaṇassāti attano sāmikabrāhmaṇassa. **Upasaṃharantī**ti upanentī. **Tasmim samayeti** tasmim dukkhupattikāle “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti

1. (Cīrakālātītaṃ vitakkassa nāma bhavēyya kulavaṃse tabbaṃsajane anussatināmena tesam sādīyitabbato) (Ka)

bhagavato vacanaṃ anussaritvā “dasabalassa bhagavato”ti-ādīsu yathāparicitaṃ guṇapadaṃ anussari. Tenāha “**dasabalaṃ sarī**”ti.

Khantisoraccarahitatāya **kujjhitvā. Bhijjivāti** saṃyatābhāvato tassa brāhmaṇassa antare mettibhedena bhijjivā. **Evamevāti** yathā etarahi akāraṇena, evameva aññadāpi akāraṇenāti attho. Nikkāraṇatādīpane **evaṃ-**saddo, **eva-**saddo pana avadhāraṇattho. Nikkāraṇatā ca nāma niratthakatā, niratthakavippalāpabhāvenettha **evaṃ-**saddassa gahaṇe pavatti gaveditabbā. Rahattho vāyaṃ **evaṃ-**saddo anekatthattā nipātānaṃ. Garahatthattā cassa vasalisaddasannidhānato pākaṭā eva.

Gāmanigamaratṭhapūjitoti iminā gāmanigamaratṭhasāmikehi pūjitabhāvo dīpito gāmadīnaṃ tesāṃ vase vattanato. **Asukassa nāma** puggalassa. **Sesanti** abhikkantanti-ādi, yampi caññaṃ idhāgataṃ heṭṭhā vaṇṇitaṇca.

Dhanañjānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Akkosasuttavaṇṇanā

188. **Bhāradvājova** soti bhāradvājo nāma eva so brāhmaṇo. Gottavasena hi tayidaṃ nāmaṃ, visesena panetaṃ jātanti dassetuṃ “**pañcamattehī**”ti-ādi vuttaṃ. **Jānikatāti** ñātivaggahānikatā. **Pakkho bhinnoti** tato eva ñātipakkho naṭṭho. Yathā domanassito anattamanoti vattabbaṃ labhati, evaṃ kupitoti āha “**domanassena cā**”ti. **Dasahīti** anavasesapariyādānavasena vuttaṃ pañcahi gāthāsatehi akkosanto tathā akkoseyyāti katvā. Tattha pana yena kenaci akkosantopi akkosatiyeva nāma. **Karosi** mama bhātikassa pabbajjaṃ.

Sambhuñjatīti sambhogam karoti. Akkosādihi **ekato bhuñjati.**
Vītiharatīti byatihāram karoti, akkosato paccakkosanādinā

vinimayaṃ karotīti attho. Tenāha “**katassa paṭikāraṃ karotī**”ti. Assa anussavavasena sutvā “sapati man”ti saññino¹ bhayaṃ uppajjīti yojanā. **Assāti** brāhmaṇassa. **Sutvāti** padaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ “tavevetaṃ brāhmaṇāti sutvā, anussavavasena sutvā”ti ca. Kāmaṃ kisavacchādayo sapaṇaṃ nādaṃsu², devatānaṃyeva hi so attho, sattānaṃ pana tathā saññā uppannā, sopi tathāsaññā ahosi. Tenāha “**anussavavasena**”ti.

Dantassa sabbaso damathaṃ upagatattā. **Nibbisevanassāti** rāgadosādi hetukavipphandanarahitassa. **Tassevāti** paṭikujjhantasseva puggalassa **tena kodhena pāpaṃ hoti** pāpassa santānantarasaṅkantiyā abhāvato³. Keci pana “**tassevāti** tasseva paṭikujjhantapurisassa tena paṭikujjhanena. **Pāpiyoti** paṭikujjhantapuggalassa lāmakataro”ti evamettha atthaṃ vadanti. **Satiyā samannāgato hutvā** paṭisaṅkhāne ṭhito **adhivāseti**, na saho⁴ mūlho hutvāti⁵ adhippāyo. **Ubhinnaṃ tikicchantaṃ** ubhinnaṃ uppannakodhasaṅkhātāṃ kilesabyādhiṃ tikicchantaṃ vūpasamentaṃ taṃ puggalaṃ. **Yo puggaloti**-ādinā purimāsu gāthāsu pavattitāni padāni sambandhitvā dasseti. Pañcasu khandhesu yāthāvato vinītā ariyadhammassa kovidā nāma hontīti āha “**dhammassāti pañcakkhandhadhammassā**”ti. Idāni tamatthaṃ paripuṇṇaṃ katvā dassento āha “**catusaccadhammassa vā**”ti.

Akkosassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asurindakasuttavaṇṇanā

189. **Tenevāti** bhātupabbajiteneva. **Assevāti** titikkhassa. “**Taṃ jayaṃ hotī**”ti liṅgavipallāsavasena vuttanti āha “**so jayo hotī**”ti, dujjayaṃ kodhaṃ titikkhāya jinantassāti adhippāyo. Yasmā titikkhādayo na kodhavasikaṃ dhuraṃ, taṃ pana bālānaṃ

1. Maññamāno (Ka) 2. Adaṃsu (Ka) 3. Antarantarasaṅkantiyā agocarabhāvato (Ka)

4. Na assato (?)

5. Mūlapañnavāti (Ka)

maññanāṃattanti idha imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**katamassā**”ti-ādi vuttaṃ.
Vijānatova jayo na avijānato titikkhāya abhāvato. Na hi avijānanto
 andhabālo kodhaṃ vijetuṃ sakkoti. **Kevalaṃ jayaṃ maññati** kilesehi
 parājito samānopīti adhippāyo.

Asurindakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bilaṅgikasuttavaṇṇanā

190. **Suddhanti** kevalaṃ sambhāravirahitaṃ. **Sambhārayuttanti**
 kaṭukabhaṇḍādisambhārasahitaṃ. Kañcito nibbattattā **kañcikaṃ**, āraṇālaṃ,
 bilaṅganti attho. **Nāmaṃ gahitaṃ** saṅgītikāle “bilaṅgikabhāradvājo”ti
 visesanaivasena. **Tayoti** dhanañjāniyā sāmiko bhāradvājo,
 akkosakabhāradvājo, asundarikabhāradvājoti-ādito tīsu suttesu āgatā tayo.
Meti mayhaṃ.

Bilaṅgikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ahimsakasuttavaṇṇanā

191. **Esāti** brāhmaṇo. “**Ahimsako ahan**”ti tadatthaṃ sādhetuṃ icchāyā
 kathesīti vuttaṃ “**ahimsakapañhaṃ pucchi**”ti. **Tathā ce assāti** yathā te
 nāmassa attho, tathā cetāṃ bhavyeyyāsi anvatthanāmakko bhavyeyyāsi
 ahimsako eva siyāti. **Na dukkhāpeti** dukkhamattampi na uppādeti, dukkhato
 apanetīti attho.

Ahimsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jaṭāsuttavaṇṇanā

192. **Jaṭāpañhassati** “antojaṭā bahijaṭā”ti evaṃ jaṭāpariyāyassa pañhassa.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suddhikasuttavaṇṇanā

193. **Suddhikapañhassāti** “nābrāhmaṇo sujjhātī”ti evaṃ
suddhasannissitassa pañhassa. **Sīlasampannoti** pañcavidhaniyamalakkaṇena
sīlena samannāgato. **Tapokammanti**
anasanapañcātapatappanādiparibhedanatapokammaṃ karontopi. **Vijjāti tayo**
vedāti vadanti “tāya idhalokattham paralokattham ñāyanti”ti katvā.
Gottacaraṇanti gottasaṅkhātāṃ caraṇaṃ. **Brāhmaṇo sujjhati** jetṭhajātikattā.
Tathā hi so eva tapaṃ ācaritum labhati, na itaro. **Aññā lāmikā¹ pajāti**
itaravaṇṇaṃ vadati. **Vacanasahassampīti** gāthānekasahassampi. Anto
kilesehi pūtiko sabhāvena pūtiko. **Kiliṭṭheti kāyakammādīhi**
kāyaduccaritādīhi.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aggikasuttavaṇṇanā

194. **Aggiparicaraṇavasena**ti aggihuttajuhanavasena. **Sannihitoti**
missībhāvaṃ sampāpito. Tathābhūto ca so sappinā saddhim yojito nāma
hotīti āha “saṃyojito”ti. **Apāyamaggaṃ okkamati**
micchādīṭṭhimicchāsaṅkappādīnaṃ attano santāne samuppādanato. Tenāha
“imaṃ laddhin”ti-ādi.

Jātiyāti sadosakiriyāparādhassa asambhavana parisuddhāya jātiyā.
Nānappakāre aṭṭhārasavijjāṭṭhānasaññite **ganthe**. **Sutavāti** sutvā niṭṭhaṃ
patto aggadakkhiṇeyyattāti adhippāyo.

Pubbenivā saññānenāti idaṃ loke sāsane ca niruḥhatāvasena vuttaṃ.
Aññe hi pubbenivāsaṃ jānantā pubbenivāsaññāneva jānanti, bhagavā pana
sabbaññutaññānenapi jānāti. **Dibbena cakkhunāti** etthāpi e seva nayo.
Sabbaso jāti khīyati etenāti **jātikkhayo**,

1. Aññāṇamigā (Ka)

aggamaggo, tena pattabbattā āpannattā ca jātikkhayo arahattaṃ. **Jānitvā vositavosaṇoti** vijānitabbaṃ catusaccadhammaṃ maggañāṇena jānitvā soḷasannampi kiccānaṃ vositavosaṇo.

Uppattiṃdīpetvāti pāyasadānassa āgamaṇaṃ pakāsetvā. **Gāthāhi abhigītanti** dvīhi gāthāhi mayā abhigītāṃ. **Abhuñjitabbanti** bhuñjitum na yuttaṃ. “Abhojetaneyyan”ti kasmā vuttaṃ, nanu bhagavato ajjhāsayo accantameva suddhoti? Saccametaṃ, brāhmaṇo pana pubbe adātukāmo pacchā gāthā sutvā dhammadesanāya muduhadayo hutvā dātukāmo ahosi, tasmā taṃ bhikkhūnaṃ anāgate diṭṭhānugati-āpajjanatthaṃ paṭikkhipi Tathā hi anantarasutte kasibhāradvājasutte ca evameva paṭipajji. Tenāha “**tvam brāhmaṇa**”ti-ādi. **Kilañjamhi -pa- pakāsitāti** etena gāthaṃ uddesaṭṭhāneva ṭhapetvā bhagavā brāhmaṇassa vitthārena dhammaṃ desesīti dasseti. **Gāyanenāti** gāyanakena, gānena vā. **Atthañca dhammañcāti** sadevakassa lokassa hitaṇceva tassa kāraṇaṇca. **Sampassantānanti** sammadeva passantānaṃ. **Dhammoti** paveṇi-āgato cāritadhammo na hoti. Bhojanesu ukkaṃsagataṃ dassetuṃ “**sudhābhojanan**”ti āha. **Dhamme satīti** ariyānaṃ ācāradhamme sati taṃ ālambitvā jīvantānaṃ etadeva seṭṭhanti “somaṃ bhuñjeyya pāyasan”ti taṃ ārabha kathāya uppannattā.

Sallakkheti ayaṃ brāhmaṇo. **Sesā** paccayā **niddosā** te ārabha kathāya appavattitattā. **Kukkuccavūpasantanti** aggi-āhitapadassa viya saddasiddhi veditabbā. **Annena pānenāti** lakkhaṇavacanametam yathā “kākehi sappi rakkhitaḥ”ti. Tenāha “**desanāmettan**”ti. **Bahusassaphaladāyakaṃ sukhetaṃ viya paṭiyattanti** sammā kasanabījana-udakānayanāpanayanādinā susajjitaṃ khettaṃ viya sīlādiguṇavisesasampādanena paṭiyattaṃ puññakkhettaṃ etaṃ.

Aggikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sundarikasuttavaṇṇanā

195. Ānetvā hunitabbato **āhuti**. Sappimadhupāyasādihi aggim juhoti etthāti **aggihuttaṃ**, sādhiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tenāha “**agyāyatanan**”ti-ādi. **Suvisodhito cassāti** nihīnajātikānaṃ anena suṭṭhu vissodhito ca bhaveyya. “Me”ti padaṃ ānetvā sambandho.

Aphalaṃ karotīti ito paṭṭhāya yāva **demīti** padaṃ, tāva anantarasuttavaṇṇanāya āgatasadisamevāti peyyālavasena ṭhapesi, na sappisaṅkhārattāhapanāṃ. **Himapātassa ca sītavātassa ca paṭibāhanatthanti** akāraṇametanti taṃ anādiyitvā aññameva sukāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭibalovā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sañjānitvāti** “nāyaṃ brāhmaṇo”ti sañjānitvā.

Nīcakesantanti rassakesantaṃ. Brāhmaṇānaṃ suddhi-atthā sikhāti āha “**pavattamattampi**¹ **sikhaṃ adisvā**”ti, “paramahaṃsaparikkhādīnā”ti keci.

Akāraṇaṃ dakkhiṇeyyabhāvassa jāti adakkhiṇeyyabhāvahetūnaṃ pāpadhammānaṃ apaṭikkhepabhāvato. **Etanti** silādibhedāṃ caraṇaṃ. **Dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ** adakkhiṇeyyabhāvakārapāpadhammānaṃ tadaṅgādivasena pajahanato. **Assāti** brāhmaṇassa. **Tamatthanti** taṃ dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇatāsaṅkhātamatthaṃ upamāya vibhāvento. **Sālādikaṭṭhā jātovāti** sālādivisuddhakaṭṭhāva jāto. Sāpānadoṇi-ādi-avisuddhakaṭṭhā jāto aggikiccaṃ na ca na karoti. **Evanti** yathā aggi yato kutoci jātopi aggikiccaṃ karotiyeva, evaṃ caṇḍālakulādīsu jātopi dakkhiṇeyyo na na hoti guṇasampadāvasena ariyānaṃ vaṃse pajātattāti āha “**guṇasampattiyā jātīmā**”ti. Dhitiyā guṇasampattiyā pamukhabhāvaṃ dassetuṃ “**so hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dhitiyāti** vīriyena. Taṃ hi anuppannānaṃ kusaladhammānaṃ uppādanaparibhūhanehi te dhāreti. **Hiriyā dose nisedheti**, sammadeva pāpānaṃ jigucchane sati tesāṃ pavattiyā avasaro eva natthi. **Monadhammena** nāṇasaṅkhātena ottappadhammena. **Kāraṇākāraṇajānanakoti** tesāṃ

1. Parittampi (Suttanipāta-Ṭṭha 2. 128 piṭṭhe.)

tesaṃ dhammānaṃ yathābhūtaṃ ṭhānaṃ, pāpadhammānaṃ vā vipakārasabhāvaṭṭhānaṃ jānanako.

Paramatthasaccena nibbānena ārammaṇapaccayabhūtena ariyamaggena danto. **Indriyadamenā**ti tato eva ariyena indriyasamvarena upagato. Vidanti tehi saccānīti **vedā**. **Maggavedānaṃ** antanti ariyaphalaṃ. **Kilesānaṃ** antanti tesaṃ anuppādanirodhaṭṭhānaṃ. **Yaññoti** aggaphalaṃ. **Niratthakanti** aphalaṃ tesaṃ anāgamanato, āgatānampi aggadakkhiṇeyyābhāvato. **Juhati** deti.

Suyiṭṭhanti sudānaṃ aggadakkhiṇeyyalābhena. **Suhutanti** tasseva vevacanaṃ. Atha vā **suyiṭṭhanti** suṭṭhu sammadeva yiṭṭhaṃ sāre upanītaṃ mama idaṃ deyyavatthu. **Suhutanti** etthāpi eseva nayo.

Upaḥaṭamatteti brāhmaṇena “bhuñjatu bhavan”ti upanītamatte. **Nibbattitojamevā**ti savatthukaṃ aggahetvā vatthuto vivecita-ojameva. **Tena tarā sukhumattaṃ gatanti** taṃ habyasesaṃ sabbaso sukhumabhāvaṃ gatanti ojāya aṇolārikatāya purimākāreneva paññāyamānataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana ojāya eva kevalāya gahaṇaṃ sandhāya. Sā hi avinibbhogavuttitāya visuṃ gaṇhituṃ na sakkā, tasmā devatāhipi savatthukā gayuti. **Manussānaṃ vatthū**ti karajakāyamāha. Oḷārikavatthutāya devānaṃ viya gahaṇī na tikkhāti dibbojasammissatāya sammā pariṇāmaṃ na gacchati. Sukhumāpi samānā dibbojā tena pāyasena missitā oḷārikasammissatāya sukhumavatthukānaṃ devānaṃ sukhadā na hotīti imamatthaṃ dasseti “**goyūse panā**”ti-ādinā. Paribhogavatthuno oḷārikatāya vā devānaṃ dukkaraṃ sammā pariṇāmetuṃ, dibbojāya garutarabhāvena manussānaṃ. Tenāha bhagavā “**na khvāhan**”ti-ādi. Samāpatticittasamuṭṭhitā tejodhātu jhānānubhāvasantejitā tikkhatarā hotīti vuttaṃ “**aṭṭha -pa- pariṇāmeyyā**”ti. Bhagavato pana suddhenevaparīṇamatīti vuttaṃ “**pākatikenevā**”ti, jhānānubhāvappattena jhānena vinā sabhāvasiddheneva.

“Appaharite”ti ettha appa-saddo “appiccho”ti-ādīsu viya abhāvatthoti āha “**appahariteti aharite**”ti. **Pātisatepi** pāyase. **Na āluḷatī**ti na āvilaṃ hoti. **Anāgantvāva gaccheyya**

“attanāpi na paribhuñji, aññesaṃ na dāpesi, kevalaṃ pāyasaṃ nāsesi”ti domanassappatto.

Dāru samādahānoti dāruhariddi dārusmiṃ tassa dahanto. **Yadīti**-ādi dārujhāpanassa bahiddhabhāvasādhanam asuddhahetūnam paṭipakkhābhāvato tassa. **Khandhādīsu kusalā**ti tesu sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato jānanato chekā paṇḍitā. **Ñāṇajotinti** ñāṇamayaṃ jotim. **Jālemīti** pajjalitaṃ karomi. **Niccaṃ pajjalitaggi** sabbatthakameva vigatasammohandhakāratāya ekobhāsabhāvato. Sabbaso vikkhepābhāvato **niccasamāhitatto**. **Evam vadatīti** caritaṃ brahmacariyaṃ gahetvā carāmīti evaṃ vattamānaṃ viya vadati āsannataṃ hadaye ṭhapetvā.

Khāribhāroti khāribhārasadiso. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Khandhena vayhamā**noti kaje pakkhipitvā khandhena vayhamāno. **Pathaviyā saddhim phuseti**bhārassa garukabhāvena kājassa pariṇamanena. Mānena attano jāti-ādini paggaṇhato aññassa tāni na sahatīti āha “**tattha tattha issaṃ uppādentō**”ti, tattha tattha jāti-ādimānavatthusmiṃ garutaraggahaṇena saṃsīdeyyāti adhippāyo. **Kodho dhūmoti** yathāpi bhāsuro aggi dhūmena upakkiliṭṭho, evaṃ kodhena upakkiliṭṭho. **Ñāṇaggīti** tassa kodho dhūmo. Musāvādo **mosavajjam**. Yathā ñāṇe sati musāvādo natthi, evaṃ musāvāde sati ñāṇampīti tena taṃnirodhitam viya hotīti āha “**musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇan**”ti. Yathā sujāya vinā brāhmaṇānaṃ yāgo na ijjhati, evaṃ pahūtajivhāya vinā satthu dhammayāgo na ijjhatīti jivhā sujāpariyāyā vuttā. Joti ṭhiyati etthāti **jotiṭṭhānaṃ**, vedi, yaṃ aggikuṇḍaṃ. **Sattānaṃ hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ** ñāṇaggino tattha samujjālanato. **Attāti cittaṃ** “āhito ahaṃ māno etthā”ti katvā.

Dhammo rahadoti assaddhiyādi-ālasiyābhāvato kilesamalapakkhālanato paramagginibbutāvahanato¹ ariyamaggadhammo anāvilo rahado. **Heṭṭhupariyavālukāti** viparivattitavālukā hutvā.

1. Paramaggitibbhabhāvāvanako (Ka)

Āluḷāti ākulajātā. **Paṇḍitānaṃ pasatthoti** paṇḍitānaṃ purato seṭṭho. Seṭṭhabhāvena santo pāsaṃso hutvā kilese bhindati samucchindatīti **sabbhūti** vuccati. Tenāha “**uttamaṭṭhenā**”ti. Tathā cāha bhagavā “maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti¹.

Vacīsaccanti iminā “caturaṅgasamannāgatā vācā suparisuddhā hotī”ti sammāvācaṃ dasseti. Saccasaṃyamapadehi dassitā maggadhammā idha “dhammo”ti adhippetāti āha “**dhammoti iminā -pa- dasseti**”ti. **Maggasaccaṃ gahitaṃ** anantaragāthāya anekehi visesetvā vuttattā. **Atthatoti** pubbaṅgamattādi-atthato. Tāya hi sakiccaṃ karontiyā itare sabbepi tadanuvattikā honti. **Taggatikattāti** sammādiṭṭhiyā upakārakabhāvena tāya samānagatikattā. Ārammaṇaṃ hi vitakkenāhaṭaṃ paññā vicinituṃ sakkoti. Tathā hi so paññākkhandhena saṅghaṃ gato. **Dhammoti** sabhāvato samādhi gahito, itare dve padupakārattā. Tathā hi “evaṃdhammā te bhagavanto”ti-ādīsu² samādhi “dhammo”ti vutto. **Paramatthasaccaṃ gahitaṃ** sabbesaṃ seṭṭhabhāvato. Yathāha “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyati”ti³. **Atthatoti** tato eva paramatthato, anantaraṃ vuccamānānaṃ vā maggadhammānaṃ ārammaṇabhāvato. **Pañcaṅgāni gahitāni** tāsāṃ maggabhāvato. **Tīṇi** aṅgāni. **Brahmacariyaṃ nāmāti** etaṃ nibbānagāmi uttamaṭṭhena maggabrahmacariyaṃ nāma. **Majjhe sitāti** līnuddhaccādi-antadvayavivajjanena majjhe majjhimapaṭipadābhāvanaṃ nissitā. Sassatucchedaggahaṇaṃ hettha padhānatāya nidassanamattaṃ. **Seṭṭhappattīti** seṭṭhabhāvappatti. **Ta-kāro padasandhikaroti** “sa ujubbhūtesū”ti vattabbe majjhe ta-kāro padasandhikaro, “sa dujjubbhūtesū”ti keci paṭhanti, tesaṃ da-kāro padasandhikaro. “Sa-iti sundariko brāhmaṇo vuttoti katvā āha “**sa tvan**”ti, so tvanti attho. Dhammo sāriyo paridhānabhūtā alaṅkāra etassāti **dhammasārī**. Atha vā dhammehi sāritavāti **dhammasārī**, tehi sāretvā ṭhitavāti attho. Tenāha “**kusaladhammehi**”ti-ādi.

Sundarikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

2. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṃ 3. 138 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

10. Bahudhītarasuttavaṇṇanā

196. **Samantatoti** dakkhiṇavāmānaṃ vasena samantato.

Ūrubaddhāsananti ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjanaṃ. Dvinnaṃ ūrūnaṃ aññaṃaññaṃ bandhanavasena ābhujitākāraṃ sandhāyāha “**ābhujitvāti bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanāṃ nisajjāvacaṇeneva bodhitanti “ujum kāyaṃ”ti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā**”ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanāṃ sarūpato payojanato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttaṃ. **Parimukhanti** ettha **pari-**saddo abhisaddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhaṃ**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purekkhatoti attho. **Pariggahatṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu viya. **Mukhanti niyyānatṭho** “suññatavimokkhamukhaṃ”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānatṭho, tasmā **pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitasammosaṃ pariccattasammosaṃ **satirū katvā** paramaṃ satinepakkamaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Chabbanna -pa- nisīdi** brāhmaṇassa pasādasañjānanatthaṃ. **Aṭavimukhā caramānāti** gocaraṃ gaṇhantā.

Ajjasatṭhinti ajja channaṃ pūraṇī satṭhī divasavutti, ajja ādim katvā cha divaseti attho. Accantasāmyoge cetāṃ upayogavacaṇaṃ.

Ajjachadivasamattakāti ajjato chaṭṭhadivasamattakā. **Lāmakāti** nihīnā nipphalā. Tenāha “**tilakhāṇukā**”ti-ādi.

Ussāhenāti uddhaṃ uddhaṃ pasārena abhibhavanena. Taṃ pana nesaṃ abhibhavanaṃ dassetuṃ “**kaṇṇanaṅgutṭhādīni**”ti-ādimāha.

Uppāṭakapāṇakāti tacāṃ uppāṭetvā viya khāḍakapāṇakā ūkāmaṅgulādayo.

Kalārapīṅgalāti nikkhantapīṅgalakkhikā, **kalārapīṅgalāti** vā rattagattā ca pīṅgalacakkhukā ca. **Tilakāhatāti** āhatatilakā, tilappamāṇehi bindūhi samantato santhatasarīrā.

Paṭigāthāhi brāhmaṇassa dhammadesanaṃ vaḍḍhesīti pakatiyā tassa attanā kathetabbaṃ dhammadesanaṃ pabbajjāguṇakittanavasena sattahi vaḍḍhesi.

Pabbajitvāti iṇāyikānaṃ attano palibodhaṃ tathā tathā jānāpetvā pabbajitvā.

Yathā ca tattha bhagavā paṭipajji, taṃ dassetuṃ “**puna divase**”ti-ādi vuttaṃ.

Taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvāti taṃ taṃ tassa brāhmaṇassa dhītaraṃ tassa tassānucchavikassa brāhmaṇassa dento taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvā brāhmaṇadhamme garukaraṇābhāvato.

“Natthe mate pabbajite, napuṃsakepi bhattari.

Itthiyā patiseṭṭhāya¹, na añño pati icchiyo”ti—

ayaṃ hi brāhmaṇadhammo. **Ayyikatṭhā**neti mātāmahiṭṭhāne ṭhapesi satthu cittārādhanavasenāti.

Bahudhītarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upāsakavagga

1. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

197. **Dakkhiṇāgirisminti** dakkhiṇāgiri janapade, tasmiṃ dakkhiṇāgiri janapade dakkhiṇāgiri vihāre. **Khandhesu ṭhapetvā yuge yottehī**ti yottarajjūhi yuttāni payojitāni icceva attho.

Paṭhamadivaseti vapanadivasesu paṭhamadivase āraddhadivase. Pañcaṅgānīpi paripuṇṇāni, pageva itaraṅgānīti dassetuṃ “**paripuṇṇapañcaṅgā**” icceva vuttaṃ. Haritālamanosilā-añjanehi uratthanādīsu ṭhapitattā ābhāya ujjalagattā. **Avasesā** balībaddā. Kilantagonaṃ mocetvā akilantassa yojanaṃ **kilantaparivattanaṃ**.

Sīhakuṇḍalānīti sīhamukhakuṇḍalāni. **Brahmaveṭṭhananti** brahmuno veṭṭhanasadisāṃ, assanakhaveṭṭhanasadisanti attho.

1. Patiseṭṭhā patibbatā (Ka)

Buddhānaṃ kiccāni kālavasena vibhattāni **pañca kiccāni bhavanti**. **Purebhattakiccanti** bhattato pubbe buddhena kātabbakiccaṃ. **Vītināmetvā**ti phalasamāpattiyā kālāṃ vītināmetvā. **Kadāci ekoti-**ādi tesāṃ tesāṃ vineyyānaṃ vinayanānurūpapaṭipattidassanaṃ. **Pakatiyā**ti pakatibuddhavesena. Buddhānaṃ hi rūpakāyassa asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitabāttimsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmapabhāketumālāvicitatā buddhaveso. **Kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi**ti iminā pāramīnaṃ nissandabhūtāni pāṭihāriyāni rucivaseneva pakāsanakāni bhavanti, na sabbadāti dasseti. Evañca katvā **“indakhīlassa anto thapitamatte dakkhiṇapāde”**ti-ādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhagavato kāye pītarasmīnaṃ yebhuyyatāya **“suvannaṇarasasiñcanāni viyā”**ti vatvā kāyamhi nīlādirasmīhi tahaṃ tahaṃ pītamissitaṃ sandhāya **“vicitraṭapaṭaparikkhittāni viya cā”**ti vuttaṃ. **Madhurenākārena saddaṃ karonti** tuṭṭharavaravanato.

Tatthāti vihāre. **Gandhamaṇḍalamāle**ti hatthena kataparibhaṇḍe samosaritagandhapupphadāme maṇḍalamāle.

Upaṭṭhāneti pamukhe. **“Ovadati”**ti vatvā tatthovādaṃ sāmāññato dassetuṃ **“bhikkhave”**ti-ādi vuttaṃ. **Sampattī**ti cakkhādi-indriyapāriṇipūri ceva hatthādisampadā ca. **Samassāsita**kāyo kilamathavinodanena. “Tañca kho samāpajjanenā”ti vadanti. **Dutiya**bhāgeti iminā aparabhāgaṃ tayo bhāge katvā tattha purimabhāgaṃ seyyanisaṃjāvasena samāpattīhi vītināmetīti dasseti. **Loka**nti rājagahādīsu yaṃ tadā upanissāya viharati, tattha aññattha vā bujjanakam vineyyasattalokaṃ buddhacakkhunā voloketi. **Kālayuttanti** tesāṃ indriyaparipākakālānurūpaṃ. **Samaya**yuttanti tasseeva vevacanaṃ. **Samaya**yuttanti vā tehi ājānitabbavisesapaṭilābhānurūpaṃ.

Paṭisallīnoti kālāparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpanno. **Adhippāyaṃ sampā**mento taṃ avirādhento, ajjhāsayanurūpanti attho.

Sakala -pa- devatāyoti ettha lokadhātusākalyaṃ datṭhabbaṃ, na devatāsākalyaṃ. Na hi mahāsamaye viya sabbadā majjhimayāme

dasasahassacakkavāle sabbattha sabbā devatā satthu samīpaṃ upagacchanti.
Kilāsubhāvo kilamatho.

Vihāracīvaraparivattanavasenāti vihāre
nivatthanivāsanaparivattanavasena. **Ādiyitvā**ti pārupanavasena gahetvā.
Tenāha “**dhāretvā**”ti. **Bhikkhācāranti** bhikkhatthaṃ caritabbaṭṭhānaṃ.

Atirocāmānanti taṃ taṃ atikkamitvā samantato sabbadisāsu
virocamānaṃ. **Sarīrappabhanti** attano sarīrappabhaṃ. **Jaṅgamaṃ viya**
padumasaranti ratanamayakiṇṇakkhaṃ rajatamayakaṇṇikaṃ samantato
samphullitakañcanapadumaṃ sañcārimasaraṃ viya. **Gaganatalanti**
abbhamahikādi-upakkilesavigamena suvisuddha-ākāsatalaṃ viya. Tampi hi
tārāgaṇakiraṇajālasamujjalatāya samantato virocati. **Kanakasikharanti**
kanakagirisikharaṃ, **siriyā jalamānanti** sabbaso anavajjāya sabbākārena
paripuṇṇakāyatāya anaññasādhāraṇāya rūpakāyasiriyā samujjalaṃ, yassā
rucirabhāvo viddhe vigatavalāhake puṇṇamāsiyaṃ
paripuṇṇakalamanomamaṇḍalaṃ candamaṇḍalaṃ abhirocati,
pabhassarabhāvo sahasasaraṃsikiraṇatejojālasamujjalaṃ sūriyamaṇḍalaṃ
abhibhavati, hemasamujjalabhāvo tadubhaye abhibhuyya pavattamānaṃ
ekakkhaṇe dasasahasilokadhātuvijjotanasamatthamahābrahmuno
pabhāsamudayaṃ abhivihacca bhāsati tapati virocati.

Samantapāsādiketi samantabho pasādāvahe. Tañca kho sabbaso
saritabbaṭṭayāti āha “**pasādanīye**”ti. **Uttamadamathasamathamānuppatteti**
kāyavācāti anuttaraṃ dantabhāvañceva anuttaraṃ cittavūpasamañca
sampatte. **Appasādenā**ti pasādābhāvena, pasādapaṭikkhepena vā
assaddhiyena. **Ubhayathāpi** notī appasādo macchariyanti ubhayathāpi no
eva, atha kho anattamanatāya upārambhādhippāyena apasādentō, bhagavato
mukhako kiñci desetukāmo vā evamāha. Tattha kāraṇaṃ dassento
“**bhagavato panā**”ti-ādimāha. **Atittanti** tittim agacchantam.
Kammabhaṅganti kammahāniṃ.

Tikkhapañño esa brāhmaṇo, tathā hi na cirasseva arahattaṃ
sacchikarissati. **Kathāpavattanatthampi evamāha** “evam ahaṃ imassa kañci
dhammaṃ

sotum labhissāmī”ti. **Veneyyavasenā**ti attano kasanakāribhāvakittanamukhena vinetabbapuggalavasena.

Oḷārikāti pākatikāni. “Esa uttamadakkhiṇeyyo”ti **sañjātabahumāno**. Pāliyaṃ “**yugaṃ vā naṅgalaṃ vā**”ti **vā**-saddo avuttavikappattho. Tena bījādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā bījaṃ vā īsaṃ vā pariggahayottāni vāti ayamattho dassito hoti. Tathā hi bhagavā brāhmaṇassa paṭivacanam dento “**saddhā bījan**”ti-ādimāha. **Pubbadhammasabhāgatāyā**ti paṭhamam gahitadhammasabhāgatāya. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāruḷhameva gahetabbaṃca saddato atthāpattito vā idha daṭṭhabbaṃ. **Buddhānaṃ ānubhāvo** ayam, yadidaṃ pasaṅgāgatadhammamukhena desanaṃ ārabhitvā veneyyavinayanaṃ.

Ananusandhikāti pucchānusandhivasena ananusandhikā. **Evanti** idāni vuccamānākārena. **Etthā**ti etissā desanāya. **Soti** bhagavā. **Tassā**ti brāhmaṇassa. **Anukampāyā**ti asabbaññū hi satipi anukampāya pucchitamatte tiṭṭheyya, tathā jānantopi ananukampako, bhagavā pana ubhayadhammapāripūriyā “idaṃ apucchitan”ti aparihāpetvā katheti. **Samūlanti**-ādinā saṅkhepena vuttamattham vivaranto “**tatthā**”ti-ādimāha. Tattha bījassa kasiyā mūlabhāvo nānantariyato tappamāṇavidhānato cāti āha “**tasmim -pa- kattabbato**”ti. Tena anvayato byatirekato ca bījassa kasiyā mūlabhāvaṃ vibhāveti. **Kusalā**ti iminā akusalā tato aññathāpi karonti, taṃ pana appamāṇanti dasseti.

Tassāti brāhmaṇassa bijaṭṭhāniyassa dhammassa ca **upakārabhāvato**. **Dhammasambandhasamatthabhāvatoti** tathā vuttadhammassa phalena sambanditum yojetum samatthabhāvato. **Tapo vuṭṭhī**ti vuttavacanam sandhāya vuttam. Saṅkhepato vuttamattham pākaṭam kātum “**ayam hī**”ti-ādi vuttam. Kassakassa upakārassa bījassa anantaram vuṭṭhi vuccamānā aṭṭhāne vuttā nāma na hoti. Kasmā? Bījassa vappakāle anurūpāya vuṭṭhiyā icchi tabbato, tasmā avasāne majjhe vā vuccamānāya dhammasambandhasamatthatā tassā vibhāvitā na siyā. **Attano avisayeti** jhānādi-uttarimanussadhamme. **Pacchāpī**ti kasisambhārakathanato pacchāpi. **Vattabboti** ekantena vattabbo. **Tadanantaramyevā**ti bījānantaramyeva. **Vuccamānā vuṭṭhi samatthā**

hoti, bijassa phalena sambandhane samatthāti dīpitā hoti
anantaravacaneneva tassā āsanna-upakārattadīpanato.

Sampasādakakkhaṇāti pasīditabbe vatthusmiṃ sammadeva
pasīdanalakkhaṇā. **Okappanalakkhaṇā**ti saddheyyavatthuno evametanti
pakkhandanalakkhaṇā. **Mūlabījanti**-ādīsu mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ. Esa
nayo sesesupi bījagāmassa adhippetattā. Bhūtagāmo pana mūlaṃ bījaṃ
etassāti **mūlabījanti**-ādinā veditabbo. **Bījabījanti** pañcamariṃ pana
paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato
virūhanasamatthe sārāphale nirulho bījasaddo tadatthasiddhiyā mūlādīsipi
kesuca pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ
“**bījabījan**”ti “**dukkhadukkhaṃ rūparūpan**”ti ca yathā. Evampi iminā atthena
imassapi nipariyāyova bījabhāvoti dassanto āha “**taṃ sabbampi -pa-**
gacchatī”ti.

Idāni kathaṃci vattabbe saddhāya opammatte bīje saddhāya bījabhāvaṃ
vibhāvetuṃ “**tattha yathā**”ti-ādi āradham. Kāmaṃ saddhūpanisaṃ sīlaṃ,
tathāpi samādhissa viya sabbesampi anavajjadhammānaṃ ādimūlabhāvato
saddhāyapi patiṭṭhā hotīti āha “**heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhātī**”ti. Yasmā
sabbasseva puggalassa saddhāvasena samathavipassanārambho, tasmā sā
“**upari samathavipassanaṅkuram uttāpetī**”ti vuttā. **Tanti** dhaññabījaṃ,
pathavirasam āporasanti sasambhārapathavī-āpesu labbhamānaṃ rasam.
Gahetvāti paccayaparamparāya gahetvā. **Dhaññāparipākagahaṇatthanti**
dhaññāparipākanibbatti-atthaṃ. **Rasanti**
saddhāsīlamūlahetusamathavipassanābhāvanārasam ādiyivā.

Ariyamagganālenāti ariyamaggasotena.

Ariyaphaladhaññāparipākagahaṇatthanti ariyaphalameva dhanāyitabbato
dhaññaṃ tassa nibbatti-atthaṃ. Dhaññanālaṃ nāma kaṇḍassa nissayabhūto
pacchimadeso, **kaṇḍo** tabbhantaro taṃnissayoyeva daṇḍo. **Pasavo** nāma
pupphaṃ. **Vuddhinti** avayavapāripūrivaseṇa vuddhiṃ. **Virūḷinti**
mūlasantānadaḷhatāya virūḷhatam. **Vepullanti** pattanālādīhi vipulabhāvaṃ.
Khīram janetvāti taruṇasālālukabhāvappattiyā taṇḍulassa bijassa bījabhūtaṃ
khīram uppādetvā. **Esāti** saddhā. **Patiṭṭhahitvāti**

kammāpathākammāpathasammādiṭṭhisahitena ādito pavattasīlamattena
patiṭṭhahitvā. **Vuddhinti**-ādīsu supārisuddhāhi sīlacittavisuddhīhi vuddhiṃ.
Diṭṭhikaṅkhāvitaraṇavisuddhīhi **virūḷim**.

Maggāmaggaṭipadāñānadassanavisuddhīhi **vepullam** patvā.

Ñāṇadassanavisuddhikhīranti sādurasasuvisuddhibhāvato
 ñāṇadassanavisuddhisāṅkhātāṃ khīraṃ janetvā. **Aneka -pa- phalanti**
 anekapaṭisambhidā-anekābhiññāparipuṇṇaṃ arahattaphalasīsaṃ
 nipphādeti.

Bījakkicakaraṇatoti bījakkicassa karaṇato. Yaṃ hi taṃsadisassa
 visadisassa ca attano phalassa
 patiṭṭhāpanasambandhananipphādanasaṅkhātāṃ bījassa kiccaṃ, tassa
 karaṇato nibbattanato “**evaṃ saddhā bījakkiccaṃ**”ti vuttaṃ. Iminā
 anaññasādhāraṇaṃ saddhāya kusaladhammānaṃ bījabhāvaṃ dasseti. **Sā**
cāti-ādinā tamevatthaṃ samattheti. Idāni tattha āgamaṃ dassento
 “**saddhājāto**”ti-ādimāha. Tena yathā sappurisūpanissayassa
 saddhammassavanassa ca, evaṃ anavasesāya sammāpaṭipattiyā saddhā
 mūlakāraṇanti dasseti.

Indriyasamvaro vīriyañca akusaladhamme, dukkarakārikā dhutaṅgañca
 akusaladhamme ceva kāyañca tapati vibādhatīti **tapoti** vuccati.

Indriyasamvaro adhippeto vīriyassa dhorayhabhāvena gayhamānattā,
 itaresaṃ vuṭṭhibhāvassa anuyuñjamānattā. Ādi-saddena kalalaṅgāravuṭṭhi-
 ādīnaṃ saṅgaho. **Samanuggahitanti** upagataṃ.

Viruhanāmilāyananipphattivacanehi dhaññabījasantānassa viya tesāṃ
 vuddhiyā saddhābījasantānassa tapovuṭṭhiyā ādimajjhapariyosānesu
 upakārataṃ dasseti.

Purimapadesupīti api-saddena parapadesupīti attho daṭṭhabbo “hirī me
 īsā, mano me yottaṇ”ti icchitattā, “sati me”ti ettha me-saddo ānetvā
 yojetabbo. **Udakampitāva dātabbaṃ hoti** nadītaḷākādito ānetvā.

Vīriyabalībadde catubbidhe yojetvā. **Niccakālaṃ** atthīti vacanaseso.

Saha vipassanāya maggapaññā adhippetā amatapphalāya kasiyā
 adhippetattā. **Vipassanā paññā cāti** duvidhāpi paññā upanissayā hoti
 viṣiṭṭhabhāvato. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi. **Paññāti** pakārehi jānātīti paññā.
 Paññavataṃ paññā purato hoti yonisomanasikārassa visesapaccayabhāvato,
 sahaajātādhipatīsu ca ukkaṭṭhabhāvato. **Sirīti** sobhaggaṃ. **Sataṃ dhammā**
 saddhādayo. **Anvāyikāti** anugāmino. **Īsābaddhā hotīti** hirisaṅkhātā-īsāya
 baddhā

hoti, paññāya kadāci appayogato manosīsenā samādhi idha vuttoti āha “**manosāṅkhātassa samādhiyottassā**”ti. Samaṃ upanetvā bandhitvā baddharajjukattā **samādhiyottaṃ**. **Ekato gamananti** līnaccāraddhasaṅkhātāṃ ekapassato gamaṇaṃ vāreti. Majjhimāya vipassanāvīthiyā paṭipādanato kāyādīsu subhasukhaniccattabhāvavigamane paññāya viśesapaccayā satīti vuttaṃ “**satiyuttā paññā**”ti tassā sativippayogāsabbhāvato.

Santatiḡhanādīnaṃ ayaṃ viśeso—purimāpacchimānaṃ dhammānaṃ nirantaratāya ekībhūtānaṃ viya pavatti **santatiḡhanatā**, ekasamūhavasena ekībhūtānaṃ viya pavatti **samūhaghanatā**, dubbhiṇṇeyyakiccabhedavasena ekībhūtānaṃ viya pavatti **kiccaghanatā**, ekārammaṇavasena ekībhūtānaṃ viya pavatti **ārammaṇaghanatā**. Sabbesaṃ, sabbāni vā kilesānaṃ mūlasantānakāni **sabba -pa- santānakāni**. Anuppayogā hi attho. **Padāletīti** bhindati samucchindati. **Sā ca kho** “padāletī”ti vuttā **lokuttarāva** paññā anusayappahānassa adhippetattā. Santatiḡhanādibhedanā pana lokiyāpi hoti vipassanāvasena ghaṇaviniḡbhogassa nipphādanato. Tenāha “**itarā pana lokikāpi siyā**”ti.

Hirīyatīti lajjati, jigucchatīti attho. Tasmā “**pāpakehi dhammehīti** nissakkavācanaṃ daṭṭhabbaṃ, hetumhi vā karaṇavācanaṃ. **Ottappampi gahitameva**, na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. **Rukkhalatṭhīti** rukkhadaṇḍo. Tena padesena kasaṇato viśesato naṅgalanti vuccatīti āha “**īsā yuganaṅgalaṃ dhāretī**”ti. Kāmaṃ paññārahitā hirī atthi, hirirahitā pana paññā natthevāti āha “**hiri -pa- abhāvato**”ti. Sandhiṭṭhāne kampaṇābhāvato **acalaṃ**. Thirabhāvena **asithilaṃ**. Hiripaṭibaddhapaññā paṭipakkhavasena ca asithilabhāvena **acalā asithilāti** āha “**abbokiṇṇā ahirikenā**”ti. Nāḷiyā minamānapuriso viya ārammaṇaṃ munāti paricchedato jānātīti **mano**. **Manosīsenāti** manaso apadesena. **Taṃsāmpayuttoti** iminā kuntasahacaraṇato puriso kunto viya manasahacaraṇasamādhi “mano”ti vuttoti dasseti. **Sārathināti** kassakena. So hi idha balībaddhānaṃ sāraṇato pācanato “sārathī”ti adhippeto. **Ekābandhananti** ekābaddhakaraṇaṃ. **Sakakicce**ti sakakiccena yutte. Tena hi

īsādīsu yathārahaṃ bandhitvā ekābaddhesu katesu naṅgalesu kiccaṃ ijjhati, no aññathāti taṃ **“te sakakicce paṭipādeti”**ti vuttaṃ. **Avikkhepasabhāvenāti** attano avikkhepasabhāvena. **Bandhitvāti** saha-jātādipaccayabhāvena attanā sambandhitvā. **Sakakicceti** hirī-ādīhi yathāsakaṃ kattabbe kicce.

Cirakatādimatthanti cirabhāsitaṃpi atthaṃ. **Sarati** anussarati kāyādim asubhādito nijjhāyati. **Phāletīti** padāletī. Pājenti gamentīti taṃ **pājanam**. **Idha** imasmiṃ sutte **“pācanan”ti vuttaṃ** ja-kārassa ca-kāraṃ katvā.

Phālapācananti imamatthaṃ dassetuṃ **“yathā hi brāhmaṇa -pa- sati”**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **“tattha yathā”**ti-ādimāha.

Naṅgalam anurakkhati bhijjanaphālanato. **Purato cassa gacchatīti** assa naṅgalassa kassane bhūmiyā vilikhane purato gacchati pubbaṅgamā hoti.

Gatīyoti pavattiyo. **Samanvesamānāti** saraṇavasena gavesamānā. **Ārammaṇe vā** kāyādike **upaṭṭhāpayamānā** asubhādivasena **paññānaṅgalam rakkhati**.

Sabhāvāsabhāvūpagame phālo viya naṅgalassa **“ārakkhā”ti vuttā**

“sabbānatthato sati rakkhati”ti katvā. Tathā hesā ārakkhapaccupaṭṭhānā.

Cirakatacirabhāsitaṇaṃ asammussanavasena sati paññānaṅgalassa purato hotīti vatvā tassa puratobhāvaṃ dassetuṃ **“sati -pa- no pamuṭṭhe”**ti āha.

Satiparicītiti satiyā paṭṭhāpīte. **“Upaṭṭhāpīte”**tipi pāṭho, ayamevattho.

Saṃsīdituṃ na detīti sakiccekiriyaṃ saṃsīdanam kātuṃ na deti.

Kosajjasāṅkhātāṃ saṃsīdanam **kosajjasāṃsīdanam**.

Pātimokkhasaṃvarasīlam vuttaṃ kāyikavācasikasāmyamassa kathitattā.

Āhāre udare yatoti paribhuñjitabba-āhāre saṃyatabhāvadassanena

paribhuñjitabbatāya catūsūpi paccayesu saṃyatabhāvo dīpitoti āha

“āhāramukhenā”ti-ādi. Saṃyatabhāvo cettha paccayahetu anesanābhāvoti

vuttaṃ **“nirupakkilesoti attho”**ti. Bhojanasaddo āhāraparibhoge niruḷhoti

katvā vuttaṃ **“bhojane mattaññutāmukhenā”**ti. Paribhuñjanaṭṭhena pana

bhojanasaddamukhenāti vutte adhippetattho labbhateva. **Tenāti** kāyaguttāti-

ādivacanena. **Na vilumpantīti** **“dīpeti”**ti padaṃ ānetvā sambandho.

Dvīhākārahīti adiṭṭhādīnaṃ adiṭṭhādivasena diṭṭhādīnañca diṭṭhādivasenāti evaṃ dvippakārehi. **Avisaṃvādanam** avitathakathanam. **Chedanam** mūlappadese nikantanam. **Lunanam** yattha katthaci chedanam. **Uppāṭanam** ummūlanam. **Asitenāti** dattena, lāyitenāti attho. **Visaṃvādanasaṅkhātānam** **tiṇānam**, aṭṭhannam anariyavohārānanti attho. **Yathābhūtaññanti** nāmarūpaparicchedakaññanam. **Saccanti veditabban** aviparītavuttikattā. **Chedakam** chindanakam. **Niddānanti** niddāyakam. Idameva saccam moghamaññanti diṭṭhi “**diṭṭhisaccan**”ti vuccati. **Dvīsu vikappesūti** bhāvakattusādhanavasena dvīsu vikappesu. “**Niddānan**”ti upayogavaseneva attho.

Sīlameva “soraccan”ti vuttaṃ “pāṇātipātādīhi suṭṭhu oratassa kamman”ti katvā. Saṅkhārādukkhādīnaṃ abhāvato sundarabhāvato sundare nibbāne ārammaṇakaraṇavasena ratattāurato, arahā. Tassa bhāvo **soraccam**, arahattam. **Appamocanameva** accantāya pamocanam na hoti.

Yadaggena vipassanāya paññāya taṃsahagatavīriyassa ca naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo ca, tadaggena tato puretaram pavattapaññāvīriyapāramīnam naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo veditabboti dassento “**yathā hi**”ti-ādimāha. Dhuram vahaṭīti **dhorayham**. **Yathāvuttaṃ ghananti** asminānādibhedam ghanam. Vahitabbā ādibhūtā dhurā etesam atthīti dhurā, purimadhuravāhakā. Taṃmūlakā aparam dhuram vahantā dhorayhā, **dhurā ca dhorayhā ca dhuradhorayham** ekattavasena. **Vahantanti** kasanena pavattantam.

Kāmayogādīhi **yogehi khemattā** anupaddavattā. **Tam** nibbānam **adhikicca** uddissa. **Vāhiyati** vipassanāya sahagatam. **Abhimukham** **vāhiyati** maggapariyāpannam. **Khettaḷakotinti** khettaṃariyādam. **Diṭṭhekatṭheti** diṭṭhiyā sahajātekatṭhe pahānekatṭhe ca. **Olāriketi** uparimaggavajjhe upādāya vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi olārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idam heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilese** avasiṭṭhasabbakilese **pajahantam anivattantam gacchati** puna pahātabbatāya abhāvato. **Anivattantanti** na nivattantam, yathā nivattanam

na hoti, evaṃ gacchatīti attho. Tenāha “**nivattanarahitan**”ti-ādi. **Etaṃ pana** tava dhuradhorayhaṃ.

Evamesā kasīti yathāvuttassa paccāmasanaṃ. Tenāha “**nigamanam karonto**”ti. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ. **Paññānaṅgalena satiphālam ākoṭetvāti** paññāsaṅkhātena naṅgalena saddhim satiphālassa ekābaddhabhāvakaraṇena ākoṭetvā. **Kaṭṭhāti** ettha “kasī”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ “kaṭṭhā kasī”ti. **Kammapariyosānanti** yathāvuttakasikammasa pariyosānabhūtaṃ. Yādipi pubbe “paññā me yuganaṅgalan”ti-ādinā attuddesikavasenāyaṃ amatapphalā kasi dassitā, mahākāruṇikassa pana bhagavato desanā sabbassapi sattanikāyassa sādharmaṇā evāti dassento “**sā kho panesā**”ti-ādimāha.

Divaseyevāti taṃdivase eva. **Ādimāhāti** ettha **ādi**-saddena kathāpariyosāne pāṭhapadeso gahitoti tadaññaṃ “evaṃ vutte”ti-ādipāṭham sandhāya “**tato parañcā**”ti āha.

Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udayasuttavaṇṇanā

198. **Etaṃ vuttanti** “odanena pūresi”ti etaṃ vacanaṃ vuttaṃ. “**Gahetuṃ samattho nāma nāhosīti** bhagavato adhiṭṭhānabalenā”ti vadanti. Taṃ brāhmaṇaṃ vinetukāmatāya kira bhagavā tathā akāsi.

Upārambhabhayenāti parūpavādabhayena. **Avatvāva nivatto** “abbhāgatopi pāsaṇḍo¹ vācāmattenapi na pūjetabbo”ti² brāhmaṇadhamme vuttattā. **Pakkantoti** brāhmaṇassa dhammaṃ avatvā pakkanto brāhmaṇassa na tāva ñaṇaṃ paripakkanti. **Etaṃ vacanaṃ -pa- magamāsi** “punappunaṃ ceva vapanti

1. Abbhāgato abhithi, pāsaṇḍo vedaviruddhācāro (Ka)

2. Manudhammasatthe catutthajjhāye tiṃsatimaṃ gāthaṃ nissāya vuttavacanamidam.

bījan”ti-ādinā dhammaṃ kathetuṃ avassaṃ ākaṅkhanto. Pakārato kassatīti **pakaṭṭhako**, rasataṇhāya pakaṭṭhoti attho. Tenāha “**rasagiddho**”ti.

“Punappunaṃ ceva vapanti bījan”ti imaṃ desanaṃ ārabhīti sambandho. **Bijanti** ca iti-saddo nidassanattho vā. Tena avayavena samudāyaṃ nidasseti. **Osakkasīti** saṅkocasi. **Vuttanti** vapanam katham. Tasmā vuttam “**alamettāvata**”ti. **Vassitvāti** vuṭṭhiṃ pavattetvā.

Desanā -pa- dasseti brāhmaṇena vuttam ayuttavacanam parivaṭṭentopi divase divase bhikkhācariyā nāma bhikkhūnam kāyagatā vuttīti. Khīraṃ hatthena nayanīti vā **khīranikā**. **Kilamatīti** taṃtaṃkiccekaraṇavasena khijjati. **Phandatīti** anattasamāyogavasena vipphandati. **Apunabbhavāyāti** āyatiṃ anuppattiyā. **Maggo nāmāti** upāyo nāma nibbānaṃ tasmiṃ laddhe punabbhavābhāvato. “Punappunan”ti vacanam upādāya bījavapanādayo punappunadhammā nāma jātāti āha “**soḷasa punappunadhamme desentenā**”ti.

Udayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Devahitasuttavaṇṇanā

199. **Udaravātehi**ti vātakatavijjhanatodanādivasena aparāparam vattamānehi udaravātehi, tassa vā vikārehi. Nibaddhupaṭṭhākakāle pana dhammabhaṇḍāgārikova. **Araññanti** bhagavato bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānebhūtaṃ tapovanam. Tam **niddhūmaṃ hoti** udakatāpanassapi akaraṇato. **Tasmāti** yasmā tassa uṇhodakavikkīṇanacariyāya jīvikākappanam hoti, tasmā.

Vattametaṃ tassa patikārattham parikathādīnampi kātuṃ labbhanato. Idāni tattha kāraṇampi savisaṃ¹ dassetuṃ “**vaṇṇam hī**”ti-ādi vuttam. Bhagavā hi āyasmato upavāṇassa devahitabrāhmaṇassa tam sambhāvitam

1. Kāraṇam viya visesaṃ (Ka)

bhavissati tikicchāpaṭiyattaṃ, tāya ca attano rogassa vūpasamaṇaṃ, tappasaṅgena ca devahitabrāhmaṇo mama santikaṃ āgantvā dhammassavanena saraṇesu silesu ca paṭiṭṭhahissatīti sabbamidaṃ ñatvā evaṃ **“iṅha me tvaṃ upavāṇa uṇhodakaṃ jānāhi”**ti avoca.

Āgamanīyappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipattiṃ **kathetuṃ vaṭṭati** anuttarimanussadhammattā. **Sadevakena lokenāti** anavasesato lokassa gahaṇaṃ. Phalavisesākāṅkhāya pūjetabbāti pūjanīyā, te eva idha **“pūjaneyyā”**ti vuttā. Tathā ādarena pūjetabbatāya sakkāriyā, ā-kārassa rassattaṃ, ri-saddassa ca re-ādesaṃ katvā **“sakkareyyā”**ti vuttaṃ. **“Apacayeyyā”**ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā **“apaceyyā”**ti vuttaṃ. **Tesanti** sadevakena pūjaneyyādīnaṃ. **Haritunti** netuṃ.

Ettakenapīti upasaṅkamanādinā ettakena appamattakenapi katavattena ayaṃ **kitti -pa- somanassajāto**.

Yajamānassāti deyyadhammaṃ dentassa. Dakkhiṇāya ijjhanaṃ nāma vipulaphalabhāvoti āha **“mahapphalo hotī”**ti. **Viditanti** paṭividdhapaccakkhakataṃ. **Ājānātīti** vutthabhavādim¹ pariyādāya jānāti paṭivijjhati. **Jānitvāti** cattāri saccāni maggapaṭipāṭiyā paṭivijjhitvā. Aggappattatāya **kathakiccatam pattho**. Brāhmaṇena attanā kato kāro ca bhagavato eva paccupaṭṭhātīti taṃ dassento **“iminā khīṇāsava yajanākārena yajantassā”**ti vuttaṃ.

Devahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsālasuttavaṇṇanā

200. Yasmā tassa brāhmaṇassa anissayassa² jiṇṇabhāvena visesato kāyo lūkho jāto, jiṇṇapilotikakhaṇḍehi saṅghaṭitaṃ pāvuraṇaṃ, tasmā **“lūkhapā vuraṇo”**ti padassa **“jiṇṇapāvuraṇo”**ti attho vutto. **Pāṭiyekkanti** puttesu ekameko ekamekāya vācāya visuṃ visuṃ.

1. Jānātīti pubbenivāsādim (Ka)

2. Nippaccayassa (Ka)

Sampucchanam nāma idha sammantananti āha “**saddhiṃ mantayitvā**”ti. **Nandissanti** abhinandiṃ. Atītatthe hi idaṃ anāgatavacanam. Tenāha “**nandijāto -pa- ahosin**”ti. **Bhussantāti** nibbhussanavasena ravantā.

Vayogatanti pacchimavayam upagatam. So pana yasmā purime dve vaye atikkamavasena gato, pacchimaṃ ekadesato atikkamanavasena, tasmā vuttam “**tayo vaye gatam atikkantam pacchimavaye thitan**”ti.

Nipparibhogoti jīṇṇabhāvena javaparakkamahāniyā aparibhogō na bhuñjitabbo. **Khādanā apanīyatīti** yavasam adadantā tato nīharanti nāma. **Theroti** vuḍḍho.

Anassavāti na vacanakarā. **Appatissāti** patissayarahitā. **Avasavattinoti** na mayham vasena vattanakā. **Sundarataroti** upatthambhakāribhāvena sundarataro.

Puratoti upatthambhakabhāvena purato katvā. **Udake patiṭṭham labhati** tattha patiṭṭhato thirapatiṭṭhabhāvato. Addhapatiṭṭho hi daṇḍo daṇḍadharapurisassa patiṭṭham labhāpeti.

Brāhmaṇiyoti attano brāhmaṇiyo. **Pāṭiyekkanti** “asukassa gehe asukassa gehe”ti evaṃ uddesikaṃ katvā visum visum. **Mā niyyādehi, amhākaṃ ruccanaṭṭhānamevāti** tava puttānaṃ gehesu yaṃ amhākaṃ ruccanaṭṭhānaṃ, tatthameva gamissāmāti sabbesampi etesaṃ anuggahaṃ kātukāmo bhagavā evamāha.

Tato paṭṭhāyāti sotāpattiṭṭhalapaṭilābhato paṭṭhāya. Yadattham mayam imassa brāhmaṇassa mahāsampattidānādinā anuggaho kato, so cassa puttaparijanassapi attho siddhoti satthā na sabbakālaṃ tassa brāhmaṇassa puttānaṃ geham agamāsi, te eva pana kālena kālaṃ satthu santikaṃ gantvā yathāvibhavaṃ sakkārasammānaṃ akāmsūti adhippāyo.

Mahāsālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānatthaddhasuttavaṇṇanā

201. **Mānena thaddhoti**¹ “ayaṃ kho”ti-ādinā paggahitena mānena thaddho² bajjhitacitto thaddha-ayosālāko viya kassacipi anonato. **Na kiñci jānāti** loke paṭisanthāramattassapi ajānanato.

Abbhutavittajātāti sañjāta-abbhutavittā. Vittam vittīti ca tuṭṭhipariyāyā. **Abhūtapubbāyāti** yā tassā parisāya vitti tadā bhūtā, sā ito pubbe abhūtā. Tenāha “**abhūta -pa- samannāgatā**”ti. **Assa puggalassāti** anena puggalena. **Apacitāti** paramanipaccena pūjanīyasāmaññato tattha attano pakkhipanam idha desanākosallam.

Mānatthaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paccanīkasuttavaṇṇanā

202. “**Sabbaṃ setaṃ**”ti kenaci **vutte** tassa **paccanīkaṃ karontasseva** assa brāhmaṇassa. **Vinetvāti** vināsetvā. **Suṇātīti atthoti** “suṇātī”ti kiriyāpadaṃ āharitvā gāthāya attho veditabbo “jāññā subhāsitaṃ”ti vuttattā. Na hi asutvā desitaṃ jānituṃ sakkonti.

Paccanīkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanakammikasuttavaṇṇanā³

203. Vanakamme niyutto, kiriyamānena vanakammaṃ etassa atthīti **vanakammiko**. **Imasmiṃ vanasaṇḍeti** imasmiṃ evaṃmahante vanasaṇḍe. Na me vanasmiṃ karaṇīyamatthi yathā brāhmaṇa tuyhanti adhippāyo. Itaraṃ pana yaṃ mahākilesavanam, taṃ maggañāṇapharasunā samādhimayasilāyaṃ sunisitena

1. Baddhoti (Ka)

2. Baddho (Ka)

3. Navakammikasuttavaṇṇanā (Ka)

sabbaso ucchinnamūlaṃ, tato eva **nibbanatho** nikkilesagahano. Vivekābhīratīyā ekako abhirato paṭipakkhavigamena. Tenāha “**aratim -pa-jahitvā**”ti.

Vanakammikasuttavaṇṇanā¹ niṭṭhitā.

8. Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā

204. **Dhammantevāsikā**ti kiñcīpi dhanam adatvā kevalam antevāsikā. Tenāha “**veyyāvaccam katvā sippuggaṇhanakā**”ti. **Gambhīrasabhāveti** samantato dūrato gahanasacchannavipulatararukkagacchalatāya ca, tadā himapiṇḍasinnabhāvena mayūrayānehi patiṭṭhātum asakkuṇeyyatāya ca gambhīrabhāve.

Bahubheraveti bahubhayānake. **Aniñjamānenā**ti itthambhūtatthe karaṇavacanam. **Atisundaram vatā**ti evam sante nāma araṇṇe evamniccalakāyo nisinnō jhāyanto ativiya sundaraṇca jhānam jhāyasīti vadati.

Accherarūpanti acchariyabhāvaṃ. **Seṭṭhappattiyā**ti seṭṭhabhāvappattiyā.

“Lokādhipatisahabyataṃ ākaṅkhamāno”ti iminā brāhmaṇo lokādhipatisahayogaṃ pucchati, “kasmā bhavan”ti-ādinā pana tadaññavisesākaṅkham pucchatīti āha “**aparenapi ākārena pucchati**”ti.

Kaṅkhāti taṇhā abhikkhaṇavasena pavattā. **Anekasabhāvesūti** rūpādivasena ajjhattikādivasena evam nānāsabhāvesu ārammaṇesu. Assādarāgo lobho abhijjhāti **nānappakārā**. **Sesakilesā vā** diṭṭhimānadosādayo. **Niccakālaṃ avassitā** sattānam avassayabhāvattā. **Pajappāpanavasena**ti pakārehi taṇhāyanavasena. **Nirantāti** antarahitā niravasesā.

Anupagamanoti anupādāno. **Sabbaññutaññānam dīpeti**, tassa hi vasena eva nānāsabhāvesu bhagavā samantacakkhunā passatīti “**sabbe -pa-**

1. Navakammikasuttavaṇṇanā (Ka)

dassano”ti vuccati. **Arahattaṃ sandhāyāha**, taṃ hi nippariyāyato
“anuttaran”ti vuccati.

Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mātuposakasuttavaṇṇanā

205. **Itoti** manussattaabhāvato. **Paṭigantvāti** abhigantvā. Sagge hi
nibbattanto kammaphalena dhammatāvasena paṭisandhikālato paṭṭhāya
abhirativasena abhiramati¹ eva nāmāti.

Mātuposakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhakasuttavaṇṇanā

216. Virūpaṃ gandhaṃ pasavatīti **visso**, duggandho. **Bāhitvāti** attano
santānato bahikatvā nīharitvā. Taṃ pana anavasesato pajahananti āha
“**aggamaggena jahitvā**”ti. Saṅkhāyati sammadeva paricchindati etāyāti
saṅkhā, ñāṇanti āha “**saṅkhāyāti ñāṇenā**”ti. **Bhinnakilesattāti** niruttinayena
bhikkhusaddasiddhimāha.

Bhikkhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

207. **Paccetīti** pattiyāyati saddahati. Tathābhūto ca tamatthaṃ
nikāmento nāma hotīti vuttaṃ “**icchatī patthetī**”ti. **Sādhū bhanteti** ettha
sādhū-saddo āyācanattho, na abhinandanatthoti “**āyācamāno āhā**”ti vatvā
āyācane kāraṇaṃ dassento “**therassa kirā**”ti-ādimāha. Udaḥsuddhiko na
ekaṃsena apāyūpago, laddhiyā

1. Abhirati (Ka)

pana sāvajjakilesabhūtabhāvato āyācati. Aññaṃ kāraṇaṃ apadisanto “**apicā**”ti-ādimāha. Phalabhūto attho etassāti **atthavasam**, kāraṇanti āha “**atthānisamsam atthakāraṇan**”ti. **Papañcasūdaniyam** pana phaleneva araṇīyato attho, kāraṇanti katvā “attho eva atthavaso, tasmā **dve atthavaseti** dve atthe dve kārāṇāni”ti vuttaṃ.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Khomadussasuttavaṇṇanā

208. Evamladdhanāmaṃ piṇḍāya pāvisīti yojanā. **Evamevanti** kenaci animantitena sayameva upasaṅkamante. **Aphāsukadhātukanti** ayuttarūpaṃ. **Sabhāddhammanti** sabhāya caritabbaṃ cārittadhammaṃ. **Asañcāletvāti** āsanato avuṭṭhāpetvā. **Ujukameva āgacchati** lokagganāyako bhagavā sabbasattuttamo attano uttaritarassa abhāvato lokassa apacitiṃ na dasseti. Ye sabbaso saṃkilese pajahanti, teva paṇḍite “santo”ti dasseti “**ete**”ti-ādinā.

Khomadussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Brāhmaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

8. Vaṅgīśasamyutta

1. Nikkantasuttavaṇṇanā

209. **Āḷaviyanti** āḷavinagarasamīpe. **Aggacetiye**ti gotamakacetiyaḍihi uttamacetiye. Taṃ kira bhūmirāmaṇeyyakabhāvena manuññatāya padhānayuttatādisampattiya ca itaracetiyeḥi seṭṭhasammataṃ. **Kappattherenā**ti “kappo”ti gottato āgatanāmo thero, saḥassapurāṇajaṭilānaṃ abbhantare ayaṃ mahāthero. **Ohīnakoti** thesu gāmaṃ piṇḍhāya pavittṭhesu viḥāre eva avahīnako ṭhito. Tattha kāraṇamāha “**viḥārapālo**”ti-ādi. **Samalaṅkaritvā**ti samaṃ alaṅkārena alaṅkaritvā. **Kusalacittam viddhamseti** pavattitum appadānavasena. **Etasminti** etasmim rāge uppanne. “Ekasmin”ti vā pāṭho, ekasmin visabhāgavattṭhuke rāge uppanne. **Dhammo vā**ti mama citte uppajjanakato añño dhammo vā. Yena kāraṇena paro anabhiratiṃ vinodetvā idāneva abhiratiṃ uppādeyya, taṃ kāraṇaṃ kuto labbhāti yojanā, taṃ kāraṇaṃ natthīti attho, tassa abhāvakāraṇavacanāṃ.

Anagāriyanti agāravirahato anagāraṃ pabbajjā. Tattha niyuttattā anagāriyaṃ ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, pabbajitanti attho. **Ādhāvanti**ti hadayaṃ abhibhavitvā dhāvanti. **Uggatānanti** uḷārānaṃ puttā. Tenāha “**mahesakkhā rājaññabhūtā**”ti. **Uttamappamāṇanti** saḥassapalaṃ¹. **Samantā**ti samantato. **Parikireyyunti** vijjheyyum. **Etasmā saḥassā**ti yathāvuttā dhanuggahasahassato. **Atirekatarā** anekasahassā. **Itthiyo** olokanasitalapitaroditasare khipantiyo. **Neva maṃ byādhayissanti** neva maṃ nijjhāyissanti. “Byādhayissati”ti pāṭhoti vuttaṃ “**cāletum na sakkhissatīti attho**”ti². **Dhamme samhīti** sake santike patiṭṭhite sāsanaḍhamme. Tenāha “**anabhiratiṃ vinodetvā**”ti-ādi.

Magganti “maggo”ti attabbe līṅgavipallāsena vuttaṃ. Tenāha “**so hi nibbānassa pubbabhāgamaggo**”ti.

Nikkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Hatthisaḥassathāmaṃ (Ka)

2. Idam vākyaṃ atṭhakathāyaṃ na dissati.

2. Aratisuttavaṇṇanā

210. **Vihāragaruko kiresa theroti** etena thero attano saddhivihārikaṃ Vaṅgīsaṃ ovaditum anavasaro. Tena antarantarā tassa cittaṃ rāgo anuddhamsetīti dasseti. **Sāsane aratinti** sīlaparipūraṇe samathavipassanābhāvanāya ca anabhiratiṃ. **Kāmaguṇesu ca ratinti** pañcasu kāmakoṭṭhāsesu assādaṃ. **Pāpavitakkanti** kāmasaṅkappaṃ. **Sabbākārenāti** sabbe tadaṅgavikkhambhanasamucchindanākārena. Yathā mahantaṃ araṇṇaṃ vanathanti, evaṃ mahantaṃ kilesavanaṃ “**vanathan**”ti vuttaṃ.

Pathaviṇca vehāsanti bhummatthe paccattavacanaṃ, tasmā pathaviyaṃ ākāse cāti attho. Tenāha “**pathaviṭṭhitan**”ti-ādi. **Jagatīti** ca pathaviyā vevacanaṃ. Tenāha “**antopathaviyan**”ti. **Parijīratīti** sabbaso jaraṃ¹ pāpuṇāti. **Samāgantvāti** nāṇena samāgantvāti attho. Tenāha “**mutattāti viññātattabhāvā**”ti.

Paṭighapadena gandharasā gahitā ghānājivhānaṃ paṭihanavāsena pavattanato. **Mutapadena photoṭṭhabbārammaṇaṃ gahitaṃ** mutvā gahetabbato. Na **lippiatīti**² na makkhīyati.

Saṭṭhi-saddo cha-saddena samānatthoti “**saṭṭhinissitā**”ti padassa “**chārammaṇanissitā**”ti attho vutto. **Puthū adhammavitakkāti** rūpavitakkādivāsena bahū nānāvitakkā micchāsaṅkappā. **Janatāya nivīṭṭhāti** mahājane paṭiṭṭhitā. **Tesaṃ vasaṇāti** tesampi micchāvitakkānaṃ vasena. Na **katthaci** ārammaṇe. **Kilesavaggagatoti** kilesasaṅgaṇikaṃ upagato na bhavēyya, kilesavitakkā na uppādetabbāti attho. **Duṭṭhullavacanaṃ** kāmapaṭisaṃyuttakathā.

Dabbajātikoti dabbarūpo. **Nepakkenāti** kosallena. **Nibbānaṃ paṭiccāti** asaṅkhatadhātum ārammaṇavāsena paṭicca. **Parinibbānakālanti** anupādisesaṇibbānakālaṃ.

Aratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Naṃ (Ka)

2. Na limpatīti (Ka)

3. Pesalasuttavaṇṇanā

211. **Etesanti** etesaṃ mahallakānaṃ. **Na pāli** āgacchati appaguṇabhāvato. Na ca pāli upaṭṭhāti, ekāya pāliya satti pālīgatiyā tathā tathā upaṭṭhānampi nesaṃ natthīti vadati. **Na aṭṭhakathā**ti etthāpi eseṇa nayo. Sithiladhanitāditaṃtambyañjanabuddhiṃ ahāpetvā uccāraṇaṃ **padabyañjanamadhuratā**. **Atikkamitvā maññati** aññe bhikkhū hīṇavasena abhibhavitvā paṭibhānasutena attānaṃ paṇṇasati sambhāveti. Mānassa pavattitāya sahaajātanissayādīpaccayadhammā¹ taṃsahabhudhammā. Mānassa **vippaṭṭisārī ahuvā**. Mā ahoṣīti yojanā. **Vaṇṇabhāṇananti** parehi kiriyaṃaṇaṃ guṇābhithavaṃ. **Akhiloti** pañcacetokhilarahito. **Nissesam navavidhanti** navavidhampi mānaṃ kassaci ekadesassapi asesato. **Vijjāyāti** aggamaḡḡavijjāya. Accantameva **samitatāya** vūpasamitatāya **samitāvī**.

Pesalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ānandasuttavaṇṇanā

212. **Rāgoti** ettha āyasmato vaṅḡsassa rāḡassa uppattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “**āyasmā ānando**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** ānandattheraṃ. **Ārammaṇaṃ pariggahetunti** kāyavedanādibhedaṃ ārammaṇaṃ satigocaraṃ asubhadukkhādito, rūpādi-ekekameva vā chaḡārammaṇaṃ aniccadukkhādito pariggaṇhituṃ paricchiḡja jānituṃ. **Itthirūpārammaṇeti** itthisantāne rūpasabhāve ārammaṇe.

Nibbāpananti nibbāpayati etenāti nibbāpanaṃ. **Vipallāsenāti** asubhe “subhaṇ”ti vipallāsababhāvaḡetu. **Rāḡaṭṭhāniyanti** rāḡuppattihetu. **Iṭṭhārammaṇanti** subhārammaṇaṃ. Ettha ca iṭṭhārammaṇasīseṇa tattha iṭṭhākāraggaḡaṇaṃ vadati. Taṃ hi vajjanīyaṃ. **Paratoti** avasavattanatthena aññato. Saṅkhārā hi “mā bhijjantū”ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattittā paro nāma, sā ca nesaṃ paratā aniccadassanena pākāṭā hotīti vuttaṃ “**parato passāhi aniccato passā**”ti. Kāmaṃ vipassanā saṅkhāraṇimittam

1. Ārammaṇasahaajātanissayādīpaccayadhammā (Ka)

na pariccajati saṅkhāre ārabba vattanato, yesaṃ pana nimittānaṃ
aggahaṇena animittāti gahituṃ arahati, taṃ dassetuṃ **“niccādīnaṃ
nimittānaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇadassanavasena
mānassa dassanābhisamayo, vipassanāya pahānābhisamayo. **“Maggenā”**ti
vadanti, maggeneva pana asammohato pariññāpaṭivedhavasena
dassanābhisamayo, pahānapaṭivedhavasena pahānābhisamayo.
Rāgādisantatāyati rāgādīnaṃ samucchadavasena paṭippassaddhivasena
vūpasametabbato santabhāvena.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitasuttavaṇṇanā

213. Aṅgiyanti hetubhāvena āgamabhāvena avayavabhāvena vā
ñāyantīti **aṅgāni**, kāraṇāni, avayavā vāti āha **“aṅgehīti kāraṇehi, avayavehi
vā”**ti. Viratiyo subhāsitaṇṇāyā pubbaṃ patiṭṭhitā hontīti
musāvādāveramaṇi-ādayo tassā visesahetūti āha **“musāvādā -pa-
kāraṇāni”**ti. Yasmā ariyavohārā visesato cetanāsabhāvā, tasmā
vacīsucaritasamudāyassa saccavācādayo aṅgabhūṭāti āha **“saccavacanādayo
cattāro avayavā”**ti. Nissakkavacananti hetumhi nissakkavacanānaṃ. Tenāha
“samanu-āgatā pavattā”ti. Vācā hi tāya viratiyā sammā anurūpato āgatā
pavattāti **“samannāgatā”**ti vuccati. **Karaṇavacananti**
sahayogekaraṇavacanānaṃ. Tenāha **“yuttā”**ti. Sahajātāpi hi cetanā
yathāsamādinnāya viratiyā sammā anurūpato yuttāti vattum arahati.

Samullapanavācāti saddavācā, sā vuccatīti **vācā** nāma. Viññatti pana
vuccati etāyāti **vācā** nāma, tathā virati cetanāvācā. **Na sā idha adhippetāti** sā
cetanāvācā viññattivācā viya idha imasmiṃ sutte na adhippetā **“subhāsikā
hoti”**ti vacanato. Tenāha **“abhāsitabbato”**ti. **Suṭṭhu bhāsītāti** sammā ñāyena
bhāsitā vacīsucaritabhāvato. **Atthāvahatanti** hitāvahakālaṃ pati āha.

Kāraṇasuddhinti yonisomanasikārena kāraṇavisuddhiṃ. **Dosābhāvanti** agatigamanādidosaḥbhāvaṃ. Rāgadosādivinimuttaṃ hi taṃ bhāsato anurodhavirodhavivajjanato agatigamanam dūrasamugghāṭitamevāti. **Anuvādavimuttāti** apavādavirahitā. **Sabbākārasampattiṃ dīpeti**, asati hi sabbākārasampattiyaṃ anuvajjatāpi.

Kiñcāpi pubbe dhammādhiṭṭhānā desanā āradhā, puggalajjhāsayato pana **puggalādhiṭṭhānāya -pa- vacanametaṃ**. Kāmañcettha “**aññataraniddosavacanan**”ti avisesato vuttaṃ, “dhammaṃyeva bhāsati”ti-ādinā pana adhammasādirahitāya vācāya vuccamānattā idhāpi subhāsita vācā adhippetāti. “Subhāsitaṃyevā”ti avadhāraṇena nivattitaṃ sarūpato dasseti “**no dubbhāsitaṃ**”ti iminā. Tenāha “**tasseva vācaṅgassa paṭipakkhabhāsanānivāraṇan**”ti. Paṭiyogīnivattanatto hi eva-saddo, tena piṣuṇavācāpaṭikkhepo dassito. “Subhāsitaṃ”ti vā iminā catubbidham vacīsucaritaṃ gahitanti “**no dubbhāsitanti iminā micchāvācappahānaṃ dīpeti**”ti vuttaṃ. Sabbavacīsucaritasādhāraṇavacanaṃ hi subhāsitanti. Tena parabhedanādikam asabbhādikañca bodhisattānaṃ vacanaṃ apisuṇādivisayanti dāṭṭhabbaṃ. **Bhāsitaḥbhavacanalakkhaṇanti** bhāsitaḥbhavavacanassa sabhāvalakkhaṇaṃ dīpeti ānetvā sambandho. Yadi evaṃ nanu abhāsitaḥbhavavacanam paṭhamam vatvā bhāsitaḥbhavavacanam pacchā vattabbaṃ yathā “vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti āha “**aṅgaparidīpanattham panā**”ti-ādi.

Paṭhamenāti “subhāsitaṃ”ti padena. **Dhammato anapetanti** attano paresaṇca hitasukhāvahadhammato anapetaṃ. **Mantāvacaṇanti** mantāya pavattetabbavacanaṃ. Paññavā avikiṇṇavāco hi na ca anattāhavaṇaṃ vācaṃ bhāsati. **Itarehi dvīhīti** tatiyacatutthapadehi. “**Imehi khoti-ādīnīti**¹ karaṇe etaṃ upayogavacanan”ti keci. **Tam vācanti** yathāvuttaṃ caturāṅgikaṃ. Yañca vācam² maññantīti sambandho. **Aññeti** ito bāhirakā ñāyavādin³ akkharacintakā ca. “Paṭiññāhetu-udāharaṇūpanayanigamanāni avayavā vākyassā”ti⁴ vadanti. **Nāmādīhīti** nāmākhyātapadehi. **Līgaṃ** itthilīgaṃ. **Vacanaṃ** ekavacanādi. Paṭhamādi **vibhatti**. Atītādi **kālaṃ**. Kattā

1. Imehīti-ādīnīti khoti-ādīni (Ka) 2. Sammāvācam (Ka) 3. Yaññavādin (Ka)

4. Avayavā sesāyatananti (Ka) 1-1-32 Nyāyadassanasuttaṃ passitabbaṃ.

sampadānaṃ apādānaṃ karaṇaṃ adhikaraṇaṃ kammaṇca **kāraṇaṃ**.
Sampattīhi samannāgatanti ete avayavādiko sampādetvā vuttaṃ. **Taṃ**
paṭisedhetī taṃ yathāvuttavisesampi vācam¹ “imehi kho”ti vadanto
 bhagavā paṭisedheti. **Kho**-saddo hettha avadharaṇattho. Tenāha
 “**avayavādī**”ti-ādi. Yā kāci asabhāvaniruttillakkhaṇā, sā milakkhubhāsā.
Sīhaḷakenevāti sīhaḷabhāsāya pariyāpannena vacanena. **Arahattaṃ**
pāpuṇimsūti saṃsāre ativiya sañjātasamvegā tannissaraṇe ninnapoṇamānasā
 hutvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇimsu.

Pātova phullitakokanadanti pātova saṃphullapadumaṃ. **Bhijjiyateti**
 nibbhijjiyati nibbhiggo jāyati. **Manussattaṃ gatāti** manussattabhāvaṃ
 upagatā.

Buddhantareti buddhuppādantare dvinnaṃ buddhuppādānaṃ antarā.
 Tadā hi paccekabuddhānaṃ sāsane, na buddhasāsane dippamāne.

Jarāya parimadditanti yathā hatthacaraṇādi-aṅgaṇi sithilāni honti,
 cakkhādāni indriyāni saviśayaggahaṇe asaṃmatthāni honti, yobbanāṃ sabbaso
 vigataṃ, kāyabalaṃ apagataṃ, satimatidhiti-ādayo vippayuttā, pubbe attano
 ovādaṭṭhakarā puttadārādayopi apasādakā, parehi
 vuṭṭhāpanīyasaṃvesanīyatā punadeva bālabhāvappatti ca honti, evaṃ jarāya
 sabbaso vimadditaṃ. **Etanti** sarīraṃ vadati. **Milātachavicammanissitanti**
 jīṇṇabhāvena appamaṃsalohitattā milātehi gatayobbanehi cammehi
 sannissitaṃ. **Ghāsamāmisanti** ghāsabhūtaṃ āmiṣaṃ maccunā gilitvā viya
 patiṭṭhapetabbato. Kesalomādi **nānākuṇapapūritaṃ**. Tato eva **asucibhājanaṃ**
etaṃ. Sabbathāpi nissārātāya **kadalikkhandhasamaṃ**.

Anucchavikāhīti sammāsambuddhassa anurūpāhi. **Na tāpeyyāti** cittaṇca
 kāyaṇca na tāpeyya. Tāpanā cettha sampati āyati ca visādanā. **Na bādheyyāti**
 “**nābhibhaveyyā**”ti padassa atthadassanaṃ. **Apisuṇavācāvasenāti** sabbaso
 paḥīnapisuṇavācatāvasena. **Pāpānīti** lāmakāni nikiṭṭhakāni. Tenāha
 “**appiyānī**”ti-ādi. **Anādāyāti** aggahetvā.

Sādhubhāvenāti niddosamadhurabhāvena. **Amatasadisāti** sadise tabbohāroti, kāraṇe vāyaṃ kāriyavohāroti āha “**nibbānāmatapaccayattā vā**”ti. Paccayavasena hi sā tadā dassanappavatti. **Cariyāti** cārittaṃ. **Porāṇā** nāma paṭhamakappikā, buddhādayo vā ariyā.

Patiṭṭhitāti niccalabhāvena aṭṭhiṃ katvā paccayāyattabhāvato avisamvādanakā. Ubhayathā paṭipattiṃ āha “**attano ca paresaṇca atthe patiṭṭhitā**”ti. **Atthe** diṭṭhadhammikasamparāyikādiḥite patiṭṭhitattā eva **dhamme** avihimsādidhamme patiṭṭhitā. **Anuparodhakaranti** etena hitapariyāyoyaṃ attha-saddoti dasseti. **Dhammikanti** dhammato anapetaṃ, atthadhammūpasamhitāṃ vā.

Nibbānappattiyāti nibbānappattiyatthaṃ. **Dukkhassa antakiriyāya** antakaraṇatthaṃ. Yasmā buddho khemāya bhāsati, tasmā khemupattihetuyā **khemā**, tasmā sā sabbavācānaṃ uttamāti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mantāvacanavasenāti** sabbadosarahitavasena.

Subhāsitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāriputtasuttavaṇṇanā

214. Vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnaṃ pūriyā pūre¹ bhaviti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**akkharādiparipuṇṇāyā**”ti. Avibaddhāyāti pittādīhi na vibaddhāya anupaddutāya. Tenāha “**apalibuddhāyā**”ti-ādi. **Niddosāyāti** atthato byañjanato vigatadosāya. **Akkhalitapadabyañjanāyati** agalitapadabyañjanāya. **Atthassa viññāpaniyāti** diṭṭhadhammikādi-atthassa bodhane pariyattāya. **Bhikkhunanti** gāthāsukhatthaṃ rassāṃ katvā vuttaṃ.

“**Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapibhāsati**”ti nayidaṃ paṭhamāṃ uddisitvā tassa atthassa kittanavasena pavattitaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hi vitthāradesanā eva hoti. Yā pana desanā kadāci dhammapaṭiggāhakānaṃ.

ajjhāsayavasena saṃkhitteneva dassetvā nikkhipahi, yā ca kadāci vitthārena, tadubhayaṃ vuttaṃ. Tenāha “**cattārimānī**”ti-ādi. Sabhāvamadhuro paccayavasena madhurataro hotīti dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Vividhākāraṃ katvā dhammaṃ kathetuṃ paṭibhātīti **paṭibhānaṃ**, desanāpakāraṇāṇaṃ. Tenāha “**samuddato**”ti-ādi. **Odahantī**ti avajānanaśasena gamenti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pavāraṇāsuttavaṇṇanā

215. **Tasmim ahūti** tasmim ahanīti āha “**tasmim divase**”ti. **Anasanenāti** sabbaso āhārassa abhuñjana. Sāsanikasīlena bāhiraka-anasanena vā upetā hutvāti yojanā. **Vā**-saddena khīrapānamadhusāyanādīnipi saṅgaṇhāti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti kāyakammādike sarāpeti gārayhe karoti etāyāti **pavāraṇā**, paṭipattivisodhanāya attano attano vajjasodhanāya okāsadānaṃ. Yasmā yebhuyyena vassaṃvuṭṭhehi kātābbā esā visuddhidesanā, tasmā vuttaṃ “**vassaṃ vuṭṭhapavāraṇāya**. **Visuddhipavāraṇātipi etissāva nāman**”ti. Tadā tassa bhikkhusaṃghassa tuṇhībhāvassa anavasesatāyapi vaṇṇaṃ dassetuṃ paḷiyā “**tuṇhībhūtan**”ti vuttanti āha “**yato yato -pa- natthī**”ti. Hatthassa kukkucātā asaṃyamo asampajāññakiriyā **hatthakukkucam**. Tathā **pādakukkucam** veditabbaṃ. **Vā**-saddo avuttavikappattho, tena tadanñesaṃabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ.

Pañcapasādehīti pañcavaṇṇehi pasādehi. **Vossaggattho** yathāruci kiriyāya vossajjanaṃ. **Pucchanattheti** paṭikkhepamukheneva pucchanatthe nakāro, **me kiñci** kiriyāṃ vā vācasikaṃ vā na garahatha, kinnu garahatha kāyavācāhīti attho. Keci “**dvārānevā**”ti dvārasīsenā dvārappavattacariyaṃ vadanti. Visuddhipavāraṇāya adhippetattā yena pavāritaṃ, teneva visuddhī nāyati, yena na pavāritā, kinnu taṃ avisuddhanti siyā kassaci puthujjanaśa āsaṅkā, tannivāraṇatthamāha “**no aparisuddhattā**”ti.

Manodvāraṃ parisuddhaṃ asucikāraka-upakkilesānaṃ dūrīkatattā. **Idāni** etarahi buddhakāle. **Etthā**ti manodvāraparisuddhiyaṃ.

Kāyavacīsamācārāparisuddhiyā paveditāya manosamācārāparisuddhi atthato paveditāva hotīti **“kāyikaṃ vā vā casikaṃ vā”** iccevāha. Tathā hi vuttaṃ **“kāyikaṃ vā vācasikaṃ vāti idaṃ catunnaṃ arakkhiyataṃ sandhāya thero āhā”**ti. “Bhikkhave pavāremi vo”ti bhikkhusaṃghavisayattā pavāraṇāya tattha bhikkhusaṃghena vattabbaṃ paṭivacanāṃ dento dhammasenāpati **“bhikkhusaṃghassa bhāraṃ vahanto”**ti vutto. Tenāha **“na kho mayaṃ bhante”**ti-ādi. **Arakkhiyānī**ti parānuvādato na bhāyitabbāni suparisuddhabhāvato.

“Anuppannassā”ti idaṃ adhippāyikavacananti tadadhippāyaṃ vivaranto **“kassapasammāsambuddhato paṭṭhāyā”**ti-ādimāha.

Kassapasammāsambuddhatoti vibhatte nissakkaṃ, tasmā kassapasammāsambuddhato oranti atthoti. **Aññenā**ti ito bhagavato aññena. **Anuppāditapubbassā**ti parasantāne na uppāditapubbassa. Santāne pana paccekabuddhānaṃ vasena na uppāditoti na sakkā vatthum. **Samanu-āgatā**ti sammā anu upagatā. **Bhagavato sīlādayo guṇā**ti buddhabhūtaṃ guṇā adhippetāti āha **“arahattamaggameva nissāya āgatā”**ti. **Sabbaguṇā**ti dasabalañāṇādayo sabbe buddhaguṇā. **Bhanteti** ettha itisaddo ādi-attho. Tena **“imesaṃ pana -pa- vācasikaṃ vā”**ti yāvāyaṃ pālīpadeso, taṃ sabbaṃ gaṇhāti. Tenāha **“idaṃ thero -pa- pavārento āhā”**ti.

Yaṃ attano puññānubhāvasiddhaṃ cakkaratanaṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, na itaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anupavattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyitvā dutiyanayo vutto. **Dasavidhanti** antojanasmiṃ, balakāye rakkhāvaraṇaguttiyā saṃvidhānaṃ, khattiyesu anuyuttesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu adhammacārapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti evaṃ dasavidhaṃ. Tattha gahapatike pakkhijāte ca visum katvā gahaṇavasena **dvādasavidhaṃ**. **Cakkavattivattanti** cakkavattibhāvāvahaṃ vattaṃ. Yasmā

yāthāvato pavattitaṃ, tadanurūpakaṃ pana ñāyena yuttakena pavattitaṃ nāma hotīti āha “**sammā nayena hetunā kāraṇenā**”ti. Ubhatobhāgavimuttāti ubhayabhāgehi ubhayabhāgato vimuttāti. Ayamettha atthoti dasseti “**dvīhi bhāgehi vimuttā, arūpā -pa- nāmakāyato**”ti iminā. **Tevijjādibhāvanti** tevijjachaḷabhiññacatuppaṭṭisambhidabhāvaṃ. Paññāvimuttā hi taṃ tividhaṃ appattā kevalaṃ paññāya eva vimuttā.

Visuddhatthāyāti visuddhipavāraṇatthāya. Saṃyojanaṭṭhena **saṃyojanasaṅkhāte ceva** bandhanaṭṭhena **bandhanasaṅkhāte ca**. **Vijitasāṅgāmaṇi** yathā rāgādayo puna na sīsaṃ ukkhipanti, evaṃ ariyamaggasenāya vasena vijitasāṅgamaṇi. Tenāha “**vijitarāgadosamohasaṅgāmaṇi**”ti. **Mārabalassāti** mārasenāya, mārasa vā sāmattiyaṃ. **Veneyyasatthanti** vinetabbajanasamūhaṃ. Sakaṭādisatthasabhāgato vineyyova satthoti taṃ veneyyasatthaṃ. Sīlasārādi-abhāvato **antotuccho**.

Pavāraṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Parosahassasuttavaṇṇanā

216. Sahassato paraṃ aḍḍhateyyabhikkhusataṃ tadā bhagavantaṃ payirupāsati āha “**parosahassanti atirekasahassan**”ti. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthi**ti kutoci kārato nibbāne bhayaṃ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā “khemañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi khemagāminiñca paṭipadan”ti-ādi¹. Na kutoci bhayaṃ etasmiṃ adhigateti **akutobhayaṃ**, nibbānaṃ. Tenāha “**nibbānappattasā**”ti-ādi. **Vipassito paṭṭhāyāti** amhākaṃ bhagavato nāmasena isīnaṃ sattamabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. Te hi tattha tattha sutte bahuso kittitā. **Isīnanti** vā paccekabuddhasāvakabāhiraka-isīnaṃ sattamo uttaro seṭṭhoti attho.

1. Saṃ 2. 254 piṭṭhe atthato samānaṃ.

Aṭṭhuppattivasenāti kāraṇasamuṭṭhānavasena. Tadassa aṭṭhuppattiṃ vibhāvetuṃ “**saṃghamajjhe**”ti-ādi vuttaṃ. Paṭibhānasampannavācāya aññe īsati abhibhavatīti **vaṅḡiso**. Tenāha “**paṭibhānasampattin**”ti-ādi.

Kilesummujjanasatānī¹ rāgādikilesānaṃ rajjanadussanādinayehi savisaṃyaye ayoniso uṭṭhānāni. Yadi anekāni satāni, atha kasmā “**ummaggapathan**”ti vuttanti āha “**vaṭṭapathattā pana pathan**”ti. Rāgadosamohamānadiṭṭhivasena **rāgakhilādīni pañca** khilāni. **Vibhajantanti** vibhajanavasena kathentaṃ. **Vibhajitvā**ti ñāṇena vivecetvā.

Amate akkhāteti amatāvahe dhamme desite. **Dhammassa passitāro** saccasampaṭivedhena. **Asaṃhīrā** diṭṭhivātehi.

Ativijjhivāti paṭivijjhivā. **Atikkamabhū**tanti atikkamanaṭṭhena bhūtaṃ. **Dasaddhā**nanti dasannaṃ upaḍḍhānaṃ. Tenāha “**pañcannā**”ti. **Jānantenā**ti dhammassa sudullabhaṃ jānanta.

Parosahassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Koṇḍaññasuttavaṇṇanā

217. **Evaṃgahitanā**moti “aññāsi vata bho koṇḍhañño”ti satthu vacanaṃ nissāya bhikkhūhi aññehi koṇḍaññanāmakehi visesanatthaṃ evaṃgahitanāmo. Dvādasannaṃ saṃvaccharānaṃ vasena **cirassaṃ**. **Chaddantabhavaneti** chaddantanāgarājabhavanaṭṭhāne. **Paññavā mahāsāvako** rattaññutāya. “**Dasasahassacakkavāle devamanussā**nanti dasasahassacakkavāle devānaṃ, imasmim cakkavāle devamanussānañcāti evaṃ dasasahassacakkavāle devamanussānaṃ”ti vadanti. **Agga**nti-ādito. **Tatthā**ti mandākinitīre.

Vassagganāti vassapaṭipāṭiyā. **Tanti** aññāsikoṇḍaññattheraṃ. Mahābrahmānaṃ viya lokiyamanussā harāyanti. Pāmokkhabhūto

1. Kilesummujjanasatānīti (Ka)

āyasmā thero antarantarā tattha tattha janapade vasitvā tadanukkamena mandākiniṭīraṃ upagato, tasmā vuttaṃ “**icchāmahaṃ bhante janapade vasitun**”ti.

Ānubhāvasampannā dibbāyukā te hatthināgāti vuttaṃ “**pubbe paccekabuddhānaṃ pāricariyāya kataparicayā**”ti. Therassa sañcaraṇaṭṭhāne āvaraṇasākhā haritvā apānetvā. **Mukhodakañceva dantakaṭṭhañca ṭhapetī** saḷaladevadārukaṭṭhādīni aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggiṃ nibbattetvā jāletvā tattha pāsānakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi vaṭṭetvā taḷākāsu udakasoṇḍīsu khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā nāgalabhādantakaṭṭhaṃ upanento mukhodakañca ṭhapeti. **Vattaṃ karotī**ti antokuṭiyā bahi ca pamukhepi aṅgaṇepi sākhaḃhaṅgehi sammajjanto vakkhamānanayena āhāraṃ upanento vattaṃ karoti.

Patitṭhappamāṇeti kaṭippamāṇe, ayameva vā pāṭho. **Tāvamahantamevā**ti yāva mahantaṃ setapadumavanaṃ, tāva mahantameva. Eseva nayo **rattakumudavanā**disu. **Khādantā** manussā. **Pakkapayoghanikā viyāti** supakkapayoghanam viya. Ghanabhāvena pana pakkhittakhuddamadhu viya hoti. Tenāha “**etaṃ pokkharamadhu nāmā**”ti. **Muḷālanti** setapadumānaṃ mūlaṃ. **Bhisanti** tesamyeva kantaṃ. **Ekasmim pabbeti** ekekasmim pabbantare. **Pādaghaṭakanti** doṇassa catubhāgo saṅṭhānato khuddako, tasmā **pādaghaṭakappamāṇanti** tumbamattaṃ. **Soṇḍi-āvāṭeti** khuddakasoṇḍīyo ceva khuddaka-āvāṭe ca.

Etaṃ bhojananti yathāvuttaṃ nirudakapāyasabhojanaṃ. **Keci sañjānanti** ye therā vuḍḍhatarā. **Keci na sañjānanti** ye navā acirapabbajitā.

Buddhānubuddhoti buddhassa anubuddho. **Bāḷhavīriyoti** catunnaṃ sammappadhānaṃ vasena ciranicitavīriyo. **Tinnaṃ vivekānanti** kāyacitta-upadhivivekānaṃ lābhīti yojanā. **Catasso vadati** Vaṅgisatthero sayamṇapaṭibhānaṃ, na sesābhiññaṃ abhāvatoti āha “**itarā**”ti-ādi. **Parisā sannisīdi** nissaddabhāvena tuṇhī ahoṣīti attho. **Anujānāpesīti** paṭhamam attanā ñātaṃ upaṭṭhitam attano parinibbānakālam anu pacchā satthāraṃ jānāpesīti evam ettha attho daṭṭhabbo.

Tanti āsālhipuṇṇamāya isipatane yaṃ dassanaṃ, yaṃ vā dukkaracariyāyaṃ tumhākaṃ upaṭṭhānaṃ ādito dassanaṃ, taṃ bhante paṭhamadassanaṃ. **Onatavinatā**ti heṭṭhā upari ca onatā vinatā. **Kampetvā**ti thokaṃ cāletvā dassanatthaṃ. **Ekaninnādo** tesaṃ hatthināgānañeva nāgayakkhakumbhaṇḍānaṃ devatānañca saddena. Brāhmāno devānaṃ adamsūti sambandho.

Sajjhāyamakamsu pasādanīyesu pasādavasena sannipatitaparisaṃya pasādajananatthaṃ. **Bhagavati nikkhamitvā**ti bhagavati gandhakuṭṭito nikkhamitvā. **Dharatiyevā**ti aduṭṭhataṃ patvā¹ tiṭṭhateva.

Koṇḍaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moggallānasuttavaṇṇanā

218. **Paccavekkhatī**ti tesaṃ ariyānaṃ cittaṃ attano ñāṇacakkhunā pati avekkhati paccavekkhati. **Pabbatassā**ti isigilipabbatassa. **Dukkhapāraṃ gatanti** vaṭṭadukkhassa pāraṃ pariyantaṃ gataṃ. **Sabbaguṇasampannanti** sabbehi buddhaguṇehi ca sāvakaaguṇehi ca paripuṇṇaṃ. **Anekākārasampannanti** rūpaghosālūkhadhammappamāṇikānaṃ sattānaṃ tehi tehi ākārehi sabbesañca anekehi anantāparimeyyehi pasīditabbākārehi samannāgataṃ. Te pana ākāra yasmā anaññasādhāraṇā buddhaguṇā eva, tasmā āha “**anekahi guṇehi samannāgatan**”ti.

Moggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gaggarāsuttavaṇṇanā

219. **Teti** te devamanusse. “**Sarīravaṇṇenā**ti sarīre chavivaṇṇenā”ti vadanti. **Sarīravaṇṇenā**ti vā dhammarūpakāyaguṇena. “Yasasā”tipi pāṭho, so evattho. **Vigatamaloti** abbhāmahikādihi

1. Ādohaṃ patvā (Ka), āpo viya hutvā (?)

vigatūpakkilesa. Bhāṇu vuccati pabhā, sātisayo bhāṇu etassa atthīti **bhāṇumā**, sūriyoti āha “**ādicco viyā**”ti.

Gaggarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vaṅgīsasuttavaṇṇanā

220. So kira vicaratīti sambandho. “Yathāyaṃ dīpo Jambudīpoti jambunā paññāto, evāhampi tena jambunā paññāyissan”ti **jambusākhaṃ pariharitvā. Vādaṃ katvāti** “imasmiṃ vāde sace te parājayo hoti, tvaṃ me dāso hoti. Sace me parājayo, ahaṃ te bhariyā”ti evaṃ katikaṃ katvā. **Vāde jayaparājayānubhāvenāti** tathāpavattite vāde paribbājakassa jayānubhāvena ceva attano parājayena ca. **Vayaṃ āgammāti** sippuggahaṇavayaṃ āgama. **Vijjanti** mantaṃ.

Nibbattagativibhāvanavasena chavasīsabhāvaṃ dūseti vināsetīti **chavadūsakaṃ sippaṃ**, tathāpavattaṃ mantapadaṃ. **Attano ānubhāvenāti** niraye nibbattasattassa sīsaṃ yattha katthaci ṭhitaṃ buddhānubhāvena ānetvā dassetvā. **Khīṇāsavassa sīsanti** paramappicchatāya kañcipi ajānāpetvā araṇṇaṃ pavisitvā parinibbutassa khīṇāsavassa chaḍḍitaṃ sīsakaṭāhaṃ. **Dassesīti** attano ānubhāvena ānetvā dassesi.

“**Tumhe bho gotama jānāthā**”ti kāmaṃ vaṅgīso nibbattaṭṭhānaṃ sandhāya pucchati, bhagavā pana anupādisesanibbānaṃ sandhāya “**āma vaṅgīsa -pa- gatim jānāmī**”ti āha. Vuttaṃ hetam “nibbānaṃ arahato gatī”ti. Vaṅgīso sayam mantabalena gatipariyāpannassa gatim jānanto bhagavantampi “ayampi tathā”ti maññamāno “**mantena jānāsi bho gotamā**”ti āha. Bhagavā attano buddhañāṇameva mantaṃ katvā dīpento “**āma Vaṅgīsa ekena anteneva jānāmī**”ti āha. Mudhā eva dātabbanti **amūliko**. Anantarahitāya bhūmiyā sayanaṃ **thaṇḍilaseyyā. Ādi-saddena** sāyatatiyaṃ udakoroḥaṇabhūmiharaṇādīm saṅgaṇhāti. **So taṃ -pa- arahattaṃ pāpuṇīti** iminā Vaṅgīsathero pabbajitvā na cirasseva sukhāya paṭipadāya arahattaṃ patto viya dissati, na kho

panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, āyatim̐ thero pabbajitvā samathavipassanāsu kammaṃ ārabhitvāpi dukkhāya paṭipadāya tādisaṃ kālaṃ vītināmetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tenāha—

“Nikkhantaṃ vata maṃ santaṃ, agārasmānagāriyaṃ.
Vitakkā upadhāvanti, pagabbhā kaṇhato ime¹.”

Āyasmato Vaṅgīsassa anabhirati uppannā hoti, rāgo cittaṃ anuddhamseti.

Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhatī”ti-ādi².

Vimuttisukhanti sabbaso kilesavimuttiyaṃ nibbāne ca uppannaṃ sampati-arahattaphalasukhaṃ³. **Paṭisaṃvedentoti** yathāparicchinnaṃ kālaṃ pati sammadeva vedento anubhavanto. Kavinā kataṃ, tato vā āgataṃ, tassa vā idanti kāveyaṃ, tadevettha “**kāveyyaṃ**”ti vuttaṃ. **Ye niyāmagataddasāti** ye bhikkhū ariyā buddhānaṃ sāvaka phalaṭṭhabhāvena niyāmagatā ceva maggaṭṭhabhāvena niyāmadasa ca. **Niyāmoti** hi sammattaniyāmo adhippeto. **Su-āgamananti** mama imassa satthuno santike āgamaṇaṃ upagamaṇaṃ, imasmiṇca dhammavinaye āgamaṇaṃ pabbajanaṃ upasampadā sundaraṃ āgamaṇaṃ. Tattha kāraṇamāha “**tisso vijjā**”ti-ādi. **Avuttampi** gāthāya atthato gahitameva therassa chaḷabhiññabhāvato.

Vaṅgīsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Vaṅgīsasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

1. Saṃ 1. 187; Khu 2. 368 piṭṭhesu.

2. Khu 2. 369 piṭṭhe.

3. Tampati arahattaphalasukhaṃ (Ka)

9. Vanasaṃyutta

1. Vivekasuttavaṇṇanā

221. **Samvejetukāmā**ti atthato samvegaṃ uppādetukāmā. Kathābhūtā naṃ kilesasaṅgaṇikādito vivecetukāmā nāma hotīti vuttaṃ “**vivekaṃ paṭipajjāpetukāmā**”ti. **Bāhiresū**ti gocarajjhataṭṭha bahibhūtesu. **Puthuttārammaṇesū**ti rūpādinānārammaṇesu. **Caratī**ti pavattati. **Tvaṃ janoti** tvaṃ attano kilesehi janāto visuṃ jāto tādisse eva aññasmiṃ jane imaṃ ayonisomanasikāravasena pavattamānaṃ chandarāgaṃ vinayassu vinodehi. **Sataṃ taṃ sārāyāmaseti** niyyānikasāsane pabbajitvā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araṇṇavāsena ca satimantaṃ paṇḍitaṃ taṃ mayampi yathā-uppannaṃ vitakkaṃ vinodanāya sārāyāma, sataṃ vā sappurisaṇaṃ kilesavigamanadhammaṃ paṭipajjitvā vasantaṃ taṃ sārāyāma vaṭṭadukkhā. **Pātālanti** mohapātālaṃ kilesarājo, tadeva “pātālaṃ”ti vuttaṃ. **Mā avaharī**ti heṭṭhā duggatisotaṃ mā upanesi. **Sitanti** sambandhaṃ. Tenāha “sarīralaggaṃ”ti. **Vivekamāpannoti** kilesavivekaṃ samathavipassanābhāvanamāpanno. **Uttamavīriyanti** ussoḥhilakkhaṇappattaṃ vīriyaṃ, catubbidhaṃ samappadhānavīriyaṃ vā sampattaṃ. **Paggayhāti** āropetvā. **Paramavivekanti** paramaṃ samucchadavivekaṃ.

Vivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā

222. **Kāyadaratho hotiyeva** niyāmena, na cittadaratho tassa maggeneva samugghāṭitā.

Jarāturoti jarābhibhavanena āturoyeva. Padadvayepi eseva nayo. Upariṭṭhatāya parito dīghaputhulatāya ativiya vijjhatīti sattisallaggahaṇaṃ. Evaṃ hissa taṇhāsallassa sadisatā. Avijjāya pana

sammohāpādanena dukkhāpādanena ca visasadisatā. **Ruppatoti** vikāraṃ āpādiyamānassa pīliyamānassāti atthoti āha “**ghaṭṭīyamānassā**”ti.

Pabbajitanti sasantānato pabbajitaṃ vā rāgādimalato pabbajitaṃ vā. **Tasmāti** yasmā therassevetam vacanaṃ, tasmā **ayaṃ** idāni vuccamāno **ettha** gāthāya **attho**. **Devatāya** hīti-ādi vuttasseva atthassa pākaṭakaraṇaṃ. **Etthāti** sesagāthāsu. Atthassa vuttanayattā “**anuttānapadavaṇṇanā**”ti āha. **Vinayāti** hetumhi nissakkavacananti tassa hetumhi karaṇavacanena atthamāha “**vinayenā**”ti. Tathā “**samatikkamā**”ti etthāpi. **Paramaparisuddham** saṃkilesasamucchindanato. **Āraddhavīriyanti** sambhāvitavīriyaṃ. Sambhāvanañcassa paggaṇhanaṃ paripūraṇaṇcāti āha “**paggahitavīriyaṃ paripuṇṇavīriyaṃ**”ti.

Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kassapagottasuttavaṇṇanā

223. **Chetanti** migānaṃ jīvitaṃ chetaṃ. Tenāha “**migaluddakan**”ti. **Rohitamiganti** lohitavaṇṇaṃ khuddamigaṃ, “mahārohitamigaṃ”ti keci. Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tassa janapadassa sulabhabhikkhatāya tattha gantvā viharatīti imamattaṃ sandhāya “**paṭhamasutte vuttanayenevā**”ti vuttaṃ. Ayaṃ pana thero pañcābhiñño vipassanākammiko. **Ṭhatvāti** padānubandhanavasena gamanaṃ upacchinditvā therassa āsannaṭṭhāne ṭhatvā. Tassa vacanaṃ **sotaṃ āraddho**. **Aṅguṭṭhakaṃ jālāpesīti** adhiṭṭhānabalena daṇḍadīpikaṃ viya attano aṅguṭṭhakaṃ jālāpesi. **Akkhīhipi passati** aṅguṭṭhakaṃ jālamānaṃ. **Kaṇṇehipi suṇāti** tena vuccamānaṃ dhammaṃ ekadesena. Cittaṃ panassa dhāvatīti sambandho. **Etassapīti** luddakassapi.

Appapaññanti ettha **appa**-saddo “appaharite”ti-ādīsu viya abhāvatthoti āha “**nippaññan**”ti. **Kāraṇajānanasamatthenāti** iminā kāraṇena sattānaṃ sukhaṃ, iminā dukkhanti evaṃ samācaramānena kāraṇaṃ

jānituṃ samatthena kammassakatañāṇasampayuttacittena attho. **Suṇātī**ti kevalaṃ savanamattavasena suṇāti, na tadatthavasena. Tenāha “**atthamassa na jānāti**”ti. **Kāraṇarūpānī**ti sabhāvakāraṇāni. **Kiṃ me imināti** “idaṃ papañcan”ti pahāya. **Vīriyaṃ paggayhāti** catubbidhaṃ sammappadhānaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā.

Kassapagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sambahulasuttavaṇṇanā

224. **Sambahulā**ti suttantanayena sambahulā. Suttante sajjhāyimsūti **suttantikā**. Vinayaṃ dhārentīti **vinayadharā**. **Yuñjantī**ti vāsadhure yogaṃ karonti. **Ghaṭentī**ti tattha vāyāmaṃ karonti. Karontānaṃyeva aruṇo uggacchatīti sambandho.

Kometi kiṃ ime. Tenāha “**kahaṃ ime**”ti. Vajjibhūmiṃ Vajjiraṭṭhaṃ gatāti **Vajjibhūmiyā**. Tenāha “**Vajjiraṭṭhābhimukhā gatā**”ti. Natthi etesaṃ niketaṃ nibaddhanivāsaṭṭhānanti **aniketā**. Tenāha “**agehā**”ti. Utu eva sappāyaṃ, utuvasena vā kāyacittānaṃ kallattā sappāyaṃ. Esa nayo sesesupi.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ānandasuttavaṇṇanā

225. **Ativelanti** atibahukālaṃ. Bhikkhunā nāma upagatānaṃ upanisinnakathāmatthaṃ vatvā ganthadhurehi vāsadhurehi vā yuttapayuttacittena bhavitabbaṃ, nātivelāṃ tesaṃ saññattibahulena. Thero pana tadā kenaci kāraṇena bahuvelaṃ gihisaññattibahulo ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ “**ativelan**”ti-ādi. Idāni tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**bhagavati**”ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** taṃ tādisaṃ saññāpanaṃ sandhāya etaṃ “**ativelāṃ gihisaññattibahulo**”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhikkhusaṃghassa kathaṃ sutvā**ti

saṃghassa majjhe nisīditvā therena kathitattā vuttaṃ. **Satthusāsananti** piṭakattayaṃ vadati.

Pasakkiyāti upasakkitvā gantvā. Taṃ pana tattha ajjhogāhanam hotīti āha “**pavisitvā**”ti. Saṅkhāradukkhato nibbinnahadayassa sabbasaṅkhāravinissaṭṭam nibbānam yāthāvato paccavekkhantassa sammadeva samassāsakaram hutvā upaṭṭhahantaṃ taṃ upari adhigamāya ussukkaṃ karonto nibbānam hadaye nikkhipati nāmāti āha “**nibbānam -pa-opeti nāmā**”ti. Nibbānam -pa- ārammaṇato opeti nāmāti ānetvā sambandho. Atthavirahitā¹ “**Biḷibiḷi**”ti pavattakiriyaṃ biḷikā, ayaṃ pana gihisaññattikathā therassa attano sāmāññattha-asādhanaṭo devatāya biḷikā viyāti **biḷibiḷikāti** vuttā.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Anuruddhasuttavaṇṇanā

226. **Anantare attabhāveti** atītānantare devattabhāve. Thero hi tāvatimsadevalokā cavitvā idhūpapanno. **Aggamahe**sīti kāci paricārīkā devadhītā cittapaṇidhānamattena idānipi devakāya bhavissati upacitakusaladhammattāti maññamānā tasmim vattamānam² viya kathenti “**sobhasī**”ti āha. Evaṃ atītampissa dibbasotaṃ paccuppannam viya maññeyya nāticirakālattāti dassento “**pubbepi sobhasī**”ti āha. Sugatinirayādiduggatiyā vasena duggatā etarahīti adhippāyo. **Paṭipattiduggatiyā** kāmesu sammucchitabhāvato.

Paṭiṭṭhahantoti nivisanto. **Aṭṭhahi kāraṇehīti** cirakālaparibhāvanāya viruḷhamūlehi ayonisomanasikārādipaccayamūlakehi vuccamānehi aṭṭhahi kāraṇehi. **Ratto rāgavasenāti** sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite iṭṭhākāre sakkāye sañjātarāgavasā ratto giddho gadhito. **Paṭiṭṭhātīti** oruyha tiṭṭhati. **Duṭṭho**

1. Akkharavirahitā (Ka)

2. Tamhā vinivattamānam (Ka)

dosavasenāti sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite aniṭṭhā kāre sakkāye sañjātdosavasena duṭṭho rupitacitto. **Mūlho mohavasenā**ti asamapekkhanena mūlho muyhanavasena. **Vinibaddhoti** ahaṃkārena visesato nibandhanato mānavatthusmiṃ bandhito. **Mānavasenā**ti tena tena maññanākārena. **Parāmaṭṭhoti** dhammasabhāvaṃ niccādivasena parato āmaṭṭho. **Diṭṭhivasenā**ti micchādassanavasena. **Thāmagatoti** rāgādikilesavasena thāmaṃ thirabhāvaṃ upagato. **Anusayavasenā**ti maggena appahīnatāya anu anu santāne sayanavasena. Appahīnaṭṭho hi tesam̐ anusayaṭṭho. **Aniṭṭhaṅgatoti** saṃsayito. **Vikkhepagatoti** vikkhattabhāvaṃ upagato. **Uddhaccavasenā**ti cittassa uddhatabhāvavasena. **Tāpīti** tāpi devakaññāyo. **Evam̐ patiṭṭhitāvā**ti yathāvuttanayena rattabhāvādinā sakkāyasmim̐ patiṭṭhatā eva. **Naradevānanti** purisabhūta devānam̐.

Paṭigantuntī apekkhāvasena tato apagantum̐ apekkham̐ vissajjetum̐. **Dussantanti** dasantam̐, “vatthan”ti keci. **Sūcim̐ yojetvā**ti sibbanasuttēna sūcim̐ yojetvā pāse ca pavesetvā. Manāpakāye devanikāye jātā **manāpakāyikā**. Tesam̐ pabhāvaṃ dassetum̐ “**manasā**”ti-ādi vuttam̐. **Samajjanti** saṃhitam̐. **Gamanabhāvanti** gamanajjhāsayaṃ. **Vikkhīṇoti** vicchindanavasena khīṇo. Devatānam̐ uttarimanussadhammārocane doso natthīti tāsam̐ puna anāgamanattham̐ arahattam̐ byākāsi.

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nāgadattasuttavaṇṇanā

227. **Atikālenā**ti ativiya pubbaṇhakālena, kālassevāti attho. **Koṭisammuṇjaniyā**ti sammuṇjanikoṭiyā, sammuṇjaniyā ekadesenevāti attho. Iminā sammajjane amanāpakāritam̐ dasseti. **Majjhanhike vītivatteti** gihisaṃsaggavasena kālam̐ vītināmento majjhanhe bahuvītivatte. **Aññehi bhikkhūhīti** nātikālam̐ pavīṭṭhehi. Nissakkavacanañcetam̐. **Bhāyāmi nāgadattanti** tassa paṭipattim̐ bhāyitabham̐ katvā devatā

vadantī paṭipattiyāṃ niyojēti. **Suppagabbhanti** kāyapāgabbhiyādīhi ativiya samannāgataṃ.

Nāgadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kulagharāṇīsuttavaṇṇanā

228. **Ogāhappattoti** viśāsavasena anuppavesaṃ patto. **Aññataraṃ kulanti** tasmim̐ kule jāyampatiṃ sandhāya vadati. “**Bahūpakāraṃ me etaṃ kulaṃ** ciraṃ sappāyāhāradānādinaṃ, tasmā idhāyaṃ aggadakkhiṇeyyo jāto, imesaṃyeva deyyadhammapaṭiggaṇhanena puññaṃ vaḍḍhessāmi”ti cintesi. Tenāha “**aññattha gantvā kiṃ karissāmi**”ti-ādi. **Sāti** devatā. **Ubhopeteti** taṃ bhikkhuṃca gharaṇiṃca sandhāya vadati. **Paṭigādhappattāti** paṭigādham̐ pattā aññamaññasmiṃ patiṭṭhitavissāseṇa.

Vissamappattivasena santiṭṭhanti etthāti **saṇṭhānaṃ**, vissamanaṭṭhānaṃ. **Samāgantvāti** sannipatitvā. Paṭiññūdāharaṇehi mantayatīti **mantanaṃ**, ñāpakam̐ kāraṇam̐. **Paṭilomasaddāti** paṭilomabhāvena patitattā asaccavibhāvanā paṭikūlasaddā. **Tena kāraṇenāti** tena kāraṇapaṭirūpakena micchāvacanena. **Na maṅku hotabbaṃ** akārahābhāvato. **Saddena paritassatīti** parehi attani payuttamicchāsaddamattena paritassanasilo. **Vataṃ na sampajjatīti** yathāsamādinnavataṃ lahucittatāya na pāripūriṃ gacchati. **Sampannavatoti** paripuṇṇasīlādivatagūṇo.

Kulagharāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

229. **Vajjiraṭṭhe rājaputtoti** vajjiraṭṭhe jātasamvaddho vajjirājaputto. **Sabbaratticāroti** chaṇasampattiyā ito cito carantehi anubhavitabbanakkhattamaho. Tenāha “**kattikanakkhattam̐ ghosetvā**”ti-ādi. **Ekābaddham̐ hotīti** yasmā cātumahārājikadevā tasmim̐ divase

nakkhattaṃ ghosetvā attano puññānubhāvasiddhāya dibbasampattiya mahantaṃ nakkhattakīḷāsukhaṃ anubhavanti, tasmā taṃ tehi ekābaddhaṃ viya hoti. **Bheri-āditūriyānanti** bherimudiṅgasāṅkhapaṇavavīṇāditūriyānaṃ. **Tālitānanti** āraddhalayānurūpaṃ paḥāṇaṃ. **Vīṇādīnanti** vīṇāveṇugomukhī-ādīnaṃ. **Vādītānanti** yathāraḍḍhamucchanānurūpaṃ saṃghaṭṭitānaṃ. **Abhāsīti** tena saddena ākaḍḍhiyamānahadayo ayoniso ummujjitvā “mahatī vata me jānī”ti anutthunanto abhāsī. **Chaḍḍitadārukaṃ viyāti** vane chaḍḍitanirattakakaḷiṅgaraṃ viya. **Lāmakataroti** nihīnataro. Devatā paṭhamappitaṃ āṇiṃ paṭāṇiyā nīharanti viya tena bhikkhunā vuttamatthaṃ apanenti “tassa te bahukā pihayanti”ti avocāti vuttanti dassento “**thero**”ti-ādīmāha. Saggāṃ gacchantānaṃ yathā nerayikā pihayanti, evaṃ sammāpaṭipannassa tuyhaṃ bahū pihayanti, tasmā tvaṃ “pāpiyo”ti attānaṃ mā maññitthāti adhippāyo.

Vajjiputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sajjhāyasuttavaṇṇanā

230. **Nissaraṇapariyattivasenāti** addhā imaṃ pariyattiṃ nissāya vaṭṭadukkhato nissarituṃ labbhāti evaṃ nissaraṇapariyattivasena. **Sajjhāyanatoti** vimuttāyatanasīse ṭhatvā sajjhāyanato. Idāni tassa nissaraṇapariyattivasena sajjhāyanakaraṇaṃ, paṭipattivasena vattapaṭivattakaraṇaṃ, vipassanābhāvanañca dassetuṃ “**so kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Arahattaṃ pattadivase paṭipattikittanāya purimadivasesupi tathā paṭipajji, vipassanaṃ pana ussukkāpetuṃ nāsakkhīti dasseti. **Kālaṃ ativatteti** idam “**saṅkasāyatī**”ti padassa atthavacanāṃ. **Therassāti** sajjhāyakattherassa.

Dhammapadānīti sīlādidhammakkhandhadīpakāni padāni. Tenāha “**sabbampi buddhavacanāṃ adhippetan**”ti. Na gaṇhāsī uddesanti adhippāyo. Pāḷiyaṃ “bhikkhūhi saṃvasanto”ti iminā tesāṃ dhammassavanatthāyapi dhammo pariyāpuṇitabboti dasseti. Virajjati etenāti **virāgo**, ariyamaggo. **Jānitvāti** pariññābhisamayavasena diṭṭhasutādiṃ yāthāvato jānitā paṭivijjhivā.

Vissajjananti pahānaṃ. **Na buddhavacanassa** vissajjanaṃ.

Bhaṇḍāgārikapariyattiyāpi anuññātattā pageva nissaraṇatthāya, tattha pana mattā jānitabbāti dassento “**ettāvata**”ti-ādimāha.

Sajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Akusalavitakkasuttavaṇṇanā

231. **Akusale vitakketi** akosallasambhūtaṭṭhena akusale micchāvitakke. Yoni vuccati upāyo, tasmā asubhādiḥ subhādivasena manasikāro ayonisomanasikāroti āha “**anupāyamanasikārenā**”ti.

Pāsādikakammaṭṭhānanti pasādāvaham buddhānussati-ādikammaṭṭhānaṃ.

Balavapītiṇca sukhañcāti nīvaraṇavikkhambhanato balavantam upacārajjhānasahagataṃ pītiṇca sukhañca.

Akusalavitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Majjhanhikasuttavaṇṇanā

232. **Nandanavaggeti** nandanavaggavaṇṇanāyaṃ tattha idhāpi gāthāya viśesābhāvato. Yadi evaṃ kasmā tattha saṅgītaṃ idha gahitanti?

Devatāpaṭisaṃyuttataṃ upādāya devatāsaṃyutte saṅgahitampi aṭṭhuppattiyā paṭisaṃyuttattā idha gahitaṃ.

Majjhanhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pākatindriyasuttavaṇṇanā

233. Terasame yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthāritamevāti yojanā.

Jantudevaputtasutteti jantudevaputtasuttasaṃvaṇṇanāya. “Tattha saṅgītaṃ idhāpi”ti-ādi anantarasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Pākatindriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Gandhatthenasuttavaṇṇanā

234. **Gandhārammaṇaṃ upanijjhāyati**ti gandhasaṅkhātāṃ ārammaṇaṃ upecca nijjhāyati, rūpārammaṇena viya viññāṇena rūpaṃ, gandhārammaṇena taṃ upecca nijjhāyati paccakkhato, yāthāvato sabhāvato paṭivijjhatīti attho. **Upasiṅghissati**ti taṇhāvasena upagantvā siṅghissati.

Ekaṅgametaṃ theyyānanti ārammaṇavasena theyyavatthūsu vibhajiyamānesu ekamaṅgametaṃ gandhārammaṇanti āha “**thenitabbānan**”ti-ādi. Ojāpekkhāya theyyāya pavattamānāya dhammārammaṇatāpi tassā siyā, sā pana na madhurā theyyakatā cāti “**pañcakotṭhāsānan**”ti vuttaṃ. Kāmañca taṃ gandhārammaṇaṃ kenaci pariggahitaṃ na hotīti ādiyitum sakkā, satthārā pana ananuññātattā na yutto tassa paribhogo. Yaṃ pana tena bhikkhunā vuttaṃ “**na harāmi na bhañjāmi**”ti, tassapi ayameva parihāro. Vaṇṇiyati phalaṃ etenāti **vaṇṇaṃ**, kāraṇanti vuttaṃ “**vaṇṇenāti kāraṇenā**”ti.

Tasminti tasmiṃ bhikkhusmiṃ. **Ākiṇṇakammanto**ti taṇhādittṭhi-ādivasena akusalakammanto ditṭhimohataṇhādivasena ādito paṭṭhāya kusalakammānaṃ paṭikkhepanato. Dittṭhivasena ca kathinakakkhaḷakharigatattā “**akhīṇakammanto kakkhaḷakammanto**”ti vuttaṃ.

Ākiṇṇaluddoti ākiṇṇo hutvā kakkhaḷo. Tenāha “**bahupāpo**”ti-ādi. **Makkhitoti** litto. **Tanti** devatācodanaṃ. **Tasmāti** atikkamma ṭhitattā “**tvañcārahāmi vattave**”ti evamāha.

Gavesantassa attano santāne uppādanavasena pariyasantassa. Anekayojanāyāmaṃvitthāraṃ gaganatalaṃ byāpetvā uppannavalāhakakuṭappamāṇaṃ viya. **Suddhoti** sīlena parisuddho ayanti jānāsi. **Sugatinti** sundaranibbattiṃ. Tena nibbānassapi saṅgaho siddho.

Gandhatthenasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Vanasam̐yuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Yakkhasaṃyutta

1. Indakasuttavaṇṇanā

235. Attano pariṇāyakattena indo nāma mahesakkho indoti samaññā assāti katvā “indako”tipi vuccati, tassa **indakassa**. Indakūṭe pabbate nivasatīti indakūṭanivāsī, tassa **indakūṭanivāsino**. Balikammehi yajitabbato pūjitabbato yakkho, tassa **yakkhassa**. Indassa nivāsattṭhānabhūtaṃ kūṭaṃ indakūṭanti **yakkhato kūṭena nāmaṃ laddhaṃ**. Indakūṭo indo uttarapadalopena yathā “kelāsakūṭo kelāso”ti. Indo yakkhoti **kūṭato yakkhena nāmaṃ laddhaṃ**. Na cettha itarītanissayadoso aññamaññūpalakkhaṇabhāvato yathā taṃ “kāyakammaṭṭhānaṃ”ti. **Rūpanti** sakalaṃ rūpakkhandhamāha, na rūpāyatananti. Imaṃ sarīraṃ pecca ayaṃ kinti paṭilabhatīti codeti.

Kuto āgacchatīti parādhārarupe jīve attani mātukucchimokkante rūpassa sambhavoti kuto nāma ṭhānato āgacchati. Tenāha “**imāni ca aṭṭhīni imā ca maṃsapesiyo**”ti-ādi. **Kathaṃ nvayanti** ayaṃ kucchisaṅkhāte gabbhare kathaṃ sajjatīti pucchati. “Sihānaṃva nadantānaṃ, dāṭṭhīnaṃ girigabbhare”ti-ādinā¹ gabbharo ca kucchivācako āgato. Tenāha “**gabbharasminti mātukucchismī**”ti. **Puggalavādīti** attavādudupādāno². Yathā hi macchamaṃsaṃ bhuttaṃ pheṇaṃ viya hutvā vilīyati, na ca paññāyati sattabhāvena³ appavattanato, evamevaṃ yadi mātukucchismīṃ gabbhabhāvena uppannaṃ rūpaṃ satto na bhaveyya no vaddheyya, vilīyitvā gaccheyya, paññāyati ca taṃ rūpaṃ, tasmā jīvoti imāya **laddhiyā**. **Evamāhāti** “rūpaṃ -pa- gabbharasmin”ti evamavoca. **Paṭhamanti** etesaṃ pañcannaṃ paṭhamāṃ. Tenāha “**paṭhamena paṭisandhiviññāṇena saddhin**”ti. “**Jāti-unṇaṃsūhīti** jāti-eḷakāya unṇaṃsūhī”ti vadanti. “Gabbhaṃ phāletvā gahita-unṇā **jāti-unṇā**, tassā aṃsūhi **tīhi katasuttaḡge**”ti saṃyuttabhāṇakānaṃ adhippāyo.

Anāviloti accho, suppasannoti attho. **Evamvaṇṇappaṭibhāganti** vuttappamāṇasaṇṭhānasamparicchinnāṃ. **Kalalaṃ sampavuccatīti** attabhāvo

1. Khu 2. 219 piṭṭhe.

2. Attavādudupādānena (Ka)

3. Sadābhāvena (Ka)

bhūtipādārūpasāṅkhāto santānavasena pavattamāno kalalam nāmāti kathiyati.

Kalalāti yathāvuttakalalarūpahetu tam nissāya paccayam katvā.
Maṃsadhovana-udakavaṇṇanti vaṇṇato maṃsadhovana-udakavaṇṇam,
saṇṭhānato pana vilīnatipusadisam.

Paripakkanti paripākakalalabhāvato paripākam gataṃ superipākam gataṃ. **Samūhatanti** samūhabhūtam saṅgataṃ. **Vivaṭṭamānanti** pariṇamantaṃ. **Tabbhāvanti** karaṇe etaṃ upayogavacanam, tabbhāvena pariṇamantanti attho. Nissakke vā upayogavacanam, tabbhāvato kalalabhāvato kalalam vipariṇamantaṃ. **Abbudam nāma jāyati**, abbudam nāma sampajjatīti attho.

Vilīnatipusadisā saṇṭhānavasena, vaṇṇavasena pana siyā arattāva hotīti vadanti. **Maṇḍanti** dārikānam tathā piḷanato nibbattamaricapakkassa sārabhūtam rasam. **Sabbabhāgehi muccatīti** so maṇḍo kapāle alaggo hutvā tassa sabbabhāgehi muccitvā piṇḍito hutvā tiṭṭhati. **Evarūpā pesi hotīti** sā pesi gabbhāsaye katthaci alaggā yathāvuttamaṇḍo viya piṇḍito hutvā tiṭṭhati. Tenāha “**vilīnatipusadisā**”ti.

Pesi nibbattatīti ettha **pesīti** nissakke paccattavacananti āha “**tato pesito**”ti.

Ghanassa saṇṭhānam, nibbattam kammaṇṇapaccayāti tamsaṇṭhānam rūpadhammanibbattiyā jāyati. “Jarāmarāṇam aniccaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppannam”ti¹ hi vuttam.

Piḷakāti piḷakasadisā maṃsapīṇḍā jāyanti.

Sattamādīnīti ādi-saddena aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya yāva ekacattālīsā catuttimsa sattāhāni saṅgaṇhāti. Pariṇatakālanti gabbhassa pariṇatakālam. Navamāsato bahi paripakko nāma hoti kesalomāddinibbattito. Tenāha “**dvācattālīse sattāhe etāni jāyanti**”ti.

1. Sam 1. 264 piṭṭhe.

Tassāti gabbhaseyyakasattassa. **Mātu-udarapaṭalena ekābaddho** hoti yato mātārā paribhutta-āhāro āmāsaye paṭiṭṭhite gabbhassa nābhinaḷānusārena gabbhagatassa sarīraṃ sampatvā āhāra-kiccaṃ karoti. **Āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti**ti gabbhagatassa kāye ojāya paccayo hoti. Sā ca taṃ paccayaṃ labhitvā ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ mātārā paribhutta-āhārapaccayena gabbhagato dasa māseyāpeti attano nābhinaḷānusāragateneva tena yāva āhārasamuṭṭhānasattāho, tato paṭṭhāya āharaṇato. Keci pana “mātārā paribhutta-āhāro bāhiravaggo viya tassa kāyaṃ abhisanneti parisanneti, tena so yāpeti”ti vadanti. Kucchigataṃ udarapaṭalena tirohitattā bhi tṭhanti vattabbataṃ na arahatīti **“kucchiyā abbhantaragato”**ti āha. **Mātukucchigato naroti**¹ mātu tirokucchigato. **Evaṃ khoti** iminā yathāvuttākārena ayaṃ satto -pa- nibbattati, tasmā rūpaṃ na jīvo. Na hi diṭṭhigatassa sattāhakkamena vuḍḍhippatto icchito aniccatāpattito.

Indakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

236. **Sakkanāmakoti** baliputto viya sakkassa vasena gahitanāmo. “Eso kirā”ti pāṭho. “Eko kirā”tipi likhanti. Mārassa pakkhe gato **mārapakkhiko**. **Yadaññanti** ettha **yanti** kiriyāparāmasanaṃ, tasmā yaṃ aññassa anusāsanaṃ, taṃ samaṇassa na sādḥūti yojanā. **Kāraṇenāti** kāraṇamattena saṃvāso jāyati. **Yena kenaci** gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. **Taṃ** kāraṇantaraṃ samāgataṃ purisaṃ **sappañño** sambuddho **anukampitum nārahati** visesādhigamābhāvā, sati pana tasmiṃ savisesaṃ pasādo hotīti. **Manasā ce -pa- na tena hoti saṃyutto** sinehasena anukampā anuddayā tassā asaṃkiliṭṭhasabhāvattā.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sūcilomasuttavaṇṇanā

237. Gayāya avidūre bhavo gāmo “gayā”ti vuttoti āha “**gayāyan**”ti, tenāha “**gayāya avidūre nivīṭṭhagāmaṃ upanisāyāti attho**”ti. Gocaragāmanidassanaṃ hetam. **Idaṃ upari idaṃ heṭṭhāti natthi** uppaṭipāṭiyo¹ mañcapādānaṃ dvīsu passesu dīghabhāvena. Balikammatthāya kataṃ devatādhiṭṭhānanti adhippāyena **devaṭṭhāne ṭhapenti**. Aṭṭhapādamañcasadisō kira so heṭṭhupariparivattetabbato. Kathinasibbanasūci **kathinasūci**. **Apaccattharivāti** kiñci saṃghikasenāsanassa upari paṭicchadanaṃ apaccattharivā. **Gavacchivijjhitaṃ viyāti** tehi sūcilomehi gavacchijālaṃ viya gataṃ sabbaso samohataṃ.

Idhāpi “kharasarīro”ti vatvā kharasarīraṃ kathinasūcisadisatāya lomassāti tassa tathābhāvassa kāraṇaṃ dassento “**so kirā**”ti-ādimāha. **Attano hatthehi**ti saṃghikatelasammakkhitehi attano sarīraṃ makkhesi. **Itīti** vuttākārena.

Samāgamaṭṭhānanti yakkhasannipātaṭṭhānaṃ. **Soti** sūcilomo yakkho. **Manti** ca tameva vadati.

Uṭṭhāpetvāti uddhaggā katvā. **Apanāmesīti** yathā so attano kāyaṃ upanetuṃ na sakkoti, tathā karonto thokaṃ apānāmesi. **Amanuññoti** pharusatikkhatāya na manuñño. **Cittaṃ vā te khipissāmīti** mayhaṃ ānubhāvena tava cittavikkhepaṃ vā karissāmī. Yathā pana so cittavikkhepaṃ kareyya, taṃ dassetuṃ “**yesañhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Bheravaṃ vāti** vuttākārena aññathā vā bhayānakaṃ dassanamatteneva sattānaṃ bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetuṃ samatthaṃ. “Kathentānaṃyevā”ti vā pāṭho. Taṃ dvīsu pādesu gahetvā pāraṃ gaṅgāya khipissāmīti yojanā.

Kutonidānāti kasmā kāraṇā. Aṭṭhakathāyaṃ pana samāsapadametaṃ, vibhatti-alopena niddesoti dassetuṃ “**kimnidānā kimpaccayā**”ti attho vutto. **Cittaṃ ossajantīti** kusalacittaṃ pavattituṃ

appadānavasena purato khipanti. **Kuto samuṭṭhāyā**ti micchāvitakkānaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati.

Kāmarāgādayo subhanimittādīsu ayonisomanasikārahetū, kāmo pana ayonisomanasikāro ca niyakajjhatapariyāpannoti āha “**ayaṃ attabhāvo nidānaṃ etesanti itonidānā**”ti-ādi. **Evamevā**ti aṭṭhakathāyaṃ kīḷāpasutakumārakā viya micchāvitakkā daṭṭhabbā, tesāṃ uppattiṭṭhānabhūto loko viya ayaṃ attabhāvaloko. Tehi ossajiyamānaṃ dhaṅkaṃ viya cittaṃ, tassa pāde baddhadīghasuttakaṃ viya taṃ dūrānubaddhaṃ saṃyojananti evaṃ upamāya saṃsandanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāpavitakkānaṃ taṃsampayuttakilesānaṃca taṇhā visesapaccayo tadabhāvena tesāṃ abhāvathoti āha “**taṇhāsinehato jātā**”ti. Attabhāvapariyāpannattā “**attani sambhūtā**”ti vuttaṃ. Tena nesāṃ anaññahetukataṃ dasseti, **nigrodhasseva khandhajātī**ti iminā pana puthubhāvaṃca, **visattā**ti-ādinā dubbinissaṭataṃca. **Vatthukāmesu** rūpārammaṇādīsu puthūsu. **Puthū kilesakāmā** kāmarūpataṇhādayo. **Tehi** kilesakāmehi karaṇabhūtehi. **Attabhāvaṃ** khandhapañcakaṃ. **Ye** vipassanāya yuttapayuttā yāthāvato **jānanti**.

Yatoti paccatte nissakkavacananti āha “**yaṃ nidānamassā**”ti. “Vinodenti”ti kattuniddesena yena na vinodenti, taṃ kāraṇaṃ bādhitamevāti āha “**maggasaccena vinodenti**”ti. Vinodanañcettha santānato nīharaṇaṃ bahikaraṇaṃ sabbaso pahānaṃ, pahīne ca tasmiṃ kilese oghaṃ tarantīti dassento “**duttaraṇ**”ti-ādimāha. Etasmiṃ adhigate na puna bhavoti **apunabbhavo**, nibbānanti āha “**apunabbhavaśāṅkhātassā**”ti-ādi. Yasmā ettha “ye naṃ pajānanti, yatonidānaṃ”ti padadvayena dukkhasamudayasaccāni, vinodanaggahaṇena maggasaccaṃ, apunabbhavaggahaṇena nirodhasaccaṃ pakāsitāṃ, tasmā vuttaṃ “**cattāri saccāni pakāsento**”ti.

Tasmiṃyevāti yattha ṭhito “rāgo ca doso cā”ti-ādinā pañhaṃ pucchi, tasmiṃyeva padese ṭhito. **Desanānusārenā**ti satthu sāmukkaṃsika dhammadeśanāya anussaraṇena. **Ñānaṃ pesetvā**ti

vipassanāpaṭipāṭiyā nibbānaṃ pati anubodhañāṇaṃ pesetvā pavattetvā.
Sotāpattiṭṭhale paṭiṭṭhitoti saḥassanayapaṭimaṇḍitassa paṭhamamaggassa
 adhigamena paṭhamaphale paṭiṭṭhito paṭilabhatīti yojanā. **Na kiliṭṭhattabhave**
tiṭṭhanti mahānubhāvattā ariyadhammassa. **Setakaṇḍupīlakasūciyoti**
 setabhāvaṃ patvā kaṇḍupīlakā lomasūciyo **sabbā** anavasesā **patitā**
 paribhaṭṭhā apagatā. **Bhummadevatāparihāranti** bhummadevattabhāvanti.

Sūcilomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mañibhaddasuttavaṇṇanā

238. **Sukhaṃ paṭilabhatīti** diṭṭhadhammikādibhedanā sukhaṃ
 adhigacchati. **Niccameva seyyo** satimato āyatiṃ hitacaraṇato. Mañibhaddo
 “satimā puggalo satokārī sampati veraṃ nappasavati”ti adhippāyena **“verā**
ca parimuccatī”ti āha. Bhagavā pana satimantatāsiddhiyā veraparimuccanaṃ
 na accantikaṃ, nāpi ekantikaṃ paṭipakkhena parato ca appahīnattāti taṃ
 nisedhento **“verā ca na parimuccatī”**ti vatvā, yaṃ accantikaṃ ekantikaṃ
 parassa vasena veraparimuccanaṃ, taṃ dassento **“yassā”**ti gāthamāha.
Karuṇāyāti appanāppattāya karuṇāya. **Karuṇāpubbabhāgeti**
 karuṇābhāvanāya vasena uppāditapaṭhamajjhānūpacāre. **Soti**
 karuṇābhāvanaṃ bhāvento puggalo. **Mettaṃsoti** mettacittaṃ aṃso eko
 kusalakoṭṭhāso etassāti mettaṃso. **Tassa kenacīti** tassa arahato karuṇāya
 mettābhāvanāya ca sātisaṃyattā tadabhāvena kenaci puggalena saddhiṃ
 verappasaṅgo nāma natthi. Iminā khīṇāsavepi mettākaruṇābhāvanārahite
 koci attano cittadosena veraṃ kareyya, na pana tasmim
 mettākaruṇācetovimuttisamannāgate koci veraṃ kareyya. Evaṃ mahiddhikā
 brahmavīhārabhāvanāti dasseti.

Mañibhaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sānusuttavaṇṇanā

239. **Yakkhena gahito hotīti** yakkhena anupaviṭṭho hoti. Tassa yakkhagahaṇassa kāraṇaṃ mūlato pabhuti vitthārato dassetuṃ “**so**”ti-ādimāha. Tassa antimabhavikattā ādiso paṭṭhāya adhisīlasikkhāya sakkaccaṃ pūraṇanti dasseti “**so pabbajitakālato**”ti-ādinā. **Paccāhāraṇti** paṭikkhepaṃ. **Imasmim sarabhaññeti** imasmim mama dhammabhaṇane. **Pattinti** pattidānaṃ. **Piyā honti**, tenāha bhagavā “ākāṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu ‘sabrahmācārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti¹. Tathā cāha “**tasmim sāmaṇere**”ti-ādi.

Vuḍḍhimanvāyāti yobbanappattiyā aṅgapaccaṅgānaṃ parivuḍḍhimāgama. Kāmasambhogasamatthatāvasena **paripakkindriyo**. **Anuyojetvāvāti** vissajjetvāva, gihibhāve vā anuyojetvāva. “Pubbe tuyhaṃ putto sīlavā kalyāṇadhammo lajjī kukkuccako sikkhākāmoti sambhāvito, idāni tato aññathā jāto”ti ghosānāvasena **devatānaṃ antare māheva me lajjaṃ uppādeyya**.

Paṭihāriyapakkhañcāti cātuddasīpañcadasī-aṭṭhamīnaṃ yathākkamaṃ ādito antato ādi-antato ca pavesananikkhamanavasena uposathasīlassa paṭi paṭi abhimukhaṃ paccāvahitabbapakkhāṇca. **Terasiyāpīti** paraṃ sattamīnavamīsūpīti attho. Pavesabhūtaṃ hi uposathasīlassa sattamīsū samādinnaṃ sīlaṃ paṭipadaṃ, navamīsū nikkhamabhūtanti ācariyā. Porāṇaṭṭhakathāyaṃ pana paccuggamanānugamanapariyāyena vuttanti āha “**manussā**”ti-ādi. **Addhamāsanti** sakalakālapakkhāṃ. Evaṃ hi vassavāsassa anugamaṃ gataṃ hoti. **Suṭṭhu samāgatanti** supārisuddhaṃ sampannaṃ katvā attano santānaṃ āgataṃ. Taṃ pana attano cittaṇa samaṃ pakārehi yuttaṃ hotīti āha “**sampayuttan**”ti. Arahantānaṃ anukaraṇena **seṭṭhacariyaṃ**. “**Na te hi yakkhā kīlanti**”ti attano puttassa kāye adhimuccanaṃ attano kīlanaṃ viya hotīti katvā āha.

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

Upāsikā yathāvutta-uposathasīlena sīlavatī, sāmaṇero pana attano sāmaṇerasīlena sīlavā. **Uppatitvā**ti ākāse uppatitvā. **Mokkho natthi** dukkhāvahassa kammaṣa katūpacitattā.

Duvidhepi kāmeti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmaṃ pariccajanto eva hi vatthukāme pariccajati nāma. **Vibbhamanavasena āgacchati** bhikkhāya āhiṇḍanādipabbajitakiccato. **Uppabbajitvā** vigatasīlassa jīvato ānāpānamattena **jīvantopi so matakova**. Vuttaṃ hetam “maraṇam hetam Sunakkhatta¹ ariyassa vinaye, yo sikkham paccakkhāya hīnāyāvattatī”ti².

Uṇhaṭṭhenāti saparīlāhaṭṭhena. ³**Abhidhāvathā**ti abhidhāvattīti imasmim abhidhāvanakicce³ bhaddam te hotūti vatvā gihibhāvāya abhidhāvatha. **Nīharitvā**ti nikkhāmetvā. Ekādasahi aggīhi ādittattā **mahāḍāhasadise**. **Sallakkhetvā**ti gihibhāve ādīnavam, pabbajjāya ānisaṃsaṅca sallakkhetvā. **Hirottappam paṭilabhivā** “mama uppabbajitukāmataṃ sabrahmacārino jānissanti”ti. Catunnam parisānam cittasaṅkhobhavasena **sakalajambudīpaṃ khobhetvā**.

Sānusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piyaṅkarasuttavaṇṇanā

240. **Paccanteti** pariyante. **Pāḷiyekkanti** saṅgītikāle visum. Yamakavaggādikā brāhmaṇavaggaṃpariyosānā chabbīsati vaggā etissāti **chabbīsativaggā, tantīti** pāḷi. Uccārapassāvādi evarūpaṃ **dubbhojanam** “asuci jegucchabhāvena duṭṭhu bhojanan”ti katvā, dubbhojanaggahaṇena vā vantaḡabbhamalādīni atidisati. **Chavi-ādīni chetvā**ti chavi-ādīni ativiḡjha ativiya pavisitvā. **Aṭṭhimīṇjam āhacca aṭṭhāsi** pītisamuṭṭhāna-ulaṛoḡārarūpappavattiyā. Tenāha “**hadayaṅgamanīyo hutvā**”ti.

1. Bhikkhave (Ka)

2. Ma 3. 45 piṭṭhe.

3-3. Adhivāsathāti adhivāsattīti imasmim adhivāsanakicce (Ka)

Dhammatāya samādiṇṇanti kassaci santike aggahetvā sayameva tasmim̐
khaṇe saṃyatā homāti yathāsaṃyatā. **Tatīyapadenāti** “sikkhema susīlyan”ti
iminā padena. **Sesāti** vuttāvesesā **Tisso**
adinnādānamicchācārasurāpānaviratiyo. **Gahitā** gobalībaddaṇāyena.
Chātakam̐ dubbhikkhaṇca etthāti **chātakadubbhikkhā**,
jighacchādubbhikkhābahulāyāti attho. **Pisācayakkhayoniyāti**
pettivisayasadisayakkhayoniyā api nāma mucceṃmāti yojanā.

Piyaṅkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Punabbasusuttavaṇṇanā

241. Vasanaṭṭhānaggahaṇena rattitṭhānadivāṭṭhānādayo saṅgaṇhāti.
Dvādasahatthamattameva gaṇhāti pakatisaṇcāraṇūpacāramattabyāpanato.
Yathāparisanti parisānurūpaṃ, yattha yattha parisā tiṭṭhati, taṃ taṃ ṭhānam̐
gacchati parisapariyantikattā. Satthu mukhavikārābhāvato pavesānuññaṃ
sallakkhentī “nūna ayaṃ katādhikārā bhavissatī”ti anumānasiddham̐
upanissayaṃ disvā. Ekībhāvagamanenāti hatthapāsūpagamanena parisāya
missībhāvappattiyā. **Puttakāti** puttaputtiyo. Anukampāyaṃ hi **ka-saddo**.

Nibbānārammaṇena ariyamaggena muñciyamānā ganthā “**nibbānam̐**
āgammamuccantī”ti vuttā. **Velātikkantāti** pamāṇato paricchinditum̐ na
sakkāti āha “**pamāṇātikkantā**”ti. **Piyāyanāti** āsāsanā Āsāsanam̐ pemavasena
pemavattuno esanā patthanāva hotīti āha “**magganā patthanā**”ti. Tatoti
piyaputtādito. **Pāṇinanti** sāmi-atthe puthuvacanam̐ dukkhasaddāpekkham̐.
Ke mocetīti mocanakiriyāya kammaṃ pucchati. Itaro pana atthavasena
vibhattivipariṇāmoti “**pāṇineti āharitvā vattabban**”ti āha. **Abhisambhudhanti**
abhisambudhanto. Tenāha “**abhisambuddho**”ti. **Saddhammassāti**
upayogatthe sāmivacananti āha “**saddhammameva ajānitvā**”ti.

Puttassa anumodanam̐ karontīti puttassa paṭipatti-anumodanam̐ karontī.
Uggatāti ettha kalale vaṭṭadukkhe nimujjamānā tato sīsam̐ ukkhipitum̐

asakkontī ajja buddhānubhāvena paññāsīsaṃ ukkhipitā uggatā. Puna vinipātābhāvato sammadeva-uggatattā **samuggatā**. Tathābhūtāsāsanepi uggatā samuggatā jātā. **Catusaccapaṭivedhabhāvanti** catusaccapaṭivedhassa atthibhāvaṃ. **Kaṇḍukacchu-ādīti ādi-**saddena jeguccha-asātādiṃ saṅgaṇhāti. **Dibbasampattiṃ paṭilabhati** pavattiyāṃ sampattidāyino kammaṃ katokāsattā. **Tuṇhī uttarike hotīti** mātu vacanaṃ sampaṭicchitvā tassa viśesādhigamassa avibandhakaraṇasammāpayogena yathāladdhaviśesāya mātuyā vasena yasmā dhītā diṭṭhadhammikasampattilābhī, tasmā vuttaṃ “**mātu ānubhāvenevā**”ti.

Punabbasusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sudattasuttavaṇṇanā

242. **Karaṇīyenāti** ettha **karaṇīyanti** vāṇijjakammaṃ adhippetanti taṃ vivaranto “**anāthapiṇḍiko cā**”ti-ādimāha. **Vikkīyatīti**¹ vikkayaṃ gacchati. **Tatheva karotīti** yathā rājagahaseṭṭhinā sāvatthiṃ gantvā kataṃ, theveva rājagahaṃ gantvā karoti. **Svāyanti** anāthapiṇḍiko.

Taṃ divasanti yaṃ divasaṃ anāthapiṇḍiko gahapati rājagahasamīpaṃ upagato, taṃ divasaṃ. **Paṇṇanti** sāsaṇaṃ. **Na suṇīti** asuṇanto “paṇṇaṃ na suṇī”ti vutto. Dhammagāravena hi so seṭṭhi aññaṃ kiccaṃ tiṇāyapi na maññi. Tenāha “**dhammassavanatthāyā**”ti-ādi. **Dārakarūpānanti** dārakānaṃ. Anattantarakaro hi **rūpa-**saddo yathā “gorūpānaṃ”ti. **Pañcavaṇṇanti** khuddikādibhedāṃ pañcappakāraṃ pītiṃ paṭilabhi. Anukkamena hi tā etassa sambhavanti. “**Sīsena uṭṭhāya -pa- gacchatī**”ti padaṃ pītisamuṭṭhānarūpavasena lakkhetvā vuttaṃ.

Sivathikāya vasatīti sivathikāya samīpe vasati. Susānassāsannaṭṭhāne hi so viharo. **Athassāti** athassa anāthapiṇḍikassa “akālo -pa- upasaṅkamissāmī”ti etaṃ ahosi. **Buddhagatāya**

1. Vikkāyatīti (Ka)

satīyāti aññaṃ kiñci acintetvā buddhagatāya eva satiyā sayanavaragato nipajji. Tena vuttaṃ “**taṃ divasan**”ti-ādi.

Balavappasādoti buddhārammaṇā balavatī saddhā. **Pīti-ālokoti** purimabuddhesu cirakālaṃ paricayaṃ gatassa balavato pasādassa vasena “buddho”ti nāmaṃ savanamattena uppannāya ulārāya pītiyā samuṭṭhāpito vipassanobhāsasadisō sātisayo āloko hoti citta-paccaya-utusamuṭṭhāno. Tenāha “**sabbatamaṃ vigacchī**”ti-ādi. “Devatā hi katā”tipi vadanti, purimo evettha yutto.

Amanussāti adhigatavisesā devatā. Tā hi seṭṭhissa sampattim paccakkhato passimsu. Tenāha “**ayaṃ mahāseṭṭhī**”ti-ādi. **Allasarīranti** tāvadeva chaḍḍitaṃ acchinnam vā kaḷevaram. **Aparampīti** mataṃ kuthitakuṇapaṃ. **Parikirimsūti** samantato osaritā ahesum. **Āloko antaradhāyi** pītivegassa mandabhāvena taṃsamuṭṭhānarūpanaṃ dubbalabhāvato.

Imināvāti adhikārena sahasapadena eva sambandhitabbāni. Padaṃ vītiharati etthāti **padavītihāro**, padavītihāraṭṭhānaṃ. **Samaganamaneti** dutavilambitaṃ akatvā samagamane. **Tatoti** tesu soḷasabhāgesu. **Eko koṭṭhāsoti** yathāvuttaṃ padavītihārapadesaṃ soḷasadhā bhinnassa eko bhāgo. **Pavattacetanāti** yathāvuttakalāsāṅkhātassa padesassa laṅghanadhāvanapavattacetanā. Padaṃ vā vītiharati etenāti **padavītihāro**, tathāpavattā kusalacetanā. “Tassā phalaṃ soḷasadhā katvā”ti vadanti. Patiṭṭhahantassa vasena gahitanti yojanā. Vivaṭṭanissitāya eva ratanattayapūjāya dhammassavanassa sikkhāpadasamādānassa saraṇagamanassa ca atthāya gacchatopi vasena vaṭṭati, paṭhamam vuttagamanam lokuttaravisesādhigamassa ekantikaṃ, dutiyam anekantikanti “**vaṭṭatiyevā**”ti sāsāṅkavacanam.

Soti anāthapiṇḍiko seṭṭhi. **Anuyuttāti** anugāmino sahāyā. Teva sandhāya vadati. “Sivako amanusso”ti apare. Na kevalam¹ “anuyuttāpi me atthi, kasmā bhāyāmi”ti evam sūro ahosi, atha kho buddhagatāya tikkhavisadasabhāvena sabbam parissayam

1. Na kevalam ahameva (Ka)

madditvāpi agamāsīti dassetum **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ. Pakkhandanalakkhaṇā hi saddhā, tāya yuttato sappurisopi saddhammaguṇavasena sabbaṃ parissayaṃ madditvā pakkhandatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakāmasamiddhatā pariccāgasīlatā ulārajjhāsayatā paradukkhāpanayakāmatā paresaṃ hitesitā parasampattipamodanāti evamādīnaṃ mahāguṇānaṃ vasena niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍadāyakattā **“anāthapiṇḍiko”**ti evaṃ **uppannaṃ nāmaṃ. Evamāhāti** **“ehi sudattā”**ti evaṃ āha.

Kilesaparinibbānenāti sabbaso rāgādikilesavūpasamena. **Kilesavūpasamanti** sabbaso sabbesaṃ kilesānaṃ vūpasamaṃ aggamaggena patvā. **Anupubbikathanti** dānādikathaṃ. Sā hi anupubbena kathetabbattā **“anupubbikathā”**ti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“atha kho bhagavā anupubbiṃ kathaṃ kathesi, seyyathidaṃ? Dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesī”**ti¹. **Matthaketi** anupubbikathāya upari parabho. **Cattāri saccāni pakāsesīti** yathā mahāseṭṭhi sahasanayapaṭimaṇḍite sotāpatti-phale paṭiṭṭhāti, evaṃ pavattinivattiyo saha hetunā vibhajanto cattāri ariyasaccāni pakāsesīti.

Sudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭthamasukkāsuttavaṇṇanā

243. **Rathikanti** racchaṃ. **Gahetvāti** gantvā. **Siṅghāṭakanti** aññattha tikoṇā racchā vuccati, idha pana **“catukkan”**ti vuttaṃ. **“Madhupītā”**ti ettha **madhu-saddena madhuviseso vuccatīti āha “gandhamadhupānaṃ pītā viyā”**ti. Sāmaññajotanaṃ hi visese tiṭṭhatīti **gandhamadhūti** ca ativiya madhuro madaniyo eko madhuviseso. Tenāha **“asaññī hutvā sayatevā”**ti.

1. Vi 4. 304 piṭṭhe.

Na paṭivāṇīyaṃ na apañetabbanti **appaṭivāṇīyaṃ**. Tenāha “**bāhirakañhi**”ti-ādi. Yaṃ kiñci santapaṇītabhāvāvahaṃ na secananti **asecanakaṃ**. Tato **eva anāsittakaṃ**. **Ojavantanti** bahusammata-ojantasadisatāya ojavantaṃ. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi. **Dhammatāyāti** attano sabhāveneva. **Madhuro** iṭṭho. **Pivantī viyāti** sukkāya bhikkhuniyā upanīyamānaṃ saddhammāmatarasaṃ attano sotañjalim pūretvā odahantīva. Valāhakato āgataṃ **valāhakaṃ**.

Paṭhamasukkāśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasukkāśuttavaṇṇanā

244. **Bahuṃ vata puññaṃ pasavati** sabbaganthavimuttiyā sīlasamannāgatena aggadakkhiṇeyyāya sukkāya theriyā bhojanassa dinnattā.

Dutiyasukkāśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīrāsuttavaṇṇanā

245. **Ekādasamaṃ uttānameva** dasamena sadisattā. Tattha hi bhojanaṃ upāsakassa ābhatāṃ, idha cīvaradānanti ayameva viseso.

Cīrāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Ālavakasuttavaṇṇanā

246. **Ālavīyanti** itthiliṅgavasena taṃ raṭṭhampi nagarampi vuccati. Raṭṭhe adhippetepi na ettha bahuvacanaṃ tathāruḷhiyā abhāvato. **Taṇca bhavananti** taṇca ālavakassa yakkhassa bhavanaṃ. **Tatthāti** ālavakassa bhavane. “Atha kho ālavako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkamī”ti **ettha** tasmim pāṭhapadeso. **Ayamanupubbikathāti** ayaṃ idāni vuccamānā anupubbato āgatā kathā. Ālavīyā issaroti ālavo, **ālavakoti**

ca rājā vutto. Kadāci corapaṭibāhanattham, kadāci
 ussāhasattivibhāvanavasena paṭirājanisedhanattham, kadāci
 lakkhayogyavinīyogavasena byāyāmakaraṇatthaṇca. Migānam vananato
 vasanato vānato vā “migavā”ti laddhasamaññaṃ **migavaṃ**. **Tassevāti** rañño
 eva. **Migoti** eko eṇimigo. **Tiyojananti** accantasamīyoge upayogavacanāṃ.
Udakaṃ viya pavisitvā ṭhitanti yathā parissamappatto udakaṃ pavisitvā
 ṭhito nirassāso hoti, evaṃ viya ṭhitaṃ. **Mūlanti** samīpaṃ. Yakkhaṃ disvāva
 rañño bhayaṃ chambhitattaṃ ūrutthambhaṃ ahosi, tasmā rājā palāyitum
 nāsakkhi. Tena vuttaṃ “**khāditum upagato**”ti. Atha rājā dvidhā chinnaṃ
 migam datvā attānaṃ mocetukāmo ahosi, yakkho “nanu mama
 hatthagatakālato paṭṭhāya migopi mama santako, tattha kinnāma te
 kerāṭiyamidaṃ datvā attano mocanan”ti rājānaṃ na muñci, atha rājā tassa
 tādisaṃ paṭiññātaṃ akāsi. Tena vuttaṃ “**rājā tena saddhin**”ti-ādi. **Bhavanaṃ**
anupagatanti idaṃ mama bhavanaṃ anupagataṃ. **Ananuññātanti** upagatena
 sāmibhūtena ananuññātaṇca. Etena upagataṃ taṃ, idāni tādīsena
 anuññātaṇca khāditum labhāmīti dasseti.

Maccupatheti maccugocare. Āsannamaraṇatāya evamāhaṃsu.

Taṃ Āḷavakakumāraṃ ādāya pakkamimsūti yojanā. Tassa rañño
 mahesī Āḷavakakumārassa mātāti vuttā. Devisahassānaṃ vippalapantīnanti
 vacanaṃ pariṇāmetabbaṃ.

Desanāpariyosāneti yakkhaṃ dametvā paccāgantvā nagaradvārasamīpe
 rukkhamaṇe nisinnena bhagavatā sarājikāya mahatīyā parisāya
 desitadesanāya pariyosāne. **Soti** bhagavā. **Bhavane evāti** vimāne eva.
Bhagavāpi passati pakaticakkhunāva nigrodhassa upari nibbattatā.

Tatrāti tasmim “rosetukāmatāyā”ti vacane. **Tesanti**
 sātāgiri hemavatānaṃ. Kāladīpadesakulajanetti-āyuppaṃāṇavisayaṃ
pañcamahāvīlokitaṃ. “Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhaṇca upasammati”ti-
 ādinā¹ āgatāni **dvattimsa pubbanimittāni**. Kaṭippadesavatthikosakaṇṇato
tidhā. **Saddhoti** āḷavakassa ugghositasaddo.

1. Khu 4. 313 piṭṭhe buddhavaṃse.

Iminā pasaṅgena sakalajambudīpaṃ byāpetvā pavatte aparepi tayo sadde yathā ete, evaṃ āḷavakassa ugghositasaddopīti dassetuṃ “**cattāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Osakkanteti** parihāyamāne.

Cuṇṇentāti cuṇṇetuṃ samatthataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana cuṇṇanavasena vuttaṃ. Tenāha “**mā kassaci**”ti-ādi. **Ussāvabindumattampīti** ussāvapatanamattampi. **Khurappaṃ** sallāṃ.

Setṭhānīti ajeyyena appaṭihatabhāvena uttamāni. **Dussāvudhanti** āvudhakiccekaram uttariyaṃ dussāṃ. Imāni kira sakkādīnaṃ puññānubhāvena nibbattāni appaṭihatappabhāvāni paṭipakkhavidhamanayuttāni avajjhāni āvudhāni. Tenāha “**yadi hī**”ti-ādi.

Asanivicakkaṃ viyāti asanimaṇḍalaṃ viya.

Pittanti alagaddapittāṃ. **Bhindeyyāti** āsiñceyya. **Sukhanti** sukaraṃ. **Mudubhūtacittavavattthānakaṛaṇatthanti** mudubhūtaṃ attano citte vavattthānassa karaṇatthāṃ.

Evaṃ vutteti “na khvāhan”ti evaṃ vutte. Bhagavato sāsane ṭhite payirupāsivā uggahitaṃ bhagavantaṃ payirupāsivā uggahitameva nāmāti āha “**kassapaṃ -pa- uggahesun**”ti. **Puṭṭhapañhāti**¹ sammāsambuddhena puṭṭhapañho. Yasmā buddhavisaye puṭṭhapañhā, tasmā buddhavisayāva honti.

Paṭisedhetvāti vācāya asakkuṇeyyabhāveneva paṭisedhetvā. “Yadākaṅkhasī”ti padasandhivasena niddesoti āha “**yadi ākaṅkhasī**”ti. Tena tuyhaṃ pucchāṃ tāva sutvā vissajjessanti dasseti. Tenāha “**na me**”ti-ādi. Dutiyavikappe **da-kāro** padasandhikaroti āha “**yaṃ ākaṅkhasī**”ti. “Puccha āvuso sutvā jānissāmī”ti avatvā sabbaññubuddhassa aniyametvā vacanaṃ sabbavisayaṃ hotīti āha “**sabbaṃ te**”ti-ādi.

Kimsūti ettha kinti pucchāyaṃ, sūti samsaye, kimnūti attho. **Idhāti** imasmiṃ loke. **Tasmā vittanti** yasmā vittikaraṇato vittaṃ. **Sukatanti** suṭṭhu sakkaccaṃ kataṃ. **Sukhanti** iṭṭhaphalaṃ. Tattha yaṃ padhānaṃ, taṃ dassetuṃ “**kāyikacetasikaṃ sātana**”ti-ādi vuttaṃ. Nissandaphalaṃ hi taggahaṇena

1. Buddhapañhāti (Sī, Syā)

gahitameva hoti. **Appetīti** pāpeti. Atisayatthajotano tara-saddoti āha “**atisayena sādū**”ti. Rasasaññitāya iṭṭhānaṃ rāgādidhammānaṃ. **Kena pakārenāti katham**-saddassa atthamāha. **Kathamjīvinti** yadi samāsapadametaṃ, “kathan”ti sānunāsikā katāti āha “**gāthābandhasukhattan**”ti-ādi.

Saddhīdha vittanti ekadesena samudāyadassanaṃ samuddapabbatanidassanaṃ viya. **Iti**-saddo ādi-attho daṭṭhabbo. “Vittikaraṇato vittan”ti vuttamattham sandhāya hetūpamāhi yojetvā dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tena sukhāvahanato dukkhapaṭibāhanato dāliddiyūpasamanato ratanapaṭilābhahetuto lokasantati-āvahanato ca saddhā vittam yathā taṃ hiraññasuvaṇṇādīni. Tenāha “**evan**”ti-ādi. Nanu cetanā sammādiṭṭhi-ādayo ca sātisaṃsaṃ vipākasukham āvahanti, taṃ katham saddhā āvahatīti? Saddhādhurabhāvasabhāvato. Tenāha “**saddhādhurena paṭipannānaṃ**”ti. Tassa ca sesapadesupi yojetabbam.

Idāni yaṃ hiraññasuvaṇṇādi saddhāvittassa opammaṃ, taṃ hīnaṃ, saddhāvittameva uttamanti pāliyaṃ seṭṭhaggahaṇaṃ katanti dassetuṃ “**yasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Paralokaṃ gataṃ anugacchatīti **anugāmikaṃ**. Aññehi na sādharmaṇanti **anaññasādhāraṇaṃ**. **Sabbasampattihetūti** sabbāsaṃ sīlasampadādīnaṃ lokiyalokuttarānaṃ sampattīnaṃ hetu. **Anatthāya hoti** anupāyapaṭipattito. **Tasmā** anugāmikattā. Anaññasādhāraṇattā sabbasampattihetubhāvato hiraññādivittanidānattā ca **saddhāvittameva seṭṭham**. Ukkatṭhapaṇicchedadesanā yathā “satthā devamanussānaṃ”ti.

“**Dasakusaladhammo**”ti iminā ekaccānaṃyeva dānādidhammānaṃ saṅgaho, na sabbesanti asaṅgahitasāṅgaṇhanattham “**dānasīlabhāvanādhammo vā**”ti vuttaṃ. “**Sukhan**”ti tividhassapi sukhassa sādharmaṇaggahaṇametanti taṃ savisesaladdham puggalavasena dassento “**Soṇaseṭṭhi -pa- āvahatī**”ti āha. Yo so padumavatiyā deviyā putto mahāpadumo nāma rājā dibbasukhasadisāṃ rajjasukhamanubhavitvā pacchā paccekabuddho hutvā nibbānasukhamanubhavi, taṃ nidassanabhāvena gahetvā āha “**mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhañca āvahatī**”ti.

Atthuddhāranayena saccasaddaṃ saṃvaṇṇento “**anekesu atthesu dissatī**”ti āha. **Vācāsacce** dissati saccasaddo “bhaṇe”ti vuttattāti adhippāyo. **Viratisacce** dissati. Veramaṇīsu hi paṭiṭṭhitā samaṇabrāhmaṇā “sacce ṭhitā”ti vuccanti. Attākāraṃpi vatthum¹ idameva saccam moghamaññanti pavattiyākāraṃ upādāya diṭṭhi eva saccanti diṭṭhisaccaṃ, tasmim diṭṭhisacce dissatīti yojanā. **Brāhmaṇasaccānī**ti paramatthabrahmānaṃ saccāni, yāni “sabbe paṇā avajjhā, sabbe kāmā aniccā, sabbe bhavā aniccā, nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmin”ti-ādinā² catukkanipāte āgatāni. Paramatthabhūtaṃ saccam nibbānaṃ. **Abbhāntaram katvāti** antogadhameva katvā, tehi saddhinti attho paramatthasaccānampi sādutarattā. **Yassānubhāvenāti** yassa vācāsaccassa ānubhāvena.

Udakamhi dhāvatīti udakapiṭṭhiyaṃ abhijjamānāyaṃ pathaviyā viya dhāvatī gacchati mahākappinarājā viya. **Visampi saccena hananti paṇḍitāti** Kaṇhadīpāyanādayo viya. **Saccenāti** macchajātake bodhisattassa viya saccena **devo thanayaṃ pavassati**. **Sacce ṭhitāti** viratisacce vācāsacce ca ṭhitā tayopi bodhisattā. **Nibbutinti** nibbānaṃ patthayanti. **Sādutaranti** sātataṃ iṭṭhataravipākādānato.

Rasānanti niddhāraṇatthe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇaṇca koci kutoci kenaci imanti kassaci vacanaṃ na sādhetīti dassento “**ye ime**”ti-ādimāha. Tena hi nibbānaṃ rasasamudāyato sādutaratāvisesena niddhārīyati. Tattha ye ime vuccantīti yojanā. **Sāyaṇiyadhammāti** jivhāya sāyitabbā dhammā. Rasāyatanam rasoti āha “**mūlaraso**³ **khandharaso**”ti-ādi. **Phalarasanti** phalassa rasaṃ, phalaṃ piḷetvā tāpetvā gahetabbarasanti attho. **Arasarūpoti** ācārarahitasabhāvo. Rūpassa assādanavasena uppajjanakasukhadhammā **rūparasā**. Esa nayo **saddarasādīsu**. **Saddarasoti** byañjanasambūto raso. **Vimuttirasoti** vimuttisampattiko raso. **Attharasoti** atthassa paṭivijjhanavasena uppajjanakasukhaṃ attharaso, tathā **dhammaraso** veditabbo. **Rūpācārāti**-ādīsu rasaggahaṇena phalarasaṃ vadati. So hi phalassarūpo ca, rasitabbato āsādetabbato raso cāti “**rūparaso**”ti vuccati.

1. Sassatādivatthum (?)

2. Am 1. 496 piṭṭhe.

3. Yadidaṃ mūlaraso (Ka)

Ācāro pana sāmaggīrasahetutāya “**raso**”ti vutto. **Saccaṃ** haveti ettha **haveti** ekamsatthe nipāto, ekamsattho ca avadhāraṇamevāti āha “**saccameva sādutaran**”ti-ādi. **Sarīramupabrūhenti**, na cittaṃ. Nanu ca sukhupattipayojanattā cittampi upabrūhentīti? Na, sukhassa sarīrabrūhanam paṭicca uppannattā. **Viratisaccavācā**ti saccavisesena sampajjanam vadati. **Cittamupabrūheti** padālikāya virativācāya saccarase sati samathavipassanādīhi cittaparibrūhanassa sambhavato maggaphalānisaṃsaṃ gaṇhāti. **Asaṃkilesikaṇṇa sukhamāvahati** vivaṭṭasannissitattā. **Vimuttirasoti** phalasukham vadati nibbānasukhampi vā. **Paramatthasaccaraso** nāma nibbānaraso. Tathā hi taṃ “accutirasam assāsakaraṇarasan”tipi vuccati. Tena **paribhāvitattā**ti vimuttirasassa sādutarabhāvadassanattam. Evaṃ santepi “vimuttirasaparibhāvitattā”ti etena kāmam vimuttirasam vā paramatthasaccaraso vā sādutararasāti dasseti. **Tadadhigamūpāyabhūtanti** tassa paramatthasaccassa adhigamūpāyabhūtam. **Atthaṇṇa dhammaṇṇa**ti phalaṇṇa kārāṇaṇa nissāya pavattito attharasā dhammarasā ca sādū, tatopi paramatthasaccameva sādurasanti adhippāyo.

Lokuttaram lokiyaṇṇa attham ajānanto **andho**, lokiyatthameva jānanto **ekacakkhu**, ubhayam jānanto **dvicakkhu**. Parahitam attahitaṇṇa ajānanto **andho**, attahitameva jānanto **ekacakkhu**, ubhayattham jānanto **dvicakkhu**. So dvicakkhupuggalo **paññājīvī**. Tam pana gahaṭṭhapabbajitavasena vibhajitvā dassetuṃ “**gahaṭṭho vā**”tidi vuttam. Gahaṭṭhapaṭipadam ārādhettvā cāti yojanā. **Ārādhettvāti** ca sādhetvāti attho.

Purimanayenevāti kassapasammāsambuddhavissajjitanayeneva. **Kiṇcāpī**ti anujānanasandassanatthe nipāto. Kim¹ anujānātīti? Gāthāya catūhi padehi vuttetu atthesu ekassa atthassa siddhiyam itaresampi siddhiṃ anujānāti. Tenāha “**yo catubbidhamogham -pa- parisujjhatī**”ti. Kim¹ sandassetīti? Yesam pāpadhammānam balavabhāvena oghataranādi na sijjhati, tesam paṭipakkhānam nissandehavasena sandassanam. Tenāha “**evam santepī**”ti-ādi. **Oghatarananti** oghataranapaṭipattim. **Asaddahantoti** evam

paṭipajjanto imāya paṭipattiyā oghaṃ taratīti na saddahanto. **Na pakkhandatīti** pakkhandanalakkhaṇāya saddhāya na ugghāṭiyatīti na otarati. **Cittavossaggenāti** yathākāmācāravasena cittassa vossajjanena. **Pamatto** pamādaṃ āpanno. **Tatthevāti** kāmesu eva. **Visattattā** laggettā. **Vokiṇṇoti** visevito¹. **Tasmāti** vuttassa catubbidhassapi atthassa hetubhāvena paccāmasanaṃ. **Tappaṭipakkhanti** assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhaṃ saddhādīnaṃ okāsattā.

Ethāyāti gāthāyaṃ iminā padenāti sambandho. Sappurisasamsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammapaṭipattīti imesaṃ sotāpattimaggādhigamassa aṅgānaṃ āsannakāraṇaṃ saddhindriyanti āha “**sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriyaṃ**”ti. Vuttaṃ hetarṃ “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇātī”ti-ādi². Diṭṭhogaṃ tarati etenāti **diṭṭhoghatarāṇaṃ**, diṭṭhoghassa taraṇaṃ. Kāmañcettha “tarati oghan”ti vuttaṃ, vattamānasamīpepi pana vattamānaṃ viya voharaṇaṃ yuttaṃ diṭṭhoghassa tiṇṇabhāvassa ekantikattāti “**sotāpannaṇca pakāseti**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Diṭṭhivicikicchādipaṭipattantarāyakaṇānaṃ pāpadhammānaṃ samucchinnattā **sotāpanno -pa- appamādena samannāgato**. “**Sotāpatti -pa- taratī**”ti ettake vutte sakideva imassa lokassa āgamanampi gahitaṃ siyāti tannivattanatthaṃ “**ārodhetvā -pa- avasesaṃ**”ti vuttaṃ. Nanu “avasesaṃ”ti vuttattā sotāpattimaggena atinṇaṃ anavasesaṃ bhavoghavattu gahitameva siyāti? Na, upari dvīhi maggehi taritabbānaṃ tesāṃ parato dvinnaṃ pahānavasena vuccamānattā. Apavādvīsayaampi pariharati “evaṃ esā codanā attano visaye na paṭiṭṭhātī”ti. Anādikālabhāvattā kāmasaññāya kāmoghatarāṇaṃ mahatā eva vīriyena sādhetabbanti āha “**vīriyenā**”ti. **Tatiyaṃ maggaṃ ārādhettvā**. Kāmoghassa vatthu **kāmoghavattu**, kāmaguṇehi saddhiṃ sabbo kāmabhavo. **Kāmoghasaññitanti** kāmoghasaṅkhātāṃ. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so dukkho cāti **kāmadukkhaṃ**. Assādanaṭṭhena kāmo eva saññāti kāmasaññā, sabbaso samucchinnattā vigatā kāmasaññā etissāti

1. Visesito (Ka)

2. Ma 2. 145, 385 piṭṭhesu.

vigatakāmasaññā. Sabbesaṃ rāgādimalānaṃ mūlabhūtattā sattasantānaṃ viśesato malīnasabhāvāpādanato paramaṃ ukkaṃyagataṃ malanti **paramamalaṃ**, avijjā. Tenāha bhagavā “avijjāparamaṃ malan”¹.

Paññāpadaṃ gahetvāti yathāvuttaṃ paññāpadaṃ hadaye ṭhapetvā. Tappasaṅgena attano paṭibhānena sabbehi viya uggahitaniyāmena. **Sabbatthevā**ti pañcasupi ṭhānesu. **Atthayuttipucchā**ti paññādi-atthasamadhigamassa yuttiyā kāraṇassa pucchā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Paññādi-atthaṃ** **ñatvā**ti paññāddhanakittimitta-abhisamparāyasankhātāṃ atthaṃ sarūpato saccapaṭivedhanipphādanena ñāṇena jānitvā. Nanu esa lokuttaraṃ sotāpattimaggaḥapaññaṃ tadadhigamūpāyaṃ lokiyapaññaṃ abhibhavitvā ṭhito, so kasmā tattha atthayuttiṃ pucchatīti? Saccametāṃ, upari pana samādhissa yuttiṃ pucchitukāmo paññāya seṭṭhabhāvato, tassa ca ekadeseneva adhigatattā tameva ādiṃ katvā pucchati. “**Kāya yuttiyā**”ti-ādi atthavaṇṇanaṃ atidisati “**esa nayo dhanādīsū**”ti. Tatthāpi atthayuttipucchābhāvo pana “sabbatthevā”ti iminā vibhāvitoti.

Saddhāsussūsā-appamāda-uṭṭhānasankhātehi **catūhi kāraṇehi**. **Kāyasucaritādibhedena** ājīvaṭṭhamakasīlabhūtena. Samathavipassanābhūtena nippariyāyena bodhipakkhiye eva gaṇhanto “**aparabhāge**”ti āha. Pariyāyabodhipakkhiyā pana viśesato vuṭṭhānagāminivipassanākālepi labbhanti. **Pubbabhāge**ti vā taruṇavipassanākālaṃ. Tato pubbasādhanaṃ sandhāya “**aparabhāge**”ti punāha, tato paranti attho. **Dhammanti** paṭipattidhammaṃ. Na saddhāmattakeneva paññaṃ labhatīti yojanā. Yadi evaṃ kasmā “saddahāno”ti vuttanti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Kiṃ vuttaṃ hotī**ti-ādinā vuttameva atthaṃ vivarati. Na kevalaṃ sussūsāmatteṇa paññāpaṭilābho, atha kho appamādena paññaṃ labhatīti dassetuṃ pāḷiyaṃ “appamatto vicakkhaṇo”ti vuttanti tadatthaṃ dassento “**evan**”ti-ādimāha.

Idāni saddhādīnaṃ paññāpaṭilābhassa taṃtaṃviśesapaccayāni nīharitvā dassetuṃ “**evan**”ti vuttaṃ. **Sussūsāyā**ti sotukāmatāya. Sā

atthato upasaṅkamanādi. **Paññādhigamūpāyanti** pariyattidhammamāha. Tenāha “**suṇāti**”ti. **Gahitaṃ na pamussati**, sati-avippavāsalakkhaṇo hi appamādoti. Na kevalaṃ yāthāvato gahaṇakosallameva vicakkhaṇatā, atha kho yāthāvato paññāsampavedhanañcāti āha “**vitthārikaṃ karoti**”ti. Idāni paññāpaṭilābhahetuṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “**sussūsāya vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Atthamupaparikkhatīti** sutakatānaṃ dhammānaṃ pāli-atthūpaparikkhāpubbakāṃ rūpārūpavibhāgaṃ paramatthaṃ salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca upaparikkhati vīmaṃsati. **Anupubbenāti** evaṃ nātāpariññaṃ patvā tīraṇāpariññāya tato anukkamena tīraṇāpariññaṃ pahāṇāpariññaṇca matthakaṃ pāpento maggappaṭipāṭiyā paramatthasaccabhūtaṃ nibbānaṃ sacchikaroti.

Imāni saddhādāni cattāri kārāṇāni matthakaṃ pāpetvā dassento āha “**desakālādāni ahāpetvā**”ti. Yasmiṃ dese yasmiṃ kāle ye ca sahāyake nissāya yaṃ kiccaṃ tīretabbaṃ, tāni desakālādāni anatikkamitvā attano abhivuddhiṃ icchantena “ayaṃ nāma deso, yatthāhaṃ etarahi vasaṃmi, ayaṃ kālo, ime mittā, ime amittā, ime āyavayā, ahaṇca ediso jātikulapadesabalabhogaparivārādīhi, taṃ kiccaṃ idāni āraddhabbaṃ, idāni nāraddhabbaṃ”ti sabbaṃ upaparikkhitvā paṭipajjitabbaṃ. Evaṃ paṭipajjanto hi lokiyassa dhanassa paṭirūpādhigamūpāyaṃ karoti nāma. Lokuttarassa pana silavisodhanādivasena veditabbaṃ. Vahitabbabhāvena dhuro viyāti dhuro, bhāro. Idha pana dhurasampaggaho uttarapadalopena dhuro, vīriyaṃ. So sātisayo etassa atthīti **dhuravā**. “Uṭṭhātā”ti padena kāyikavīriyassa vakkhamānattā “**cetasikavīriyavasenā**”ti visesitaṃ. **Anikkhittadhuro** dhorayhabhāvato. **Tiṇā bhiyyo na maññatīti** tiṇaṃ viya paribhavanto abhibhuyya vattatīti attho. **Ādinā nāyena**ti ettha ādi-saddena—

“Karaṃ purisakiccāni, so sukhā na vihāyati¹.

Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā.

Niccaṃ mattenā soṇḍena, sakkā āvasituṃ gharan”ti ca²—

1. Dī 3. 151 piṭṭhe.

2. Dī 3. 150 piṭṭhe.

evamādināṃ saṅgaho. **Asithilaparakkamo** anulasabhāvato. **Ekamūsikāyā**ti ekāya matamūsikāya¹. **Nacirassevā**ti catumāsabbhantareyeva.

Catusatasahassasaṅkhaṃ cūlantevāsī viyāti kākaṇikaḍḍhakahāpaṇa soḷasa kahāpaṇa catuvīsati kahāpaṇa sataharaṇakkamena dve satasahassāni, cūlakamahāseṭṭhino dhītulābhavasena dve satasahassānīti evaṃ catusatasahassasaṅkhaṃ dhaṇaṃ ekamūlena yathā cūlantevāsī vindi, evaṃ aññopi patirūpakārī dhuravā utṭhātā vindate dhaṇaṃ. Ayaṅca attho cūlakaseṭṭhijātakena dīpetabbo. Vuttaṃ hetam—

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ agginva sandhaman”ti².

Vuttaṃ katvāti adhiṭṭhānavuttaṃ katvā. “Saccavādī bhūtavādī”ti kittiṃ appotīti yojanā. **Ichhitapatthitanti** yehi mittam icchati, tehi itaram patthitam. **Mittāni ganthatī**ti mittabhāvaṃ ghaṭeti. Dānassa piyabhāvakaraṇato “dadam piyo hotī”ti vuttaṃ. Yaṃ dānaṃ ekantato mittabhāvāvahaṃ, taṃ dassento “**duddadam vā dadam taṃ ganthatī**”ti āha. **Dadanti** ca lakkhaṇavacanametanti āha “**dānamukhena vā**”ti-ādi.

Āḷavakassa ajjhāsayaṇurūpaṃ **gahatṭhavasena vissajjento**. Saddhā etassa atthīti saddho, tassa **saddhassa**. **Gharamesinoti** gharāvāsasaṅkhātāṃ gharaṃ esantassa. Gharāvāsasannissittā “gharan”ti kāmaguṇā vuccantīti āha “**pañca kāmaguṇe**”ti. “Ete caturo dhammā”ti-ādinā gahitā anantaragāthāya vuttadhammā evāti dassento “**vuttappakāraṃ saccan**”ti-ādimāha. Tattha “ime kusalā, ime akusalā”ti-ādinā te atthe yāthāvato dhāraṇato upadhāraṇato **dhammo**, saññā. Cittacetāsikānaṃ dhāraṇaṃ, avicchedato sandhāraṇato kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti**, vīriyaṃ. Cajati etenāti **cāgo**, dānaṃ. Paccayavekallato phaluppādanasamatthatāvasena **santi**.

Aññepīti ito yathāvuttadhammasamudāyato aññepi dhammā yadi santi, te dhamme pucchassūti. Kilese, kāyavācādi ke vā dametīti

1. Mahāmūsikāya (Ka)

2. Khu 5. 2 piṭṭhe.

damo, paññā. Uṭṭhahati ussahati etenāti **uṭṭhānam**, vīriyam. **Etthā**ti etissā pucchāya. **Saddhinti** saṅkhepato bhāvatthapadānam bandhanena saha. **Ekamekaṃ padanti** paññādikamekekaṃ padam. “Paññā imasmim ṭhāne paññāti dhammoti ca āgatā”ti-ādinā paññādi-atthassa uddharaṇam **atthuddhāro**. Tassa tassa atthassa “paññā pajānanā”ti-ādinā¹ vevacanapadānam uddharaṇam **paduddhāro**. Pajānāti paññā, dhāretīti dhammo, dametīti damoti evaṃ padassa kathanam **padavaṇṇanā**.

Ajjāti vā etarahi. **Yathāvuttena pakārenāti** “saddahāno arahatan”ti-ādinā vuttappakārena. Saccasampañivedhāvagahaṇam vā yathā vuttena pakārena diṭṭhasaccatāya idhalokaparalokattham yāthāvato jānanto. Evañca yakkho satthu desanānubhāvasiddham pañham pucchanena attano paṭilābhasampattiṃ vibhāvento “kathaṃsu labhate paññan”ti-ādimāhāti ācariyā. **Samparāyikoti** ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tena “diṭṭhadhammiko cā”ti ayamatto vutto evāti dassento “**yo attho -pa- dasseti**”ti āha. Arīyati phalam etasmāti **attho**, kāraṇam. **Vicakkhaṇe** sapayojanatāya.

Tassa ñāṇassāti tassa atthassa āvibhāvanassa ñāṇassa. Guṇavisesehi ca sadisassapi aññassa abhāvato **aggadakkhiṇeyyo buddho** bhagavā. Tenāha—

“Nayimasmim loke parasmim vā pana,
Buddhena seṭṭho va samo va vijjati.
Āhuneyyānam paramāhutim gato²,
Puññatthikānam vipulaphalesinan”ti³.

Sahitapaṭipattinti paññāsaṅgāhikam attano paṭipattiṃ. Sundarā bodhisubodhi, buddhassa subodhi buddhasubodhi, sā eva **buddhasubodhitā**. Dhammassavanattham sannipatitadevatāhi **saṃghuṭṭhasādhukārasadduṭṭhānañca**.

Satapuññalakkhaṇanti satahassakappe puññasambhārassa katattā tesam puññānam vasena satapuññalakkhaṇam anekapuññanibbatalakkhaṇam. Abhinandiyatāya sabbehi aṅgehi samupetaṃ samannāgataṃ. Katapuññabhāvaṃ byañjenti

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Yamāhu dakkhiṇeyyānam (Ka)

3. Khu 2. 95 piṭṭhe.

byañjanāni, aṅgapaccaṅgāni. Tesam paripuṇṇattā **paripuṇṇabyañjanaṃ**. Tam **yakkho -pa- pūresīti** gāthāpūraṇatthameva hi bhagavā tathārūpāni akāsi. **Abyādhitā**ti arogā. “Abyathitā”ti keci paṭhanti, bhayasantāsarahitāti attho.

“Hatthayo”ti vattabbe **“hatthako”**ti vuttaṃ. **Āḷavinagaranti** āḷavinagaravāsino vadati. Bhavati hi tatratṭhatāya taṃ-saddo yathā “gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. **Ekakolāhalena** vattamānena.

Sampiṇḍitvāti sannipatitvā. Kāmaṃ sambhāro tena katoti natthi, yuddhattham̐ pana bahuso ussāhassa katattā **“yuddhamādiṃ katvā”**ti vuttaṃ. **Tameva āḷavakasuttaṃ kathesi** tassā **eva** desanāya sannipatitaparisāya sappāyattā. Tenāha **“kathāpari -pa- ahosī”**ti. **Catūhi vatthūhī**ti catūhi saṅgahavatthūhi. **Parisanti** attano parisam̐. “Itarañcā”tipi vadanti.

Āḷavakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Yakkhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Sakkaśamyutta

1. Paṭhamavagga

1. Suvīrasuttavaṇṇanā

247. **Abhiyaṁsūti** yuddhasajjābhimukhā hutvā gacchiṁsu. **Tatrāti** tasmim asurānaṁ abhiyāne **ayaṁ** dāni vuccamānā anupubbato kathā. **Tettiṁsa purise gahetvāti** tettiṁsa purise puñṇakiriyaṁ sahāyabhūte gahetvā. “Yāvajīvaṁ mātāpitubharo assan”ti-ādinā samādinnaṁ **satta vatapadāni**¹ **pūretvā. Adhigaṇhantaṁ** abhibhavantaṁ. **Puttahaṭṭhāti** haṭṭhapaṭṭhāya. Sā surā na hoti, na suraṁ pivimhāti adhippāyo. **Tato paṭṭhāyāti** “na surā”ti vuttakālato paṭṭhāya. “Na suranti na dibbantīti asurā”ti keci. **Heṭṭhimatale** antobhūmiyaṁ āyāmato dasayojanasahassaṁ.

Uragādisahacaritāni ṭhānāni uragādīnīti āha “**uragādīsu pañcasu ṭhānesū**”ti. **Paṭhamālinde**ti paṭhame paribhaṇḍe. Pañcayojanasahassavithhāraputhubahalā hi sinerussa catūsūpi passesu cattāro paribhaṇḍā. Sinerussa hi tasmim tasmim passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca labhitabbassa mahato atthassa vasena **mahatthā. Kupitāvilacittāti** kupitena kopena ākulacittā. **Yuddhesūti**² yuddhesino. **Sesesūti** sesesu paribhaṇḍesu. **Sesāti** supaṇṇādayo.

Vammikamakkhikāti sapakkhika-upacikā. **Osakkitvāti** piṭṭhibhāgena nivattitvā.

Pamādaṁ āpādesīti sakkassa āṇāya pamādaṁ āpajji. **Saṭṭhiyojanaṁ** vitthārena. **Suvaṇṇamahāvīthinti** suvaṇṇamayabhūmijagativīthim.

Anuṭṭhahantoti utthānaṁ kāyikavīriyaṁ akaronto. **Avāyamantoti** vāyāmaṁ cetasikavīriyaṁ akaronto. **Kiñci kiccanti** kasivāṇijjādibhedam aññataraṁ kiccaṁ kattabbakammaṁ. **Varanti** pavaraṁ. Tenāha “**uttaman**”ti. Tañca kho

1. Vattapadāni (Ka)

2. Yuddhesūti (Ka)

kasitabbaṭṭhānaṃ adhippetanti āha “**okāsan**”ti. **Kammaṃ akatvā**ti kiñcapi jīvitahetubhūtaṃ kammaṃ akatvā. **Jīvitaṭṭhānaṃ nāmāti** tassa jīvitassa hetu nāma. **Nibbānassa maggoti** nibbānassa adhigamupāyabhūto maggo.

Suvīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Susīmasuttavaṇṇanā

248. **Antareti** abbhantare. **Evaṃnāmakanti** “susīmo”ti evaṃnāmakam. **Ekam puttameva** aññataram attano puttameva.

Susīmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhajaggasuttavaṇṇanā

249. **Samupabyūḷhoti** ubhinnaṃ saha eva samāgamo, bhusaṃ vā byūḷhoti attho. Bhusā panassa byūḷhatā dvinnaṃ senānaṃ samāgantvā sampiṇḍitabhāvenāti āha “**sampiṇḍito rāsibhūto**”ti. **Pacchimantoti** rathapañjarassa paranto pacchimanto pacchimakoṭṭhāso. **Rathasandhitoti** rathapañjarassa kubbarena saddhiṃ sambandhanaṭṭhānato. **Tadeva pamāṇanti** tadeva “diyadḍhayojanasatāyāmo”ti vuttappamāṇameva. **Diguṇaṃ katvāti** “pacchimanto sabhayojano”ti-ādinā diguṇaṃ katvā. Candamaṇḍalasūriyamaṇḍalakīṇīkajālādibhedassa **sesālaṅkāra**ssa. **Passantānaṃ** devānaṃ. **Rājā** noti amhākaṃ rājā devaseṭṭho. **Dutiyaṃ āsanaṃ labhatī**ti sakke nisinne tassa anantaram dutiyaṃ āsanaṃ labhati. Tasmā devaseṭṭhatāya sakko viya gāravaṭṭhāniyo, yato sakko “tassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā”ti āha. Esa nayo sesesupi. **Asurehi parājītoti** asurehi parājayaṃ āpādito. **Rajadhajaṃ disvāti** parasenāya upagacchantiyaṃ uṭṭhitarajamattampi disvā ṭhitopi taṃ rajadhajaṃ disvā bhīrubhāvena **palāyanadhammo**.

Yassa dhajaggaparittassa. **Ānubhāvo vattati** asammukhībhūtāhipi¹ devatāhi sirasā sampatīcchitabbato. **Corabhayādīhīti ādi-**saddena rogabhayādīnañceva vaṭṭadukkhaṃ ca saṅgato daṭṭhabbo vidhinā bhāvite parittassa atthe upacārajjhānādīnampi ijjhanato.

Dīghavāpīnāmake gāme cetiyaṃ **dīghavāpicetiyaṃ. Muddhavedikā** nāma hammiyaṃ parikkhipitvā katavedikā. Buddhagataṃ satim upaṭṭhapetvā parittarakkhaguttiṃ āha. Parittassa ānubhāvena **dve iṭṭhakā -pa- aṭṭhaṃsu.** Tathā hi **tasmim nisseṇiyaṃ ṭhite -pa- aṭṭhaṃsūti.**

Dhajaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vepacittisuttavaṇṇanā

250. “Mahānubhāvātāya asurānaṃ cittavepanena vepacittī”ti vadanti. Isīhi pana abhayaṃ yācite “bhayameva dadāmi”ti vatvā tehi “akkhayaṃ hotu te bhayaṃ”ti abhisapavasena vuttakālato paṭṭhāya vepanacittatāya “**vepacittī**”ti vuccati, yaṃ lokiyā “pulomo”ti ca vadanti. Nipātapadānīpi kānīci atthavisesajotakāni hontīti āha “**nipātamattan**”ti hetu-atthādīnamettha asambhavato. **Tanti** sakkam devānamindaṃ. **Kaṇṭhe pañcamehīti** kaṇṭhabandhanapañcamehi, vibhatti-alopena niddeso. **Cittenevāti** “imaṃ bandhāmi, ayaṃ bajjhatū”ti uppannacitteneva. **Bajjhati** baddho hoti, ayaṃ devānubhāvo. **Muccatīti** etthāpi eseṃ nayo. **Dasahīti** “corosī”ti-ādīnā idha vuttehi dasahi. Tenāha “**imehī**”ti. Nibbattitvā cirakālataṃ upādāya khumsanavasena vadati “**jarasakkā**”ti. **Na taṃ** akkosam **manasi karoti** dīgharattaṃ khantisoraccesu niruḷha-ajjhāsayattā. **Mahāpaṭiggahaṇanti** mahantaṃ upasamabyañjanaṃ. **Assāti** vepacittassa.

Paṭisaṃyujeti paṭisattu hutvā saṃyuddham kareyya. Tenāha “**paṭipphareyyā**”ti. **Upasamaṃ -pa- maññe** upasameneva paccatthikassa nāyakabhūtassa

1. Asambhavapubbakāhi (Ka)

kodhassa paṭisedhanato. Tādise hi kodho paṭikiriyaṃ alabhanto anupādāno viya jātavedo vūpasammati. **Yadā**-saddo hetu-attho, na kālatthoti āha “**yasmā taṃ maññati**”ti. **Tāvadeva dve gāvo yujjhanteti** tasmimyeva khaṇe dvīsu goṇesu yujjhantesu.

Khantito uttaritaro añño attho na vijjati anantareva assa virodhaṃ anattaṃ paṭibāhitvā diṭṭhadhammikassa ceva samparāyikassa ca saṃvidhānato. **Taṃ khantiṃ paramaṃ āhu** seṭṭhabalaṃ virodhapaccayaṃ abhibhuyya pavattanato. Bālayogato bālo, tassa balaṃ **bālabalaṃ**, aññānanti āha “**bālabalaṃ nāma aññānabalaṃ**”ti. **Taṃ yassa balanti** taṃ aññānabalaṃ yassa puggalassa balaṃ, **abalameva taṃ** paññābaleṇa viddhaṃsetabbato. **Paṭivattā na vijjatī**ti dhammaṭṭhaṃ paṭippharitvā abhibhavitvā pavattā natthi. Paṭivacanamattaṃ pana koci vadeyyāpi, taṃ akāraṇanti dassento “**paṭippharitvā vā**”ti-ādimāha. **Bālabalanti** “paṭippharitvā”ti vacanassa kāraṇavacanam. **Tasseva puggalassa** paṭikujjhanakassa. Nānattāvitakkanato **ubhinnaṃ atthaṃ**. **Tikicchantanti** anattapaṭibāhanamukhena paṇḍitakiccakaraṇena paṭisedhentaṃ. “Bālo ayan”ti evaṃ paññāpetuṃ hetuphalānaṃ anavabodhato **catusaccadhamme achekāti**.

Vepacittisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitaṇṇasuttavaṇṇanā

251. “**Chekatāyā**”ti vatvā tassa vattuṃ chekabhāvaṃ dassetuṃ “**evaṃ kirassā**”ti-ādimāha. **Gāhanti** laddhiṃ. **Mocetvāti** yassa puna “coro”ti uttari vattuṃ na sakkoti, evaṃ vimocetvāti paṭhamam vattuṃ na sakkā. **Garūti** bhāriyaṃ, dukkaranti attho. **Pacchāti** “parassā”ti vutto so kiñci paṭhamam vadanto attano adhippāyaṃ pavedeti nāma, taṃ yathāsatti viditamano tassa uttari vattuṃ sakkoti. Tenāha “**parassa vacanaṃ anugantvā pana pacchā sukhaṃ vattun**”ti. Api ca asurindena “hotu devānaminda subhāsitena jayo”ti paṭhamam vuttaṃ, viseso ca pubbaṃ upanentaṃ anuvattati. Vacasi kusalo sakko devarājā taṃ visesaṃ teneva pubbaṃ upanayāpento upalāpanavasena

“tumhe khvetthā”ti-ādimāha. **Pubbadege**ti sakkapamukhāya devaparisāya loke pubbeva uppannattā “pubbadevā”ti pasamsavacanam. Vepacittim sandhāya “tumhe”ti, “pubbadevā”ti ca vuttattā **“tumhākaṃ tāva paveni-āgataṃ bhaṇathā”**ti vuttam. Gāravaṭṭhāniyattā vepacittino bahuvacanapayogo. Daṇḍena avacāro avacaraṇam daṇḍāvacaro, natthi ettha vutto daṇḍāvacaroti **adaṇḍāvacarā**, sakkena vuttā gāthāyo.

Subhāsitaṃ jayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kulāvakasuttavaṇṇanā

252. **Rathasaddo**ti rathalaṅkārabhūtānam kiṅkiṇikajālādīnam saddo. Tathā **dhajasaddo**. **Ājānīyasaddo**ti ājānīyānam hasitasaddo ca. **Karuṇāsamāvajjitahadayoti** pāṇānam anuparodhena paṇāmitacitto. **Īsāmukhenā**ti rathakapparamukhena. **Puññapaccayanibbattoti** uḷāram suvipulānam puññam paccayaṃ katvā nibbatto. **Na sajjati** katthaci appaṭighaṭṭanena gacchanto. **Simbalivanenā**ti simbalivanamajjhena. **Vibhaggaṃ nimmathitanti** ito cito vibhaggañceva niravasesato mathitañca hoti.

Kulāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nadubbhiyasuttavaṇṇanā

253. **Supaccathīkoti** suṭṭhu ativiya paccathiko paṭisattu. **Gahito**sīti devapāsenā bandhitvā gahito asi. **Baddhova ahosi** sakkassa puññānubhāvena. Cetiyaṛājā kira imasmiṃ imasmiṃ kappe tato pubbe kenaci avuttapubbaṃ kharamusāvādam abhāsi, tāvadeva virajjhivā mahāpathaviyā vivare dinne nipatitvā avīci-aggijālānamindanamahosi. Tam sandhāya vuttam **“cetiyaṛaṇṇo pāpaṃ sandhāya”**ti. **Mahāpāpānī**ti mahantāni garutarāni pāpāni. Tathā hi vepacittino sapathakaraṇe nidassanabhāvena etāni aṭṭhakathāyaṃ āgatānīti.

Nadubbhiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Verocana-asurindasuttavaṇṇanā

254. **Dvārapālarūpakāni viyāti** dvārapālākārena katapaṭimāyo viya. **Vāyametheva**, na antarā saṃkocaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. **Nipphannasobhanesūti** nipphannabhāvena sundaresu. Sabbe hi anipphannā atthā na sobhanti¹. **Kiccajātāti** vippakatabhāvena sañjātakiccā. **Akiccajātoti** asañjātakicco kiccarahito nāma natthi gamanaṭṭhitasayananisajjādivasena uppajjanakadukkhavinodanabhāvato. **Saṃyogaparamātveva sambhogāti** imesaṃ sattānaṃ saṃbhuñjitabbavatthūni nāma pakatiyā virodhasilānipi, asaṃyogena vā asundarānipi, tāni abhisañkharapaṇasamaṃyojanaparamāni veditabbāni tathā sati sambhogārahabhāvūpagamanato. Tenāha “**pārivāsika-odanādīni**”ti-ādi. Uṇhāpetvā paribhuñjitabbayutte paribhajjitvāti adhippāyo.

Verocana-asurindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araññāyatana-isisuttavaṇṇanā

255. Jāmātikā vuccati dhībhupati, sasuro bhariyāya pitā, tasmā ime antaravattino dve janā sakkavepacittino sujāya vasena **jāmātikasasurā**. “**Ciradikkhitānan**”ti dikkhitvā pabbajitvā cirakālānaṃ vatasamādānavasena ito bāhirakānaṃ pabbajitānanti āha “**cirasamādinnavatānan**”ti. Ito **paṭikkamāti** ito yathāṭṭhānato apehi apakkama. Na **paṭikkūlasaññino** guṇe gāravayogato. Devā hi yebhuyyena “mayāṃ pubbe guṇavante payirupāsītva tesāṃ ovāde ṭhatvā puññāni upacinitvā idhūpapannā”ti guṇavantesu ādarabhāvaṃ upaṭṭhapenti.

Araññāyatana-isisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sabbeti anīṭṭhānika-anantabhāvena, sobhananti (Ka)

10. Samuddakasuttavaṇṇanā

256. **Cakkavāḷamahāsamuddapiṭṭhiyanti** cakkavāḷapabbatapādasamantā mahāsamuddatīrapiṭṭhiyaṃ. Yatheva sinerusamīpe mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, evaṃ yebhuyyena cakkavāḷapādasamīpepi. Tenāha “**rajatapattavaṇṇe vālukapuline**”ti. **Vuttappakārāsūti** anantarassutte vuttappakārāsu. **Assamapadenāti** assamapadavemajjhena. **Evaṃ cintayimsūti** “yaṃ nūna mayan”ti-ādinā yathā pāliyaṃ āgataṃ, evaṃ mantayimsu.

Ichhitakaroti yadicchitakaraṇaṃ. **Duṭṭhānanti** durāsayānaṃ. Te pana duṭṭhajjhāsaya viruddhā hotīti āha “**duṭṭhānaṃ viruddhānaṃ**”ti. **Pavuttanti** bījaṃ sandhāya vapitaṃ. Tenāha “**khette patiṭṭhāpitan**”ti.

Sāyamāsabhattanti sāyaṃ asitabbabhojanaṃ. Yathāvāraṃ bhakkhitametaṃ devānaṃ viya sukhumaṃ guruvāsaṅga na hotīti “**bhattan**”ti vuttaṃ. **Gelaṇṇajātanti** saṅjātageḷaṇṇaṃ. **Vepatīti** kampati pavedhati.

Samuddakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Vatapadasuttavaṇṇanā

257. Samādātabbato **vatāni**, aññaṃaññaṃ asaṅkarasabhāvena pabbajitabbato **padāni**, tato eva asaṅkiṇṇabhāgāti katvā “**vatakoṭṭhāsāni**”ti vuttaṃ. **Samattānīti** puñṇavisesatāya pujjabhavaphalanibbattanena kittisaññānena ca samaṃ attāni samattāni. **Paripuṇṇānīti** akhaṇḍādibhāvena sabbaso puṇṇāni. **Samādinnaṇīti** tattha sakkaccakāritāya sammā ādinnāni. **Mātulanīti** pitubhaginī, na yā kācimātulassa bhariyā kulajeṭṭhakānaṃ adhippetattā, bhariyāpi vā mātulasambandhato gahetabbā¹, tathā sati mahāpitubhariyādinampi saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Adhippetabhariyamātulasambandhato gahetabbato (Ka)

Ādi-saddena jeṭṭhabhaginīnaṃ saṅgaho. **Apacitikā** rakoti tesāṃ paccuṭṭhānakaro. Yo koci dadantopi sāpekkho deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti “**muttacāgo hoti**”ti vuttaṃ. **Vissatṭhacāgo**ti nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo “lohitapāṇi”ti vuccati, tathā dānabahulo “payatapāṇi”ti vuttoti āha “**deyyadhammadānatthāya sadā dhotahattho**”ti. **Vossaggaratoti** deyyadhammassa pariccajane abhirato. **Parehi yācitabbārahoti** parehi yācituṃ yutto icchitassa atthassa tāvadeva vissajjanato. **Dāneneva**¹ yuttoti sabbakālaṃ dāneneva yutto abhiṇhaṃ pavattamahādānattā. **Dāne ca saṃvibhāge cāti** parassa sampuṇṇaṃ katvā pariccajanasaṅkhāte dāne ca attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajanasāṅkhāte saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

Vatapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

258. **Manussabhū**toti manussesu bhūto, manussattaṃ vā patto. **Āvasathan**ti nivāsaṭṭhānaṃ kāretvā adāsi, tasmā vasaṃ adāsīti **vāsavo**. Attha-saddo idha kāraṇapariyāyoti āha “**sahassampi kāraṇānan**”ti. Svāyamattho heṭṭhā vibhāvitova. **Vinicchinati**, tasmā sahassaṃ paññā-akkhīni² etassāti **sahassakkho**. Maghaṃ vuccati dhaṇaṃ, taṃ pana saddhāsaṅkhātaṃ maghaṃ assa atthīti **maghavā**. Pure dānaṃ dadātīti **purindado** anunāsikalopaṃ akatvā. Puññāni kātuṃ sakkotīti **sakko**.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahālisuttavaṇṇanā

259. **Soti** sakko devarājā. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ vuttaṃ. Vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā **bahuvacaneti** bahumhi attheti

1. Yācayogeneva (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Paññā-akkho (Ka)

attho. Yathā paṭipajjanto anukkamena te dhamme samādiyitvā sakko sakkattaṃ ajjhagā, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ “**sakko kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Anantareti** sakkabhāvassa atītānantare attabhāve. **Taṃ sabbanti** sakkassa maghamāṇavakāle sammāpaṭipattiṃ, tāya sakkabhāvūpagamanañcāti taṃ sabbaṃ. **Vutto**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Daliddasuttavaṇṇanā

260. **Manussadaliddoti** manussesu duggato. **Manussakāruññatanti** manussesu paramanihīnataṃ. **Manussakapaṇoti** manussesu vā paramanihīno. **Tasmim̐ ṭhāneti** tassa devaputtassa tasmim̐ uppajjanaṭṭhāne **Lāmakato cintenti** tassa purimavatthum̐ nissāya hīnato cintenti. **Kathenti** tameva paresaṃ kathenti. **Vitthārenti** vuttamatthaṃ vitthārikaṃ karonti. Sabbadā paricchiḍḍa parivārasampanno hutvā aḍḍhaṭṭharatane hatthikkhandhe mahaccarājānubhāvena nisinnattā **janakāyena samullokiyamāno**. **Avalambanti**¹ olambanti. **Vandanamattaṃ vā nāhosi**, Aññadattupaccekabuddhato attano samānādarakiriyaṃ paccāsīsati. Tena vuttaṃ “so”ti-ādi. **Kvāyanti** ko ayanti byāpannavasena vadati. Kāḷarattehi suttehi sibbitattā vaṇṇavikāraṃ disvā “**kuṭṭhicīvarāni pāruto**”ti āha. **Mahāniraye nibbattitvā** mahādukkhaṃ paccanubhoti. Tadanurūpapāpakammassa vipākāvasesena laddhokāsena **Rājagahe -pa- paṭisandhim̐ gaṇhi**. Kāmañca ettha paṭisandhiggahaṇaṃ kusalakammeneva, tassa pana akusalakammassa vipākino balavabhāvato vuttaṃ “**vipākāvasesenā**”ti. Tenāha “**gahitakālato -pa- nikkhanto**”ti. Bhikkhāya caritum̐ samatthakālato paṭṭhāya rogassa balavatāya **maṃsāni -pa- patanti**. **Ñāṇaṃ pesetvāti** vipassanāpaṭipāṭiyā bhāvanāñāṇaṃ nibbānaṃ paṭipesetvā pavattetvā. Indriyaṇaṃ paripakkattā satthu desanāvīlāsena **sotāpattiphale patiṭṭhito**. **Cumbaṇanti** pādacumbaṇaṃ. Kuṭṭhino hi sakalapādalaṃ² mārujīti

1. Gaḷantīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Sakalapādakaṃ (Ka)

cumbaṭaṃ katvā taṃ pādātaḷe bandhitvā gacchanti, **mattikapāṭiṃ bhinditvā viya** tathā nihīnamanussattabhāvato cavitvā **suvannaṇapāṭiṃ paṭilabhantoviya** devattabhāvaṃ gaṇhanto cuticittato dutiyacittavāre ādānacittakkhaṇe devaloke nibbatto.

Maggenāgatāti maggādhigamanena āgatā uppannā. **Ariyakantasīlanti** ariyānaṃ kantaṃ manāpaṃ manoramaṃ sīladhammaṃ. Ariyānaṃ adhicitta-adhipaṇṇāsikkhā viya adhisīlasikkhāpi sabbā ativiya kantā evāti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. **Imasmiṃ panattheti** imasmiṃ sotāpannassa bhavaśāṅkhāte atthe niddhāretvā vuccamāne. **Pañcasīlampi** yasmā diṭṭhi viya bhavantarepi **appahīnaṃ**.

Daliddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā

261. Āramanti ettha sattāti **ārāmā**, manoramā upavanādayo. Te eva cetenti ettha saddhāya attano pītisomanassaṃ sandhahantīti **cetiyā**ti ca vuccanti. **Manussaramaṇīyabhāvassāti** manussānaṃ āramaṇīyabhāvassa. Tassa pana sīlādiguṇavasena acinteyyāparimeyyānubhāvatāpi hotīti bhagavā “**nāgghanti soḷasin**”ti avoca. Acetanāya bhūmiyā ramaṇīyatā nāma guṇavisiṭṭhānaṃ ariyānaṃ sevanavasena veditabbāti vuttaṃ “**idāni -pa-gāme vāti-ādimāhā**”ti.

Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Yajamānasuttavaṇṇanā

262. **Yajantānanti** dakkhiṇeyyaṃ uddissa dentānaṃ. Atṭhuppattiko suttanikkhepoti dassetvā atthavaṇṇanaṃ kātuṃ “**tadā kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Agganti** seṭṭhaṃ. Tehi tehi vā yathāladdhasappi-ādayo mā nassantu, aggaabhāvena gahitāni sappi-ādīni kevalaṃ aggimhi jhāpanena,

devā manussā micchāgāhena mā nassantu. **Takkenā**ti takkamattena. “Kathemā”ti amhe maññatha, idāni passatha, paccakkhato ayaṃ vo -pa-āgacchatīti āhamsūti yojanā.

Upadhivipākanti upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti upadhivāpākam. **Vipphāravantaṃ hoti** vipulapakkhataya.

Bhikkhusaṃghassa adamsu “sammāsambuddhena mahābrahmunā ca evaṃ ovādo dinno”ti.

Yajamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Buddhavandanāsuttavaṇṇanā

263. **Uṭṭhāhāti** uṭṭhānaṃ kāyikavīriyaṃ karoti. Tenāha “**vicara loke**”ti. Cetasikavīriyaṃ pana bhagavatā matthakaṃ pāpitameva. Tenāha “**viññāsaṅgāmā**”ti. **Dvādasayojanikassa** uccabhāvena. Vitthārato pana āyāmato ca anekayojanasatasahassaparimāṇacakkavālaṃ atibyāpetvā ṭhitassa. **Pannabhārāti** pātitaḥbhāra. Nikkhepi tabbato bhārāti āha “**oropitakhandhā**”ti-ādi. Te hi taṃsamaṅgino puggalassa sampātanaṭṭhena **bhārā** nāma. Vuttaṃ hetuṃ “bhārā have pañcakkhandhā”ti¹. Tadekadesā ca **kilesābhisaṅkhārā**. **Pannarasāya puṇṇamāya rattinti** yathā pannarasapuṇṇamāya rattiyaṃ paripuṇṇakāle upakkilesavimutto cando sobhati, evaṃ tava cittaṃ sabbaso upakkilesavimuttaṃ sobhatīti adhippāyo.

Buddhavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā

264. **Puthuddisāti** bahudisā. Kā pana tāti āha “**catasso disā catasso anudisā cāti**. Anudisāgahaṇena cettha uddhaṃ adhopi gayhatīti ca dasseti. **Bhūmivāsinoti** bhūmipaṭibaddhavuttino. Etena rukkhapabbatanivāsinopi gahitā honti. **Cirarattasamāhitacitteti**

1. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

upacārappanājhānāni uppādetvā aparihīnajjhānatāya cirakālāṃ samāhitacitte. **Āpāṇakoṭīkanti** jīvitapariyantam yāvajīvam. **Evamādīti ādi-**saddena avasesapuññakiriyavattūni saṅgaṇhāti. Niccasīlavasena **pañcahi**, niyamasīlavasena **dasahi**. **Pi-**saddena tato katipayehi uposalasīlavasena aṭṭhahipīti dasseti. **Dhammikehīti** dhammato anapetehi. **Pamukhoti** pamokkho.

Gahaṭṭhavandanā suttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Satthāravandanāsuttavaṇṇanā

265. **Brāhmajāṇukoti** dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ ṭhapetvā vandamāno brahmajāṇuko nāma tathābhūto hutvā. Yajitabbato **yakkho**, pūjanīyo. Evaṃ pūjāvisesayogato sakkoti āha “**so yakkhoti so sakko**”ti. Sakkassa namakkārabhājanabhūtaṃ hi pucchanto mātali “**ko nāma so yakkho**”ti āha. **Guṇanemittakehīti** guṇahetukehi. Anantāni hi buddhānaṃ nāmāni, tāni ca kho sabbānipi guṇanemittakāneva anantaḡuṇattā. Vuttaṃ hetam—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saḡuṇena mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Tasmā **anomanāmanti** paripuṇṇaḡuṇanāmanti attho. **Samatikkamenāti** sammā samucchindanavasena atikkamanena. Kilesārīnaṃ apetaḡayoti **apacayo**, so āramitabbaṭṭhena ārāmo etesanti **apacayārāmā**. Tenāha “**vaṭṭaviddhaṃsane ratā**”ti.

Satthāravandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃghavandanāsuttavaṇṇanā

266. **Pūtimhi** dehe **mātu sarīre** sayanato, **attano eva vā** pūtideham **sarīraṃ** tasmim ṭhitatāya **avattharivā** sayanato

pūtidehasayāti yojanā. **Kuṇapamheteti** ete manussā asuciduggandhajegucchapaṭikkūle mātukucchisaṅkhāte kuṇapasmiṃ dasa māse nimuggā. Tesam kinnāma tvaṃ pihayasīti yojanā. **Etesam etaṃ pihayāmi**ti etesam isīnaṃ etaṃ sammāpaṭipattiṃ pihayāmi. Idāni taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ “**na te sam koṭṭhe openti**”ti vuttaṃ. **Dhaññaṃ koṭṭhe na pakkhipanti** pakkhipitabbassa ca abhāvato. Tenāha “**na hi etesam dhaññaṃ**”ti. **Paresam niṭṭhanti** paresam gahitaṃ santakaṃ tesam pākāya niṭṭhitaṃ. **Bhikkhācāravattenāti** piṇḍācariyāya. **Esamānā** pariyesantā. **Evam pariyiṭṭhena** yāpenti, na esanti anesanaṃ. **Susamādinnaśundaravatāti** suṭṭhu samādinnaśobhanavatā.

Evam subhāsitabhāsinoti ganthadhuravipassanādhurānaṃ vasena guṇaparimāṇasubhāsitasseva bhāsanasilā. Ariyena tuṇhībhūtena **tuṇhībhūtā**. Tato eva manassa sātisaṃ **samañcarā**. Gahitadaṇḍesu parāmāsāḍipayuttesu daṇḍādānādi hetu uppajjanakakilesapariḷāhābhāvato **niḃbutā**. Tenāha “**vissaṭṭhadāṇḍā**”ti. **Sādānesūti** sabhavādānesu. **Anādānāti** tabbiraḥitā. Tenāha “**bhavayoni**”ti-ādi.

Saṃghavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

267. **Vuttatthameva** heṭṭhā devaputtasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā

268. **Dubbaṇṇo** duddayiko virūpavaṇṇo. **Okoṭimakoti** rassabhāvena avarakoṭimako. **Sakkena gahitanāmamevetam**, na pana so tathārūpo koci yakkho. Tenāha “**eko rūpāvacarabrahmā**”ti. Yadi evaṃ kasmā so tathārūpo hutvā āgatoti āha “**sakko kirā**”ti. Kathaṃ panettha ñāyati “so eko rūpāvacarabrahmā, na paneso avaruddhakayakkho”ti yuttiṃ dassento “**avaruddhakayakkhā panā**”ti-ādimāha. **Devānaṃ** vacanaṃ **sutvā**. **Pharusenāti** pharusasamācārena. “Ko nāma mayhaṃ āsane sannisinno”ti akkhantiṃ anuppādentto **khantiyaṃ thatvā**. **Balavacittikāraṇti** garutaraṃ sakkārabahumānaṃ. **Nīcavuttiyāti** paramanipaccakāre suvūpasamane ca dassiyamāne. Sakkassa tāya eva ācārasampattiya **sakkāsane thātum**, attano ca āvikātum **asakkonto antaradhāyi**. **Upahatacittomhīti** khantimettānuddayāsabbhāvato parasmiṃ upahatacittomhīti sakko attano sabhāvaṃ vadati. **Kodhavase vattetunti** kodhena attano vase nibbattetum na sukaromhi, atha kho kodhaṃ mayhaṃ vase na vattemīti adhippāyo. **Ciraṃ na kujjhāmīti** yadi me kadāci kodho uppajjeyya, taṃ kodhaṃ anuvattento cirakālaṃ na kujjhāmi. **Na upanayhāmīti** anto sace me kodho uppajjeyya, khippameva ca naṃ paṭivineyyanti taṃ me pubbeva vataṃ paripūritaṃ.

Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sambarimāyāsuttavaṇṇanā

269. **Ābādhikoti** ābādho assa atthīti ābādhiko. **Vācesīti** sikkhāpesi. Sambaro nāma asuramāyāya ādipuriso purātano asurindo. Taṃ sandhāyāha “**yathā sambaro**”ti-ādi. **Evaṃ paccati** aññopi māyāvī māyaṃ payojetvā. Upavādantarāyo nāma khamāpane sati vigacchati, pākatikameva hotīti āha “**evamassa**

phāsu bhaveyyā”ti. **Tenā**ti vepacittinā sambaravijjāya adānena vañcitatthā. **Tathā akatvā**ti isīnaṃ santikaṃ netvā khamāpanavasena kātabbaṃ akatvā.

Sambarimāyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accayasuttavaṇṇanā

270. **Sampayojesunti** aññamaññaṃ vācasikaṃ pharusam payojesuṃ. Tenāha **“kalaham akamsū”**ti, vivādam akamsūti attho. **Atikkammavacananti** vacīsamvaram atikkamitvā vacanaṃ. Yasmā accaye desiyamāne taṃ khīṇayati aññamaññaassa khamamānassa khamanaṃ paṭiggaṇhato, tasmā vuttaṃ **“nappaṭiggaṇhātīti na khamatī”**ti. Tumhākaṃ vase vattatu, visevitaṃ akatvā yathākāmakaraṇīyo hohu. Mittadhammo idha uttarapadalopena “mitto”ti vuttoti āha **“mittadhamme”**ti. **Karaṇavacananti** “mittehī”ti karaṇavacanaṃ bhummatthe. Tenāha **“mittesū”**ti. Yathā nibbattasabhāvassa bhāvato aññathattaṃ **jarā**, evaṃ mittabhāvato vuttavipariyāyo amittadhammo jarāpariyāyena vutto. **Agārayham** anavajjaṃ sabbaso pahīnakilesaṃ. Tenāha **“khīṇāsavapuggalan”**ti.

Accayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Akkodhasuttavaṇṇanā

271. **Kodho tumhe mā abhibhavīti** ettha kodhena anabhibhavanīyattaṃ khantimettākaraṇāditappaṭipakkhadhammaparibrūhanena. Tathā hi taṃsamaṅgino kodho abhibhuyyati āha **“tumheva kodham abhibhavatha. Kujjhantānaṃ mā paṭikujjhithā”**ti. **Paṭipadāti** esā paṭipatti. **Mettāti** appanāppattā mettā. Tadupacāro **mettāpubbabhāgo**. Na vihiṃsati kiñci etāyāti **avihiṃsā**. **Karuṇāti** appanāppattakarūṇā veditabbā.

Tadupacāro **karuṇāpubbabhāgo. Lāmakajananti** khanti-ādīsu
yonisomanasikārābhāvena gārayhasamācārasamāyogena ca nihīnaṃ janān.
Paccayaparisuddhiyā **kodho** abhimaddamāno puggalaṃ **abhimaddati**, tassa
so paṭisaṅkhānabhāvanābalehi sammadeva pahātabboti.

Akkodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya
Sakkasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā
Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya sagāthāvaggavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Saṃyuttaṭṭikāya paṭhamabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akatūpāsano	197	Ajito	227
Akālo	85	Ajiraṇena	129
Akutūhalaṃ	181	Ajjasatṭhiṃ	264
Akutobhayaṃ	291	Ajjhattaṃ	174
Akappaṃ	165	Aññāṇī	242
Akkhātāraṃ	88	Atṭhavaṅko	181
Akkheyyaṃ	88	Atṭhivedhī	244
Akkheyyato	87	Atṭhuppattiko	176
Akhilo	284	Adḍhamāsaraṃ	312
Agati	226	Aṇusahagata	273
Aggaṃ	292	Ataranto	47
Aggacetiye	282	Atikālena	301
Aggamahesī	300	Atikkamabhūtaṃ	292
Aggiparicaraṇavasena	258	Atikkamitvā	172
Aggihuttaṃ	260	Atigahetvā	219
Aghaṃ	106, 168	Atittaṃ	267
Aghajātassa	154	Atirekaṃ	148
Angāni	285	Atirocamānaṃ	267
Angārāva	224	Ativattāmi	47
Angāre	184	Ativijjhitaṃ	292
Acalaṃ	271	Ativelaṃ	299
Acavanadhammaṃ	241	Attabhāvo	64, 92
Accāyikakammaṃ	108	Atthaṃ	239
Acchandikā	237	Atthakathā	16
Accharāsaṅghaparivuto	152	Attharaso	322
Accherarūpaṃ	279	Atthavasaraṃ	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthābhisamayā	31	Aniṭṭhaṅgato	301
Atthāvahataṃ	285	Animittā	83
Atthuddhāro	328	Anivattantaṃ	273
Attho	328	Anissito	81
Adaṇḍāvacarā	334	Anu-āvisi	167
Adiṭṭhippatto	246	Anukampāya	268
Adhikicca	273	Anukulaṃ	180
Adhipati	201	Anukkamma	240
Adhimucchito	211	Anugaṃ	177
Adhobhāgaṅgamanīyā	48	Anugāmikaṃ	321
Adhomukhaṭhapitaṃ	173	Anucchavikāhi	287
Anagāriyaṃ	282	Anujānāpesi	293
Anacchariyā	231	Anujīvino	194
Anaññasādhāraṇaṃ	321	Anuṭṭhahanto	330
Ananusandhikā	268	Anuttaraṃ	10
Anantadassī	243	Anubujjhiṃ	220
Anabhibhūto	242	Anubrūhanaṃ	231
Anariyamagge	146	Anupagamāno	279
Analaṅkatā	97	Anupacāre	249
Anavaṭṭhitacittā	158	Anupattiṃ	143
Anasanena	289	Anuparodhakaraṃ	288
Anassavā	277	Anupubbikathaṃ	317
Anāthapiṇḍiko	41	Anuppāditapubbassa	290
Anāyūhanto	46	Anumānabuddhiyā	155
Anāvaṭaṃ	151	Anuyuttā	316
Anāvilo	306	Anurodhavirodhesu	210
Anāsavo	219	Anuvādavimuttā	286
Aniketā	299	Anusayavasena	301
Anikkīlitāvī	84	Anusāyiko	216
Aniccā	75	Anusāsaṃ	142

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anusiṭṭhi	150	Apunabbhavāya	275
Anusocanti	72	Apunabbhavo	310
Anotiṇṇaṃ	165	Apeyyamānaṃ	193
Anomanāmaṃ	341	Appaṭivānīyaṃ	318
Antako	201	Appaṭividdhā	69
Antaragamanāni	199	Appaṭiṭṭhitena	219
Antaradhāyi	50	Appatissā	277
Antare	331	Appatisso	238
Antarena	251	Appamādo	251
Antalikkhacaro	210	Appameyyo	245
Anto	81	Apparajakkhajātikā	233
Antotuccho	291	Appasādena	267
Andhībhūto	242	Aphusantaṃ	90
Andho	323	Abbudaṃ	139
Anvāyikā	270	Abbhantaraṃ	322
Apacayārāmo	341	Abbhutavittajātā	278
Apacayo	341	Abyattena	80
Apacitikārako	337	Abyādhitā	329
Apacitā	278	Abyāmissatā	42
Apanāmesi	309	Abhassatha	219
Apanīyati	277	Abhikkantaṃ	173
Apanetvā	17	Abhikkantā	42
Aparacetanaṃ	65	Abhikkantena	42
Aparajjhivā	247	Abhigijjhanti	97
Aparibhuñjitvā	83	Abhigītaṃ	259
Apaharanto	81	Abhiappanti	242
Apākaṭā	41	Abhidantaṃ	80
Apāpuretaṃ	233	Abhidhāvatha	313
Apāyesi	243	Abhibhavi	344
Apisuṇavācāvasena	287	Abhibhavitvā	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhibhū	242	Avajjhāyanti	250
Abhimaddati	345	Avajjhāyanto	219
Abhiyaṃsu	330	Avāyamanto	330
Abhirūpe	42	Avijahitā	214
Abhisamayatto	31	Avinibhuttadhamme	99
Abhisamayo	31	Avindi	147
Abhisambudhaṃ	314	Avibaddhāya	288
Abhuñjitabbaṃ	259	Avilomento	17
Abhūtapubbāya	278	Avisaṃvādanaṃ	273
Amaggo	130	Avihimsamāno	81
Amanuñño	309	Avihimsā	344
Amanussā	316	Asaṃhārā	292
Amūliko	295	Asaṅkuṭitena	253
Ambujo	150	Asañcāletvā	281
Ayyikaṭṭhāne	265	Asaddahanto	323
Arakkhiyāni	290	Asanaṃ	159
Araññaṃ	275	Asappurisabhūmiṃ	30
Araṇā	141	Asamāhitassa	71
Aratiṃ	283	Asammohena	27
Arasarūpo	322	Asahanto	245
Ariṭṭhako	203	Asikkhito	197
Ariyakantasīlaṃ	339	Asitena	273
Ariyamaggaṇāḷena	269	Asithilaṃ	271
Ariyavihārā	40	Asuraṃ	144
Ariyasaṃgho	13	Asekkhaṃ	197
Ariyā	13	Asecanakaṃ	318
Arūpaṭṭhāyino	225	Asocantena	214
Avamsirā	146	Asme	242
Avakujjaṭṭhānaṃ	83	Assaddhā	237
Avakujjapaññaṃ	245	Assādo	220

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assumukhā	103	Āyūhantā	46
Ahu	100	Ārakā	175
Ahuvā	284	Āraddhavīriyaṃ	298
		Āraddhavīriyo	165
[Ā]		Ārambhavīriyaṃ	250
Ākiṇṇakammanto	305	Ārammaṇaghanatā	271
Ākiṇṇaluddo	305	Ārādhettvā	323
Ākoṭetvā	274	Ārāmā	339
Āgatakiccaṃ	109	Ārāmo	41
Āgamanavipatti	195	Ālayaratā	230
Āgamavaro	15	Ālayā	230
Āgamo	15	Ālasiyaṃ	138
Ājānīyasaddo	334	Ālasyaṃ	79
Ājānīyo	78	Āluḷati	261
Ājīvupāyavipatti	195	Āluḷā	263
Ātataṃ	225	Ālokaṭṭhāne	250
Ātatavitatāṃ	225	Āvaraṇena	109
Ātapena	98	Āsaṅkitaparisaṅkitāṃ	148
Ādikalyāṇaṃ	204	Āsi	253
Ādibrahmacariyikā	148	Āhacca	80
Ādiyitvā	267	Āhareyyaṃ	217
Ādhāya	80	Āhuti	260
Ādhāvanti	282	Āhutipiṇḍaṃ	240
Ānubhāvena	14	Āḷavinagaraṃ	329
Āpāṇakoṭikaṃ	80, 341	Āḷaviyaṃ	282
Ābādhiko	246, 343	[I]	
Ābhatavaṇṇo	166	Icchādhūpāyito	133
Ābhatā	16	Icchitapatthitaṃ	327
Āmisāṃ	168	Iṭṭhārammaṇaṃ	284
Āyuttā	167	Itthirūpārammaṇe	284

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]		[U]	
Idappaccayatā	230	Uddhambhāgiyāni	67
Iddhiyā	42	Undrīyati	211
Indakūṭanivāsino	306	Upakappati	186
Indriyadamenā	261	Upakkavipakkaṃ	213
Iriyā	40	Upakkiliṭṭho	79
Iriyāpatho	40	Upakkhepaṃ	187
Isīnaṃ	291	Upagato	10
Issaro	242	Upaṭṭhāne	266
Īsābaddhā	270	Upadhayo	76
[U]		Upadhi	231
Ukkatṭhe	181	Upadhivipākkaṃ	340
Ukkaṇṭhanīyā	219	Upadhisāṅkhayo	227
Uggatā	314	Upanijjhāyati	109, 305
Uggatānaṃ	282	Upavattanaṃ	251
Ugghaṭṭitaññū	236	Upasāṃharantī	254
Ugghāṭeyya	173	Upasāṃharamānā	76
Ujjhānasaññī	107	Upasamena	62
Uṭṭhaha	340	Upasāṅghissati	305
Uṭṭhānaṃ	104, 328	Upaḥaṭamatte	261
Uṇhaṭṭhena	313	Upahatacitto	343
Uttamatthe	246	Upādiseso	62
Uttamappamāṇaṃ	282	Upāyāsassa	85
Uttamavīriyaṃ	297	Upārambhabhayena	274
Udakante	83	Upāsanaṃ	143
Udakamhi	322	Upāsitaḥṣaṇṇaṃ	142
Udadhi	168	Upetā	74
Udaravātehi	275	Uppatantānaṃ	136
Udāhaṭṭavelāya	236	Uppatitvā	313
Uddesato	236	Uppalinī	236
Uddhaggikaṃ	192	Uppāṭakapāṇakā	264

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Uppāṭaṇaṃ	273	Oghataraṇaṃ	323
Uppāṭetvā	98, 219	Oghā	45
Uppāṭikaṃ	99	Oḍḍitaṃ	178
Ubbiggā	100	Oḍḍetvā	100
Ullaṅghito	133	Odhunanavattā	165
Ullaṅghitvā	111	Onatavinatā	294
Ussāhena	264	Opaneyyiko	85
Ussukkajātesu	97	Obhāsayaṃ	42
[Ū]		Omaṭṭho	90
Ūrubaddhāsanaṃ	264	Orambhāgiyāni	67
Ūhacca	222	Osakkante	320
[E]		Osakkasi	275
Ekaggacitto	195	Osakkitvā	330
Ekacakkhu	323	Osaṭamatte	111
Ekattaṃ	148	Osaṭāya	251
Ekadassī	165	Osīdāmi	47
Ekamūsikāya	327	Ohāriṇaṃ	181
Ekībhāvaṃ	169	Ohitasotā	211
Ekodī	150	Ohīnako	282
Epikūlasmiṃ	243	Oḷārikāni	268
Evaṃgataṃ	232	Oḷārike	273
Esamānā	342	[Ka]	
[O]		Kaṃsatāḷaṃ	225
Okappanalakkhaṇā	269	Kaṅkhā	30
Okoṭimako	195, 343	Kaṇḍikaṃ	192, 257
Okkamati	72	Kaṇḍo	269
Okkākavaradharā	254	Kaṇhavattani	172
Ogāhappatto	302	Katabhaṇḍaṃ	166
		Kathito	160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kathinasūci	309	Kālā	66
Kanakasikharam	267	Kālike	84
Kappakolāharam	171	Kāsikacandanam	182
Kappitakesamassu	43	Kāsigāme	178
Kabarakkhīni	246	Kiccam	266
Kamanīyāni	106	Kiccaghanatā	271
Kampetvā	294	Kiccajātā	335
Kammapariyosānam	274	Kilantaparivattanam	265
Kammabhaṅgam	267	Kilamati	275
Kammavivaṭṭena	186	Kilāsubhāvo	267
Kammasajjā	243	Kilesanibbānena	49
Kammāvaraṇena	237	Kilesapāsena	204
Karuṇā	344	Kilesavaggagato	283
Karuṇāsītalam	2	Kilesavūpasamam	317
Karuṇāsītalahadayo	2	Kilesasenam	220
Kalyāṇam	140	Kilesasenā	250
Kaḷārapiṅgalā	264	Kisam	98
Kāṇo	195	Kujjhitvā	255
Kāmarū	216	Kuṇapamhi	342
Kāmagedho	199	Kuṇī	195
Kāmadukkham	324	Kupitāvilacittā	330
Kāmayānassa	76	Kumārivaṇṇasatam	220
Kāmūpanītā	83	Kummaggo	173
Kāmogho	45	Kulapaveṇim	81
Kāyavijambhanā	79	Kūṭāni	100
Kārako	107	Kūṭo	178
Kāraṇam	239	Kevalam	241
Kāraṇasuddhim	286	Kevalakappam	43
Kāraye	107	Kevalī	43
Kālayuttam	266	Koṭisammuṇṇaniyā	301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ga]	
Kotthuko	167	Gatattā	242
Kodhavase	343	Gatamalaṃ	10
Kopantaro	108	Gatiyo	6, 272
Kosajjasamsīdanaṃ	272	Gativimuttaṃ	6
Kosalikā	206	Ganthati	327
[Kha]		Ganthe	258
Khañjo	195	Gandhamaṇḍalamāḷe	266
Khaṇo	31	Gandhamadhu	317
Khattiyo	78	Gandhārammaṇaṃ	305
Khanitvā	219	Gabbharasmiṃ	306
Khandhupadhīsu	206	Gamanabhāvaṃ	301
Khayaṭṭhena	164	Gambhīrasabhāve	279
Khayabhīruko	104	Gambhīro	229
Khādantā	293	Garu	333
Khāribhāro	262	Gavacchivijjhitam	309
Khittasaravegena	99	Gahito	312
Khippaṃ	178	Gāmaṇikā	158
Khiyyanti	250	Gāyanena	259
Khīraṃ	269	Gāravayutto	33
Khīranikā	275	Gāvo	136
Khuragge	224	Gāhāpesi	226
Khettakoṭṭim	273	Gilaviso	246
Khemaṃ	179	Gili	149
Khemattaṃ	211	Gīvapañcamāni	81
Khemattā	273	Guṇanemittakehi	341
[Ga]		Guyhassa	129
Gaganatalaṃ	267	Gūḷhaṃ	46
Gaṅgeyyako	243	Gelaññaajātaṃ	336
Gacchanti	69	Gottacaraṇaṃ	258
		Goyūsaṃ	240

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Gha]		[Cha]	
Ghaṭenti	299	Chadditakā	158
Ghaṭāvasena	99	Chaṇapūvaṃ	212
Ghaṭṭetāraṃ	186	Chaddantabhavane	292
Ghanam	225	Chamāsikaṃ	179
Ghamesino	327	Chavadūsakaṃ	295
Ghāsamāmisam	287	Chātakadubbhikkhā	314
[Ca]		Chindanto	67
Cakkavattivattaṃ	290	Chindi	89
Cakkhuma	217	Chindite	167
Catunikāyiko	63	Chejjaṃ	104
Catupaccayasantoso	145	Chetaṃ	298
Caturaṅginī	186	Chetvā	103
Catusaccabuddho	69	Chedakaṃ	273
Caraṇāni	248	Chedanaṃ	273
Carati	297	[Ja]	
Cāgo	327	Jagganto	209
Cātuyāmā	167	Jaṅghasataṃ	99
Cāpallena	158	Jaṭāpaṇhassa	257
Cittaṃ	93	Janataṃ	249
Cittakārā	85	Jane	217
Cittavossaggena	324	Janeto	248
Cittānantaraṃ	85	Jantuno	76
Cintāmaṇivijjā	171	Jarājīṇṇā	196
Ciraṭṭhitatthaṃ	17	Jarāturo	297
Cirassaṃ	292	Jalamānaṃ	267
Cuṇṇentā	320	Jālamāna	217
Cumbaṭā	338	Jāti	250
Cetiya	339	Jāti-uṇṇā	306
		Jātikkhayo	258

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Tha - Da]	
Jātimahallikā	196	Ṭhitim	138
Jātiyā	258	Ḍayhamāno	153
Jānāti	71	Ḍenti	226
Jānikatā	255	[Ta]	
Jālinī	91	Taṇhāsotaṃ	148
Jālemi	262	Tanukassa	185
Jīrati	185	Tanuyā	81
Jīvitam	63	Tandīmanatā	79
Jīvitabhīruko	104	Tapam	202
Juhati	261	Tapokammaṃ	258
Jeto	41	Tapoguṇam	153
Joti	194	Tapojigucchāya	167
Jotiṭṭhānam	262	Tappaṭipakkham	324
[Jha]		Tabbhāvaṃ	307
Jhānanikanti	65	Tamaparāyaṇo	194
Jhānasukham	65	Tamo	3, 194
Jhānasukhena	245	Tareyya	71
Jhānassādo	65	Tasā	241
Jhāyanto	220	Tāpeyya	287
[Ña]		Tālacchāyaṃ	159
Ñāṇajotim	262	Tāvatiṃsaṃ	74
Ñāṇathāmo	182	Tāḷitānaṃ	303
Ñāṇāloko	96	Tikicchantaṃ	256, 333
Ñātapariññā	87	Tiṇabījāni	240
[Tha]		Titthiyā	148
Ṭhapetvā	137	Tilakāhatā	264
Ṭhānam	230	Tilavāho	248
		Tisākham	215
		Tīrayitvā	164

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tīreti	87	Diṭṭhoghataṇaṃ	324
Tuccho	158	Dibbavīhāro	40
Tulayitvā	164	Dibbo	40
Terasiyāpi	312	Dīghavāpicetiyaṃ	332
Tevijjādibhāvaṃ	291	Dukkarakārikā	201
[Tha]		Duggatā	157
Thaṇḍilaseyyā	295	Duṭṭhānaṃ	336
Thaddho	278	Duṭṭho	130
Thāmagato	301	Dutiyabhāge	266
Thāvarapakkhameva	241	Duttitikkhaṃ	80
Thāvarā	241	Duppaññā	237
Thiraṃ	241	Dubbaṇṇo	194, 343
Thullaphusitake	65	Dubbhago	207
Thūṇaṃ	179	Dubbhojanaṃ	313
Theravaṃsapadīpānaṃ	17	Duranugamano	102
Thero	277	Dussantaṃ	301
[Da]		Dussāvudhaṃ	320
Dakkhiṇāgirisimā	265	Devadundubhi	211
Daddallamānā	222	Devaputto	142
Dabbajātiko	283	Dehanikkhepanaṃ	83
Damo	70, 328	Doṇassa	185
Daso	242	Dosagaru	108
Daḷhadhammo	159	Dosābhāvaṃ	286
Dānaṃ	156	Dvaṅgulakappo	43
Dānadāso	156	Dvārapālarūpakāni	335
Dānapati	156	Dvicakkhu	323
Dāru	262	[Dha]	
Dārusākam	224	Dhanaajāni	100
Diṭṭhekaṭṭhe	273	Dhanañjānigottā	254
		Dhamamānāya	206

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhammaṁ	10	Naradevānaṁ	75, 301
Dhammacakkaṁ	237	Naramarā	4
Dhammacariyā	199	Naro	93
Dhammanetti	30	Navadvāraṁ	97
Dhammantevāsikā	279	Navo	85
Dhammaladdho	104	Nānānayanipuṇaṁ	22, 23
Dhammavinayo	85, 86	Nāsavaṁse	226
Dhammasārī	263	Nikkamavīriyaṁ	250
Dhammābhisamayo	236	Nikkhaṁ	166
Dhammikaṁ	288	Niggahamukhena	46
Dhammikehi	341	Nicayaṁ	177
Dhammo	10, 327	Niccakappaṁ	43
Dharati	294	Niccānubaddhā	214
Dhāvati	322	Nidānaṁ	20
Dhiti	327	Niddānaṁ	273
Dhitiyā	260	Niddosāya	288
Dhutadhammā	18	Niddhamitum	152
Dhutapāpo	167	Nidhānaṁ	97
Dhuravihāre	199	Nipakā	150
Dhūmaḥacchu	240	Nipatantānaṁ	136
Dhūmavalāhakā	219	Nipuṇo	230
Dhūmāyittattāṁ	219	Nipparibhogo	277
Dhorayhaṁ	273	Nippīlitukāmo	242
[Na]		Nippothento	199
Nandanā	76	Nipphatti	130
Nandane	74	Nibbattitojameva	261
Nandissaṁ	277	Nibbānaṁ	81
Nandībhavo	61	Nibbānappattiyā	288
Namuci	201	Nibbāpanaṁ	284
		Nibbisevanassa	256

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nibbutim	322	Paccanīkasātātā	208
Nibbuyhāmi	47	Paccante	313
Nibbejanīyā	219	Paccayavekallena	227
Nibbedhikā	165	Paccayākāradesanā	18
Nimokkho	61	Paccayiko	199
Nimmathitaṃ	334	Paccavekkhati	294
Nimmaddenti	136	Paccāhāraṃ	312
Niyāmo	296	Paccekabuddho	69
Niraggaḷo	180	Paccekabrahmā	245
Niratthakaṃ	261	Pacceti	91, 280
Nirantā	279	Pacchimanto	331
Niviṭṭhā	283	Pañcapasādehi	289
Nivesesi	226	Pañcavaṇṇaṃ	315
Nisedheti	81	Paññā	88
Nihato	202	Paññājīvī	136, 323
Nīcakesantaṃ	260	Paññāpajjotavihataṃ	3
Nīyanti	69	Paññāpajjoto	3
Nīhara	148	Paññāsaṅkalananicchayo	18
Nettāni	112	Paṭiganturū	301
Neyyo	236	Paṭigantvā	280
Nesādā	194	Paṭigādhappattā	302
Nepakkena	283	Paṭiccasamuppādo	230
[Pa]		Paṭinissatṭhā	231
Pakaṭṭhako	275	Paṭibhānaṃ	289
Pakkanto	274	Paṭilabhiṃsu	147
Pakkhahato	195	Paṭilīnasetṭho	147
Pakkho	255	Paṭilomasaddā	302
Pagabbā	137	Paṭividdhaguṇena	210
Paṅkajātāṃ	97	Paṭividdho	229
		Paṭisaṃyuje	332

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭisaṁvedento	296	Pappuyya	81
Paṭisallīno	266	Pabujjhitaṁ	69
Paṭhamamahāsaṅgīti	20	Pabbajitaṁ	298
Paṭhamālinde	330	Pabbajitvā	265
Paṭhamuppattikā	98	Pabhāsavaṇṇā	168
Paṇīto	230	Pamattabandhu	201
Paṇḍitavedanīyo	230	Pamatto	324
Paṇḍito	161	Pamādatā	68
Patitṭhappamāṇe	293	Pamādo	101
Patitṭhahanto	300	Pamukho	341
Patitṭhā	99	Pamussitvā	242
Patissayarahito	238	Pametum	245
Pattabbadukkhassa	85	Pamokkho	61
Pattim	312	Paramatthato	227
Patthenti	242	Paramamalaṁ	325
Pathāvino	157	Paralokaṁ	235
Padaparamo	236	Paramavivekaṁ	297
Padabyañjanamadhuratā	284	Parājito	331
Padavaṇṇanā	328	Parikireyyum	282
Padavibhāgo	21	Parikkhayā	207
Padavītiḥāro	316	Pariggaṇhamāno	203
Padāleti	271	Pariggaṇhāti	162
Padīpeyyaṁ	195	Pariggaho	194
Paduddhāro	328	Parijīrati	283
Paduminiyaṁ	111	Pariṇatakālaṁ	307
Padhānaṁ	203	Parittadānaṁ	103
Padhāniko	82	Paripakkaṁ	307
Pannabhāra	340	Paripuṇṇabyañjanaṁ	329
Papañcasāṅkhā	88	Paribbaje	90
Papā	198	Paribbajo	148

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paribhāvitattā	323	Pāraṃ	71
Paribhogapāti	206	Pāragāmino	219
Parimadditaṃ	287	Pāsādikaṃ	216
Pariyantakāritaṃ	107	Pāsādikakammaṭṭhānaṃ	304
Parisarṃ	329	Pāsenti	180
Parūḷhakacchā	181	Pāse	227
Pavajamānānaṃ	136	Pāhunakāni	211
Pavattapaccayavipatti	195	Piṭakasampadānaṃ	249
Pavayha	46	Pidahanarṃ	177
Pavāraṇā	289	Pisanto	199
Pavijjhi	209	Pisācayakkhayoniyā	314
Pavivekiyaṃ	168	Pihenti	242
Pasakkiya	300	Pīti-āloko	316
Pasattho	263	Pīlakā	247
Pasavo	269	Pukkusā	194
Pasīdanti	227	Puññaṃ	14
Pākaṭā	170	Puññaṃkammā	242
Pājanaṃ	272	Puññadhārā	199
Pāṭikaṅkhitabbarṃ	189	Puññapaccayanibbatto	334
Pāṭiyekkaṃ	276	Puttimā	76
Pāṭihāriyaṃ	23	Puthuddisā	340
Pāṭihāriyapakkhaṇca	312	Pubbacetanaṃ	65
Pāṭisatepi	261	Pubbadevā	334
Pādaghaṭakaṃ	293	Pubbuppannapaccayavipatti	195
Pāpagarahī	165	Purāṇarṃ	193
Pāpā	186	Purindado	337
Pāpāni	287	Pūretuṃ	216
Pāpikaṃ	140	Petaloko	82
Pāpimā	201	Pesitatto	239
Pāpiyo	256	Pesetvā	89

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pehi	219	Buddhakolāhalaṃ	171
Poṭakitūlaṃ	222	Buddhantare	287
Potthakārā	85	Buddhabhāvaṃ	10
Porāṇā	288	Buddhavīthi	112
Porisā	288	Buddhasubodhitā	328
[Pha]		Buddhānubuddhā	15
Phandati	275	Buddho	9
Phalarasaṃ	322	Bojjhā	153
Phaleyya	206	Bodho	202
Phālapācanaṃ	272	Byādhayissanti	282
Phāleti	272	Brahmacariyaṃ	249
Phuṭṭho	167	Brahmajāṇuko	341
Phullitakokanadaṃ	287	Brahmaṭṭhānaṃ	241
Phenuddehakaṃ	179	Brahmavihārā	40
[Ba]		Brahmaveṭṭhanaṃ	265
Baddhacarā	203	Brahmā	242
Baddhacaro	243	Brāhmaṇasaccāni	322
Baddho	106	Brāhmaṇo	49
Balavappasādo	316	Brūhenti	323
Bahubhakkhaṃ	172	[Bha]	
Bahubherave	279	Bhajaṃānā	241
Bālatāya	160	Bhaddikā	69
Bālabalaṃ	333	Bhayaṃ	65, 211
Bāhitvā	280	Bhayaṭṭhena	164
Bāḷhavīriyo	293	Bhavaṃ	144
Bimbaṃ	227	Bhavasamyojanaṃ	175
Bīḷibīḷikā	300	Bhāṇumā	295
Bijaṃ	275	Bhārā	175
Bijakiccakaraṇato	270	Bhāvetvā	10, 241
		Bhāvento	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhimsanako	253	Manussakāruṇṇatāṃ	338
Bhikkhasi	83	Manussapeto	76
Bhikkhācāraṃ	267	Manussadaliddo	338
Bhijjitvā	255	Manussanerayiko	76
Bhijjiyate	287	Manussabhūto	337
Bhisam	293	Mano	271
Bhussantā	277	Manosīsenā	271
Bhūtabalikammaṃ	240	Mantanāṃ	302
Bhūtabhabyānaṃ	242	Mantāvacanaṃ	286
Bhūmivāsino	340	Mantāvacanavasena	288
Bheravaṃ	211	Mantīsu	181
Bheravā	206	Mantetvā	100
Bhojissiyaṃ	141	Mandabhāvena	209
[Ma]		Mayatā	95
Makkhito	305	Mahaggato	103
Maggacoro	242	Mahatiyā	86
Maggena	339	Mahatthā	330
Maghavā	337	Mahāḍāhasadise	313
Maccudheyyaṃ	71, 106	Mahātame	202
Maccupathe	319	Mahādānaṃ	103
Maṇivammaṃ	112	Mahāpaṇṇo	161
Maṇḍaṃ	307	Mahāpaṭiggahaṇaṃ	332
Maṇḍalaggakhaggaṃ	254	Mahāpāpāni	334
Matthakaṃ	149	Mahābrahmā	242
Madhurataraṃ	136	Mahāsamayo	31
Manāpaṃ	183	Mahoghe	152
Manāpakāyikā	301	Mātiyā	168
Manāpanipphattitaṃ	183	Mātulānī	336
Manussakapaṇo	338	Mānasaṃ	217
		Mānaso	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Māpetvā	42	Yathābhūtañāṇaṁ	273
Mārapakkhiko	308	Yasadāyakaṁ	101
Māraṇisūkāṇi	219	Yasasā	42
Mārasenamathanā	13	Yāgo	180
Māriso	44	Yuttayānaṁ	214
Māreti	201	Yuddhesī	330
Migavaṁ	319	[Ra]	
Migo	319	Rajadhajaṁ	331
Micchāmaggo	173	Raṇā	245
Mittasanthavaṁ	100	Ratanaṁ	14
Mittā	186	Ratiṁ	283
Milātaṁ	98	Rattarattā	181
Mukharā	137	Rathakārā	194
Muñcacetanaṁ	65	Rathasaddo	334
Mudum	220	Rathasandhito	331
Muddhavedikā	332	Rathikaṁ	317
Muḷālaṁ	293	Ramanti	230
Mokkho	313	Rasaṁ	269
Moceti	227	Rāgaṭṭhāṇiyaṁ	284
Mocetvā	333	Rāgadosānugatehi	232
Mosavajjaṁ	262	Rāgasāṅgo	68
Moho	3	Rājusmā	171
[Ya]		Rukkhalatṭhi	271
Yakkhassa	306	Ruppati	76
Yakkho	341	Ruppato	298
Yajantānaṁ	339	Ruppamāno	152
Yajamānassa	276	Ruppi	152
Yañño	261	Rūpakārā	85
Yathāparisaṁ	314	Rūparasā	322

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rūpavasena	245	Vaṇṇo	42
Rohitamigaṃ	298	Vatasīlavattaṃ	243
[La]		Vatthukatā	214
Lakuṇḍako	195	Vadhāya	168
Laddhokāso	160	Vadhitvā	135
Lāmakajanaṃ	345	Vanakammiko	278
Lāmakataro	303	Vanamālaparikkhitaṃ	240
Lāmakā	264	Vanibbakā	157
Lippati	283	Vandanāmayāṃ	14
Lunanaṃ	273	Vammikamakkhikā	330
Leso	43	Vayaṃ	295
Lokasannivāso	70	Vayogataṃ	277
Lokānukampakā	148	Vayoguṇā	66
Lokāmisāṃ	65	Vayovuḍḍhā	196
Lomahaṃsanako	253	Vayhamāno	262
Lohaḍḍhamāso	183	Varo	15
Lohapāsāde	112	Vavatthitesu	228
[Va]		Vasavatti	242
Vaṅgīso	292	Vasavattī	201
Vacīsaccaṃ	263	Vasānugā	203
Vajjibhūmiyā	299	Vasino	16
Vañcetaṃ	107	Vassagaṇanā	248
Vaṭṭabhayaṭo	249	Vassaggena	292
Vaḍḍhitā	214	Vassitvā	275
Vaṇṇagandhatthāya	182	Vahantaṃ	273
Vaṇṇabhaṇanaṃ	284	Vaḷavāya	249
Vaṇṇasaṇṭhānena	182	Vācā	285
Vaṇṇena	42	Vācāpeyyaṃ	179
		Vācesī	343
		Vāditānaṃ	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāhīyati	273	Vipaṇcitaññū	236
Vikiṇṇavācā	158	Vipallāsenā	284
Vikkīyati	315	Vipassantassa	224
Vikkhīṇo	301	Vipulo	168
Vikkhepagato	301	Vipphāravantaṃ	340
Vigatakāmasaññā	325	Vibhaggaṃ	334
Vigatadosaṃ	17	Vibhajitvā	292
Vigatamalo	294	Vibhāvayitvā	164
Vicāraṇā	133	Vimānaṃ	89
Vicinantānaṃ	251	Vimānena	149
Vijaṭeyya	94	Vimuttisukhaṃ	296
Vijjaṃ	295	Virajjanti	231
Vijjā	248	Virāgo	303
Vijjāya	284	Virājiya	97
Viññāpaniyā	288	Virūlhiṃ	269
Viññūhi	85	Virocati	149
Viṭaṭubhaṃ	178	Vilīnatipusadisā	307
Vitatarṃ	225	Vilīvakārakā	194
Vitthārenti	338	Vilumpanti	186
Viditaṃ	276	Vilopaṃ	243
Vidhā	88	Vivaṭṭamānaṃ	307
Vidhāvati	129	Viviccati	61
Vidhūpitā	95	Vivittatā	190
Vinayadharā	299	Vivekaṃ	297
Vināsaṃ	73	Viveko	61
Vinicchayo	17	Visakkati	50
Vinibaddho	301	Visagilito	247
Vinetvā	278	Visatā	50
Vindeyyāma	220	Visaparibhogo	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Visaphalā	50	Vokiṇṇo	324
Visamūlatā	207	Vossaggattho	289
Visamūlā	50	[Sa]	
Visame	70	Samkathāya	182
Visayo	200	Samghabhedāya	43
Visālā	50	Samyojanāni	67
Viseno	241	Samvaram	177
Vissajjanam	304	Samvejetukāmā	297
Vissatṭhacāgo	337	Samsaram	203
Vissāsam	167	Samhārimehi	180
Vissuta	217	Sakakicce	271, 272
Visso	280	Sakena	246
Vihataṃ	3	Sakkā	254
Vihāro	40	Sakko	337
Viheṭhenti	174	Samkamanāni	198
Vitināmetvā	266	Samkhā	88, 280
Vītiharati	255	Samkhāyako	88
Vuḍḍhim	239	Samgātiko	67
Viddhim	269	Samgīti	20
Vusitavāso	141	Saccena	322
Vūpasamo	253	Sacchikatvā	10
Vegaṃ	149	Sajitā	242
Vedā	261	Sajivino	141
Vedehi	242	Samikam	185
Vedehī	186	Samthānam	302
Veneyyasattham	291	Sataṃ	100
Vepati	336	Satapuññalakkhaṇam	328
Vepullam	269	Satipaññā	216
Vehāsam	283	Satiyā	316
		Satullapakāyikā	99

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sattisallam	206	Samajjam	301
Satthamalam	139	Samañjarā	342
Sattho	129	Samaṇakappehi	43
Satrayāgo	180	Samaṇisadisā	226
Saddantaram	111	Samatikkamena	341
Saddaraso	322	Samanu-āgatā	290
Saddo	319	Samanuggahitam	270
Saddhammam	100	Samanuñño	50
Saddhassa	327	Samanvesamānā	272
Saddhāyiko	199, 247	Samayaṃ	17
Sanantanā	102	Samayappavādake	31
Sanarāmaraloko	4, 5	Samayo	31
Sanarāmarā	5	Samalehi	233
Sanarāmaro	4	Samavadhānam	187
Santajjiyamāno	242	Samāgamaṭṭhānam	309
Santatighanatā	271	Samādahāno	262
Santāpito	226	Samādhiyottam	271
Santāpo	31	Samāsetha	100
Santi	66, 327	Samāhitā	145
Santhambhitum	199	Samitapāpo	159
Santhavam	134	Samitāvī	284
Sandiṭṭhikā	84	Samiddho	82
Sannihito	258	Samuggatā	315
Sapaccagghe	229	Samuñjakam	103
Sapañño	93	Samuddavāṇijā	99
Sappañña	182	Samupabyūḷho	197, 331
Sabbakammakkhayo	227	Samullapanavācā	285
Sabbaññubuddho	69	Samūhaghanatā	271
Sabbasaṅkhārasamatho	231	Samodaham	81
Sabbhi	100, 176	Samodhānetvā	72

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samohitesupi	85	Sahitapaṭipattim	328
Sampajjati	302	Sātaṃ	205
Sampattibhavaloko	235	Sātataṃ	101
Sampayojesuṃ	344	Sātodako	82
Samparāyahitaṃ	129	Sāttakam	205
Samparāyikaṃ	177	Sādānesu	342
Sampavaṅkam	186	Sādutaram	322
Sampasādalakkhaṇā	269	Sādhubhāvena	288
Sampassantānaṃ	259	Sādhusammata	171
Sambādhe	146	Sābādhattā	216
Sambādho	80	Sāmantā	111
Sambhārayuttaṃ	257	Sāmayikaṃ	216
Sambhuñjati	255	Sāyanīyadhammā	322
Sammaṃ	180	Sārattena	181
Sammathāḷaṃ	225	Sārathinā	271
Sammanti	230	Sārayāma	297
Sammuti	228	Sālāyaṃ	224
Sammeyyuṃ	108	Sikkhamāno	217
Sammoditaṃ	169	Siṅghāṭakaṃ	317
Sayaṃcaradivase	212	Siṭṭhipade	150
Saraṇaṃ	174	Sitaṃ	297
Sarati	272	Sithilaṃ	181
Sarā	77	Siddhatthakaṃ	224
Sarāppabhaṃ	267	Sinehayantī	199
Sallaviddhova	76	Sippaṃ	295
Sallubbanānaṃ	90	Simbalivanena	334
Sasakaṃ	100	Siriya	267
Sassatadiṭṭhi	241	Sirī	270
Sahassakkho	337	Sirīdāyakaṃ	101
Sahāyā	186	Sīlakathā	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sīlagandham	240	Suvisodhito	260
Sīhakuṇḍalāni	265	Susaṃvutā	203
Sīhaḷakeneva	287	Susammuṭṭhā	70
Sīhaḷo	16	Susiraṃ	225
Su-āgamanam	296	Sussūsāya	325
Sukkadhammo	171	Sūriyasamā	77
Sukhajīvino	158	Seṭṭhacariyaṃ	312
Sukhāyatikaṃ	241	Seṭṭhacārīnaṃ	72
Sugatiṃ	305	Seṭṭhappatti	263
Sugato	5	Seṭṭhappattiyā	279
Sutabuddho	69	Setodakā	193
Sutavā	258	Setodako	82
Suttantikā	299	Seyyā	187
Suddhasaṅkhārapuṇṇe	227	Seyyo	100
Suddhāvāsā	112	Selamaye	229
Suddho	305	Soṇḍi-āvāṭe	293
Sunipuṇḍavinicchayā	17	Soppaṃ	207
Sunisitaṃ	93	Soppabahulatā	138
Sundarataro	277	Soraccaṃ	198, 273
Sundarā	234	[Ha]	
Supaccatthiko	334	Haṭaḥaṭakeso	212
Suparicitā	214	Hatthakukkuccaṃ	289
Suppavattitaṃ	237	Hatthako	329
Subhāriyāya	187	Haritumaṃ	276
Subhāsitaḥāsino	342	Haritupalittaṃ	240
Subho	166	Halaṃ	232
Suyiṭṭhaṃ	261	Hāniṃ	209
Surākārakānaṃ	206	Hiriyati	271
Suvaṇṇam	166	Heṭṭhūpapattiko	242
Suvikasiteneva	253	Hehinti	106